

— I. M. Пракаповіч —

Уароўны край ~ Застаўшчына

Краязнаўчыя артыкулы

Мінск

2008

УДК

ББК

П

www.kamunikat.org

© Пракаповіч І. М., 2009

©Афармленне. _____, 2009

ISBN 978-985-

Уводзіны

На планеце Зямля ёсьць шмат прыгожых і разнастайных мясцін, але нам выпаў лёс жыць на прыгожай і шчырай беларускай зямлі, у яе невялічкім куточку, які завецца Пастаўшчына.

Пастаўскі край — тыповая беларуская глыбінка, правінцыя, у якой няма вялікіх гарадоў і буйных прадпрыемстваў, якая не стала месцам перасячэння гістарычных гандлёвых шляхоў альбо цэнтрам глабальных гістарычных падзеяў. Але подыхі гісторыі адчуваеца тут амаль у кожнай вёсцы або ў былым мястечку: шыкоўны палац Тызенгаўзаў, высокія вежы касцёлаў і цэркваў, дагледжаныя магілы ваяроў і пайстанцаў, знакаміты камайскі каменны крыж, старасвецкія шляхецкія сядзібы, маналітныя бетонныя ўмацаванні часоў Першай сусветнай вайны...

Знаёмыя краявіды, азёры і раптулкі, вёсачкі і дарогі — усё гэта блізкае і роднае нараджае ў душы светлае пачуццё любові. Успомнім слова Ф. Скарыны: «*Звяры, якія жывуць у пустынях, ад нараджэння ведаюць норы свае; птушкі, якія лятаюць у паветры, ведаюць гнёзды свае; рыбы, якія плаваюць у морах і рэках, чуюць віры свае; пчолы і ім падобныя бароняць вуллі свае; так і людзі да таго месца, дзе нарадзіліся і выраслі, вялікую любоў маюць».*

Нават і на адлегласці ад роднай зямлі любоў да радзімы не памірае, не губляеца, а, наадварот, мацнее з году ў год. Наш зямляк, вядомы беларускі паэт У. Дубоўка, пасля доўгіх гадоў выгнання напісаў наступныя шчырыя радкі:

*А колькі б дзе ні вандраваў,
Хоць добра ўсюды і прыгожа, —
Мяне цягнула да Пастаў,
Хацелася пабыць ля Доўжа.*

Любоў да радзімы нараджаеца тады, калі чалавек з маленства пачынае вывучаць родныя мясціны. Спачатку гэта адбываеца несвядома праз дзіцячыя гульні, працу, вандроўкі з бацькамі і сябрамі. Пазней, у школе, вывучаючы гісторыю і геаграфію розных краін, з'яўляеца жаданне да ведаца больш пра свае бліжэйшыя мясціны.

Працэс вывучэння роднага краю называеца краязнаўства. У залежнасці ад харектару аб'ектаў і з'яў, якія апісваюцца, у ім выдзяляеца шэ-

раг напрамкаў: геаграфічнае краязнаўства, гістарычнае краязнаўства, літаратурнае краязнаўства і іншыя.

Пастаўшчына — даволі добра вывучаная тэрыторыя. Яе даследуюць не толькі прафесійныя навукоўцы, але і мясцовыя жыхары-аматары: настаўнікі, медыкі, рабочыя, інжынеры. Вандроўкі, экспедыцыі і цікавыя краязнаўчыя праекты здзяйсняюць вучні, якія займаюцца ў гуртках і на відэаўтадачках.

Гэтая кніга дазваляе зазірнуць у мінулае Пастаўшчыны, пазнаёміцца з асаблівасцямі прыроды і культуры тутэйшых мясцін. У ёй выкарыстоўваюцца шматлікія матэрыялы даследчыкаў нашага краю. Тому варта выказаць шчырыя слова ўдзячнасці тым людзям, якія сама-ахвярна і сумленна вывучаюць Пастаўскі край. Гэта археолагі Ф. Пакроўскі, Г. і У. Галубовічы, Я. Звяруга, М. Чарняўскі, Э. Зайкоўскі, Л. Дучыц, А. Квяткоўская; гісторыкі В. Гарбачова, К. Козак, І. Зямчонак, Г. Брэггер; краязнаўцы І. Быхавец, А. Гарбуль, Я. Драўніцкі, І. Пракаповіч, Я. Магільніцкі, Л. Чатовіч, Г. Жабройскі, М. Арэх, С. Латыш, М. Гіль, Ф. Хоміч; фатографы І. Цапелік, П. Курыловіч, А. Чалей, Ю. Фурс, В. Казак, Г. Панкіна, С. Плыткевіч, А. Курак.

Матэрыял падручніка падзяляецца на пяць тэм. Спачатку разглядаецца геаграфічнае становішча Пастаўскага краю, яго прыродныя асаблівасці, насельніцтва і тапанімія. У другой тэме можна даведацца пра асноўныя гістарычныя падзеі ў нашай мясцовасці са старажытных часоў да пачатку III тысячагоддзя. Матэрыял трэцяй тэмы дае магчымасць пазнаёміцца з матэрыяльнай і духоўнай спадчынай Пастаўшчыны, яе славутымі людзьмі. У тэме чацвёртай разглядаюцца пытанні ўласнага «я», сям'і, роду і радаводу, а ў пятай — даецца сціслая характарыстыка буйнейшых населеных пунктаў Пастаўскага раёна: Лынтупаў, Варапаева, Дунілавічы, Камаяў і Парыжа з Асінагарадком.

Будзь уважлівы і дапытлівы — і ты даведаешся шмат новага пра Пастаўшчыну.

Тэма I

Мой родныі край – Пастаўшчына

§ 1. Пастаўскі раён на карце Рэспублікі Беларусь

1. Геаграфічнае становішча. Пастаўскі раён знаходзіцца на паўночным захадзе Беларусі і займае заходні выступ Віцебскай вобласці. Адлегласць ад раённага цэнтра г. Паставы да абласнога цэнтра г. Віцебска складае 215 км, а да сталіцы Беларусі г. Мінска — 145 км. Тэрыторыя раёна размешчана на заходній ускраіне Усходне-Еўрапейскай раёніны, займаючы часткова Полацкую нізіну па сярэднім цяченні ракі Дзісны і Свянцянскія грады.

Пастаўскі раён суседнічае з Браслаўскім (на поўначы), Шаркоўшчынскім (на паўночным усходзе), Глыбоцкім (на ўсходзе) і Докшыцкім (на паўднёвым усходзе) раёнамі Віцебскай вобласці. На поўдні праходзіць мяжа з Мядзельскім раёнам Мінскай вобласці,

☞ Паставы на карце Віцебскай вобласці

а па паўднёвым заходзе — з Астравецкім раёнам Гродзенскай вобласці. На заходзе і паўночным заходзе раёна знаходзіцца дзяржаўная мяжа нашай краіны з Літоўскай рэспублікай.

Працягласць дзяржаўной мяжы складае 70 км. З раёнамі Беларусі — 168 км. Адлегласць паміж крайнімі ўсходняй і заходняй кропкамі налічвае 75 км, паміж паўночнай і паўднёвой — 54 км.

Па контуру Пастаўскі раён нагадвае абрыв чаравіка або кабіны аўтамашыны. Ён мае плошчу 2,1 тыс км². Па велічыні тэрыторыі раён большы за некаторыя невялікія краіны свету, такія як, напрыклад, Малтар, Манака, Ліхтэнштэйн, Бахрэйн, Сінгапур, Сан-Марына. Зусім ненамнога большыя Люксембург, Каморскія астравы, Зах. Самоа.

Раён знаходзіцца ў другім гадзінным поясе.

У геаграфічным становішчы раёна за апошніяе стагоддзе адбыліся значныя змены. Вельмі складаным яно было ў часы воінаў, асабліва Першай сусветнай, калі амаль трэх гады лінія фронту падзяляла тэрыторыю раёна папалам. У 20–30-я гады XX стагоддзя Пастаўшчына знаходзілася на ўсходней ускраіне Польшчы ў складзе так званых «крэсаў усходніх». Гаспадарка развівалася марудна, мела сельскагаспадарчую скіраванасць; перанаселенасць вёсак выклікала беспрацоўе і, як вынік, эміграцыю ў Латвію, Эстонію і іншыя краіны Еўропы і Амерыкі.

Пасля Другой сусветнай вайны эканоміка-геаграфічнае становішча раёна палепышылася пасля ўваходжання ў агульную эканамічную прастору СССР. У цяперашні час пры стабільнай эканамічнай і палітычнай сітуацыі, калі зноў назіраецца пашырэнне інтэнсіўнасці сувязяў паміж Захадам і Усходам, становішча Пастаўскага раёна выглядае выгадным. Мяжуючы з балтыйскім рэгіёнам Еўропы, а таксама валодаючы адметнымі магчымасцямі для арганізацыі турызму і адпачынку, Пастаўшчына мае добрыя перспективы для хуткага эканамічнага развіцця.

2. Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел. У кожнай краіне для зручнага кіравання тэрыторыя падзляеца на асобныя часткі, якія называюцца адміністрацыйнымі адзінкамі. Іх колькасць залежыць ад плошчы дзяржавы: чым большая краіна, тым складаней выглядае яе адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел. У Беларусі сістэма адміністрацыйных адзінак наступная: краіна – вобласць – раён – сельскі (гарадскі) савет. На тэрыторыі кожнай з іх утвораюцца і дзейнічаюць мясцовыя органы ўлады.

У мэтах эфектуўнага кіравання тэрыторыяй Пастаўскі раён падзелены на шэраг адміністрацыйных адзінак, цэнтрамі якіх з'яўляюцца найбольш значныя ў гаспадарчых і культурных асаблівасцях населеныя пункты. Паводле сучаснага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу на Пастаўшчыне ёсьць адзін гарадскі (у Паставах), адзін пасялковы (у Варапаеве) і 11 сельскіх Саветаў: Лынтупскі, Белькаўскі, Ваўкоўскі, Дунілавіцкі, Шыркаўскі, Курапольскі, Камайскі, Казлоўшчынскі, Навасёлкаўскі, Юнькаўскі, Ярэўскі.

У мінулым наш край меў іншую сістэму адміністрацыйных адзінак. У складзе ВКЛ і Рэчы Паспалітай Пастаўшчына ў розныя часы ўваходзіла ў Ашмянскі, Завілейскі паветы Віленскага ваяводства; у складзе Расійскай імперыі — у Дзісненскі, Свянцянскі паветы Мінскай і Віленскай губерняў. З 1921 па 1939 год Паставы ў складзе Польшчы з'яўляліся цэнтрам Пастаўскага павета. 15 студзеня 1940 года ў складзе Вілейскай вобласці БССР утвораны Пастаўскі і Дунілавіцкі раёны. У час нямецка-фашысцкай акупацыі тэрыторыя сучаснага Пастаўскага раёна асобнымі часткамі ўваходзіла ў З акругі (гебіты): Глыбоцкую, Вілейскую і генеральную акругу Літва. Пасля вайны Пастаўскі і Дунілавіцкі раёны ўвайшлі ў склад

Маладзечанскай вобласці. З 20 студзеня 1960 года горад Паставы стаў раённым цэнтрам Віцебскай вобласці, а Дунілавіцкі раён быў скасаваны. Праз 2 гады ў Пастаўскі раён з Глыбоцкага перададзены г. п. Варапаева, Белькаўскі, Ваўкалацкі, Дунілавіцкі, Казлоўшчынскі і Ласіцкі сельсаветы.

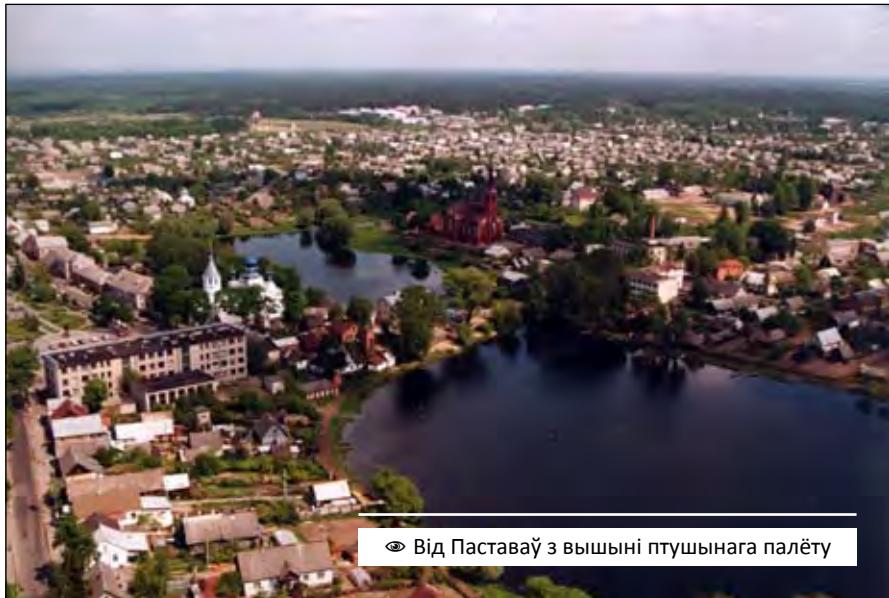
☞ Пытанні і заданні:

1. Знайдзіце населенныя пункты, якія размешчаны на адной паралелі і на адным мерыдыяне з Паставамі.
2. Знайдзіце на карце свету краіны, блізкія па памерах з Пастаўскім раёнам.
3. Знайдзіце на карце Пастаўскага раёна цэнтры адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак.
4. Падлічыце, колькі працэнтаў тэрыторыі Беларусі займае Пастаўскі раён?
5. Чаму ў мінулыя часы Пастаўшчына мела іншы адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел?

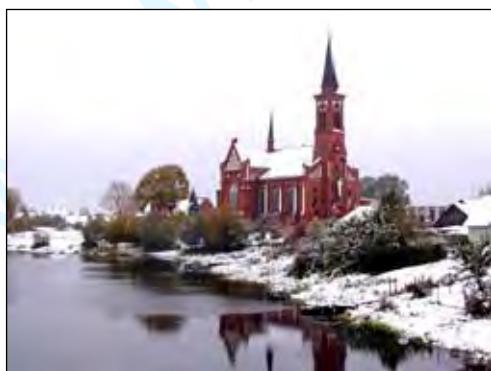
§ 2. Горад Паставы – цэнтр Пастаўскага раёна

1. Прыродныя адметнасці горада. У Беларусі нямнога гарадоў з такім адметным геаграфічным становішчам, як Паставы. Знаходзячыся на паўночным заходзе краіны, гарадок аддалены ад вялікіх і шумных прамысловых цэнтраў, што станоўча ўплывае на экалогію і лад жыцця мясцовых жыхароў. Малаяўнічая прырода ваколіцаў Паставаў увабрала ў сябе ўсе найпрыгажэйшыя фарбы Паазер'я: тут зялёныя колеры лясоў перамяжоўваюцца з рознакаляровым адценнем палеткаў, сярод якіх звабліва блішчаць блакітныя вочы азёр і сінія меандры рак і рачулак. Знаходжанне ў Заходняй Беларусі, суседства з замежнымі землямі (а да Літвы ўсяго каля 11 кіламетраў) прывяло да того, што горад заўсёды адчуваў сваю дзялчанасць да агульнаеўрапейской культуры.

Горад раскінуўся абапал ракі Мядзелкі, дзе на паўвостраве, утвораным вялікім выгінам рэчышча, знаходзіцца яго сэрца — гістарычны цэнтр, былога Гарадзішча. Геаграфічныя каардынаты яго — $55^{\circ} 06' 36''$ паўночнай шыраты і $26^{\circ} 50' 30''$ ўсходній даўгаты.

Гэта пясчаная выспа ў старажытнасці была штучна аддзелена ад «мацерыка» каналам, у выніку чаго Гарадзішча ператварылася ў Востраў (гэта яшчэ адна назва гэтага месца). У Паставах перад плацінай Мядзелка даволі шырока разліваецца, утвараючы стаў плошчай 27 гектараў. У межах горада цераз раку пракладзена 5 мастоў. Некаторыя масты маюць неафіцыйныя назвы: Танкавы, Бальнічны, Млын.

🕒 Касцёл св. Антонія Падуанскага

У II тысячагоддзі, асабліва напрыканцы яго, горад разрастается ва ўсе бакі ад цэнтра, прыстасоўваючы для жыцця разнастайныя формы мясцовага рэльефу. Спачатку быў асвоены высокі плоскі ўзгорак на заходнім беразе ракі насупраць Гарадзішча і ўзвышэнне на Зарэччы; пазней узніклі маёнткі на ўзгорках у

паўднёвай частцы на абодвух баках става. Паміж узгоркамі ляжалі забалочаныя лагчыны, якія з часам былі асушаны канавамі і забудаваны.

Захоўняя частка значна вышэйшая і мае больш складаны рэльеф, чым усходняя, дзе мясцовасць ў асноўным нізінная і да таго ж моцна забалочаная. Мікрараён вуліцы Юблейная яшчэ ў 70-я гады ўяўляў сабой суцэльнае цяжкапрахадзімае балота.

Абсалютная вышыня горада над узроўнем мора складае ад 133,6 метра на заходзе (урэз вады ў возеры Задзейскае) да 146,2 метра на паўднёвым заходзе (каля саду ў канцы вуліцы Паркавай).

У межах горада знаходзіцца 6 даволі вялікіх вадаёмаў: два ставы — Паўднёвы і Паўночны на рэчыце Мядзелка, возера Задзейскае, якое злучана рачулкай Дзявіцай з возерам Думбля, невялікія азёры Чорнае і Круглае (другая назва — Паркавае).

Вакол горада захаваліся даволі значныя па памерах участкі натуральнай расліннасці. На поўначы і поўдні мерыдыянальнай паласой цягнуцца вялікія лясныя масівы, багатыя на грыбы, ягады, дзічыну. На Гарбарцы і вакол палаца яшчэ захаваліся асобныя старыя дрэвы — рэшткі даўнейшага парка.

На працягу ХХ стагоддзя ў Паставах сфарміравалася некалькі гарадскіх мікрараёнаў. Да існаваўшых з XVIII–XIX стагоддзяў Цэнтра (Рынкавая плошча і забудова цэнтральных вуліц) і Зарэчча далучыліся Пяты і Шосты гарадкі, МСО, Юбілейная.

У горадзе працуе шэраг прамысловых прадпрыемстваў, сярод якіх выдзяляюцца заводы «Беліт», «Паставы-мэблія», кансервавы завод, малаказавод, хлебазавод, ільнозавод, друкарня, лягас, камбінат бытавога абслугоўвання і іншыя. Дзейнічае прафесійны ліцэй, 5 сярэдніх школ, раённая гімназія, музычная, мастацкая і спартыўная школы, дзве бібліятэкі, раённы краязнаўчы музей, Дом рамёстваў, цэнтральная раённая бальніца і шэраг іншых устаноў.

2. Гісторыя горада. Першае вядомае паселішча старажытных людзей у межах горада адносіцца да эпохі новага каменю — неаліту. Яно выяўлена на паўночным беразе возера Задзейскае. Крыху ма-ладзейшае паселішча — Гарадзішча — пайстала па паўвостраве каля р. Мядзелка ў цэнтры сучасных Пастав.

У канцы X стагоддзя каля возера Задзейскае знаходзілася невялічкая вёсачка Пасаднік, жыхары якой займаліся лоўляй і продажам рыбы. Валодаў паселішчам у той час Дэспат-Зяновіч. Пасаднік уваходзіў у склад Полацкага княства і быў яго пагранічным рубяжом. Зручнае геаграфічнае становішча на рэчцы Мядзелка спрыяла хуткаму росту насельніцтва, развіццю рамёстваў і сельскай гаспадаркі. У 1263 годзе заходнія землі Полацкага княства, у тым ліку і Пасаднік, увайшлі ў склад Вялікага Княства Літоўскага.

У 1409 годзе паселішча належала Гераніму Зяновічу (Зяновію Братошычу), які атрымаў ад польскага караля Уладыслава-Ягайлы прывілей на перавод вёскі Пасаднік у мястэчка Паставы. Гэты год лічыцца датай заснавання горада.

Пасля заключэння ў 1588 годзе Люблінскай уніі — пагаднення аб дзяржаўна-палітычным саюзе ВКЛ з Польшчай — Паставы ўвайшлі ў склад федэратыўнай дзяржавы Рэчы Паспалітай.

У часы Лівонскай вайны (1558–1583), калі войска Рэчы Паспалітай пад кіраўніцтвам караля Стэфана Баторыя вяло баявыя дзеянні супраць арміі рускага цара Івана IV Грознага, у 1579 годзе Паставы выконвалі ролю важнага стратэгічнага пункта, адкуль плыты з гарматамі адпраўляліся на асаду Полацка. У другой па-

лове XVII стагоддзя горад моцна пацярпеў ад рускіх войск у час вайны Рэчы Паспалітай з Масковіяй (1654–1667). Мястэчка было разрабавана і спалена. Калі перад вайной у Паставах налічвалася каля 70 двароў, то ў 1672 годзе ў мястэчку і ваколіцах іх было толькі 5.

Другая палова XVIII стагоддзя — гэта пара росквіту Паставаў. У 60-х гадах уладаром мястэчка стаў Антоній Тызенгаўз, падскарбій надворны Вялікага Княства Літоўскага, які жабрацкае драўлянае паселішча ператварыў у каменны гарадок. У 60–80-х гадах было заснавана 8 прамысловых прадпрыемстваў, узведзена шмат барочных будынкаў, якія ўтварылі ў цэнтры горада закончаны архітэктурны ансамбль; на выездзе на Мядзел пачата будаўніцтва шыкоўнага палаца. У мястэчку дзейнічалі тэатр, балетная і музычная школы, народнае вучылішча, бібліятэка. Пасля Антонія Паставамі валодалі Сафія Тызенгаўз-Хамінская, Ігнацій, Канстанцін і Райнольд Тызенгаўзы, Марыя Тызенгаўз-Пшаздзецкая, Юзаф Пшаздзецкі.

🕒 Дамы рамеснікаў

🕒 Старая царква

🕒 Царква і крыты рынак

З 1791 года Паставы — цэнтр Завілейскага павета Віленскага ваяводства, а з 1793 года пасля падзелу Рэчы Паспалітай увайшлі ў склад Расійскай імперыі, сталі цэнтрам воласці Дзісенскага павета Менскай губерні.

У сярэдзіне ліпеня 1812 года Паставы захоплены французскімі войскамі Жэрона Банапарта, а сам Напалеон праехаў праз Паставшчыну 17–18 ліпеня, калі накіроўваўся з Гадуцішак у Глыбокае. Пасля разгрому напалеонаўскіх войск пад Москвой у каstryчніку 1812 года Паставы былі заняты рускай арміяй.

У 1814 годзе мястэчка перайшло ва ўладанне Канстанціна Тызенгаўза, пры якім Паставы дасягнулі свайго найвышэйшага росквіту, сталі навуковым і культурным цэнтрам. Новы ўладар маёнтка дабудаваў палац, стварыўшы вакол яго пейзажны парк; заснаваў карцінную галерэю, у якой былі прадстаўлены шэдэўры жывапісу эпохі Адраджэння. У адбудаваным палацы акрамя карціннай галерэі знаходзіліся экспанаты багатага арніталагічнага музея і бібліятэка.

У час паўстанняў супраць расійскай акупацыі ў 1830–1831 і 1863–1864 гадах Паставы апынуліся амаль у цэнтры тых бурлівых падзеяй.

На пачатак 1870-х гадоў у Паставах мелася 111 двароў, школа, 2 мыны, 13 крам, ладзілася па сем кірмашоў у год.

У канцы XIX стагоддзя паводле 1-га Усерасійскага перапісу насельніцтва ў мястэчку пражывала 2397 жыхароў (1897 год). З іх 58% — яўрэі, якія трymалі ў сваіх руках гандаль. Размаўляла насельніцтва на беларускай мове.

На развіццё Паставаў у канцы XIX стагоддзя вялікі ўплыў аказала пракладка чыгуначнай лініі Новасвянцяны – Беразвечча. У 1895 годзе пачаўся рух цягнікоў з Літвы да мястэчка, а ў наступныя два гады ён прадоўжыўся да Варапаева і Глыбокага.

Мястэчка пачатку XX стагоддзя вядома тым, што тут на працягу некалькіх гадоў размяшчалася практычна афіцэрская кавалерыйская школа. На ўзгорыстым левым беразе Мядзелкі графам Пшаздзецкім быў пабудаваны вялікі паліўнічы замак у гатычным стылі, казармы, стайні, звярынцы і псярні. Заняткі праводзіліся ў форме парфорснага палявання з вялікімі зграямі сабак, са стравыымі, падрыхтаванымі коньмі. У 1901 годзе ў парфорсным паляванні браў удзел вялікі князь Мікалай Мікалаевіч,

афіцэры балгарскай і сербскай армій. Да сённяшніх дзён захаваўся невялікі відэасюжэт пра заняткі ў Пастаўскай кавалерыйскай школе. Замак і ўсе пабудовы вакол яго былі разбураны ў час Першай сусветнай вайны. Ды і самі Паставы моцна пацярпелі ад яе, бо амаль на 3 гады (1915–1917) апынуліся на лініі фронту і таму былі моцна разбураны, страцілі шмат жыхароў. Многія будынкі ператварыліся ў дру́з.

Пасля перамогі ў Расіі Лютаўскай рэвалюцыі 1917 года ў Паставах у сакавіку 1917 года быў утвораны савет салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў. Паралельна з ім дзейнічалі органы ўлады Часовага ўрада. Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі да сярэдзіны лістапада 1917 года ўся ўлада ў горадзе перайшла да Ваенна-рэвалюцыйнага камітэта.

З 1918 па 1920 год горад некалькі разоў займаўся войскамі Германіі, Расіі, Польшчы.

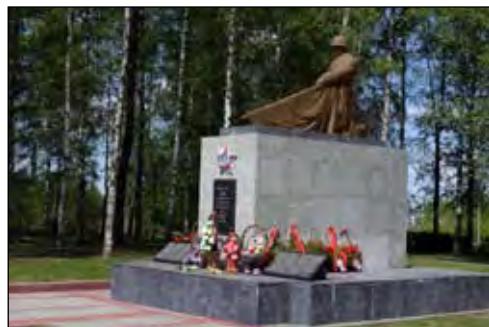
Пасля перамоў паміж Польшчай і Савецкай Расіяй 18 сакавіка 1921 года была падпісана Рыжская мірная дамова, па якой Паставы адышлі да тэрыторыі польскай дзяржавы, у так званыя «крэсы ўсходнія».

⦿ Будынак Пастаўскага староства. 1930 г.

⦿ Плошча ў Паставах

⦿ Помнік загінуўшым у час
Другой сусветнай вайны

Спачатку горад уваходзіў у Пастваўскае староства, а з 1925 года стаў цэнтрам Пастваўскага павета, у якім налічвалася больш за 1,3 тысячы населеных пунктаў з насельніцтвам каля 110 тысяч жыхароў. Адным з буйнейшых землеўладальнікаў заставаўся уладар Пастваў Юзаф Пшаздзецкі.

1 верасня 1939 года Германія напала на Польшчу, распачаўшы Другую сусветную вайну. Праз 17 дзён Чырвоная Армія з усходу рушыла на Заходнюю Беларусь. У Паставах усталявалася савецкая ўлада, а 2 лістапада 1939 года Паставы ўвайшлі ў склад БССР.

Практычна ўжо 22 чэрвеня 1941 года ўсе жыхары Паставаў ведалі аб нападзе Германіі на СССР. 25 чэрвеня нямецкія самалёты ўпершыню нанеслі некалькі бомбовых удараў па Паставах і скінулі дэсант парашутыстаў для дыверсійнай дзейнасці. Бамбілі ў асноўным мясцовы аэрадром.

Паставы былі захоплены нямецкімі войскамі 6 ліпеня 1941 года. Горад выкарыстоўваўся захопнікамі для перападрыхтоўкі і часовага прыпынку вайсковых падраздзяленняў перад адпраўкай на фронт. Гарнізон у Паставах арганізаваны ўжо ў 1941 годзе і налічваў у розныя перыяды ад 100 да 1000 чалавек. Так, у канцы 1942 года ён складаўся з 450 украінцаў, каля 500 літоўцаў і 70 немцаў.

З нацыянальных груп падчас акупацыі найбольш пашырепелі яўрэі. У лютым 1942 года гітлераўцы стварылі ў Паставах па вул. Braslaўskaya (зараз Ленінская) гета, куды перасялілі з усіх вуліц горада, а таксама з ваколіцаў яўрэйскае насельніцтва. 21 лістапада 1942 года карнікі расстралілі жыхароў гета. Вырвацца ўдалося толькі аднаму чалавеку, загінула каля 4000.

5 ліпеня 1944 года горад быў вызвалены ад нямецка-фашистскіх захопнікаў падраздзяленнямі 145-й Віцебскай стралковай дывізіі.

Вялікія страты нанесла вайна Паставам. Было спалена 86 хат, 46 разбурана часткова; у гета закатавана больш за 4000 чалавек.

Пасля вайны пачалося паступовае аднаўленне гаспадаркі. Ужо ў 1945 годзе прадпрыемствамі мясцовай прамысловасці была выпушчана першая прадукцыя. Пазней былі пабудаваны і пачалі працаваць заводы: льнозавод (з 1947), кансервавы завод (з 1953), малаказавод (з 1963), хлебазавод (1964), мясакамбінат, завод «Беліт» (з 1976), завод па вытворчасці камплектаў вучэбнага абсталявання па чарчэнні і маліванні (з 1981 года, зараз — прадпрыемства «Паставымэблія»).

З 1944 па 1955 год у Паставах знаходзілася педагогічнае вучылішча, у якім да лета 1947 года дзейнічала патрыятычная беларуская арганізацыя моладзі «Саюз беларускіх патрыётаў», якая арыентавала сваю працу на павышэнне нацыянальнай вядомасці насельніцтва. Большаясь сяброў арганізацыі была арыштавана і асуджана на пазбаўленне волі ад 5 да 25 гадоў.

Сярод творчых калектываў найбольшую вядомасць мае народны фальклорны ансамбль «Паазер'е», які быў створаны ў 1991 годзе дырэкторам Пастаўской музычнай школы А. Собалем. Калектыв — лаўрэат і дыпламант розных конкурсаў і фестываляў.

Шырокую вядомасць Паставы набылі ў сувязі з Міжнародным фестывалем народнай музыкі «Звініць цымбалы і гармонік», які ўпершыню адбыўся ў 1991 годзе і стаў традыцыйным. На свяце бывае шмат гасцей з розных куткаў Беларусі і з замежжа.

З набыццём незалежнасці Паставы сталі пагранічным раённым цэнтрам, у выніку чаго ў горадзе з'явіліся спецыфічныя арганізацыі і ўстановы — мытня, пагранічна-кіраванія, першая асобная авіяцыйная эскадрылля, ваенны шпіタルъ.

3. Паходжанне назвы і гарадская сімволіка. Горад мае дзве гістарычныя назвы. Першая — «Пасаднік» — згадваецца ўпершыню пры апісанні невядлікай вёсачкі на 5 хат на месцы сучасных

👁 Герб Паставаў. 1796 г.

👁 Сучасны герб

Паставаў. Утворана назва была з прычыны таго, што землі, на якіх знаходзілася паселішча, ляжалі на заходніх межах Палацкага княства і тутэйшай мясцовасцю кіраваў пасаднік — намеснік полацкага князя.

Пры пераводзе вёскі ў разрад мястэчак паселішча атрымала і новую назыву — Паставы. Тлумачэння сэнсавага значэння назвы існуе многа, аднак ні адна з версій пакуль што не можа быць прызнана абсалютна дакладнай. Мясцовы жыхары часцей за ўсё прыводзяць два варыянты тлумачэння. Першы зыходзіць з таго, што горад амаль усю сваю гісторыю развіваўся як вайсковы і большасць яго жыхароў жыла «па ўставу», адсюль, маўляў, і пайшла назва. Другі варыяント грунтуецца на tym, што ў цэнтры горада знаходзяцца два вялікія вадасховішчы-ставы, і таму лагічным было ўзнікненне назвы горада як паселішча, якое размяшчаецца аба-пал ставоў. Гэта версія прыдатна адлюстроўвае адну з галоўных геаграфічных асаблівасцяў Паставаў.

Аднак існуюць і іншыя варыянты. Слова «пастаў» азначае пару жорнаў у млыне, якія выкарыстоўваліся для памолу збожжа. Крыніцы сведчаць, што пастаўскі вадзяны млын меў два паставы.

Як адзін з верагодных варыянтаў тлумачэння можа быць прынятая версія паходжання назывы ад тэрміна, які ўжываўся пры апрацоўцы драўніны. «Пастаў» — гэта група піл на лесапільных рамах, якія ўстаноўлены ў адпаведнасці са схемай раскрою бярвення. Калі ўлічыць, што яшчэ ў старажытныя часы на беразе Мядзелкі стаяла лесапілка, то вельмі верагодна, што і назва «вырасла» адсюль.

Як бачым, версія паходжання назывы існуе некалькі, але амаль ўсе яны так ці інакш звязаны з ракой Мядзелкай, якая стала калыскай Паставаў.

Горад мае свае афіцыйныя сімвалы — герб і сцяг, якія ствараліся ў розныя часы. Герб горада Паставы быў зацверджаны 22 студзеня 1796 года пасля далучэння яго да Расійскай імперыі. Ён меў форму прадаўгаватага прамавугольніка, у якім ніжнія краі закруглены і сыходзяцца пад вуглом уніз (французскі щыт), на якім размяшчалася рыбалоўная сетка і тры залатыя рыбкі. У верхній частцы герба знаходзіўся герб Расійскай імперыі — двухгаловы арол з каронай, скіпетрам і булавой, у сярэдзіне якога месціўся герб Менскай губерні, у склад якой тады ўваходзілі Паставы.

У 2002 годзе рашэннем сесіі Пастаўскага раённага Савета дэпутатаў было зацверджана палажэнне аб гербе і флагу горада Паставы. Апісанне гарадскіх сімвалоў наступнае: «ГЕРБ: На блакітным фоне рыбалоўная сетка, уверсе трох залатых рыбок, накіраваныя галовамі ўніз. ФЛАГ: Блакітнае палотнішча з суадносінай шырыні і даўжыні як 1: 2. Пасярэдзіне правага боку рыбалоўная сетка, уверсе — трох залатых рыбок.»

4. План горада. Як вядома, гістарычным цэнтрам горада Паставы з'яўляецца паўвостраў каля р. Мядзелка, на якім зараз знаходзіцца касцёл св. Антонія Падуанскага. У старажытныя часы тут было гарадзішча, якое аддзялялася ад сушы каналам, чаму і месца гэта раней называлася Гарадзішча, або Востраў.

Паступова паселішча павялічвалася ў памерах, бо людзі сяліліся ўздоўж ракі спачатку на правым беразе, а потым і на высокім левым. У другой палове XVIII стагоддзя, за часам Антонія Тызенгаўза, цэнтральная частка горада была моцна перабудавана, у выніку чаго Паставы зайнічили прыгожую мураваную плошчу і чатыры галоўныя вуліцы, што разыходзіліся ў розныя бакі ад яе.

Даведацца пра забудову горада ў канцы XVIII стагоддзя можна, уважліва разгледзеўшы план Паставаў 1798 года, які быў складзены пасля далучэння заходнебеларускіх зямель да Расійскай імперыі. З плана вынікае, што горад у той час меў невялікія памеры: плошча яго складала ўсяго каля 1 km^2 . Падзялялася паселішча на дзве часткі: Рынкавую (Цэнтральную) на левым

☞ Паставы на схеме Г. Жаброўскага. 1939 г.

беразе Мядзелкі, і Зарэчча — на правым беразе. Асобна ад горада месціўся палац і сядзібна-парковы ансамбль Тызенгаўзаў, уладальнікамі якога на той час былі Хамінскія.

Паставы развіваліся марудна, няроўна. На гэта ўпłyвалі войны, паўстанні, пажары, голад. Перад Другой сусветнай вайной (1939) памеры горада складалі каля 3 км². Забудова аднапавярховымі дамамі вялася ў асноўным уздоўж галоўных вуліц, у выніку чаго аказаліся асвоенымі людзьмі прыдатныя для пражывання берагі р. Мядзелка, азёр Чорнае і Белае. Сядзібна-парковы ансамбль злучыўся з горадам, а на Зарэччы актыўна забудоўвалася вуліца да чыгуначнага вакзала. Рынкавую плошчу пачалі зваць Рынак Стары, бо на захад ад яе ўтварыўся Рынак Задзеўскі.

Пасля Другой сусветнай вайны Паставы пачалі імкліва павялічвацца ў памерах. З'явіліся новыя вуліцы, плошчы. Побач з кварталамі аднапавярховых будынкаў выраслі мікрараёны 2–5-павярховых шматкватэрных дамоў. Звязана гэта было з тым, што ў Паставах, па-першае, размясціліся вайсковыя часці, быў пабудаваны аэрадром, а ў ваколіцах — шахты балістычных ракет; па-другое, пачалі працаваць асноўныя прамысловыя прадпрыемствы, для работы на якіх пераязджалі людзі з вёсак.

На працягу XX стагоддзя ў Паставах сфармавалася некалькі гарадскіх мікрараёнаў. Да існаваўшых з XVIII–XIX стагоддзяў Цэнтра (Рынкавая плошча і забудова цэнтральных вуліц) і Зарэчча далучыліся Пяты і Шосты гарадкі, МСО, Юбілейная, Смалярня, Будаўнікоў.

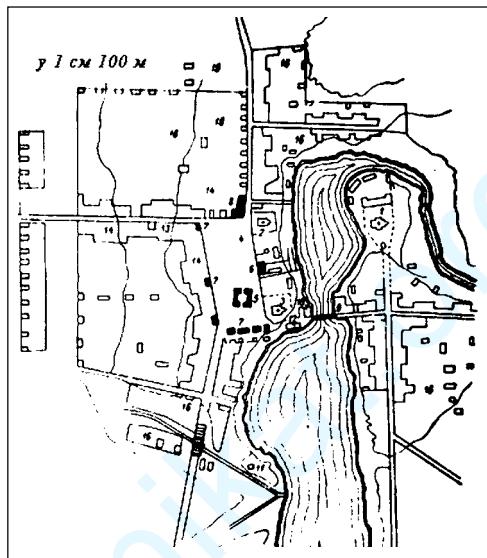

Схема г. Паставы канца XVIII ст.

☞ Пытанні і заданні:

1. Як прыродныя асаблівасці Паставаў падзялявалі на іх размяшчэнне?
2. Калі Паставы набылі статус мястэчка?
3. Якія гістарычныя падзеі пакінулі свае сляды ў горадзе?
4. У якія краіны ўваходзілі Паставы на працягу сваёй гісторыі?
5. Якія гістарычныя назвы мае горад?
6. Якія сімвалы мае горад? Як яны выглядаюць?
7. Чым адрозніваецца план Паставаў 1798 года ад сучаснага? Якія змены і чаму адбыліся?

§ 3. Геаграфія Пастаўскага краю

1. Будова зямной кары і рэльеф. Пастаўскі раён знаходзіцца на Усходне-Еўрапейскай платформе. Платформа — трывалы ўчастак зямной кары, і таму на Пастаўшчыне не назіраюцца праявы, характэрныя для актыўных зон — няма ў нас ні вулканаў, ні гейзераў, ні землетрасенняў. Раён размешчаны на Рускай пліце і таму мае двух'ярусную будову: знізу ляжыць падмурак — крышталічныя пароды старажытных часоў — архейскай і пратэразойскай эр; а зверху знаходзяцца асадкавыя пароды рознага ўзросту, таўшчыня якіх 540–650 м. Тэктанічная структура называецца Вілейскі пахаваны выступ Беларускай антэклізы.

Для платформ характэрны марудныя вагальныя рухі. Паводле звестак навукоўцаў, зараз паверхня раёна падымаемца з хуткасцю да 1–2 мм у год. Землетрасенні малаверагодныя, аднак усё ж такі могуць здарыцца або па прычыне зрухаў горных парод падмурка, дзе выяўлены глыбінныя разломы, або як водгулле ваганняў зямной кары ў Карпатах ці ў Балтыйскім моры.

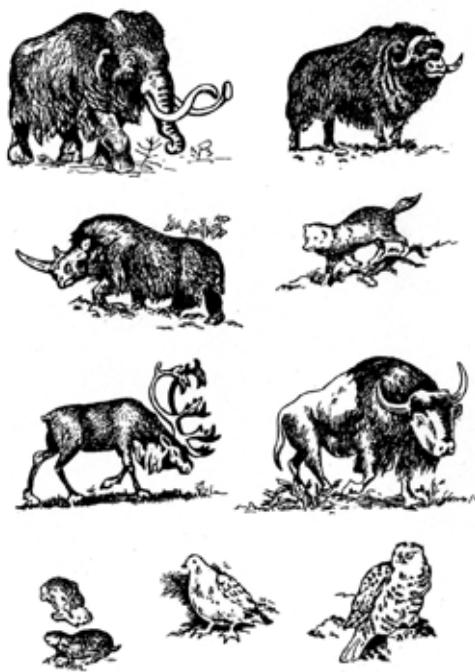

☞ Рунічны камень

Цікавы факт: У 2004 годзе па Пастаўшчыне прайшла хвала землетрасення, эпіцэнтр якога знаходзіўся ў Калінінградскай вобласці. Сіла штуршкоў была 3–4 балы. У кватэрах звінёу посуд, адчыняліся дзвёры шафаў, хісталіся фіранкі.

Геалагічна будова зямных нетраў на Пастаўшчыне даволі простая: на гранітна-гнейсавым падмурку амаль гарызантальна залягаюць розныя асадкавыя пароды, сярод якіх пераважаюць пяскі, супесі, суглінкі, гліны, торф, якія назапашваліся на працягу доўгага часу, асабліва калі наш край быў дном старажытных мораў і акіянаў. Найчасцей гэта адбывалася ў кембрыйскі, ардовіцкі і дэвонскі перыяды палеазойскай эры. У мезазойскую і кайназойскую эры Пастаўшчына была сушай, і таму асадкавыя пароды назапашваліся слаба.

На сучаснае ablічча паверхні раёна зрабілі ўплыў няроўнасці крышталичнага падмурку, абледзяненні, сучасныя рухі зямной кары, вада, вецер, ваганні тэмператур.

☞ Старажытныя жывёлы пасляледавіковага перыяду

☞ Азёры — адметная асаблівасць краявідаў Пастаўшчыны

Заліганне горных парод на Пастаўшчыне

Вышыня над узроўнем мора	Эра	Перыяд	Асноўныя горныя пароды
200 150 100	КАЙНАЗОЙ	Антропаген	Пяскі, суглінкі, супесі, гліны, торф
500 50 -100 -150	ПАЛЕАЗОЙ	Дэвон	Гліны, пяскі, мергелі, гліны, гліністыя вапнякі
		Ардавік	Кварцавыя пясчанікі, мергелі, гліны, гліністыя вапнякі
		Кембрый	Пясчанікі, гліны, алеўраліты
-200 -250 -300 -350 -400 -450 -500 -550	ПРАТЭРАЗОЙ		Пясчанікі, гліны, алеўраліты, граніты, габра, перыдатыты
-600 -.....	АРХЕЙ		Базальт, граніт, габра

Тэрыторыя мае слабаўзорысты характар і з'яўляецца часткай вялікай Усходне-Еўрапейскай раёніны. Найбольш прыўзнятая частка раёна — заходняя (Лынтупшчына), дзе сярэднія вышыні маюць больш за 200 м над узроўнем Балтыйскага мора. Вышэйшая кропка раёна — гара Высокая — знаходзіцца каля вёскі Каптаруны амаль на мяжы з Літвой і мае адзнаку 247 метраў. Самая нізкая частка раёна — гэта тэрыторыя, што прылягае да рэчышча Дзісны, асабліва ў сутоках рэк Дзісна, Палаўца, Галбяіца, дзе знаходзяцца вёскі Белькі, Полава. У ваколіцах вёскі Рымкі (на ўсход ад яе) вызначаецца самае нізкае месца Пастаўшчыны з адзнакай 110 м.

Паводле характару паверхні, а таксама па ўмовах фарміравання, тэрыторыю раёна можна падзяліць на трох часткі: паўночную — Дзісненскую нізіну, якая з'яўляецца часткай вялікай Полацкай нізіны, паўднёвую — Свянцянскія грады, і паўднёва-заходнюю — Нарацка-Вілейскую нізіну.

Над суседній Дзісненскай нізінай Свянцянскія грады ўзвышаюцца на 80–90 метраў, над Нарачанскай раёнінай — на 50–

60 метраў. Па найбольшых вышынях праходзіць вадападзел паміж басейнамі Заходній Дзвіны і Нёмана.

Фарміраванне такога рэльефу звязана пераважна з дзейнасцю апошняга паазёрскага ледавіка і вод, якія ўтварыліся пасля яго раставання. Свянцянская грады — гэта складаная сістэма канечнамарэнных узгоркаў, якія былі насынуты ледавіком, Дзісненская нізіна — дно старажытнага прыледавіковага вадаёма, які быў спушчаны рэкамі пасля таго, як пазбавілася лёду Балтыйскае мора.

Найбольш распаўсюджанымі тыпамі рэльефу Пастаўскага раёна з'яўляюцца тыя, што звязаны з дзейнасцю ледавіка (марэны), водных патокаў (патокава-ледавіковыя формы), ніzkіх тэмператур (крыягенныея), раслін і жывёл, чалавека (тэхнагенныея формы).

2. Карысныя выкапні. Пастаўскі раён не вельмі багаты на карысныя выкапні. З групы неметалічных найбольш распаўсюджаныя радовішчы будаўнічых матэрыялаў (гліны, пяскі, жвір і некаторыя іншыя), сапропелю, прэснаводных вапняковых адкладаў, будаўнічага каменю.

На тэрыторый раёна выяўлена дванаццаць значных па памерах радовішчаў глін і суглінкаў, сярод якіх два — Курапольскае і Галбяіца — уваходзяць у шэраг буйнейшых у краіне.

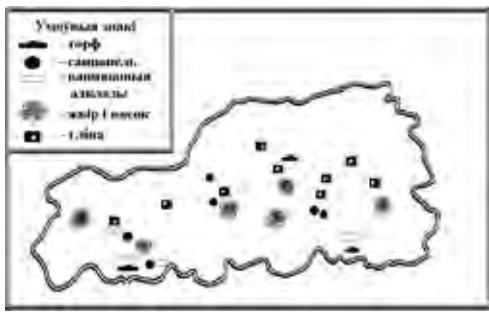
Большасць радовішчаў пяскоў у нашым раёне адносіцца да групы будаўнічых і выкарыстоўваецца для вытворчасці блокаў,

⌚ Краявід Дзісненскай нізіны

⌚ Свянцянскія грады па поўдзень ад г. Паставы

Размяшчэнне радовішчаў карысных выкапняў

перапрацоўвае Варапаеўскі завод. Актыўная здабыча пясчана-жвіровай сумесі вядзеца на Данеўскім радовішчы, якое знаходзіцца недалёка ад возера В. Швакшты і ў радовішчы каля вёскі Жданы.

Ледавіком прынесена на тэрыторыю раёна шмат камянёў розных памераў ад некалькіх сантыметраў да некалькіх метраў у папярэчніку. З'явіліся яны да нас здалёку — са Скандынавіі і Фінляндыі. Каменне выкарыстоўваецца ў якасці будаўнічага матэрыялу; апошнім часам у Паставах пачалі рэзаць камень на абліцовачныя дэкаратыўныя пліты. Некаторыя валуны ўзяты пад ахову, з'яўляюцца помнікамі прыроды.

Сапропель — гэта ілістыя адклады ў вадаёмах, якія ўтрымліваюць шмат арганічных рэчываў. У залежнасці ад складу колер бывае чорны, шэры, блакітны, ружовы, нават чырвоны. На тэрыторыі раёна выяўлена 12 радовішчаў азёрнага сапропелю. Найбольшыя іх тоўшчы вызначаны ў азёрах В. і М. Швакшты, Лучай, Лісіцкае, Задзеўскае. Сапропелі гэтых радовішчаў могуць выкарыстоўвацца ў якасці ўгнаення, для вытворчасці будаўнічых матэрыялаў і для атрымання буравых раствороў.

З гаручых карысных выкапняў на Пастаўшчыне знайдзены і выкарыстоўваецца толькі торф. Таўшчыня тарфянай масы ў асноўным 1–3 м. У раёне налічваецца 62 радовішчы торфу, з якіх самыя вялікія: Пурвіны, Халосенскаяе, Светлы Мох. Торф, які здаваюць у раёне, выкарыстоўваецца ў асноўным на сельскагаспадарчыя патрэбы.

панеляў, пліт, сілікатнай цэглы. Найбольшую колькасць пяску ўтрымлівае Лынтупскае радовішча.

Пясчана-жвіровы матэрыял у прыродзе сустракаецца ў выглядзе сумесі пяску, жвіру і галькі. Выкарыстоўваецца для вытворчасці бетону і жалезабетону, будаўніцтва, пракладкі дарог. У раёне гэты від будаўнічых матэрыялаў

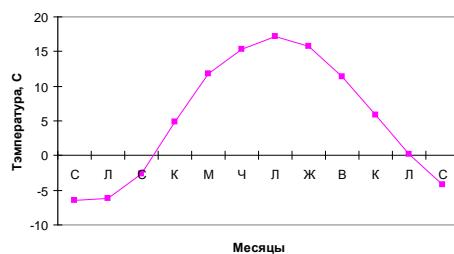
жалезабетонных вырабаў.

Ёсць у Пастаўскім раёне і радовішчы падземных мінеральных вод. Сустракаюцца хларыдна-натрыевыя і хларыдна-сульфатна-натрыевыя воды.

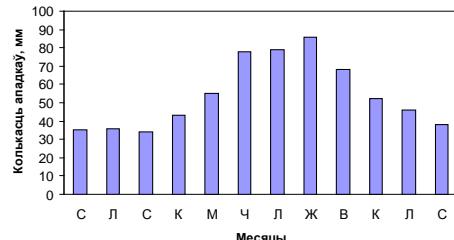
Цікавы факт: На ўсходній ускраіне вёскі Бялянішкі, што на Лынтупшчыне з-пад зямлі б'е штучная крыніца, якая ўтварылася з прабуранай у 90-я гады свідравіны. З трубы сама цёкам ідзе слабамінералізаваная чыстая і прыемная на смак вада.

3. Клімат. На фарміраванне клімату Пастаўскага раёна ўпłyвае знаходжанне раёна ва ўмераных шыротах, набліжанасць да Атлантычнага акіяна, перавага вятроў заходняга накірунку, узвышанаўрунінны рэльеф, паветраныя масы, цыклоны і антыцыклоны.

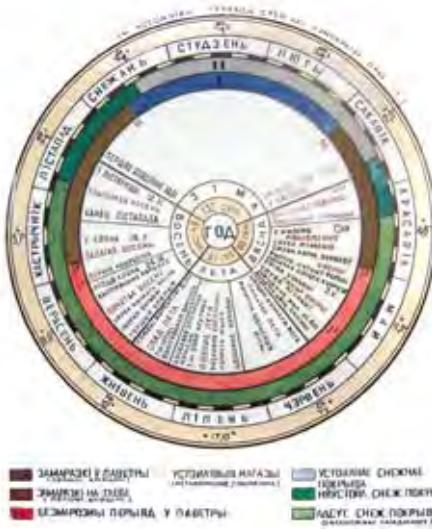
Раён знаходзіцца ва ўмераным кліматычным поясе. Тып клімата — умерана-кантынентальны. Заходнія вятры з Атлантычнага акіяна вельмі моцна ўпłyваюць на надвор'е. Зімой яны прыносяць павышэнне тэмпературы

« Гадавы ход тэмпературы ў раёне

« Ападкі ў раёне

« Феналагічныя поры года ў наваколлі Паставаў

паветра, павелічэнне адноснай вільготнасці і выпадзенне ападкаў. Летам яны паніжаюць тэмпературу. Сярэдняя хуткасць ветру 3–4 м/с, зредку, асабліва зімой, бываюць моцныя вятры да 10–15 м/с.

Сярэднегадавая тэмпература ў раёне $+5,5^{\circ}\text{C}$, прычым самы цёплы месяц ліпень ($+17,2^{\circ}$), а самы халодны — студзень ($-7,3^{\circ}$). Колькасць дзён з тэмпературай ніжэй 0° складае 131 дзень, а з тэмпературай вышэй 0°C — 234 дні.

Па колькасці ападкаў Пастаўшчына разам з Навагрудчынай — самае вільготнае месца Беларусі. У сярэднім за год іх выпадае каля 650–700 мм. А ўсяго за год налічваецца да 190 дзён з ападкамі.

Снежнае покрыва стала з'яўляецца на палях раёна звычайна ў пачатку снежня і ляжыць каля 100–110 дзён. Тайшчыня снегу дасягае 25–30 см.

☞ Пытанні і заданні:

1. На якой глыбіні залягае падмурак?
2. Ці могуць быць на Пастаўшчыне землетрасенні?
3. Якімі няруднымі карыснымі выкапнямі багатая Пастаўшчына?
4. Што такое сапрапель і дзе яго можна здабываць і выкарыстоўваць?
5. Знайдзіце на карце буйнейшыя радовішчы торфу.
6. Чым адрозніваецца рэльеф Дзіненскай нізіны ад рэльефу Свянцянскіх град?
7. Знайдзіце на карце самае высокое і самае нізкае месца Пастаўшчыны.
8. Якімі паказчыкамі характарызуецца клімат нашага краю?
9. Якія прычыны аказваюць галоўны ўплыву на клімат Пастаўскага раёна?
10. Чаму на Пастаўшчыне выпадае больш ападкаў, чым у іншых раёнах Беларусі?

§ 4. Край блакітных рэк і азёр

1. Рэкі. Пастаўшчына багатая рэкамі і азёрамі. У раёне 24 рэчкі і каля 300 ручаёў і ракулаў. Рэкі Пастаўскага раёна нясуць воду ў Балтыйскае мора. Самыя вялікія рэкі басейна Захадній Дзвіны —

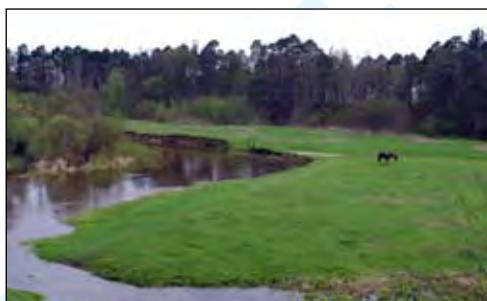
гэта Дзісна, Мядзелка, Палавіца, Галбяіца, Камайка, з басейна Віліі — Пеляка, Страча.

Жыўленне рэчак і ручаёў адбываецца за кошт ападкаў, таяння снягоў і лёду, падземных крыніц. Найбольшы ўзровень вады на рэках назіраецца вясной, звычайна ў красавіку ў час паводкі. Межань бывае зімой, калі рэкі закрытыя лёдам, і летам у перыяды засух.

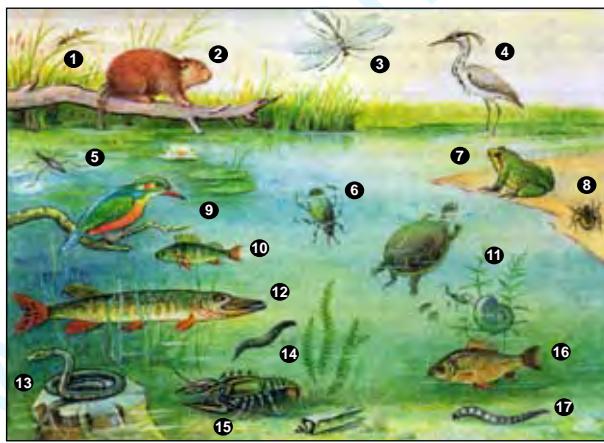
Трываючы лёд усталёўваецца на рэках звычайна ў пачатку студзеня. Ён ляжыць 90–130 дзён, дасягаючы найбольшай таўшчыні

☞ Возера Пастаўскае (стаў) на р. Мядзелка

☞ Поплаў каля р. Ласіца

☞ Насельнікі вадаёма: 1 — камар; 2 — андатра;
3 — страказа; 4 — чапля; 5 — вадамерка; 6 — жук плыўунец; 7 — жаба; 8 — павук; 9 — зімародак;
10 — акунь; 11 — чарапаха; 12 — шчупак; 13 — вуж;
14 — п'яўка; 15 — рак; 16 — карась; 17 — шыцік

25–60 см у другой палове лютага — пачатку сакавіка.

Самая паўнаводная рака раёна — Дзісна, левы прыток Заходній Дзвіны, пачынаецца ў Літве і працякае па паўночнай мяжы з суседнімі Браслаўскім і Шаркоўшчынскім раёнамі. На наш раён прыпадае толькі сярэдняе

цячэнне ракі ад в. Каз'яны да в. Рымкі. Даўжыня яе на гэтым адрэзу 29 км (агульная — 178 км).

Найбольшую даўжыню ў межах раёна мае рака Галбяіца, якая ў верхнім цячэнні называецца Заражанка. Яна працягнулася на 51 км з поўдня на поўнач ад в. Гараноўшчына да в. Рымкі. У вярхоўях рэчка мае звлістое рэчышча, прымае шмат прытокаў.

Другое месца па даўжыні мае Мядзелка, правы прыток Бірветы. Працягнулася яна з поўдня на поўнач ад Ідаліны да Ракітаў. Вельмі моцна меандрыруе, чым адрозніваецца ад іншых рэчак. У Паставах і Манькавічах ёсць запруды з млынамі, вышэй якіх знаходзяцца значныя па памерах вадасховішчы.

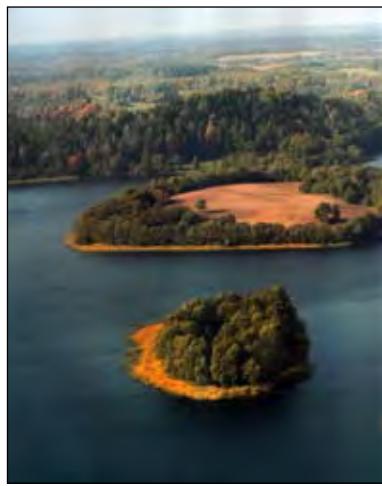
2. Азёры. На Паставшчыне шмат азёр. Вадаёмаў натуральнага паходжання з папярэчнікам лютэрка больш за 100 м налічваеца 141.

Размяшчэнне азёр звязана з ледавіковым паходжаннем іх катлавін. Яны раскіданы па тэрыторыі раёна пераважна групамі па 3–12 вадаёмаў. Выдзяляеца 13 такіх груп: Швакштаўская, Камайская, Спорская, Даўжанская, Мажэйкаўская, Азёркі, Валожынская, Лучайская, Дунілавіцкая, Казлоўшчынская, Варапаеўская, Галбейская, Ваўкоўская.

Самае глыбоке возера Паставскага раёна Каптарунскае, якое знаходзіцца на паўночным захадзе ад Лынтупаў каля мяжы з Літвой. Яно мае глыбіню 33 м і займае адзінаццатое месца сярод самых глыбокіх азёр Беларусі. Другое па глыбіні — возера Чорнае, што на Варапаеўшчыне — 31,5 м.

Самае вялікае па плошчы возера — Вялікія Швакшты. Яго люстра мае памер $9,56 \text{ km}^2$, што наўмога перавышае плошчу іншых вялікіх азёр. Напрыклад, у Лучая — $2,51 \text{ km}^2$, у М. Швакштаў — $1,91 \text{ km}^2$, у Доўжа — $1,04 \text{ km}^2$, у азёра Лодасі і В. Сурвілішкі — $1,03 \text{ km}^2$.

З прычыны таго, што ледавік у свой час утварыў шмат выцягнутых катлавін, мы сёння маем значную

⊗ Возера Світа з гарой Гарадзішча

⊗ Азярцо каля Варапаева

⊗ Возера Ласіца

⊗ Раніца на возеры

колькасць доўгіх і вузкіх азёраў. Чэмпіёнам у гэтых адносінах з'яўляецца воз. Доўжа, якое пры найбольшай шырыні у 420 м мае даўжыню 4,89 км (суадносіны 1:11,6). Моцна выцягнутае і воз. В. Сурвілішкі з памерамі 2,36×0,53 км (суадносіны 1:4,5).

На некаторых азёрах Пастаўшчыны асаблівую пекнату іх знешняму віду надаюць астравы. Па іх колькасці не мае сабе роўных воз. Лучай, на якім іх аж шэсць. Тры востравы ёсць на воз. Світа, па адным — на Задзеўскім, Ласіцы, Лодасіях, Саранчанах, Спорах, М. Швакштах, Чартах.

Амаль усе азёры каля берагоў маюць некалькі палос расліннасці. Найбольш яўна прасочваюцца палосы надводных (тросць, сіта, чарот), з плаваючымі лістамі (кубышкі, лілеі) і падводных (рдэсты, эладэі, рагаліснікі, цэларэзы) раслін.

У азёрах раёна распаўся джана больш як 20 відаў рыб. Найбольш часта сустракаюцца плотка, акунь, лещ, лін, карась, гусцёрка, шчупак і інш.

Ёсць і рэдкія. Так у р. Страча сустракаецца стронга, у некаторых азёрах (Белае, Доўжа, Глодава) — вугор.

3. Вадасховішчы. У Пастаўскім раёне налічваецца больш за дзесяць значных па памерах сажалак і вадасховішчаў. Частка з іх утворана шляхам запруджвання ракі плацінай, як, напрыклад, каля Томішак на Лынтупцы, пастаўскія азёры на Мядзелцы, каля Манькавіч на Мядзелцы, каля Алешына на Заражанцы і іншыя. Частка з'яўляеца штучна капанымі, як сажалкі ў Навінках, Норыцы, Цешылаве, Палесці.

Прызначэнне сажалак і вадасховішчаў разнае. Некаторыя з іх выкарыстоўваюцца для развядзення рыбы (Навінкі, Стары Двор, Навасёлкі, Норыца, Лынтупы), для водазабеспячэння (Паставы, Лынтупы), для размяшчэння млыноў (Варапаева, Паставы, Манькавічы), для адпачынку. Некаторыя сажалкавыя сістэмы выконвалі ролю элементаў сядзібна-парковых ансамбляў (Варапаева, Норыца, Лынтупы, Паставы, Нохаўшчына).

Да буйнейшых вадасховішчаў адносяцца Навінкі, Старадворскае, Пастаўскае.

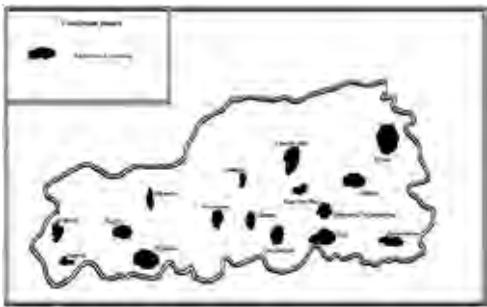
4. Балоты і крыніцы. Балоты — гэта залішне ўвільготненая ўчасткі сушки, зарослыя балотнай расліннасцю. На Пастаўшчыне іх плошча складае каля 11 тысяч гектараў. Абсалютна пераважаюць сярод іх нізінныя, якія займаюць вялікія тэрыторыі ў паўночнай частцы раёна на моцна забалочанай Дзіненскай нізіне, а таксама

✉ Вадасховішча на р. Заражанка каля Варапаева перад плацінай

✉ Стайды на р. Лынтупа

🕒 Балоты

🕒 Святая крыніца ў Вярхойі

чай, «Сакалінскае» каля Груздава, «Светлы Мох» каля Валожына, «Лугі» каля Дунілавічаў.

На Пастаўшчыне шмат крыніц — месцаў выхаду на паверхню падземных вод. Сустракаюцца яны пераважна ў паўднёвой частцы раёна на Свянцянскіх градах, дзе рэкі і ручай перапілоўваюць горныя пароды, ускрываючы ваданосныя пласты і жылы. Таму найчасцей крыніцы прабіваюцца на паверхню па далінах рэк, у лагчынах, у забалочаных нізінах. Навукоўцамі зафіксавана і апісана ў нашай мясцовасці больш за 30 крыніц.

↳ Пытанні і заданні:

- Чаму на Пастаўшчыне існуе густая рачная сетка?

на паўднёвым заходзе — частцы Нарачанска-Вілейскай нізіны. Для гэтых балот уласцівы багаты раслінны і жывёльны свет. Асноўнымі прадстаўнікамі вільгацелюбівай флоры з'яўляюцца: хвошч, папараць, тросць, сіта, асака, вольха, крушына, бяроза, елка, лаза і іншыя.

Вярховыя балоты звычайна маюць невялікія памеры і знаходзяцца на ўзвышшах і раўнінах Свянцянскіх град. Расліннасць на іх намнога бяднейшая — пераважаюць сфагнавыя імхі, пушки, расянкі, ветрасы, багуны, журавіны, карліковыя формы соснаў.

Найбольшую плошчу займаюць балоты «Пурвіны» каля Швакштаў, «Халосенская» каля Сяргееві-

2. Чым можна растлумачыць тое, што большасць рэк нашага краю цячэ ў на-
прамку на поўнач і паўночны ўсход?
3. Якая рака на Пастаўшчыне самая мнагаводная, а якая самая доўгая?
4. Якое жыўленне і рэжым маюць рэкі нашага краю?
5. Якія азёры па якіх паказчыках выдзяляюцца сярод іншых?
6. Знайдзі на карце буйнейшыя рэкі, азёры, вадасховішчы, балоты.

§ 5. Раслінны і жывёльны свет. Ахова прыроды

1. Расліннасць. Асноўнымі тыпамі натуральнай расліннасці ра-
ёна з'яўляюцца лясная, лугавая і балотная.

Расліннасць лясоў. У раёне налічваецца больш як 1000 відаў
вышэйших раслін. Большая іх частка знаходзіцца ў лясах. На кан-
ец 2004 года лясістасць тэрыторыі наблізілася да 40%, што па
еўрапейскіх мерках вельмі добры паказчык. Рост лесапакрытасці
адбываецца за кошт пераводу былых ворыўных зямель з нізкай
якасцю глебаў пад лесапасадкі. Сярэдні ўзрост дрэў — каля 50
гадоў. Сярод парод пераважаюць сосны, елкі, дубы, ясені, бярозы,
асіны, вольхі. Рэдка сустракаюцца ліпы, ясені, клёны. На заходзе,
на мяжы з Літвой, ёсць невялікія
ўчасткі вяза голага і шурпатага,
якія аховаюцца ў батанічным
заказніку «Лынтупскі».

Большая частка лясоў — гэта
вялікія масівы дрэў: Гадуцінская
Дача, Варапаеўская Дача, Груздаў-
ская Дача, Пастаўская Дача, Мань-
каўская Дача, лес Дунілавічы, лес
Лынтупы, лес Камаі, лес Мядзель
(каля в. Вярэнъкі), лес Мар'янпольле
(каля Полава), лес Навінкі (каля
рыбгаса).

Расліннасць лугоў. У раёне су-
стракаюцца розныя тыпы лугоў.

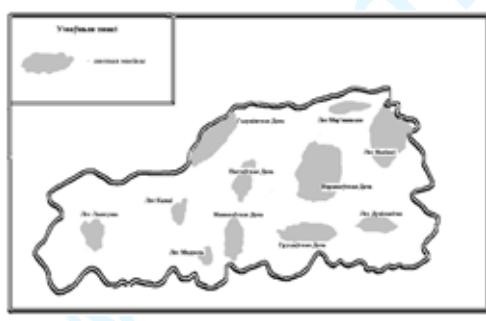
❖ Бярозавы гай

Сухадольныя размешчаны на павышаных элементах рэльефу і часцей сустракаюцца на поўдні Пастаўшчыны на Свянцянскіх градах. На ўзгорках, градах, стромкіх схілах травастой нізкарослый і зреджаныя, пераважаюць булаваносец сіаваты, аўсяніца авечая, мяrtlіца тонкая, галадок шматгадовы, ястробок валасісты, гладун гладкі, шчаўе малое, расходнік едкі і іншыя.

Нізінныя лугі шырока распаўсюджаны ў паўночнай частцы на Дзісенскай нізіне. Травастой злакавыя (вострыца дзірваністая, мяrtlіца сабачая і белая, метлюжкі балотны і звычайны, пажарніца шараватая), асаковыя са значнай прымесью вільгацелюбівага разнатраўя.

🕒 Дрэвы лясоў Беларусі: 1 — бяроза; 2 — елка; 3 — дуб

🕒 Лясныя масівы

🕒 Лясныя ягады: 1 — чарніцы; 2 — суніцы; 3 — брускініцы

Поймавыя (заліўныя) лугі сустракаюцца на Пастаўшчыне па далінах большых рэк: Дзісны, Мядзелкі, Галбяіцы, Лынтупкі, Лучайкі, Камайкі і іншых. У месцах сярэдняга ўвільгатнення пераважаюць злакі, у найбольш вільготных — злакі і асокі.

Расліннасць балот. У Пастаўскім раёне ёсць розныя тыпы балот. Вярховыя балоты сустракаюцца пераважна ў паўднёвой узвышшанай частцы. Яны звычайна аблесены малярослай хвойй, укрыты суцэльнным дываном

⌚ Лісічки ў бруснічніку

сфагнавых імхоў, у ярусе кустоў сустракаюцца багун, касандра, ве-рас, буякі, андрамеда, журавіны; у травяністым — багноўка, падвей похвенны, расянка круглалістая, чаротнік, імхі і лішайнікі.

Нізінныя балоты пераважаюць у паўночнай частцы Пастаўшчыны, хоць сустракаюцца і ў паніжэннях Свянцянскіх град. З дрэў растуць хвоя, бяроза, вольха; з кустоў — розныя віды вербаў, нізкая бяроза; з травяністых раслін — вятроўнік, бабок, шабельнік, хвошч, папараць, скрыпень, пажарніца, трыснёг, мятліца (белая), мурожніца чырвоная, метлюжок лугавы, асака, імхі.

2. Жывёльны свет. У сучаснай фауне раёна налічваецца каля 400 відаў пазваночных і некалькі дзесяткаў тысяч беспозваночных жывёл. Сустракаюцца прадстаўнікі ўсіх класаў, што зафіксаваны і ў Беларусі — млекакормячыя, птушкі, земнаводныя, паўзуны, рыбы, насякомыя, прасцейшыя, чэрві, малюскі, рака- і павукападобныя.

Сучасная фауна млекакормячых прадстаўлена 6 атрадамі: на-сякомаедныя (10 відаў), лятучыя мышы (15 відаў), драпежнікі (16 відаў), парнакапытныя (6 відаў), зайцападобныя (2 віды), грызуны (24 віды). Сярод іх і 4 акліматызаваныя: янотападобны сабака, янот-пала-скун, амерыкан-ская норка, андатра.

Паўзуноў на-лічваецца 7 відаў, сярод якіх па 3 віды яшчарак і

⌚ Жывёльны свет лясоў Беларусі: 1 — вавёрка; 2 — барсук; 3 — дзік; 4 — лось; 5 — гадзюка; 6 — лісіца

змеяў. Земнаводныя прадстаўлены 2 відамі тритонаў і 10 відамі бясхвостых (жабы, рапухі і да таго падобнае).

З птушак на нашай тэрыторыі сустракаюцца прадстаўнікі 302 відаў, з якіх каля 200 тут і гняздзяцца.

Некаторыя віды жывёл і птушак адносяцца да паляўніча-прамысловых. Па ліцэнзіях вядзеца паляванне на лася, дзіка, козулю, аленя, бабра і выдру. Паляўнічым дазваляеца таксама здаваць у вызначаныя тэрміны вавёрак, зайцаў, ліс, норак, тхароў, куніц, гарнастаяў.

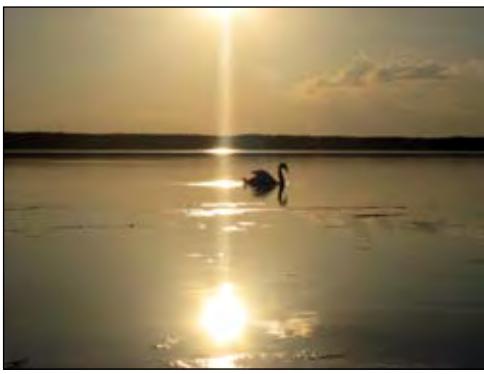
❖ Птушкі лясоў Беларусі: 1 — івалга; 2 — цецярук; 3 — салавей; 4 — бусел; 5 — сава; 6 — каршун

3. Забруджванне навакольнага асяроддзя. Пастаўшчына вызначаецца як раён з даволі напружанай экалагічнай сітуацыяй. Тлумачыцца гэта параўнальна высокім сярод сельскіх раёнаў асвяеннем тэрыторыі, наяўнасцю экалагічна шкодных вытворчасцяў (спіртзаводы, малаказавод, мэблевыя прадпрыемствы), густой транспартнай сеткай (аўтадарогі, чыгунка), высокай ступенню сельскагаспадарчага ўздзейння, а да нядаўняга часу і значнай колькасцю вайсковых злучэнняў (авіяцыя, сухапутныя войскі, ракетныя (у тым ліку з ядзернай зброяй), пагранічныя.

З прадпрыемстваў найбольш шкоднымі для навакольня з'яўляюцца Пастаўскі малаказавод і Лынтупскі спіртзавод. Абодва маюць ачыстныя збудаванні,

❖ Птушкі вадаёмаў. Дыярама Пастаўскага краязнайчага музея

☞ Лебедзь

але забруджанасць сцёкаў застаецца высокая. Тым больш што сажалкі-адстойнікі малаказавода размешчаны няправільна: яны знаходзяцца вышэй г. Паставы, і слабаачышчаныя сцёкі заносяцца з ракной водой у межы горада ў воз. Пастаўскае, дзе і назапашваюцца. Паступленне ў возера біялагічных рэчываў прывяло да моцнага раз-

растання воднай расліннасці і водарасцяў, парушэння кіслароднага рэжыму, з'яўлення вясной і восенню моцнага паху гніення.

Слабаачышчаныя воды Лынтупскага спртзавода моцна шкодзяць р. Лынтупка, утвараючы на дне рэчкі налёт блакітна-шэрага колеру.

Значна забруджвае навакольнае асяроддзе сельская гаспадарка, у асноўным з прычыны няправільнага ўнясення мінеральных і арганічных угнаенняў, пестыцыдаў (ядахімікатаў).

Асноўнымі забруджвалінкамі паветра з'яўляюцца заводы ў Паставах, Варапаеве, Лынтупах, у вёсках — фермы, кацельні, а таксама — аўтамабілі і іншая тэхніка.

На тэрыторыі раёна можна вызначыць некалькі мясцін, дзе шкоднае ўздзеянне на прыроду найбольшае. Гэта Паставы, Лынтупы, Варапаева, Камай, Норыца.

4. Ахова прыроды. За апошняе дзесяцігоддзе экалагічны стан раёна значна палепшыўся. Зменшилася колькасць крываці забруджвання, паменшыліся аб'ёмы шкодных выкідаў. Яскравы доказ гэтага — павышэнне лясістасці тэрыторыі. Калі ў пачатку 90-х гадоў XX стагоддзя яна была трохі больш за 30%, то ў 2006 годзе дасягнула амаль 40%.

На тэрыторыі раёна знаходзяцца месцы, дзе сустракаюцца віды жывёл, якія занесены ў Чырвоную кнігу Беларусі. З млекакормячых гэта барсук, вячэрніца гіганцкая, лясны кот, вавёрка-палаляуха, хахуля, начніцы вялікая і Натэрэра. Да групы ахоўваемых жывёл

адносяцца некаторыя каштоўныя прамысловыя віды, здабыча якіх абмежавана (высакародны алень, бабёр, глушэц, янот-паласкун і іншыя). Таксама ахоўваецца каля 45 відаў птушак (арлан-белахвост, аўдотка, беркут, бусел чорны, гогаль, журавель шэры, зімародак, кулік-сарока, белая курапатка, скапа і іншыя), 1 від паўзуноў (мядзянка), 1 від амфібій (жаба чарнавая), 5 відаў рыб (вусач, сцерлядзь, сырок, стронга, харыус), 9 відаў насекомых, 1 від ракападобных (шыракапалы рак).

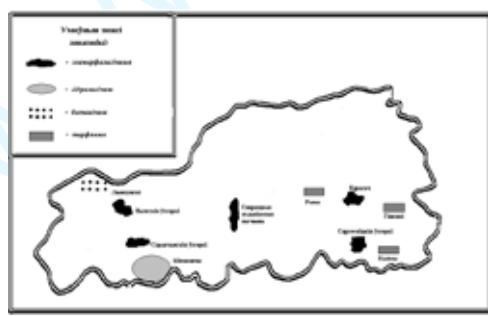
На Пастаўшчыне знаходзіцца частка нацыянальнага парку «Нарачанскі», гідралагічны заказнік рэспубліканскага значэння

«Швакшты». Помнікамі прыроды рэспубліканскага значэння з'яўляюцца горы Маяк, Баяраўшчына, Лысая; вялікія камяні Заўлечанскі, Лодаскі, Мягунскі, Дзіравы камень Каптарунскі, Чортайкамень Саболкаўскі. Цікавыя прыродныя аб'екты — заказнікі мясцовага значэння:

© Расліны, занесеныя ў Чырвоную кнігу Беларусі:

- 1 — купальнік горны;
- 2 — неатыянта клабучковая;
- 3 — ятрышнік мужчынскі;
- 4 — касач сібірскі;
- 5 — пярэсна еўрапейская;
- 6 — сон лугавы (сон-трава);
- 7 — гарлачык белы

© Заказнікі на Пастаўшчыне

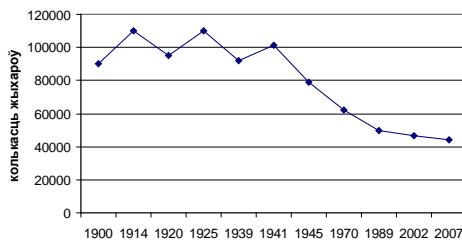
ландшафтныя — Карагач, Палескія Узгоркі, Сяргеевіцкія Узгоркі, Саранчанская грады, Спорыцкая ледавіковая лагчына; батанічны — Лынтупскі; ахоўныя тарфянікі — Равы, Гіненкі і Каліты. Помнікамі прыроды мясцовага значэння абвешчаны: горы — Балдоўшчына, Гара Вялікая, Гараватка; Жуперская града; узгоркі — Барадзінскі і Чарнецкі; вялікія камяні — Зыбалішскі, Камайскі, Трапшавіцкі, Чашкаўшчынскі; камень Казнадзеюшскі.

☞ Пытанні і заданні:

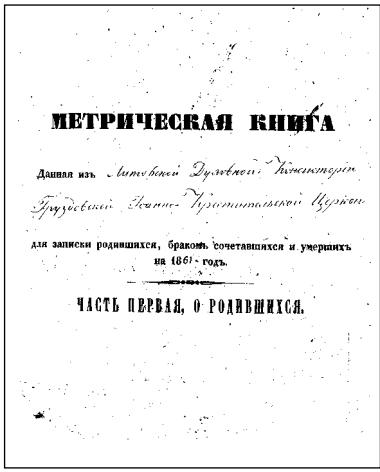
1. У выніку якіх глебаўтаральных працэсаў сформаваліся на Пастаўшчыне галоўныя тыпы глебаў?
2. Як размяркоўваюцца глебы паводле механічнага складу?
3. Якую лясістасць мае Пастаўскі раён?
4. Які тып балот пераважае на Пастаўшчыне?
5. На якіх жывёл дазволена паляванне?
6. Назавіце жывёл і птушак, якія сустракаюцца каля вадаёмаў, у лясах, на лугах, у населеных пунктах.

§ 6. Насельніцтва Пастаўшчыны

1. Дынаміка насельніцтва. На тэрыторыі Пастаўскага раёна людзі змаглі пасяліцца толькі пасля таго, як з паўночнай Беларусі сышоў ледавік і ўтварыліся спрыяльныя ўмовы для развіцця раслін і жывёл. Першажыхары прыйшлі з поўдня. Яны вялі каравы лад жыцця, займаліся паляваннем, рыбнай лоўляй, збіральніцтвам, та-му іх колькасць была невялікая. З пераходам людзей да заняткаў земляробствам і жывёлагадоўляй утварыліся паселішчы са сталым жыхарствам. Паступова колькасць насельніц-

☞ Дынаміка колькасці жыхароў у Пастаўскім раёне ў ХХ – пач. ХХІ ст.

© Вокладка метрычнай кнігі
Груздаўскай царквы. 1861 г.

сярэдзіне ХХ стагоддзя перад Другой сусветнай вайной і ў жыхароў наблізілася да 100 000 чалавек. Войны прынеслі вельмі вялікія страты. У час Другой сусветнай загінуў кожны трэці жыхар Віцебшчыны.

У пасляваенны час колькасць насельніцтва трохі павялічылася, але ў апошня дзесяцігоддзі назіраецца яе скарачэнне. У 2002 годзе пражывала 46 тыс. чалавек, а на пачатак 2007 года налічвалася 44 100 жыхароў.

2. Размяшчэнне насельніцтва. Насельніцтва на тэрыторыі Паставскага раёна размяшчаецца неравнамерна. Нагэта пайплывалі як прыродныя ўмовы, так і гісторыя засялення. На сённяшні дзень можна вызначыць некалькі характэрных асаблівасцяў размяшчэння насельніцтва на Паставшчыне. Па-першае, выдзяляеца паласа павышанай шчыльнасці, якая працягнулася з захаду на ўсход праз сярэднюю частку. Працягласць паласы каля 80 км, шырыня яе вагаеца ад 8 да 15 км. Тут размешчаны ўсе гарадскія паселішчы (Паставы, Лынтупы, Варапаева) і амаль усе буйныя вёскі. Шчыльнасць насельніцтва перавышае сярэднераённы паказчык, у асобных мясцовасцях дасягаючы сярэднебеларускіх значэнняў (каля 50 чал./км²). Паласа павышанай шчыльнасці геаграфічна супадае

тва павялічвалася. У пачатку нашай эры на тэрыторыі раёна пражывала каля 1000 чалавек.

На працягу амаль усёй гісторыі колькасць насельніцтва расла вельмі марудна. На гэта ўплывалі шматлікія войны, голад, эпідэміі хвароб. Паводле разлікаў колькасць жыхароў нашага краю ў першай палове XVII стагоддзя наблізілася да 23 тысяч чалавек. Аднак войны Рэчы Паспалітай з Расіяй прывялі да таго, што на тэрыторыі раёна засталося не больш як 10 тысяч насельнікаў.

Толькі ў пачатку XX стагоддзя перад Першай сусветнай вайной і ў

са Свянцянскімі градамі, дзе ў паніжэннях паміж узгоркамі даволі ўрадлівыя землі і, што асабліва важна для нашай мясцовасці, яны пазбаўлены празмернага ўвільгатнення.

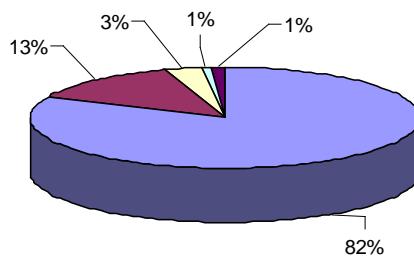
Па-другое, у паўночнай частцы раёна, на Падзісеншчыне, можна выдзеліць тыпова далінны тып рассялення. Сапраўды, абсолютная большасць вёсак месціца ўздоўж рэк Дзісна, Мядзелка, Лучайка, Палавіца, Галбяіца. На абсягах паміж рачнымі далінамі вёсак вельмі мала, насельніцтва рэдкае. На харектар рассялення ў паўночнай частцы раёна ўплывае вялікая забалочанасць і лясістасць тэрыторыі.

Па-трэцяе, у паўднёвой частцы Пастаўшчыны, дзе знаходзяцца вярхоўі Страчы, Лучайкі, Смычыцы, Заражанкі, азёры Швакшты Вялікія і Малыя, Лучайскае, Лісціцае, мясцовасць таксама моцна забалочана, пакрыта лесам і таму слаба заселена. Аднак асобныя, значныя па памерах, узвышшы заселены даволі шчыльна. Гэта ваколіцы вёсак Вярэнкі, Груздава, Сяргеевічы.

Цікавы факт: Усе большая паселішчы нашага краю выраслі каля рэк і азёр, а самыя вялікія — у месцах, дзе азёрныя групы размяшчаюцца каля рэк (Паставы, Дунілавічы, Варапаева, Гута).

3. Этнічны склад. На Пастаўшчыне да сярэдзіны I тысячагоддзя нашай эры пражывала змешанае фіна-угорскае і балцкае насельніцтва. У VI-VIII стагоддзях н. э. на тэрыторыю пачалося пранікненне славян-крывічоў. Яны расселяліся на водападзелах і па далінах рэк, паступова асімілюючы мясцове насельніцтва. У выніку складаных этнічных працэсаў утворыўся карэнны народ нашага краю — беларусы.

У XIV-XV стагоддзях на Пастаўшчыне пачалі расселяцца яўрэі, якія на беларускіх землях знаходзілі паратунак ад уціску і гвалту, што чыніліся супраць прадстаўнікоў гэтага народа ў Заходній Еўропе. У гэты ж час з'явіліся тут і татары, якія былі запрошаны Вялікім князем Вітаўтам

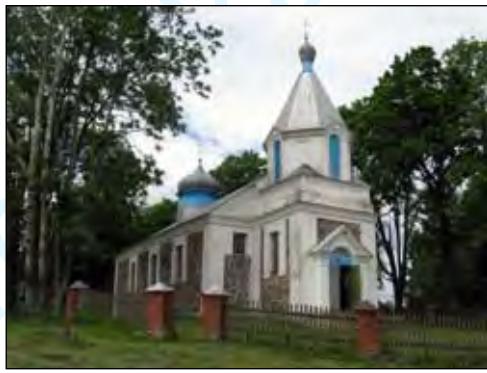
☞ Этнічны склад насельніцтва Пастаўскага раёна

для службы ў войску. З цягам часу татары амаль асіміляваліся, а колькасць яўрэяў моцна зменшылася ў выніку карнай палітыкі фашистыстаў у час Другой сусветнай вайны.

У пачатку ХХІ стагоддзя абсолютную большасць насельніцтва складаюць карэнныя жыхары — беларусы (82%). Другую значную этнічную групу утвараюць рускія (13%). Доля прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцей (полякі, украінцы, літоўцы, цыганы) нязначная.

4. Рэлігійны склад. Да пачатку II тысячагоддзя нашай эры мясцовае насельніцтва верыла ў звышнатуральныя сілы духаў зямлі, пакланялася дрэвам ды камням, прыносіла ахвяры на агні і на вадзе. Паганская вераванні існавалі доўгі час побач з хрысціянствам і іншымі канфесіямі. Але ўсё ж галоўныя пазіцыі ў рэлігійным жыцці раёна належала хрысціянству, якое прадстаўлена каталіцызмам, праваслаўем і пратэстантызмам.

У пачатку нашага стагоддзя паміж праваслаўем і каталіцызмам на Паставшчыне існаваў парытэт: абедзве галіны хрысціянства мелі па 7 таварыстваў. Праваслаўныя рэлігійныя суполкі дзейнічалі ў Паставах, Варапаеве, Ваўках, Манькавічах, Груздаве, Асінагарадку, Ласіцы; каталіцкія — у Паставах, Варапаеве, Лынтупах, Дунілавічах, Лучаі, Груздаве, Камаях.

🕒 Царква ў в. Ласіца

🕒 Касцёл у Груздаве (зараз не існуе)

Пры захаванні трывалых пазіцый дзвюх традыцыйных галін хрысціянства, разам з тым паступова пашыраецца ўплыў пратэстантызму, які ў нашай мясцовасці праяўляеца ў павелічэнні колькасці прыхільнікаў царквы хрысціян веры евангельскай. Маючы падтримку аднаверцаў, пера важна з краін Скандинавіі, прадстаўнікам гэтай галіны хрысціянства ўжо ўдалося стварыць свае таварыстыўныя Паставах, Камаях, Варапаеве.

Хрысціянства прадстаўлена на Пастаўшчыне і яшчэ адной плынню — стараабрадчай, або стараверской царквой. Гэта адгалінаванне праваслаўя ўзнікла пасля расколу ў рускай праваслаўнай царкве ў другой палове XVII стагоддзя. Ратуючыся ад пераследу, стараверы ўцякалі з цэнтральнай часткі Расіі цэлымі вёскамі. Асноўны арэал іх кампактнага пражывання — гэта паўночная Лінтушчына. Менавіта там і знаходзяцца два стараверскія храмы ў Апідамах і Куклянах.

Напачатку XXI стагоддзя нехрысціянскіх рэлігійных таварыстваў не зарэгістравана, аднак ёсьць асобныя невялікія групы насельніцтва, якія з'яўляюцца прадстаўнікамі іншых рэлігій. Найбольшымі адметнасцямі сярод іх выдзяляюцца татары-мусульмане і яўрэі-іудаісты.

Цікавыя факты: 1. Візантыйскі пісьменнік Пракопій Кесарыйскі (VI ст. н. э.) пісаў пра вераванні славян: «...лічаць, што адзін толькі бог, тварэц

❖ Апідамская стараверская царква

❖ Казурава капліца ў Пухаўцы

маланкі, з'яўляеца ўладыкай над усімі, і яму прыносяць у ахвяру быкоў і спраўляюць другія свяшчэнныя абрады... Яны шануюць рэкі і німф і ўсялякія іншыя божаства, прыносячы ахвяры ўсім ім і пры дапамозе гэтых ахваряў робяць і гаданне...»

2. Прыкладам захавання паганскіх вераванняў з'яўляеца Святы (Дзіравы) камень каля вёскі Каптаруны на Лынтупшчыне, да якога да нядайняга часу насілі ахвяраванні некаторыя мясцовыя жыхары.

5. Рассяленне жыхароў. Асноўнае жыхарства Пастаўшчыны пражывае ў населеных пунктах: горадзе Паставы, аграгарадках Лынтупы, Варапаева, Камаі, Дунілавічы, вёсках (516 у 2001 годзе), хутарах.

Першыя селішчы і гарадзішчы ўзніклі на нашай зямлі яшчэ ў мезаліце — неаліце. З цягам часу колькасць іх павялічвалася, і ў пачатку II тысячагоддзя нашай эры ўжо існавала даволі густая сетка паселішчаў. Археалагічныя даныя сведчаць пра тое, што ў розныя часы гарадзішчы або селішчы месціліся ў Паставах (на беразе возера Задзейскае і каля Мядзелкі на Гарадзішчы), у Задзейі, каля Данеўцаў, Саранчанаў, Навадруцка, Сіманаў, Яцэвічаў, Асінагарадка, Сарокаў, Палесся, Кураполля, Лапінцаў, Каралінова, Ёдаўцаў і шэрагу іншых сучасных вёсак і пасёлкаў.

Да старэйших паселішчаў Пастаўшчыны належала Лынтупы (згадваюцца ў крыніцах пад 1385 годам), Дунілавічы (1473), Камаі (1513), Лучай (1542), Асінагарадок (1567), Манькавічы (XVI ст.).

Паселішчы ў залежнасці ад сацыяльнага статуса, колькасці жыхароў, функцыянальнага значэння падзяляліся на розныя групы. У часы Расійскай імперыі на Пастаўшчыне існавалі мястэчкі, фальваркі, засценкі, хутары, маёнткі, выселкі. Асваенне новых земляў вяло да заснавання хутароў і вёсак.

У 1939 годзе ў Пастаўскім павеце было 387 населеных пунктаў: 3 мястэчкі, 170 вёсак, 14 маёнткаў, 28 фальваркаў, 72 хутары, 100 засценкаў.

У пасляваенны час колькасць населеных пунктаў пачала змяншацца. Прычыны былі розныя. Некаторыя невялічкія вёсачкі і хутары былі паглынуты большымі паселішчамі (напрыклад, Бжэстовіца — Паставамі, Гароднікі — Мольдзевічамі, Свішчаполле — Лынтупамі, Дабраволле і Мечыславава — Цешылаўым. Частка вёсак злілася ў буйнейшыя. Асабліва гэта датычыцца

выселкаў, якія мелі лічбавыя азначэнні (Першыя, Другія) або харктарыстыкі велічыні (Вялікія, Малыя). Так, з Крывога-1 і Крывога-2 утварылася вёска Крывое. Гэткім жа чынам утварыліся Лапінцы, Васіліны, Пушча, Няверышкі. Шляхам аб'яднання Вялікіх і Малых з'явіліся на картах Паташня, Цырклішкі, Волься. Старое Зайлічча злілося з Новым, а Дзядзенкі Дольныя з Дзядзенкамі Горнымі. Два населеныя пункты зніклі ў выніку пажараў: вёска Скакуны і хутар Новы Дзяля. Яшчэ два перасталі існаваць з прычыны пераезду жыхароў у іншыя краіны: Венюкішкі — у Польшчу, Чэпішкі — у Літву. Найбольшая ж колькасць вёсак знікла ў выніку ссялення і перасялення ў больш перспектывы. Такіх налічваецца 121. Дзве вёскі на Пастаўшчыне былі перайменаваны ў 1966 годзе: Паздзюткі — у Радугу, Цуцкі — у Васточную.

Усяго ж на нашай зямлі за пасляваенны час знікла 214 населеных пунктаў; частка вёсак і хутароў не аднавілася пасля Другой сусветнай вайны. Працэс змяншэння колькасці населеных пунктаў назіраецца і ў апошнія дзесяцігоддзі. Так, у 1970 годзе іх было 665, у 1979 — 591, а ў 1999 — 521. У 2001 годзе на Пастаўшчыне налічвалася 517 населеных пунктаў, сярод якіх у трох пражывала гарадское насельніцтва: горад Паставы, гарадскія пасёлкі Лынтупы і Варапаева.

Доля гараджан у агульнай колькасці насельніцтва пастаянна павышаецца. Калі ў 1970 годзе яна складала толькі 33,6%, то ў 1989 ужо амаль палову насельніцтва раёна. На пачатку 2002 года ў нашым краі пражывала 46 372 жыхары, з якіх 26 110 — гарадскія жыхары, 20 262 — сельскія. Узровень урбанізацыі склаў 56,3%.

6. Мовы на Пастаўшчыне. Моўная сітуацыя ў нашым краі на працягу стагоддзяў вызначалася складанасцю, бо доўгія часы існавала неадпаведнасць паміж мовай побытавай і мовай афіцыйнай, мовай карэнных жыхароў і мовай меншасцяў.

Мова карэнных жыхароў раёна — беларусаў — сфармавалаася ў часы Вялікага Княства Літоўскага. У XIV стагоддзі яна стала дзяржаўнай і літаратурнай. Гаворкі насельнікаў Пастаўскага краю паслужылі адной з крыніц фармавання старабеларускай мовы. У той час гутарковая мова супадала з афіцыйнай дзяржаўнай. Як вядома, старажытнабеларуская мова ўжывалася тады не толькі ў афіцыйных дакументах унутры краіны, але і выконвала

Літаківка ۳

Оўзбескіхъ або чеченъ въ феодальномъ Уфасі.

Літаківка ۴

Абеніхъ поміжъ обімъ революційнаго фронтамъ і підпілі.

Літаківка ۵

Котареѣ душнікъ и боецъ народнаго супротиву.

Літаківка ۶

Освятушніхъ въ земляхъ възстановленія дзяржавы.

Літаківка ۷

Хтобы засвітилъ народъ въ бояхъ за дзяржаву.

Літаківка ۸

Хтобы засвітилъ хто-ніб.

Літаківка ۹

Котареѣ пісні «Погоні» въ бояхъ падзеяў і познанія.

Літаківка ۱۰

Погоні честі погоні драконі.

Літаківка ۱۱

Охороніць землю і землячества французіи познаніемъ.

✉ Узор старабеларускага пісьма
(Са Статута ВКЛ 1588 г.)

функцию міжнародных зносін. Пераважная большасць дароўных лістоў, прывілеяў, грамат, купчых, абавязацельстваў XVI стагоддзя, якія тычацца Пастаўшчыны, пісалася на старабеларускай мове.

Аднак, пачынаючы з другой паловы XVI стагоддзя, назіраецца працэс раздзялення народнай побытавай мовы і афіцыйнай дзяржаўнай. Пасля Люблінскай уніі (1569), калі адбылося аб'яднанне Вялікага Княства з Каралеўствам Польскім, вышэйшыя саслоўі пачалі паступова пераходзіць на польскую мову, якая стала, пасутнасці, дзяржаўнай. У XVII стагоддзі дакументы, якія датычацца гісторыі нашага краю, ужо спрэс польскамоўныя.

Пасля ўважэння Пастаўшчыны ў склад Расійскай імперыі, асабліва пасля паўстанняў 1830–31 і 1863 гадоў царскі ўрад пачаў праводзіць жорсткую русіфікаційную палітыку. Афіцыйнай мовай паступова становілася руская, а беларуская заставалася мовай простага люду.

У часе кайзераўскай акупациі (1915–1917) на заходній частцы Пастаўшчыны (Лынтупшчына, Камайшчына) у якасці афіцыйнай ужываліся нямецкая і польская мовы.

Пасля ўваходжання Пастаўшчыны ў 1921 годзе ў склад Польшчы на нашых землях праводзілася актыўная палітыка паланізацыі мясцовага насельніцтва. Польская мова стала мовай справаводства, асветы, рэлігіі і, часткова, побыту. Беларускія школы забараняліся, прыём з беларускамоўных школ у вышэйшыя навучальныя ўстановы абмяжоўваўся, не дазвалялася карыстацца роднай мовай у дзяржаўных установах. Частку вучняў на канікулах за дзяржаўны кошт вывозілі на экспкурсію ў этнічную Польшчу, каб школьнікі напоўніліся польскім духам. Такая палітыка дала чаканы вынік: да 1939 года на ўсёй Заходній Беларусі фактычна не засталося беларускіх школ.

«Старыя стараверскія кнігі ў Куклянскай царкве»

Верасень 1939 года рэзка змяніў моўную сітуацыю ў нашым краі. Пасля далучэння раёна да БССР афіцыйнымі мовамі сталі беларуская і руская, адчыняліся пераважна беларускамоўныя школы. Мясцовая газета «Новы шлях» выдавалася на беларускай мове.

Напад Германіі на СССР і акупацыя нямецкімі войскамі на-

шай зямлі прывялі да ўсталявання новай моўнай палітыкі. Дзяржаўнымі мовамі сталі нямецкая і беларуская: афіцыйныя дакументы выдаваліся на дзвюх мовах. Уся сістэма адукацыі стала беларускамоўнай, зразумела, з абавязковым вывучэннем нямецкай. Выкладанне вялося ў духу нацызму; савецкія і польскія падручнікі спальваліся.

Пасля вызвалення Пастаўскага раёна ад нямецкіх захопнікаў сітуацыя з мовамі зноў карэнным чынам змянілася, на жаль, не на карысць беларусаў. Беларуская мова пачала выціскацца са спрэвадства і з некаторых сфер жыцця, у першую чаргу з адукацыі: пастаўская педагогічнае вучылішча, гарадскія школы і некаторыя школы сельскія паступова перайшлі на рускую мову навучання. Карэнныя жыхары — беларусы — пачалі вывучаць у школах родную мову як замежную.

А паводле даных перапісу 1999 года ў нашым раёне на беларускай мове дома звычайна размаўляюць 81,9% жыхароў (76,2% беларусаў і 5,7% прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцяў).

▷ Пытанні і заданні:

1. Як змянялася колькасць насельніцтва Пастаўскага раёна на працягу апошніх тысячагоддзяў?
2. Якія народы пражываюць зараз на Пастаўшчыне? Якія жылі раней?
3. Назаві галоўныя рэлігійныя канфесіі нашага краю.

4. У якіх населеных пунктах раёна знаходзяцца храмы?
5. Якія віды населеных пунктаў ёсць на Пастаўшчыне?
6. Якія паселішчы нашага краю самыя старажытныя?
7. Якія змены адбыліся ў расселенні жыхароў Пастаўшчыны за апошніяе стагодзе?
8. Прывядзі доказы таго, што моўная сітуацыя ў нашым краі амаль ва ўсе часы вызначалася складанасцю.

§ 7. Адкуль пайшлі назвы

1. Утварэнне назваў. Назвы вёсак, рэк, азёр і іншых геаграфічных аб'ектаў утварыліся ў розныя часы. Не трэба здзіўляцца, што значная іх колькасць паходзіць не толькі са славянскіх моў, але мае карані ў гаворках народаў, якія знаходзяцца сёння далёка ад Беларусі: у фінскай, карэльскай, эстонскай, комі, мансі, удмурцкай, хантыйскай. Усе гэтыя мовы роднасныя і адносяцца да фіну-угорскай моўнай сям'i (угры — венгры). У старажытныя часы прадстаўнікі менавіта гэтых груп засялялі і асвойвалі першымі тэрыторыю раёна. Ад іх да нас дайшлі пераважна назвы рэк і азёр.

Пасля фіна-угорскіх плямёнаў на Пастаўскую зямлю прыходзілі балты, якія пакінулі свой адметны след у назвах. Асабліва вялікая колькасць найменняў, сэнс якіх тлумачыцца з літоўскай і латышскай моў, захавалася на заходзе Пастаўскага раёна — на Лынтупшчыне і Камайшчыне.

Але абсолютную большасць складаюць славянскія назвы. Яны добра тлумачацца з беларускай, рускай, украінскай, польскай моў індаеўрапейскай моўнай сям'i, бо прадстаўнікі гэтых народаў больш тысячи гадоў насяляюць наш край.

2. Назвы водных аб'ектаў. Своеасаблівую группу складаюць назвы розных водных аб'ектаў: азёр, рэк, балот. Іх спецыялісты абазначаюць тэрмінам «гідронімы», ад грэчаскіх асноў «гідра» — «вода» і «канома» — «імя, назва». Большасць з іх уяўляе слова-помнікі, якія прыйшли да нас з глыбокай дауніны. У часы, калі ўся паверхня была занятая лясамі, рэкі адыгрывалі ролю шляхоў зносін, па іх ішоў пошук новых паляўнічых і рыболовных угоддзяў.

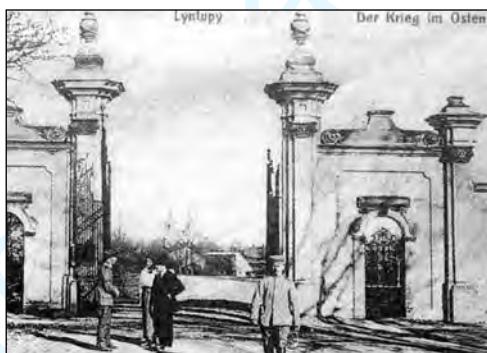
Найбольш простай па разуменні сэнсу з'яўляецца славянская група гідронімаў. Некаторыя не патрабуюць нават і тлумачэння: Баравое, Амшанае, Дубок, Загацце, Бледнае і г. д. Частка славянскіх назваў утварылася ад ужо састарэлых слоў, якія выйшлі з ужытку: Заражанка (ад слова «зараза» — «зараснік, пересечаная мясцовасць»), Язвінка (ад слова «язва» — «яр», «лагчына»), Волься — (ад слова «вольс» — «альховы зараснік на балоце»).

Нашмат больш складанымі для тлумачэння з'яўляюцца балцкія і, асабліва, фіна-угорскія назвы. Гэта тлумачыцца тым, што, па-першае, яны вельмі старажытныя; па-другое, моцна скажоныя славянамі і прыстасаваныя пад славянскі мадын лад ; па-трэцяе, мовы плямёнаў, якія пакінулі назвы, не захаваліся ў чистым выглядзе, і таму тлумачэнні найменняў трэба шукаць сярод сучасных роднасных моў. Варта адзначыць і яшчэ адну акалічнасць, якая ўскладняе пошуки: старажытныя людзі ўсё сваё жыццё праводзілі ў прыродзе і таму яны адзначалі і адлюстроўвалі ў назвах самыя нязначныя асаблівасці геаграфічных аб'ектаў. Тоэ, што для сучаснага чалавека ўсяго толькі «балота», для старажытнага чалавека мела дзесяткі, а то і сотні адметнасцяў.

Цікавы факт: Вядомы беларускі даследчык В. А. Жучкевіч толькі ў беларускай мове знайшоў шэраг слоў, якія з рознымі адметнасцямі адпавядаюць паняццю «балота»: валога, дрыгва, гала, нетра, віць, павіцце, мраіва, багна, твань, слата, іржа.

❖ Возера Надазерскае

❖ Назва Лынтупы на нямецкай паштоўцы часоў Першай сусветнай вайны

« Пастаўскія школьнікі ў час вандроўкі
ў Парыж

Указальнік Манькавічы

Шклозавод «Гута»

Сярод гідронімаў славянскага паходжання найбольшую группу па сэнсу ўтвараюць назвы, якія паказваюць адметнасць расліннасці вакол аб'екта: Баравое, Амшанае, Белькі, Бярозаўскае, Волься, Дубок, Заражанка. Значнае распаўсюджанне маюць назвы, якія вызначаюць месцаходжанне азёр і рак (Загацце, Задняе, Зароўшчына, Надазерскае), колер вады (Белае, Чорнае, Бледнае, Рудзіца, Аржоўка), прыналежнасць даўласніка або жыхара (Арцёмаўскае, Бульбінаўскае). Адзінакавыя назвы адлюстроўваюць іншыя адметнасці: Язвіка (рэльеф), Думбля, Каменскае (грунты), Доўжа (форма), Валожынскае, Пліса, Сляпіца, Страча (іншыя характеристыкі аб'ектаў).

Каб растлумачыць сэнс балцкіх і фіна-угорскіх назваў рак і азёр, трэба выкарыстоўваць разнастайныя слоўнікі адпаведных моў. І тады раскрываецца значэнне на першы погляд зусім незразумелых слоў. Напрыклад, «Баб'е» — возера, якое мае тарфяністкія сплавінныя

берагі, «Астуньева» — забалочанае возера, якое падобна на раку, «Бюоста» — рака, якая з'яўляецца прытокам другой ракі, «Лодасі» — возера, якое мае камяністы астравок. (З тлумачэннем назваў некаторых буйнейшых водных аб'ектаў Пастаўшчыны можна пазнаёміцца ў дадатку).

3. Назвы паселішчаў. Каля 80% паселішчаў Пастаўскага раёна маюць назывы славянскія, астатнія паходзяць з балцкіх і фінагорскіх моў. Паводле сэнсавага значэння іх можна падзяліць на некалькі груп.

1. Назвы, якія адлюстроўваюць прыродныя ўмовы мясцовасці. Да іх адносяцца найменні, якія паказваюць адметнасць геаграфічнага становішча (Загацце, Куцішкі, Пад'ясенка, Падкамаі, Падсосна, Забалацце, Заброддзе); адлюстроўваюць харктар рэльефу (Казіная Гара, Логавінцы, Гурніца, Гараноўшчына, Гумбяны, Верадзе, Высокія); сведчаць пра грунтова-глебавыя ўмовы мясцовасці (Гліншчына, Пяскарышкі, Жвірынка, Жарсцвянка); звязаны з раслінным светам (Сасноўшчына, Ракіты, Волься, Асіннікі, Дубрава, Ольшнева, Алешына, Лазовікі, Баравое, Калінаўка); адлюстроўваюць жывёльны свет (Шпакі, Казлы, Салаўі, Барсучына, Жукі, Ваўкі, Барсучы Мох).

2. Назвы, якія звязаны з працоўнай дзейнасцю і сацыяльна-эканамічнымі ўмовамі жыцця людзей. Да іх адносяцца найменні, якія адлюстроўваюць умовы жыцця і быт людзей (Старчуны, Стонішкі, Бядункі); звязаны з працоўнай дзейнасцю людзей і з іх старажытнымі промысламі (Агароднікі, Перавознікі, Муляры, Лаўцы, Паташня, Скураты, Пушкары, Ралаўцы); адлюстроўваюць прававыя адносіны (Баяры, Валькі, Даравое); сведчаць пра асаблівасці транспартных шляхоў (Крывы Мост, Масцішча, Разлуцішкі).

3. Назвы рэлігійна-культавага значэння (Няверышкі, Па-поўцы).

4. Назвы, што паказваюць тып паселішчаў, тып пабудоў (Асінагарарадок, Паставы, Паставішкі, Дамуці, Станчыкі, Гродзі, Свіраны, Навасёлкі, Стары Двор, Дашкі, Хацілы, Дзераўянкі, Будзева).

5. Назвы, якія звязаны з прозвішчамі і імёнамі людзей. Магчыма, першапасяленцаў ці заснавальнікаў. Гэта група самая вялікая па колькасці, да яе адносіцца амаль трэцяя частка ўсіх назваў

паселішчаў раёна (Адамова, Мікулкі, Багданава, Васевічы, Аліхверы, Сергі, Сяргеевічы, Лявоnavічы, Пятровічы, Абрамаўшчына, Андрушышкі і іншыя).

6. Назвы, якія адлюстроўваюць зневінія асаблівасці паселіща (колер, велічыню) (Чорнае, Вялічкі, Белая, Сіўцы, Рудзі).

7. Назвы, якія адлюстроўваюць найменне плямёнаў, народу ды іншых этнічных груп (Ляхаўшчына, Маскалішкі, Русіны, Русакі, Ліцвінкі, Прусы, Мазурка, Гудэлішкі, Сакуны).

8. Назвы, якія звязаны сваім паходжаннем з воднымі аб'ектамі, у тым ліку з назвамі рэк і азёр (Шыльва, Юнькі, Янкішкі, Камаі, Лучай, Лодасі, Галбея, Ласіца, Лынтупы).

Складанымі для разумення з'яўляюцца назвы, якія паходзяць з іншых моў. Толькі шляхам грунтоўнага аналізу і вывучэння можна дазнацца пра іх сэнс. Напрыклад, вёска Ажуройсці на Лынтупшчыне. Назва мае балцкія карані і складаецца з дзвюх частак: у літоўскай мове «*aži*» азначае «за», а «*raistas*» — «забалочаны лясок». Такім чынам, назва вёскі ўказвае яе месцаходжанне «за забалочаным ляском». Або назва вёскі Васіліны. Мястовая легенда тлумачыць яе паходжанне ад імён першапасяленцаў Васіля і Лены, але, верагодна, назва з'яўляецца старажытнай фіна-угорскай. Яна складаецца з дзвюх асноў: «*vesi*» — «вада» і «*linna*» — «умацаванае месца», «замак». Такім чынам, атрымліваецца зразумелае тлумачэнне: «замак каля ракі». Параўнаем з назвай эстонскай сталіцы Талін, дзе «*lín*» — «замак».

Вывучэнне назваў пашырае нашы веды пра родны край. Тапанімісты ў сваёй працы выкарыстоўваюць не толькі слоўнікі розных моў, але і старажытныя і сучасныя карты, дакументы, каб даведацца, як гучала слова даўней, распытываюць мястцовых жыхароў, вывучаюць прыродныя і гістарычныя асаблівасці мястцовасці.

☞ Пытанні і заданні:

1. Як утвараюцца назвы?
2. З якіх моўных сем'яў і груп паходзяць назвы Пастаўшчыны?
3. Чаму назвы водных аб'ектаў найбольш складаныя для разумення?
4. На якія групы падзяляюцца назвы паселішчаў па сэнсавым значэнні?
5. Якія крыніцы трэба выкарыстоўваць, каб вызначыць сэнс геаграфічнай назвы?

Тэма II

Мінулае і сучаснасць

§ 8. Гісторыя Пастаўшчыны на стужцы часу

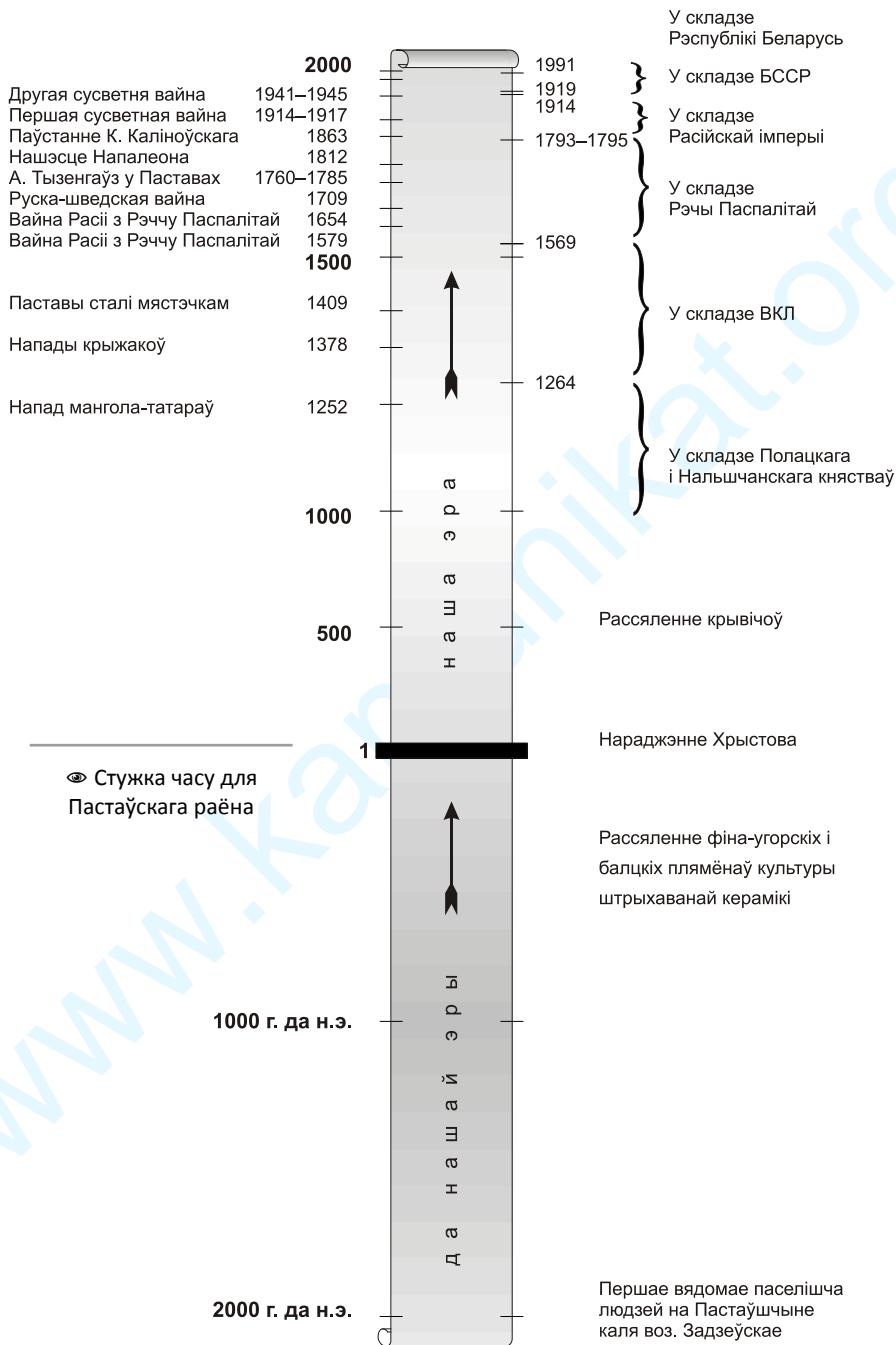
Каб арыентавацца ў гістарычных падзеях, трэба ведаць хаця б асноўныя даты з жыцця Еўропы, краіны, сваёй мясцовасці. Для гэтага існуе такое паняцце, як стужка часу — паласа, або лінія, на якой паказваюцца галоўныя падзеі мінуўшчыны. У кожнага чалавека ў свядомасці на працягу жыцця ствараецца своеасаблівая стужка часу, дзякуючы якой ён можа ўспомніць нейкія акалічнасці свайго лёсу, лёсу іншых людзей, краёў, краін.

👁 Пасля адступлення ледавіка

👁 Сучасны краявід

Зразумела, што запомніць усе даты немагчыма, але для тых, хто вывучае гісторыю, ведаць важнейшыя з іх вельмі важна. І тут на дапамогу прыходзіць стужка часу. Яе можа скласці кожны для сябе як памятку, як шпаргалку. Як гэта зрабіць?

Уся гісторыя хрысціянскага свету, як вядома, падзяляеца на два вялікія прамежкі часу — да нашай эры і нашу эру. Мяжу паміж імі вызначаюць па даце нараджэння Ісуса Хрыста. А нарадзіўся ён 2008 год таму назад. Значыць, мы жывём у пачатку трэцяга тысячагоддзя, або XXI стагоддзя нашай эры (н. э.).

Стужку часу ў прамежку да нашай эры можна раскручваць да пачатку ўтварэння Зямлі (~ 4,6 млрд. г. да н. э.), або ўтварэння Сонца (~5 млрд. г. да н. э.), або ўтварэння Сусвету (~14 млрд. г. да н. э.). Але навуку гісторыю цікавіць жыццё людзей, і таму стужка часу будзе намнога карацейшая, бо ў Беларусі першыя вядомыя стаянкі старажытных жыхароў з'явіліся каля 24 тыс. г. да н. э. Для Пастаўшчыны стужку часу трэба яшчэ скараціць, бо наша тэрыторыя доўгі час была занята ледавіком, які пакінуў наш край прыблізна 10 тыс. г. да н. э.

Якія падзеі ў нашай мясцовасці могуць быць нанесеныя на стужку часу ў адрезку да нашай эры? Ды нямногія. У канцы III — пачатку II тыс. да н. э. каля воз. Задзейскае знаходзілася паселішча неалітычнай эпохі, а ў VII ст. да н. э. — IV ст. н. э. існавалі гарадзішчы культуры штрыхаванай керамікі ў Дзяўгунах, Сароках, Сіманьках, Колаўцах.

З прычыны адсутнасці пісьмовых крыніц не шмат мы ведаем дат і ў Ітысячагоддзі нашай эры. У IV—VI стагоддзях на Пастаўшчыне расселяліся славяне-крывічы, у канцы X стагоддзя на беразе воз. Задзейскае ўжо існавала вёсачка Пасаднік, каля Лынтупаў і Вайшкунаў фарміраваліся вялікія курганныя могільнікі балтаў, каля Голбіі жыло сваім жыццём гарадзішча...

А вось з X стагоддзя стужка часу насычаецца падзеямі, бо да сённяшняга часу дайшло шмат пісьмовых крыніц пра даўнейшыя часы. І тут ужо варта зрабіць адбор самых важных дат. Для Пастаўшчыны, як і для любой іншай тэрыторыі, трэба ў першую чаргу вызначыцца з дзяржавамі, у склад якіх яна ўваходзіла: з X ст. — Полацкае і Нальшчанскае княства, з XIII ст. — Вялікае Княства Літоўскае, з 1569 г. — Рэч Паспалітая, з 1793—1795 гг. — Расійская імперыя, з 1915 г. — Германія (захоўня частка раёна),

з лістапада 1917 г. — Савецкая Расія, з лютага 1918 г. — Германія, з лістапада 1918 г. — Савецкая Расія, з красавіка 1919 г. — Польшча, з ліпеня 1920 г. — Савецкая Расія, з 21 сакавіка 1921 г. — Польшча, з 17 верасня 1939 г. — БССР, з 6 ліпеня 1941 г. — Германія, з 5 ліпеня 1944 г. — БССР (СССР), з 1991 г. — Рэспубліка Беларусь (СНД), з 2 красавіка 1997 г. — саюз Беларусі і Расіі.

Вызначыўшы такім чынам прыналежнасць да дзяржаў, потым на стужку часу варта нанесці войны і паўстанні, якія пакінулі сляды ў гісторыі краю. Гэта: 1252 г. — нашэсце мангола-татарскай конніцы Бурундая, 1324, 1378 гг. — паходы крыжакоў Лівонскага ордэна, 1579 г. — Лівонская вайна паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй, 1654 г. — вайна паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй, 1655 г. — вайна паміж Швецыяй і Расіяй, 1706 і 1709 гг. — вайна паміж Швецыяй і Расіяй, 1794 г. — паўстанне Т. Касцюшкі супраць расійскай акупацыі, 1812 г. — вайна паміж Францыяй і Расіяй, 1830–1831 гг. — паўстанне супраць расійскай акупацыі, 1863 г. — паўстанне К. Каліноўскага супраць расійскай акупацыі, 1915–1918 гг. — Першая сусветная вайна, 1917–1920 гг. — Каstryчніцкая рэвалюцыя, вайна Расіі з Германіяй, Польшчай, 1939–1944 гг. — Другая сусветная вайна.

Акрамя гэтага на стужку часу могуць быць нанесеныя іншыя катэгорыі гістарычных падзеяў, напрыклад, даты заснавання населеных пунктаў раёна, даты будаўніцтва цэркваў і касцёлаў, даты жыцця вядомых людзей і іншае. Стужкі часу можна стварыць для кожнага населенага пункта раёна.

☞ Пытанні і заданні:

1. Якое значэнне мае стужка часу пры вывучэнні гісторыі?
2. Што можна адлюстраваць на стужцы часу?
3. Скарыстаўшы матэрыял параграфа і дадаткаў, намалюй у сыштку стужку часу Пастаўскага раёна.

§ 9. Маўклівыя сведкі мінуўшчыны

1. Старажытная гісторыя раёна. Старажытная гісторыя ўмоўна падзяляеца на вялікія прамежкі часу, якія называюць эпохамі або вякамі. Выдзяляюцца *ранні каменны век* або *палеаліт* (на Пастаўшчыне не зафіксаваны), *сярэдні каменны век* або *мезаліт* (IX–III тысячагоддзі да нашай эры), *новы каменны век* або *неаліт* (III – сярэдзіна II тысячагоддзя да н. э.), *бронзавы век* (сярэдзіна II тысячагоддзя — VII–IV стагоддзі да н. э.), *жалезны век* (з VII–IV стагоддзяў да н. э.) Па сваім унутраным развіцці эпохі былі неаднароднымі: яны падзяляюцца на меншыя прамежкі часу, якія называюць культурамі і выдзяляюць звычайна паводле харектару штрыховак на кераміцы.

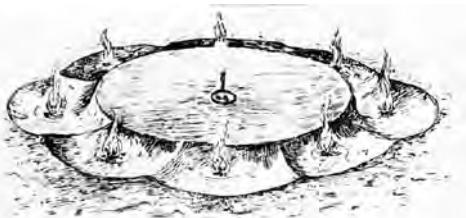
Неаліт і мезаліт. Больш як 15 тысяч гадоў таму тэрыторыю Пастаўшчыны займаў вялікі ледавік, і таму прыродныя ўмовы былі вельмі суворыя. Пасля таго, як у выніку пацяплення лядовыя глыбы пачалі раставаць, на паверхні ўтварыліся вялікія азёры і рэкі, значныя па вышыні горы і ўзгоркі з пяску і гліны. Мінуў значны час, пакуль на месцы халоднай прасторы выраслі густыя лясы, якія пачалі абжываць розныя жывёлы.

Першыя людзі прыйшлі на тэрыторыю Пастаўшчыны, верагодна, з поўдня ці з паўднёвага захаду (паўднёвая Беларусь і Польша) прыблізна ў IX тысячагоддзі да н. э. Яны займаліся паляваннем, рыбалоўствам, збіральніцтвам. У гэты час зроблена адно з найвялікшых вынаходстваў чалавека — лук. Гэта дазволіла паляваць невялікімі групамі і нават паасобна. Пошукі лепшых месцаў вымушалі чалавека весці рухомы лад жыцця, і таму ён доўга не затрымліваўся на адной стаянцы. Гэтым, а таксама малалікасцю першажыхароў можна тлумачыць невялікую колькасць вядомых на сённяшні дзень стаянак людзей мезаліту. Некалькі паселішчаў таго часу знайдзена каля возера Нарач, але на Пастаўшчыне яны пакуль што не выяўлены.

З V тысячагоддзя да н. э. пачалася неалітычная, якая доўжылася каля 2 тысяч гадоў. Тады клімат быў цяглікім за сучасны, што спрыяла росту багатых лясоў, асабліва шыракалістых. Неабсяжныя лясы і лугі, вялізныя балоты былі прытулкамі для розных

🕒 Людзі каменнаага веку

🕒 Паганскае капішча

відаў птушак і жывёл. У гушчарах вадзіліся лісы, ваўкі, дзікі, высакародныя алені, ласі, зубры, мядзведзі, рысі, барсукі, бабры, тарпаны і іншыя жывёлы, якія ў большасці жывуць на нашай

тэрыторыі і цяпер. Рэкі і азёры былі царствам вадаплаўнай птушкі і мелі шмат рыбы.

Людзі сяліліся найчасцей на невялікіх узвышшах і пясчаных пагорках каля рэк і азёр. На Пастаўшчыне паселішча неаліту выяўлена каля возера Задзейскае. Яно размяшчаецца на паўночным беразе вадаёма на краі надпоплаўнай тэррасы. У час раскопак навукоўцы выявілі тут крамянёвыя скрабкі, нажы, наканечнікі стрэл, праколкі, кераміку *нарвенскай і паўночнабеларускай* археалагічных культур, а таксама культуры *грабенъчата-ямкавай* керамікі. Датуецца паселішча канцом III – пачаткам II тысячагоддзя да н. э. Яно мае памеры 70 на 20 метраў.

Лічыцца, што ўсе неалітычныя стаянкі былі невялікімі: некалькі прымітыўных пабудоў, размешчаных на адлегласці дзесяткаў метраў адна ад адной. Аднак характар пабудовы жылля і матэрыяльныя рэшткі сведчаць пра пераход насельніцтва ад качавога да аселага ладу жыцця. Дзякуючы выкарыстанню больш дасканальных прылад з крэменю, косці і рогу, а таксама лука і стрэлаў, праца першабытнага паляўнічага і рыбалова стала больш эфектыўнай. На звяроў і птушак яны ладзілі самастрэлы і пасткі, рабілі капканы, капалі лоўчыя ямы. Рыбаловы мелі вуды з касцянымі кручкамі, зубчастыя коп'і і восці. Выкарыстанне выдзеўбанага чоўна і рыбалоўнай сеткі зрабілі рыбалоўства больш прадукцыйным, чым паляванне. Яно стала надзейным спосабам атрымання ежы і

садзейнічала пераходу да аселасці. Людзі займаліся таксама зборам пладоў, каранёў, вадзяных арэхаў, малюскаў і іншых дароў прыроды.

У эпоху неаліту было зроблена найважнейшае адкрыццё — вынайдзены спосаб вырабу глінянага посуду. Авалоданне прыёмамі лепкі і абпальвання посуду палепшыла спосабы прыгатавання ежы і аблягчыла яе захаванне, што таксама спрыяла пераходу да аселяга ладу жыцця. На кераміку часта наносіліся складаныя арнаментальныя малюнкі.

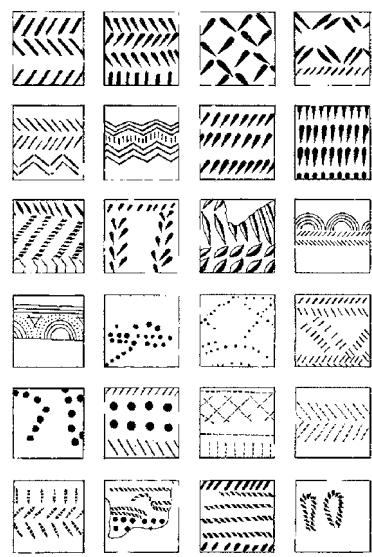
На Паставшчыне ў пачатку неаліту жылі плямёны так званай культуры *порыстай керамікі*, якая вылучаецца як галіна нарвенскай культуры, асноўныя арэалы катрай знаходзяцца ва ўсходняй Прыбалтыцы.

Даследаванні археолагаў сведчаць, што ў 2-й палове III тысячагоддзя да н. э. з Прыбалтыкі на тэрыторыю Паставшчыны прыйшли плямёны культуры тыповай *грабенчата-ямкавай керамікі*, названай так па рысах аздаблення посуду. Гэтыя плямёны па сваёй мове лічацца блізкімі да угра-фінаў, яны былі нешматлікімі і хутка змяшаліся з карэннымі жыхарамі.

Нягледзячы на ўдасканаленне прылад і авалоданне новымі формамі вядзення гаспадаркі, прадукцыйнасць працы па-ранейшаму заставалася недастатковай для

Жрэц

Арнаменты керамікі паўночна-беларускай культуры

⌚ Заняткі старажытных людзей

⌚ Сям'я балтаў

таго, каб людзі змаглі жыць асобнымі сем'ямі. Калектыўныя формы палівання і рыбалоўства давалі большую частку прадуктаў.

У эпоху неаліту мацярынскі род дасягнуў сталых формаў. Рэгуляванне шлюбных адносін прычынілася для ўстанаўлення дакладна акрэсленага кола родзічаў толькі па жаночай лініі. Такі род складаўся з усіх дачок, унучак, праўнучак і асоб мужчынскага полу, якія мелі адну прамаці. Таму жыхары аднаго роду не маглі браць шлюб паміж сабой. Муж павінен быў належаць да іншага роду на строга вызначаным у

племені шлюбным парадку, але ў той жа час абавязкова павінен быў быць супляменнікам, гэта значыць, што роды мужа і жонкі мусілі ўваходзіць у адно племя. Такая арганізацыя садзейнічала захаванню адметных рыс племя: мовы, абрадаў, упрыгожанняў, арнаментацыі керамікі, вытворчых навыкаў, харектару пабудовы жылля і іншых.

У жыцці старажытных людзей вялікую ролю адыгрывала першабытная рэлігія, або татэмізм. Ва ўмовах узаемаадносін родаў і племёнаў татэм выступаў як родавае імя або назва племя. Былі пашыраны культы жывёл і анімістычных уяўленняў. Не выключаючы, што сучасныя прозвішчы некаторых людзей маюць свае карані ў татэмізме. Прыкладам таму прозвішчы Лось, Мядзведзь, Казёл, Баран, Заяц і іншыя.

На мяжы III-II тысячагоддзяў да н.э. на тэрыторыю Пастаўшчыны прасунуліся племянныя групы культуры *шнуравай керамікі*, ці, як іх яшчэ называюць, *культуры баявых сякер*. Пад уплывам «шнуравікоў» склалася *паўночная беларуская культура*.

Асноўную частку знаходак у часе раскопак позняга неаліту складаюць фрагменты ляпнога посуду з дамешкамі тоўчаных ракавінак, расліннасці, пяску і жарствы ў гліняным цесце. Галоўнымі прыёмамі арнаментацыі былі насечкі, ямкі, тычкі, рыскі, грабенъчатыя адбіткі, шнур.

Бронзавы век. На Пастаўшчыне бронзавы век пачаўся значна пазней, чым на пайднёвых тэрыторыях. Гэта звязана з тым, што наш край не меў сваёй сыравіны для выплаўкі бронзы і быў значна аддалены ад цэнтраў старажытнай металургіі. Таму мяжа паміж эпохамі неаліту і бронзы прыпадае прыблізна на сярэдзіну II тысячагоддзя да н. э. Нават і пазней прылады з бронзы не змаглі выціснуць вырабаў з крэменю і косці, і шырокага распаўсюджання тут не атрымалі. Бронзавыя і медныя вырабы траплялі ў наш край у асноўным шляхам абмену.

Пад канец II тысячагоддзя да н. э. арнамент на кераміцы становіцца значна бяднейшы, а пазней амаль цалкам знікае. Плямёны культуры баявых сякер займаліся жывёлагадоўляй і земляробствам. Іх паселішчы звычайна месціліся на пясчаных узвышшах па берагах рэк. Гэта былі невялікія пасёлкі плошчай 0,2–0,5 га з наземнымі жытламі слупавой канструкцыі. Пасярэдзіне іх размяшчаліся ачагі — месцы для вогнішча.

Насельніцтву былі вядомыя асноўныя віды свойскай жывёлы: быкі, козы, авечкі, свінні. Жыхары займаліся земляробствам, паляваннем, рыбалоўствам, апрацоўкай скур, ткацтвам і шыццём адзення. Зямлю апрацоўвалі каменнымі і рагавымі матыкамі. Жалі крамянёвымі сярпамі, а жыта расціралі з дапамогай ручных каменных зерняцёрак.

Змяніліся і формы гліняных гаршкоў. Калі ў неаліце іх дно было акруглым ці вострым, то ў эпоху бронзы яно стала плоскім, што было выкліканым з'яўленнем ачага з роўным подам і стала ў выглядзе гарызантальнай дошкі на падпорках.

У гэтую эпоху адбыўся пераход ад мацярынскага да патрыярхальнага родавага ладу. Свяцтва пачало лічыцца ўжо не па матчынай лініі, а па бацькавай, а дзеці — нашчадкі па бацьку.

Памерлых хавалі ў ґрунтовых могільніках на баку ў скурчанай позе. Калі гэта быў мужчына, то побач клалі каменныея прасвідраваныя баявые сякеры, кліны, долаты, касцяныя гарпуны, крамянёвые наканечнікі стрэл і нажы, калі жанчына — каралі

«Здабыча жалезнай руды і выплаўка жалеза

на раскопках некаторых гарадзішчаў і стаянак. Звычайна трапляюцца жалезнія шлакі (дзынра), рэшткі жалезных вырабаў, крыца, балванкі і іншыя сляды жалезаробчай вытворчасці. Жалеза выраблялася на месцы, бо мясцовая балоты былі багатыя на жалезнную руду (буры жалязняк, або ліманіт). З жалеза выраблялі сякеры, нажы, сярпы, іголкі, шылы, наканечнікі дзідаў, дроцікаў, стрэл, а таксама ўпрыгожанні: бранзалеты, шпількі, падвескі.

Па-ранейшаму, асабліва ў пачатку эпохі, значнае распаўсюджванне мелі каменныя прылады, пераважна прасвідрываныя сякеры. Як і раней, шырокая ўжываліся прылады з косці і рогу. З бронзы на той час выплаўлялі толькі ўпрыгожанні, сярод якіх галоўную ролю адыгрывалі пярсцёнкі, бранзалеты і падвескі.

Найбольш харектэрным элементам тагачаснай матэрыяльнай культуры мясцовых племёнаў была *штырхаваная кераміка*, па якой і названа сама культура. Рэшткі ляпнога посуду, які належыць да культуры штырхаванай керамікі, знайдзены на гарадзішчах каля вёсак Дзяўгуны, Сарокі, Сіманькі, Навадруцк, Саранчаны, Данеўцы.

Для керамікі ўласцівыя пласкадонныя гаршкі з вострым рабром у верхній частцы і пасудзіны ў выглядзе звычайнага слоіка.

Сярод гаспадарчых заняткаў асноўную ролю да канца I тысячагоддзя да н. э. адыгрывалі жывёлагадоўля і паляванне. У гэты час на нашай тэрыторыі былі вядомыя ўсе асноўныя віды свойскай жывёлы: каровы, козы, коні, свінні. Пераважала буйная рагатая

з прасвідрываных зубоў жывёл, шыферныя ці бурштынавыя ўпрыгожанні.

Жалезны век. Жалезны век пачаўся на Пастаўшчыне ў сярэдзіне I тысячагоддзя да н. э. (VII–IV стст. да н. э.). Назву гэтая эпоха атрымала з-за таго, што чалавек навучыўся здабываць і апрацоўваць жалеза, вырабляць з яго патрэбныя яму рэчы. Доказам таму служаць знаходкі

жывёла. Коні ўжо тады выкарыстоўваліся для верхавой язды. Асноўнымі аб'ектамі палявання былі дзік, лось, зубр, лісіца, бабёр.

З цягам часу ў гаспадарцы ўзрастала доля падсечнага земляробства. Па спосабу падрыхтоўкі ўчастка лесу для пасеву такая сістэма атрымала назыву ляднай. Частку прадуктаў харчавання давалі рыбалоўства і збіральніцтва. На гарадзішчах знайдзены кручкі і восці, а таксама ракавіны малюскаў і шкарлупіны ад арэхаў.

Паселішчы ранняга жалезнага веку (культура *штырхаванай керамікі*) месціліся звычайна каля прыродных вадаёмаў. Прыблізна да V-IV стст. да н. э. на іх не было ніякіх абарончых збудаванняў. Пазней па краях гарадзішчаў сталі насыпаць адзін, а то і некалькі валоў, рабіць перад імі равы. Па грэбені вала ўзводзіліся драўляныя сцены. Плошча паселішчаў звычайна не перавышала 0,25–0,3 га. Жытламі служылі наземныя слупавыя збудаванні чатырохвугольнай формy. Яны былі доўгія, шматкамерныя, у кожным памяшканні меўся ачаг. Прыблізна ў пачатку н. э. адбылося павелічэнне плошчы асобных жылых памяшканняў, з'явіліся даволі вялікія аднакамерныя дамы, якія будаваліся асобна. Падлога ў жытлах абмазвалася глінай.

Далейшае сацыяльна-эканамічнае і этнічнае развіццё ў IV-V стст. н. э. прывяло да значных змен у жыцці мясцовага насельніцтва. Старыя патрыярхальныя гарадзішчы, якія сталі эканамічна нявыгаднымі, былі пакінуты, а замест іх узніклі неўмацаваныя селішчы. Відаць, гэта адбылося ў выніку ўзнікнення вялікіх племянных аб'яднанняў, у межах якіх для кожнай асобнай ашчыны страцілася неабходнасць ва ўмацаваных гарадзішчах.

Узнікненне маёмыснай няроўнасці, з'яўленне багатых і бедных сем'ёў паскорыла распад родавых адносін. Свяцкія сувязі пачалі страчваць сваю сілу. На адкрытых паселішчах сяліліся не толькі кроўныя родзічы, але і сем'і з чужых родаў. Першынственная ашчына, заснаваная на кроўным свяцтве, саступіла месца ашчыне суседскай.

Адбыліся змены і ў культуры. У выніку зліцця культур, якія існавалі на поўначы Беларусі, утварылася новая археалагічная культура, якая мае назыву банцараўская. Цікава, што амаль усе даследаваныя селішчы таго часу знаходзліся на месцы стаянок каменялага ці бронзавага вякоў, на нізкой першай надпоплаўной тэрарэ пэк і азёр, каля самай вады.

У канцы VI стагоддзя палітычнае становішча, напэўна, змянілася і стала больш трывожным, бо селішчы пачалі размяшчаць побач са старымі гарадзішчамі. Самі гарадзішчы былі ператвораны ў крэпасці-сховішчы, значна ўмацаваныя дадатковымі валамі шляхам падсыпкі краю пляцовак, абарончымі драўлянымі сценамі.

Трывожная абстаноўка таго часу, напэўна, тлумачыцца тым, што пачалося паступовае перамяшчэнне славян на тэрыторыю, што раней займалі балты і угра-фіны. Хутчэй за ўсё рух гэтых плямён адбываўся гвалтоўна, праз узброеныя сутычкі з мясцовымі жыхарамі. Устаноўлена, што на мяжы VII–VIII стст. большасць умацаванняў балцкага насельніцтва загінула ў выніку пажараў.

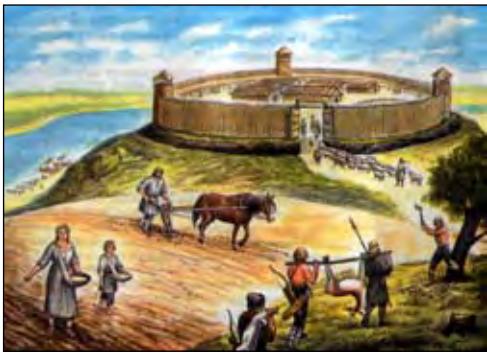
2. Помнікі старажытнай гісторыі. Найбольш распаўсюджаным тыпам паселішчаў у жалезным веку былі **гарадзішчы** — старажытныя ўмацаваныя пасёлкі. Яны звычайна размяшчаліся на мысах стромкіх берагоў рак (мысавыя гарадзішчы), а таксама на асобных узвышшах (узгорыстыя гарадзішчы). Дзякуючы такому месцазнаходжанню, а таксама штурчным земляным валам і равам, якія ўзводзіліся ў мэтах самаабароны, гарадзішчы ўяўлялі сабою добра ўмацаваныя пункты.

Форма пляцоўкі гарадзішча, агароджанай умацаваннямі, узначанай меры залежала ад прыродных абрываў саміх мысаў і ўзгоркаў. Памеры іх, як правіла, невялікія — ад 1000 да 5000 м². Вось на такіх пляцоўках пражываў род, які складаўся з некалькіх дзесяткаў чалавек. Тут будаваліся жыллё і розныя гаспадарчыя пабудовы.

Гарадзішчы дзякуючы наяўнасці на іх астаткаў валаў і равоў добра прасочваюцца на мясцовасці. Часта старажытныя гарадзішчы завуць «гарадок», «замчышча», «замак» або «царкавішча», «чорная гары». На працягу доўгай гісторыі жалезнага веку жыццё на гарадзішчах магло неаднаразова знікаць, а затым адраджацца зноў. Ад кожнага перыяду жыцця людзей тут заставаліся сляды. Такія гарадзішчы завуць шматпластовымі.

На Паставшчыне выяўлена 36 гарадзішчаў. Найбольш цікавыя з іх знаходзяцца каля вёсак Данеўцы, Гута, Сарокі, Асінагарадок, Язвічы, Сіманы, Паставы, Задзеўе, Дзяўгуны.

Селішчамі лічаць адкрытыя, неўмацаваныя пасяленні людзей жалезнага веку. Часта селішчы знаходзяцца побач з гарадзішчамі.

☞ Старажытнае гарадзішча

☞ Гарадзішча каля в. Голбія

☞ Знаходкі з гарадзішча культуры штырхаванай керамікі ў в. Саранчаны

Бывае і так, што пазнейшае паселішча размяшчаецца поруч ранняга гарадзішча, якое ў такіх выпадках выкарыстоўвалася насельніцтвам у якасці сховішча на выпадак венай небяспекі. Размешчаныя, як правіла, па берагах рэк і азёр, паселішчы не мелі ніякіх земляных умацаванняў, таму выявіць іх можна толькі па наяўнасці культурнага пласта. З гэтай прычыны на Пастаўшчыне выяўлена толькі 6 селішчаў. Яны знаходзяцца каля г. Паставы на беразе Задзёўскага возера, каля вёсак Саранчаны, Шыркі, Дварчаны, Лапінцы. Каля Сіманоў селішча знаходзіцца каля гарадзішча-сховішча «Грыкава гара».

Адным з самых распаўсядженых відаў археалагічных помнікаў з'яўляюцца **пахавальныя курганы**, якія ўяўляюць сабою зямляныя ўзгоркі, насыпаныя над магілай. Вышыня курганоў ад 15–30 см да 3–4 м. Па форме ў плане яны часцей круглыя, але ёсць насыпы доўгія, падоўжаныя, авальныя, чатырохкутныя. Курганы

⌚ Частка каменнаага ахварніка з гарадзішча
каля в. Данеўцы

⌚ Курган каля в. Сяргеевічы

лага клалі на зямлю, як правіла, галавой на захад, тварам да ўзыходнага сонца. Нябожчыка на «той свет» забяспечвалі рэчамі, якія ў шматлікіх выпадках добра захаваліся.

Курганы служаць неацэннай крыніцай для вывучэння гісторыі славянскіх племёнаў. Рэчы, якія знаходзяць у іх, дазваляюць рабіць высновы аб рамястве, гандлі і іншых занятках нашых продкаў.

Пра курганы ў народзе існуе шмат паданняў. На Пастваўшчыне часта можна пачуць мясцовы назоў курганоў — «валатоўкі». Яно звязана з паданнем аб tym, што ў курганах пахаваны людзі вялікага росту і сілы — «волаты». У іншых месцах гэтыя пахаванні завуць «канцы». Але самы распаўсюджаны назоў іху Беларусі — французскія

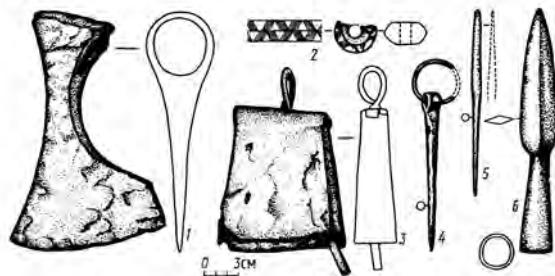
бываюць адзінкавымі або размяшчаюцца цэльнымі групамі. У групе іх налічваецца ад некалькіх адзінак да некалькіх сот.

У кургане можа быць адно або некалькі пахаванняў. Яны знаходзяцца пад насыпам на ўзроўні глебы (гарызонту) або ў яме, а таксама ў самім насыпе. Абрад пахавання ў курганах з'яўляецца паганскім. Ён звязаны з дахрысціянскімі паданнямі аб замагільнім жыцці. У Х ст. яшчэ было шырока распаўсюджанае *трупапаленне*. Агню аддаваліся не толькі цела нябожчыка, але і рэчы, якімі ён карыстаўся пры жыцці.

На мяжы X–XI стст. пад уплывам хрысціянства распаўсюджваецца пахаванне ў кургане па абраду *трупапакладання*. Памер-

або шведскія магілы. Звязана гэта з тым, што сярод насельніцтва паўсюдна сустракаюцца людзі, асабліва пажылого ўзросту, якія с цвярджаюць, быццам у курганах пахаваныя шведы або французы. Аднак гэта не так. Шматлікімі археалагічнымі раскопкамі даказана, што курганы не маюць ніякага дачынення ні да французаў, ні да шведаў і з'яўляюцца пахаваннямі нашых далёкіх продкаў — славян.

Насыпалі курганы над магіламі да самога канца XIII ст. Толькі ў XIV ст. канчаткова зацвердзіўся звычай хрысціянскага пахавання. У XIV—XVII стст. памерлых хавалі ў глыбокіх грунтавых ямах. Зверху насыпаўся невялікі ўзорак, на які ставіўся выраблены з каменю крыж.

❖ Знаходкі з курганнага могільніка каля в. Вайшкуны:

- 1 — сякера;
- 2 — прасніца;
- 3 — ботала;
- 4 — шпілька;
- 5 — шыла;
- 6 — наканечнік дзіды

❖ Каменны крыж каля в. Маштаркі

На Пастаўшчыне выяўлена 23 месцы, дзе знаходзяцца курганныя группы або асобныя курганы. Вялікія комплексы старожытных

❖ Каменны крыж на могільніку ў Лынтупах

«Клінавая і свідраваная сякеры, знайдзеныя ў Пастаўскім раёне

або іншымі малюнкамі. Ёсць шмат камянёў, на якіх маюцца малюнкі ў выглядзе крыжоў, падкоў, слядоў чалавека і інш. Пра іх існуе шмат цікавых паданняў, з імі звязаныя розныя вераванні. На Пастаўшчыне шмат валуноў, якія з'яўляюцца помнікамі. Гэта так званыя «Чортавы камяні» каля пасёлка Лынтупы, вёсак Палессе, Мікулкі, Гараватка; «Святы (Дзіравы) камень» каля в. Каптаруны, «Шчапаны камень» каля в. Вялічкі і іншыя. З каменных крыжоў выдзяляецца вялікі крыж у Камаях і крыж з нерасшыфраванай сістэмай насечак каля в. Маштаркі.

Навуковая каштоўнасць археалагічных помнікаў сапраўды вялізная. Яны служаць найважнімі і асноўнымі крыніцамі для спазнання старажытных гістарычных эпох, бо ў тых часах пісьменнасці яшчэ не было. Іх навуковае вывучэнне дазваляе крок за крокам прасачыць далёкае мінулае людзей.

▷ Пытанні і заданні:

1. На якія эпохі падзяляеца старажытная гісторыя?
4. Прадстаўнікі якіх археалагічных культур насялялі Пастаўшчыну ў старажытнасці?
5. Чым адрозніваецца побыт людзей неаліту ад людзей жалезнага веку?
6. Якія віды археалагічных помнікаў ёсць на Пастаўшчыне? Якія сярод іх са-мыя шматлікія?
7. Дзе на тэрыторыі Пастаўскага раёна знаходзяцца найбольш адметныя гарадзішчы, селішчы, курганныя могільнікі?

пахаванняў ёсць каля на-селеных пунктаў Лынтупы (больш 70 насыпаў), Голбія (49 насыпаў), Вайшкуны (21 насып), Янова (10 насыпаў), Сяргеевічы (23 насыпы). Асобныя вялікія курганы знаходзяцца каля вёсак Саранчаны і Трабуцішкі.

Стараражытнымі помнікамі з'яўляюцца камяні з высечанымі на іх пісьмёнамі

§ 10. З глыбіні вякоў

1. У складзе старажытных дзяржаў. Самым магутным і значным княствам на тэрыторыі Беларусі ў X-XIII стагоддзях з'яўлялася Полацкае. Пастаўшчына знаходзілася на заходніх абшарах гэтай старажытнай дзяржавы на памежжы з Нальшчанскай зямлёй. Славяне-крывічы, рухаючыся з усходу на захад, паступова адцяснялі і асімілявалі балтаў. У нашым раёне іх пранікненне прыпынілася на некаторы час па даліне Мядзелкі, дзе і была мяжа паміж гэтымі старажытнымі княствамі. Пашырэнне Полацкай дзяржавы на захад адбывалася ў час княжання Ізяслава, сына Рагнеды, і Брачыслава. Менавіта пры апошнім узніклі ў Беларусі паселішчы: горад Браслаў, вёска Браслаў каля возера Свір, Браслаў у Латвіі. Верагодна тады ўзнік і Пастаўскі замак — умацаванае месца на беразе ракі Мядзелка ў акружэнні вясковых хат мясцовых жыхароў, асноўным занятыкам якіх было рыбалоўства.

Заходняя частка Пастаўшчыны ўваходзіла ў склад Нальшчанскага княства. У старажытным Мінхенскім рукапісе пры апісанні зямель згадвалася племя свіранаў (*zuireani*), якое мела 325 гарадоў. Мясоўасць, на якой трывала сядзела гэта племя, у рускіх і гоцкіх летапісах значыцца пад імем Нальшчанскай зямлі. На яго ўсходній мяжы знаходзілася ўмацаванае паселішча Камаі, дзе, верагодна, была крэпасць, якая кантролівала граніцу з Полацкім княствам. Паўночнымі суседзямі нальшчанцаў былі аўкштайцкія плямёны і Дзяволтаўскае княства, якое мела сваю княскую дынастыю. Найбольш вядомым нальшчанскім князем быў Даўмонт. Вядома, што ён і Міндоўг былі сваякамі, бо ажаніліся з роднымі сёстрамі. Аднак палітычныя і асабістыя

Крывіч і крывічанка

стасункі прывялі князёў да варажнечы і міжусобных закалотаў. У выніку ў 1265 годзе Даўмонт пакінуў княства і з дружынай уцёк у Пскоў. Там ён атрымаў княжы пасад, прыняў хрысціянства і верна служыў новай радзіме, стаўшы шанаваным святым пад імем Цімафей.

Даўмонт са Пскова тройчы з дружынай рабіў наезды на вотчынныя землі, рабаваў жыхароў. З 1264 года, калі вялікі князь Войшлак заваяваў Нальшчаны і Дзяволту, пастаўскія землі ўвайшли ў склад Вялікага Княства Літоўскага.

У XIII–XV стагоддзях на Паставшчыне было неспакойна. Акра мя міжусобных сутычак паміж суседзямі сюды пачалі наведвацца і больш далёкія няпрошаныя гості. У 1242 годзе праз Паставшчыну праходзіла татарская конніца, якая дабіралася з Полацка да Вільні, а летам 1258 года край тапталі татара-мангольскія войскі Бурундая. Пасля аб'яднання ў 1237 годзе Ордэна мечаносцаў з Тэўтонскім ордэнам і ўтварэннем Лівонскага ордэна нямецкія рыцары раз за разам пачалі прыходзіць сюды з рабункамі. Князь Гедымін у сваім пасланні біскупу Дэрптскаму ў 1324 годзе, згадваючы аблогу Мядзела, скардзіцца: «...мноства людзей яны забілі і многіх павялі з сабой... Таксама роўна сорак дзён пасля яны зноў, як драпежныя вайкі, лютая спустошылі тую ж зямлю, бязлітасна забілі 80 чалавек...» Крыжацкі храніст пад 1378 годам паведамляе, што лівонскія рыцары хадзілі «супраць рускіх у вобласць замка Мядзель, якія былі за паганцаў і падтрымлівалі іх». Шлях праходзіў праз Паставшчыну. Да таго ж часу адносіцца і адзінае ўпамінанне пра

⌚ Старажытнаславянскае жытло

⌚ Палацкі князь Брачыслаў з мініяцюры Радзівілаўскага летапісу

❖ Вялікі князь ВКЛ Войшалк.
Выява з Лайрышоўскага
дабравесця

Пастаўскі замак. «Каб пакараць Кейстута за дзёрзкія слова, магістр паслаў на Жамойць рыцараў. Яны аблалі Пастаўскі замак. Не наважыўшыся на штурм, яны пусцілі па рацэ запаленыя караблі. Вечер перанёс агонь на замак. Ратуючыся ад агню, абаронцы здаліся на міласць пераможцаў. Але літасці не было... Па загаду маршала крыжакі забілі ўсіх палонных». Разбураны замак не аднавіўся.

Пасля перамогі аб'яднаных войскаў ВКЛ і Польшчы над крыжакамі ў Грунвальдской бітве (1410 год), у якой бралі ўдзел і ваяры з нашых мясцін, на Пастаўшчыне ўсталявалася адноснае зацішша: амаль 200 гадоў ваенныя калясніцы абміналі наш край. Спакойнае жыццё паўплывала на эканамічнае ажыўленне і аказала станоўчае ўздзеянне на развіццё гаспадаркі.

❖ Воіны Полацкага княства
XII–XIII стст.

❖ Крыжакі са старадаўнім мініяцюры

🕒 Рыцары тэўтонскага ордэна

🕒 Вялікі князь Гедымін

2. Утварэнне Пасадніка. У зручным месцы на ўзвышаным паўвостраве каля ракі Мядзелка на мяжы I-II тысячагоддзяў н. э. было заснаванае парубежнае паселішча Палацкай зямлі — Пасаднік. Валодаў ім магнат Дэспат-Зяновіч. У XII–XVI стагоддзях род Зяновічаў быў адным з самых заможных і ўплывовых у Вялікім Княстве Літоўскім. Князь Вітаўт за асаблівыя заслугі надзяліў Зяновіча вялізарнымі маёнткамі, якія раскінуліся на абсягах ад Дзісны да Прыпяці. З XV стагоддзя прадстаўнікі гэтага знакамітага рода ўдзельнічалі ва ўсіх значных гістарычных падзеях. У 1442 годзе атрады Дэспата-Зяновіча і Радзівілаў складалі асноўную частку войска ВКЛ у вайне з Московіяй.

У 1409 годзе Паставы належалі Гераніму Зяновічу (Зяновію Братошычу), які атрымаў ад польскага караля Уладыслава Ягайлы прывілей на перавод вёскі Пасаднік у мястэчка Паставы. Пазней, у 1414 годзе, гэта ж было пацверджана прывілеем Вялікага князя ВКЛ Вітаўта. У дакуменце запісана, што Вялікі князь «пацвярджае Зяновію Братошычу спадчынную маё масць Мыш, Чардлёны, Вішнену на возеры Спяхла, Чачэлічы з людзьмі на возеры Нарач у павеце Мядзельскім, а таксама вёскі і азёры: Паставы, Манаў, Баравічы ў межах да рэк Бычыца, Недзяліца, Кіравіца, Лусіца, Альбеця, Дзісна,

☞ Ягайла

☞ Вялікі князь ВКЛ Вітаўт

Беразвіца да меж полацкіх і маёнтка, дадзеных яму Уладыславам Ягайлам паміж Глыбокім і Паповічамі».

У 1514 годзе па스타ўскім маёнткам валодаў унук Зяновія Братошыча, гаспадарскі маршалак Юрый Іванавіч Зяновіч, а пасля яго най смерці ў 1522 годзе Паставы былі падзелены паміж чатырм сынамі: Мікалаем, Міхаілам, Ежы (Юрыем) і Янам. Тады ж у мястэчку быў узведзены каталіцкі касцёл.

Цікавы факт: Рускі гісторык С. Д. Фёдараў у кнізе «Поселения Северо-Западного Края Великого Княжества Литовского», выдадзенай на пачатку дваццатага стагоддзя ў С.-Пецярбургу, пісаў:

«...В 25 верстах от озера Мездолье находится поселение 5 домов наземное его сельцы занимались рыбой в озере Задреевское. Селение возникло в 996 году. Деспот Зенович, приезжий магнат, облюбовал это место и основался в 1005 году.

После его смерти владел им его сын Данут Зенович, а после него племянник С. Зенович. Поселение первоначально — Посадник было 13 домов. После него в 1349 году был племянник сын Гвидон и он так же являлся владельцем деревни, занимался рыбой. А последним владельцем деревни был Зенович Героним в 1409 году, который получил местечко, 26 домов и 13 корчмы...»

3. Гістарычны водны шлях. У раннім сярэднявеччы асноўныя гандлёвыя стасункі паміж княствамі і паселішчамі ажыццяўляліся па рэках. У тыя часы водны шлях паміж Полацкам (басейн р. Дзвіна) і Наваградкам (басейн р. Нёман) праходзіў праз тэрыторыю Паставшчыны. З Дзвіны ён вёў у Дзісну, далей — у Бірвіту, а з яе — у Мядзелку. Далей шлях ішоў праз азёры Мядзел, Мястра, Нарач, раку Нарачанку. Можна заўважыць, што берагі Мядзелкі і зараз заселены даволі шчыльна. Практычна ўсе прыдатныя для жыцця землі абапал ракі занятыя паселішчамі, якія цягнуцца чарадой: Ракіты, Маскалішкі, Мамулі, Койры, Целякі, Турлы, Валодзыкі, Русакі, Рыбчаны, Курты, Хацілы, Заброддзе, Волахі. Мястэчка Паставы на гэтым водным шляху мела адметнае значэнне. У летапісную пару яно мела назыву Пасаднік і выконвала ролю фарпоста заходніх межаў Полацкай зямлі. Маючы выгаднае геаграфічнае становішча, Паставы паступова распаўсюдзілі свой уплыў на яшчэ дзве рабныя сістэмы: Лучайку (вёска Перавознікі) і Спарышу (вёска Задзеўе).

⌚ Вікінгі пераносіць човен цераз волак

⌚ Месца старадаўнія прыстані ў Паставах

⌚ Перацягванне ладдзі цераз волак

Вышэй Паставаў Мядзелка значна звужаецца і цячэ ў асноўным сярод лясоў і хмызнякоў. Населеных пунктаў парыўнальна мала (Ліпнікі, Манькавічы, Пяцроўшчына, Мікіткі, Маўчаны, Лапосі), што сведчыць аб тым, што гэты ўчастак шляху перастаў выконваць свае функцыі даволі даўно. Верагодна, «залатым часам» для яго былі XI–XIV стагоддзі, калі ажыццяўляліся інтэнсіўныя стасункі паміж Палацкам, Наваградкам і Вільнем.

Яскравыя доказы існавання гандлёвага шляху па Мядзелцы мы знаходзім на берагах яе вытока — возера Мядзел. Пра тое, што узбярэжжа возера ў даўнейшыя часы было шчыльна заселена, сведчаць вядомыя археолагам гарадзішчы і селішчы: ля вытокаў Мядзелкі, на паўвостраве Дубавым, каля вёсак Рыбкі, Стругалапы, Пасашкі і на востраве Замак. Гэты востраў кантроліраваў усе ваколіцы і, напэўна, гандлёвы шлях. З усіх названых вышэй гарадзішчаў Замак найбольш захаваў рысы сваёй былогай велічы: яго ўмацаваная частка і зараз узвышаецца на добры дзесятак метраў над наваколлем. Добра вызначаюцца валы і акружны роў. З вяршыні Замка выдатна праглядаецца амаль уся акваторыя возера. Пра старажытнасць паселішча на востраве сведчыць вялікі культурны пласт.

На паўднёвым беразе возера знаходзіцца вёска Волачак. Назва «Волачак» вельмі важны доказ існавання воднага шляху, бо паказвае на тое, што караблі з Мядзела ў Мястру трэба было цягнуць волакам.

Далей водны шлях працягваўся па возеры Мястру да пратокі Скема і праз яе выводзіў у Нарач. Абапал пратокі знаходзяцца два гарадзішчы. Вузкасць паласы сушы і, адпаведна, абмежаванасць у мінулым лясных і жывёльных рэсурсаў падштурхоўваюць да думкі, што прычына ўтварэння тут гарадзішчаў — гэта кантроль за водным шляхам, гандаль, рыба. Такія ж функцыі на возеры Нарач выконваў востраў Выспа, дзе ў сярэднявеччы знаходзіўся замак. З яго добра бачна пратока, часткі Нарачы і Мястру.

Магчыма, адгалінаванне гэтага воднага шляху праходзіла і праз Лынтупы, выкарыстоўваючы сістэмы рэк Бірвіта, Канчэгіна, Лынтупка, Страча, Вілія. Найбольш інтэнсіўна гэты гандлёвы шлях выкарыстоўваўся ў XIII стагоддзі пасля таго, як нізоўі Зах. Дзвіны апынуліся ў руках Лівонскага ордэна, які вёў няспынныя войны з суседзямі. Па гэтай прычыне Палацк, Віцебск і Смаленск траплялі ў Балтыйскае мора праз Дзіненска-Вілейскую рабочую сістэму.

☞ **Пытанні і заданні:**

1. У склад якіх старажытных дзяржаў уваходзіла Паствашчына?
2. Якім чынам род Зяновічаў звязаны з Паставскім краем?
3. Як утварыўся Пасаднік?
4. Што вядома пра паставскі замак?
5. Дзе праходзілі праз Паствашчыну водныя гандлёвыя шляхі? Знайдзі іх на карце.

§ 11. У Рэчы Паспалітай

1. Паствашчына ў Лівонскай вайне (1558–1583). Пасля заключэння ў 1569 годзе Люблінскай уніі — пагаднення аб дзяржаўна-палітычным саюзе ВКЛ (Княства) і Польшчы (Кароны) — Паставы ўвайшлі ў склад федэратыўнай дзяржавы Рэчы Паспалітай. Да аб'яднання дзве краіны падштурхнула агрэсіўная палітыка Маскоўскай дзяржавы, якая праводзіла актыўныя вайсковыя аперацыі па пашырэнні сваёй тэрыторыі на заходзе. Вайна 1558–1583 гг. паміж Рэччу Паспалітай (кароль Стэфан Баторый) і

☞ Кароль Рэчы Паспалітай
Стэфан Баторый

☞ Рускі цар Іван IV Грозны
(Жахлівы)

Маскоўскім княствам (цар Іван Грозны (Жахлівы)) увайшла ў гісторыю пад назвай Лівонская. У 1579 годзе Паставы выконвалі ролю важнага стратэгічнага пункта ў гэтым узброеным канфлікце. Войска Баторыя, якое складалася з польскіх, літоўскіх, беларускіх, венгерскіх і нямецкіх жаўнераў, збіралася да паходу ў ваколіцах Свіры (цяпер — Мядзельскі раён). 30 чэрвеня ў Свір прыехаў сам кароль, які правёў агляд конных аддзелаў князёў Радзівілаў і Яна Кішкі. Са Свіры армія рушыла праз Паставы на Полацк. Армія ішла па так званым «тракце Баторыя» — дарозе, што злучала Вільню з Полацкам і вяла праз Пятроўшчыну, Сарочына, Манькавічы, Мястэчка, Савічы, Міхнічы, Лучай. У Паставах гарматы былі пагружаны на плывты і па рэчках Мядзелка і Дзісна адпраўлены пад Полацк. Гэткім жа чынам туды быў дастаўлены і перанасны мост, зроблены ў Коўне.

Воін ВКЛ.
Пачатак XV ст.

🕒 Маскоўскія коннікі першай паловы XVI ст.

🕒 Беларуская шляхта XVI–XVII стст.

Праз Паставы праходзілі каралеўскія войскі, раздзеленыя на роты, харугвы; вершнікі, пакрытыя сталымі шаломамі і панцырамі, мелі пікі, шаблі і па два ручныя пісталеты, прывязаныя да сёдлаў. Пяхота мела толькі стрэльбы.

Сведчаць дакументы: У літаратуры гэтая падзея апісаны так: «...венгерская пъхота, по распоряженю короля, шла сухимъ путемъ до Поставъ: отсюда на лодках, вмъсте съ орудиями и прочими тяжелыми военными снарядами, она по ръке прибыла в Дисну». «Замойский приказал перевезти все приготовленное (орудия, порохъ, провиантъ и фуражъ) въ Ковно, оттуда вверхъ по Вилии въ Михалишки, изъ Михалишекъ сухимъ путемъ въ Поставы. Потом въ Дисну, а оттуда Двиною въ Витебскъ...»

2. Пастаўскі маёнтак. У XVII стагоддзі маёнтак Паставы быў падзелены на чатыры часткі, кожная з якіх мела сваю гісторыю. Яны часта пераходзілі ад адных уладароў да другіх рознымі шляхамі: перадачай у спадчыну сынам; у якасці пасагу пры замужжы; продажам з адных рук у другія. Пераважны час маёнтак знаходзіўся ва ўладанні роду Зяновічаў, хоць у некаторыя перыяды рознымі яго часткамі валодалі Радзівілы, Шорцы, Грудзінскія, Гуйскія, Бяганская, Пацы.

«Пастаўскія землі на карце Ашмянскага павета ў канцы XVI ст.

Палітычна і эканамічна стабільнасць у пачатку стагоддзя прывяла да росту насельніцтва і пашырэння будаўніцтва. У 1616 годзе каралеўскі сакратар Станіслаў Бяганскі пабудаваў касцёл на Гарадзішчы. У 1628 годзе дачка Мікалая Зяновіча Ганна Сафія выйшла замуж за кашталяна віленскага Альбрэхта Радзівіла, які і стаў уладаром цэнтральнай часткі Паставаў. З гэтай нагоды быў складзены інвентар маёнтка, у якім апісваецца тое багацце, якое атрымаў новы гаспадар. Так, акрамя будынкаў двара і фальварка, кароў і быкоў было 13 галоў, авечак — 17, свіней — 16, гусей — 12, курэй — 10. У тым жа інвентары даецца і апісанне мястэчка.

На гандлёвай плошчы знаходзілася шэсць двароў гандляроў і рамеснікаў, на вуліцах-дарогах, што вялі на Мядзел, Другу і Глыбокае было, 26 двароў, на Зарэччы месцілася 17 двароў. Былі таксама два пасады на 8 і 9 двароў. У дакумэнце называюцца прозвішчы мяшчан, якія жылі на рынку, на розных вуліцах і на Зарэччы. Сярод іх часцей называюцца: Бржазінскі, Адамовіч, Шчакатовіч, Сапрановіч, Лукашэвіч, Рамановіч, Залескі, Лагвіновіч, Цыган, Паўловіч, Хватовіч, Шымковіч, Тамашэвіч, Валянцэвіч, Фатовіч, Кабылянін, Казелка, Вайковіч, Нікіпаровіч, Жыдковіч, Кравец. У мястэчку на той час былі млын і карчма.

У сярэдзіне стагоддзя ўсе часткі Паставаў былі аўтэнтычны пад уладай Зяновічаў. У 1692 годзе ў мястэчку налічвалася 142 двары, пражывала 994 жыхары.

У 1613 годзе на карце Т. Макоўскага «Вялікае Княства Літоўскае», выданне якой фундаваў князь Мікалай Радзівіл, нанесены паселішчы нашага краю: Паставы, Лучай, Ожунічы (Ажуны), Олбій (Голбія), Полава, Дунілавічы, Лынтупы, Камаі, Гадуцішкі, Асінагарадок.

Сведчаць дакументы: У інвентары А. Радзівіла 1628 г. пра Паставы паведамляеца наступнае: «Спачатку драўляны касцёл з усім прыналежным начыннем і плябанія калі яго, карчма з белай і збой і пякарняй, драніцамі ашаляваная, на вуліцы, што ідзе да Зарэчча, царква пад тытулам святога Мікалая з усім начыннем».

3. Паставы ў вайне Речы Паспалітай (1654–1667) і Швецыяй (1655). У другой палове XVII стагоддзя Рэч Паспалітая перажывала часы заняпаду. Вясной 1602 года пачалася эпідэмія, шмат людзей вымерла. У гэты ж час з-за кепскіх кліматычных умоў загінуў ураджай, пачаўся страшны голад. Таму «много множэство людей убогих с голоду» сталі ўцякаць з галадаючых раёнаў.

«Паставы на карце Радзівіла. 1613 г.

☞ Гусар XVII ст.

☞ Маскоўскія стральцы XVII ст

Вялікі ўплыў на пагаршэнне эканамічных умоў жыцця аказала так званая «невядомая вайна» 1654–1667 гадоў, якую распачала Расія супраць суседнай дзяржавы. Руская армія, імкліва рухаючыся на захад, пакідала за сабой спапялённую зямлю. Спачатку мясцовае насельніцтва аказвала актыўную падтрымку захопнікам у спадзяванні пазбавіцца шляхецкага прыгнёту, аднак хутка расчаравалася ў палітыцы новых улад. Накіроўваючы войскі на тэрыторыю Беларусі, рускі цар Аляксей Міхайлавіч даў загад разбураць і паліць усё на сваім шляху, а каб

☞ Польскі кароль Ян Казімір. 1654 г.

✉ Цар Аляксей Міхайлавіч Цішайшы
(Крыававы)

бо вёска была спалена. Каля вёскі Міхнічы ёсць тапонім «Маскоўскія могілкі». У час гэтай вайны загінуў кожны другі жыхар краіны.

Рускіх захопнікаў змянілі шведская. Пасля Койданаўскай дамовы 1655 года аб уніі ВКЛ са Швецыяй на тэрыторыю Рэчы Паспалітай увайшлі войскі Карла X, якія занялі за некалькі месяцаў усю Польшчу і большую частку Літвы. Пакінулі яны свой след і на Пастаўшчыне. У 1655 годзе шведы абстраліялі вежы камайскага касцёла, дзе знаходзіўся рускі гарнізон. Як напамін пратыя падзеі ядры ад шведскіх гармат па загаду сына фундатара касцёла Пятра Рудаміны былі ўмуроўаны ў 1661 годзе ў расаднай сцяне храма. Не шкадавалі шведы і сялян: забіралі коней, фураж, марадзёрнічалі. Гэта выклікала адпор з боку мясцовых жыхароў, прывяло да партызанскіх выступленняў. Вайна Рэчы Паспалітай з Расіяй скончылася ў 1667 годзе Андрушайскім перамір'ем. Пачалося аднаўленне разбуранай гаспадаркі і адбудова спаленых дамоў.

Сведчаць дакументы: Ваявода А. Трубяцкай паведамляў цару: «иидучи до-
рогою, сёла и деревни и сено и всякие конские кормы мы... по обе стороны
жгли и людей побивали и в полон имали, и разоряли совсем без остатку,
и по сторонам потомууж жечь и разорять посылали».

разбурэнні былі шырэйшыя «на-
зад идти целыми, жилыми mestы».

Вайна пачалася вясной 1654 года, а ўжо ўвосень войскі графа Мацвея Шарамеццева захапілі Паставы. Мястэчка было разрабавана і спалена. Каля перад вайной у Паставах налічвалася каля 70 двароў, то ў 1672 годзе ў мястэчку і ваколіцах іх было толькі 5. Разбураны і разрабаваны былі і іншыя паселішчы на Пастаўшчыне. Тады ж быў спалены Камайскі касцёл, ад якога засталіся вежы і сцены. Захаваўся тапонім ля вёскі Гвоздавічы (за 2 км ад Камай) — «Шыбеніца», дзе вешалі католікаў, шляхту, і «Казацкая гара», дзе стаялі казакі Хаванскага,

4. Пастаўшчына ў вайне Расіі са Швецыяй (1700–1721). Канец XVII стагоддзя быў адносна спакойны, што паспрыяла эканамічнаму аднаўленню гаспадаркі і паступовому росту насельніцтва. Аднак пачатак новага, XVIII стагоддзя супаў з перыядам чарговага зацяжнога ліхалецця. У 1700 годзе распачаліся вайна паміж рускімі войскамі Пятра I і шведскай арміяй Карла XII, якая восем гадоў вялася на тэрыторыі Беларусі. Яна прынесла незлічоныя страты, у яе полымя загінуў кожны трэці жыхар краіны. Паставы апынуліся троху ў баку ад асноўнага тэатра баявых дзеянняў, якія амаль спляжылі Гродзенскую губернію, але поўнасцю пазбегнуць навалы мясцоваму люду не ўдалося. Рабаўніцтвам займаліся размешчаныя тут вайсковыя аддзелы, а ў 1709 годзе праз Пастаўшчыну прайшоў корпус шведскага войска над камандаваннем генерала Левенгаўпта, які імкнуўся на дапамогу арміі свайго караля Карла XII. У складзе корпуса было 16 тысяч вайскоўцаў і 7 тысяч вазоў са зброяй і харчам. Маюцца звесткі, што ягоныя атрады праходзілі праз Паставы, Споры, Камай. У гэты час зноў моцна пацярпела камайскі касцёл, а ў Яцэвічах распавядаюць легенду пра тое, як касцёл, што стаяў тады на мясцовым гарадзішчы, праваліўся скрозь зямлю разам са шведамі, якія ўварваліся ў яго і пасеклі мячамі святыя абразы. Хутчэй за ўсё касцёл быў спалены, што сведчыць пра гвалт, які чыніўся захопнікамі ў дачыненні да мясцовых святыняў і мясцовага насельніцтва. Разам звойной на жыхароў абрываўся і іншая пошасць: у пачатку XVIII стагоддзя край спасцігla вялікая засуха, а з 1708 па 1711 — эпідэмія розных хваробаў. Як адзначалася ва ўніверсале 1711 года, у выніку эпідэміі некаторыя гарады і мястэчкі «сталі амаль пустымі», колькасць жыхароў у населеных пунктах зменышылася на 30–35%. Такія складаныя варункі жыцця прывялі да таго, што на Пастаўшчыне засталося ўсяго каля 9300 жыхароў.

◎ Шведскі генерал Адам Левенгаўпт

5. Народы і рэлігіі. У выніку складаных этнічных працэсаў з фіна-угорскіх, балцкіх і славянскіх плямёнаў, якія пражывалі раней на Паставшчыне, сфарміравалася карэннае насельніцтва нашай мясцовасці — беларусы. Яны былі хрысціянамі, але належалі да розных яе плыняў. На ўсходніяй частцы нашага краю, якая ўваходзіла ў Полацкае княства, большасць насельніцтва прытырмлівалася праваслаўя, жыхары ж Нальшчанскага княства былі паганцамі (язычнікамі). Іх далучэнне да хрысціянства адбылося пасля Крэўскай уніі, калі Вялікі князь Літоўскі Ягайла, стаўшы каралём Польшчы, у сваёй грамаце 1387 года аб'явіў аб прымусовым абарачэнні ў каталіцтва паганскаага насельніцтва краю. У хуткім часе пасля гэтага на Паставшчыне і ў ваколіцах пачалі будавацца касцёлы: у Свяцінях ў 1414 годзе, Свіры — 1452, Лынтупах — 1459, Груздаве — 1443 і ў іншых паселішчах.

XVI стагоддзе, асабліва маскоўскае нашэсце 1567 года прынесла вялікае гора і страты мясцовому жыхарству, паўплывала на рэлігійныя дачыненні. Абсалютная большасць драўляных касцёлаў была разрабавана і папалена. Таму эканамічны рост у канцы XVI — першай палове XVII стагоддзя прывёў да пашырэння каталіцтва, што адлюстравалася ў будаўніцтве новых касцёлаў: 1606 — у Камаях, 1610 — у Паставах, 1624 — у Дунілавічах. У 1640 годзе на выспе Гарадзішча ў Паставах быў пабудаваны кляштар францысканцаў з касцёлам.

Тым часам у нашай мясцовасці пачынае пашырацца уніяцтва. У 1595 годзе была заключана Брэсцкая царкоўная унія паміж праваслаўем і каталіцызмам. Згодна з ёй Вялікі князь ВКЛ Жыгімонт IV Ваза выдаў дэкрэт аб зліцці цэркваў. Такім чынам утварылася уніяцкая, «народная» царква. У інвентары маёнтка Паставы ад 1628 года згадваецца «царква пад тытулам святога Мікалая з усім начыннем».

Трэцяя хвала будаўніцтва касцёлаў прыпадае на другую палову XVIII стагоддзя. Тады ўзніклі каталіцкія храмы ў Лучаі ў 1776 годзе, Дунілавічах — 1769–73 гг.; зроблена прыбудова капліцы са склепам да касцёла ў Камаях (1778). У XVIII–XIX стагоддзях будаваліся і цэрквы, пераважна уніяцкія: 1756 г. — Груздава, 1713 г. — Паставы, 1782 г. — Асінагарадок, 1817 г. — Рымкі, 1830 г. — Ласіца.

У канцы XVII — пачатку XVIII стагоддзя на Паставшчыне пасяліліся на сталае жыхарства значныя групы ўцекачоў з Московіі.

Гэта маскалі-стараверы, гнаныя рэлігійнай нецярпімасцю з Расіі, знайшлі прытулак на нашай зямлі. Яны пасяляліся ў найменш асвоеных частках раёна ў мясцовасці, дзе зараз знаходзяцца вёскі Апідамы, Палессе, Кукляны, Белькі. Арыгінальныя асаблівасці мовы, побыту і традыцый захаваліся ў гэтых мясцовасцях да нашых дзён.

Даволі многа было палякаў, пераважна шляхецкага паходжання, але вызначыцца дакладна з іх колькасцю немагчыма, бо ў часы Рэчы Паспалітай панавала польская мова і культура.

Мясцовае насельніцтва заўсёды вызначалася верацярпімасцю, аднак дзяржаўныя ўлады ў розныя часы праводзілі сваю палітыку ў дачыненні да рэлігіі, спрыяючы якой-небудзь адной і абмяжоўваючы другія. Да падзелу Рэчы Паспалітай у канцы XVIII стагоддзя прыярытэтнай рэлігіяй быў каталіцызм. У 1658 годзе сойм краіны нават прыняў закон аб выгнанні з kraю кожнага, хто адмаўляўся ад каталіцкай веры.

Татары патрапілі на Паставы ў канцы XIV стагоддзя, калі князь Вітаут здзейсніў свой паход у Кіпчацкія стэпы і ўзяў у палон тысячы татараў з сем'ямі, якіх потым рассяліў па Літве. Маёнтак Вітаута быў у Цырклішках каля Свянцянаў, і ён пасяліў татараў у вёсках на ўсход ад рэзідэнцыі: у Жардэлях, Субачах, Яўнелішках і некаторых іншых. Службовая татарскаязнаць атрымала шляхецкія права і ператварылася паступова ў феадалаў (татар-зямян), уладальнікаў маёнткаў, фальваркаў, вёсак. Рэшта ж перасяленцаў стала звычайнімі хлебаробамі, асела ў гарадах і мястэчках, займалася вырабам скур, меднага посуду, рамізніцтвам. У Паставах да сённяшняга часу захавалася гістарычная назва месца, дзе татары займаліся апрацоўкай скур — Гарбарка.

Паколькі татарам было дазволена браць у жонкі мясцовых дзяўчат, то паступова адбывалася асіміляцыя татарскага насельніцтва, славянізаваліся

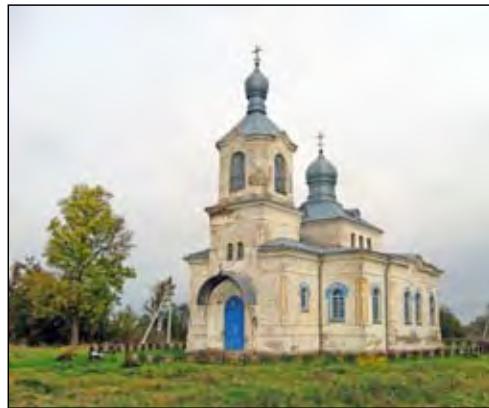

↔ Касцёл у Лучай

рысы твару, мняўся побыт, роднай мовай становілася беларуская. Да татарскіх прозвішчаў можна аднесці наступныя: Мухля, Палтаржыцкі, Гімбіцкі, Якубоўскі, Кірэй, Мурза, Александровіч, Асановіч, Ільясевіч, Лебедзь, Тамашэвіч. Мясцовыя татары былі мусульмане, прытымліваліся ісламу суніцкага толку. Суніты лічаць законнымі спадчыннікамі Мухамеда трох легендарных халіфаў — Абу-Бекера, Амара і Асмана — і таму прызнаюць толькі тыя паданні пра прарока (суны), якія ўзніклі пры іх.

Рэлігійным цэнтрам мясцовых татараў доўгі час быў Мядзел, дзе знаходзілася мячэць. Каля Мядзела на паўвыспе возера Мястрыа месцяцца вялікія татарскія могілкі (мізар).

З часамі княжання Вітаўта звязана і з'яўленне ў нашай мясцовасці яўрэяў. У XIV—XV стагоддзях адбываецца масавая эміграцыя прадстаўнікоў гэтага народа на тэрыторыю ВКЛ з заходніх краін, пераважна з Нямеччыны, дзе супраць яўрэяў чыніўся

🕒 Царква ў Рымках

🕒 Мячэць у Старым Мядзеле

🕒 Яўрэйскія пахаванні ў Паставах

цяжкі ўціск і гвалт (асабліва пасля крыжовых паходаў). Ужо ў пачатку XVI стагоддзя яўрэі занялі значныя пазіцыі ў эканоміцы ВКЛ. На Пастаўшчыне яўрэі мелі права сяліцца ў пяці мястэчках: Паставы, Дунілавічы, Камаі, Лынтупы, Лучай, Манькавічы. Іх доля ў асобных мястэчках нашага краю складала ад 30 да 60%. Яўрэі прытырмліваліся сваёй веры — іудаізму. У Паставах дзейнічала сінагога і яўрэйскі малітоўны дом. Яўрэйскія культаўныя будынкі знаходзіліся і ў іншых мястэчках.

Даволі доўга на Пастаўшчыне побач з рэлігіямі суіснавалі паганская звычаі. Пра гэта сведчыць выпадак спальвання ведзьмы ў в. Мягуны. У 1615 годзе ў вёсцы быў масавы падзеж жывёлы. Адказнасць за гэта мясцовыя жыхары ўсклалі на аднавяскуюку Зофію Шупене, якую абвінавацілі ў зносінах з д'яблам і ў чараўніцтве. А таму маці і сына-падлетка жыўцом спалілі на вогнішчы.

☞ Пытанні і заданні:

1. Што такое Рэч Паспалітая?
2. Якую ролю выконвалі Паставы ў Лівонской вайне?
3. Праз якія населеныя пункты праходзіў полацкі тракт Баторыя? Пакажы на карце.
4. Як выглядаў Пастаўскі маёнтак у пачатку XVII стагоддзя?
5. Чаму можна сцвярджаць, што так званая «невядомая вайна» была самай страшнай падзеяй для жыхароў Пастаўшчыны ў сярэднявеччы?
6. Чаму ў мясцовых легендах і паданнях часта згадваюцца шведы, а некаторыя курганы называюцца шведскімі магіламі?
7. Якія народы насялялі Пастаўшчыну ў сярэднявеччы?
8. Якія рэлігіі распаўсюджваліся ў нашым краі? Дзе знаходзіліся іх культаўныя пабудовы?
9. Чаму на Пастаўшчыне мірна праражвалі прадстаўнікі розных этнасаў і розных веравызнанняў? Якую ролю ў гэтым адыгрываў Статут ВКЛ 1588 года?

§ 12. У складзе Расійскай імперыі

1. Далучэнне да Расійскай імперыі. Паўстанне Т. Касцюшкі. У другой палове XVIII стагоддзя Рэч Паспалітая губляла сваю былую веліч і прыходзіла ў заняпад. Гэтым скарысталіся яе суседзі Расія, Аўстрыя і Прусія. Яны правялі тры падзелы Рэчы Паспалітай, у выніку чаго краіна перастала існаваць. Па 2-м падзеле (1793) усходняя і цэнтральная часткі Пастаўскага раёна адышлі да Расійскай імперыі, а ў час 3-га падзела (1795) у склад Расіі ўвайшла і Лынтушчына. Многія слай насельніцтва, асабліва шляхта, вельмі балюча ўспрынялі страту роднай краіны і расійскую акупацию. Гэта незадаволенасць выявілася ў форме нацыянальна-вызвольнага паўстання за аднаўленне незалежнасці і суверэнітэту Рэчы Паспалітай. Кіраўніком паўстання быў генерал-лейтэнант Тадэвуш Касцюшко. Асноўныя сутычкі з рускімі войскамі адбываліся на тэрыторыі Польшчы і Літвы, аднак і Пастаўшчыну закранулі тыя бурлівія падзеі.

У Беларусі і Літве паўстанне началося з выступлення часцей ВКЛ 16 красавіка ў Шаўлях. У ноч з 22 на 23 красавіка 1794 года паўстанцы захапілі Вільню. 28 красавіка мінскі

генерал-губернатар Ц. Туталмін паведамляў князю М. Рапніну, што мяцежнікі павінны былі напасці на Мінск, сарвалі каля Нарачы пост і забілі 2 егераў, а 31 мая ён скардзіцца на тое, што ў ваколіцах Мядзела польскія жаўнеры абвяшчаюць універсалы віленскіх падбухторшчыкаў, з-за чаго сяляне не падпрадкоўваюцца рускім уладам, а выконваюць загады паўстанцаў. У пачатку чэрвеня каля 2000 мяцежнікаў пад кіраўніцтвам ваўкалацкага шляхціца генерал-маёра Зянькевіча накіравалася з Паставаў у Кабыльнікі. Ноччу насустрach ім выступілі з 4 гарматамі батальёны князя Валконскага, якія атакавалі

ТАДЭВУШ КАСЦЮШКА
(1746-1817)

Кіраўнік паўстання 1794 г.

☞ Расійская імператрыца
Кацярына II

паўстанцаў і разбілі ўшчэнт. Рэгіянальны цэнтр паўстання перамясціўся ў Ашмяны.

Актыўны ўдзел ў паўстанні прыняў гаспадар Болькаў, ашмянскі чеснік Даніла Бучынскі, якога Т. Касцюшко 10 мая 1794 года прызначыў намеснікам радцы Найвышэйшай Рады і загадчыкам аддзела Законнасці. Ён браў удзел ва ўсіх пасяджэннях Рады. У разгар паўстання выдаў адозву да землякоў, у якой заклікаў да паўстання. Пасля паразы паўстання эмігрыраваў. Праз 4 гады вярнуўся на Радзіму і стаў працаўцаً суддзёй, а з 1804 года падкаморым Завілейскага паве-

та ў Паставах. У 1817 годзе арганізаваў збор ахвяраванняў на ўстаноўку помніка Касцюшку ў Вільні.

У верасні-лістападзе 1794 года рускія войскі пад камандаваннем генерала-аншэфа А. Суворава разбілі паўстанцкія атрады, захапілі Варшаву. Такім чынам, паўстанне было задушана.

2. Пастаўшчына ў вайне 1812 года. Пачатак XIX стагоддзя для жыхароў Пастаўшчыны выдаўся вельмі неспрыяльны. Шмат проблем прынесла краю вайна 1812 года паміж Расіяй і Францыяй. Ад французаў шляхта чакала незалежнасці краіны, а сяляне — адмены прыгону. Жыхары Віленшчыны аказвалі супраціўленне расійскай арміі: ад царскіх салдат хавалі па лясах коней, хавалі ад рэквізіцый харч і фураж, не давалі рэкрутаў у царскую армію, перашкаджалі адступаючым расійскім салдатам праводзіць тактыку «выпаленай зямлі» — разбураць масты, паліць вёскі і мястэчкі. Напачатку беларускія сяляне напалеонаўскіх жаўнераў сустракалі прыхільна, паказвалі дарогу, частавалі малаком і садавінай, разам з імі нападалі на маёнткі верных цару памешчыкаў. Але дачыненні сялян і «пранцузаў» хутка змяніліся. Па вёсках, пакідаючы за сабой пустыя хлявы, свірны і адрыны, гойсалі напалеонаўскія рэквізітары.

☞ Пастаўшчына на карце Дзісненскага павета 1801 г.

Пад выглядам ахвяравання забіралі фураж, харч. Сялянам прыйшлося хаваць быдла і пажыткі. Хаваліся ў лес ад французскіх салдат маладзіцы і дзяўчата.

Уздоўж Полацкага тракту для французскай арміі былі створаны пастаянныя магазіны (базы), дзе канцэнтраваўся правіянт і фураж. Калі хто не выконваў паставак, то туды на трэх дні ставілі чатырох салдат для экзекуцыі неплацельшчыка і прымушалі кожнаму французскому салдату за гэта плаціць па 12 злотых у дзень. Расказвалі старажылы, што дзяцей ціскалі лавамі, каб тыя сказаць, дзе схаваны пажыткі.

Праз Пастаўшчыну ў пастаянных сутычках з рускімі атрадамі арміі Барклая дэ Толі прайшлі французскія войскі Жэрома Банапарта (брата Напалеона). Сам Напалеон праехаў праз Пастаўшчыну 17–18 ліпеня, калі накіроўваўся з Гадуцішак у Глыбоке. Існуе версія, што ён спыняўся на начлег у маёнтку князя Друцкага-

☞ Французскі імператар
Напалеон I

Любецкага ў Манькавічах, а каля палудня быў у Навадруцку, які перайменаваў у Парыж.

Напалеон распарадзіўся аб стварэнні стотысячнага войска Княства. Ад 75 двароў павінен быць паставлены 1 салдат з канём, з 50 двароў — 486 злотых. Было загадана сабраць тры мільёны пудоў жыта, 1,5 мільёна чвэрцяў аўса, па 2,5 мільёна пудоў сена і саломы, 60 тысяч галоў рагатай жывёлы і яшчэ шмат чаго.

У загадзе Напалеона ад 13 ліпеня 1812 года «Аб прызначэнні афіцэраў у Літоўскія палкі» значыцца палкоўнік Канстанцін Тызенгаўз (1781–1853) з Паставаў, які быў накіраваны камандзірам батальёна ў 19-ы полк. Ён браў удзел у бітве пад Лейпцигам у складзе корпуса Ю. Панятоўскага. Пасля амністыі 1814 года пасяліўся ў Паставах.

Гэта вайна пакінула вялікі адбітак у памяці мясцовага люду, бо напалеонаўскія войскі пайсюдна займаліся гвалтам і рабаўніцтвам. Доўгі час з пакалення ў пакаленне перадаваліся апавяданні пра здзек, які чынілі французы з мясцовых жыхароў. На тэрыторыі раёна захавалася каля дзесяці курганных груп, якія маюць назуву «французскія магілы».

Вайна 1812 года для беларусаў была братазабойчай: і на баку расійцаў і на баку французаў былі беларусы. Салдатам-беларусам лозунг «За веру, царя и отечество» нічога не гаварыў, бо вера ў асноўным была уніяцкай, цара беларусам навязалі, радзіма таксама была іншай: не Расія, а Княства. У баявых сутычках мог ваяваць брат з братам, сусед з суседам...

У гісторыі застаўся эпізод з гэтай вайны: каля вёскі Ажарава быў разбіты раз'езд французскіх войск маршала Даву. Французскіх салдат, якія загінулі ў гэтым баі, пахавалі на могілках каля Груздаўскай царквы.

Войскі Напалеона пацярпелі крах. Пасля Барадзінскай бітвы «вялікая армія» з вялікімі цяжкасцямі пад паставяннымі нападамі рускіх адступала праз Беларусь. Французскія жаўнеры гінулі ад знясілення і маразоў, кідалі абозы з нарабаваным багаццем. На Паставшчыне з пакалення ў пакаленне перадаюцца паданні пра закапаныя напалеонаўскія карэты з золатам і каштоўнасцямі.

Сведчаць дакументы: 1. У лісце павятовай шляхты паведамлялася: «Пастаянныя пераходы мнагалікіх войскаў аднялі ў нас усё: коней, жывёлу, адабралі ў нас падначаленых, неараная зямля стала пустыром».

2. Вынікі вялікіх маразоў і знясільваючых уцёкаў былі такія, што, як успамінае відавочца: «они падали друг на друга и, упадши не могли уже подняться. Лежавшие рассеянно, при сильном морозе, спалзывались в кучи, для согретия один другого, и после пришед в бессилие, дабы утолить голод... рвали зубами тело живых своих товарищей вместе с ними лежавших и ели отмороженные пальцы рук своих. Когда один солдат упал, другие раздевали его донага еще прежде последнего его издохания, чтобы надеть на себя его лохмотья. Дома были сожигаемы для нагревания себя, и на каждом пожарище лежали целые кучи солдат, которые приближались к огню и не имели сил отойти при его распространении. Многие также, сидя на пожарищах, на мёртвых товарищах своих, жарили их и ели».

3. Паўстанне 1830–1831 гадоў. Узмацненне прыгнёту. Землі Пастаўшчыны апынуліся амаль у цэнтры паўстання 1830–1831 гадоў, якое мела мэтай барацьбу з панаваннем «маскалёў» і аднаўленне незалежнасці ВКЛ. У Пастаўскім краі выступленне пачалося 11 красавіка 1831 года. Ініцыятарамі руху сталі браты Адольф і Станіслаў Кубліцкія з вёскі Палессе. Яны арганізавалі атрад з 20 чалавек і рушылі на Свяцяны. Да іх далучыўся Станіслаў Барткевіч з сынам і братам, шляхціц Адамовіч. Гарадскі гарнізон налічваў 140 салдат. Паўстанцы акружылі яго і прытайліся. Наперад выйшаў капелан Ануфры Лабуць у белай комжы з крыжам і пісталетам і прапанаваў гарнізону здацца. Яго ранілі, а потым дабілі штыхом, але ён паспей крыкнуць: «У атаку!» Свяцяны ўдалося захапіць. Паўстанцы выпусцілі з турмы зняволеных. Некаторыя з іх пажадалі стаць у шэрагі паўстанцаў. Здабылі трафеі: 80 вінтовак і 8 пудоў куль.

Паўстанцы стварылі Павятовы ўрад. Прэзідэнтам стаў Э. Маствоўскі, віцэ-прэзідэнтам С. Бартке-віч — завілейскі падкаморы, членамі ўрада: ксёндз-канонік В. Завадскі, земскі прэзідэнт Я. Шымкавіч, граф А. Гюнтэр —

Сутычка паўстанцаў 1830–1831 гг.
з царскімі войскамі

член галоўнага вайсковага камітэта, М. Вайніцкі, Б. Чаховіч — завілейскі падкаморы, адвакат Ф. Свяントэцкі, суддзя М. Мікоша, асэспар С. Квінта.

Была распрацавана і разаслана па павеце адозва да жыхароў. Супраць дома, дзе быў урад, усталявана шыбеніца. Павет падзялілі на 26 парафій, у якія прызначылі інспектараў (камісараў). Так у Струнойцы, Лынтупы, Ключчаны быў накіраваны Прушынскі; у Свір, Войстам, Камаі, Гадуцішкі. Засвір, Кабыльнік — Невяровіч і Б. Чаховіч.

На зборны пункт у Свянцяні сабралася некалькі тысяч чалавек. На 5 мая было запланавана прыняцце прысягі, але гэта акцыя не адбылася. Да Свянцяні падышоў двухтысячны атрад князя Хілкова, на ўзбраенні якога было 200 адзінак агня-стрэльнай зброі, не быў распрацаваны план ваенних дзеянняў. Барткевіч спешна правёў ваенную нараду, дзе было вырашана пакінуць Свянцяні без бою і прыняць форму партызанская ба-рацьбы, а добраахвотнікаў адпусціць дадому да асобнага рас-параджэння, бо з вялікім неўпарадкаваным атрадам нельга дзеянічаць эфектыўна. З некалькіх тысяч паўстанцаў Барткевіч выбраў толькі пяцьсот: 300 добра ўзброеных інсургентаў і 200 коннікаў.

Хілкоў увайшоў у Свянцяні. Атрад Барткевіча падаўся ў Лынтупы, а праз суткі 6 мая рушыў на Камаі. Галоўныя сілы накіраваліся на Лужкі, выбраўшы карацейшую дарогу праз Саранчаны, Паставы, Мосар. Камандзіры царскіх войскаў Хілкоў, Атрошчанка і Балцэнталь вырашылі 8 мая акружыць і знішчыць меншую группу паўстанцаў. Але гэты план ім не ўдаўся па дзвюх прычынах: паўстанцы аказалі належнае супраціўленне, а ў лаге-ры расійскіх войск успыхнула эпідэмія халеры. Салдаты, гледзячы на паміраючых у канвульсіях сяброў, цэльмі групамі кідалі зброю і ўцякалі ад страху. У Лужкі рухаўся з Вілейкі праз Мядзел атрад Радзішэўскага, які злучыўся з атрадам Барткевіча. Аб'яднаная паўстанцкая групоўка налічвала каля 3000 добра ўзброеных паўстанцаў. 19 мая паўстанцы фарсіравалі Дзісну і рушылі на Ка-зьяны, потым, абыходзячы гарнізон, на Тверач. Пасля няўдалай спробы захапіць Вільню, 26-тысячнае царскае войска нанесла па-разу аб'яднаным сілам паўстанцаў, якія адступілі, перайшлі пру-скую мяжу і склалі зброю.

У час паўстання супраць расійскай акупацыі ў 1830–1831 гадах арганізацыйны іваенны цэнтр паўстанцаў знаходзіўся ў Дзісненскім павеце і такім чынам Паставы апынуліся амаль у эпіцэнтры тых бурлівых падзеяў. Галоўная база паўстанцаў размяшчалася ў мястэчку Лужкі, а паўстанцкая атрады кантролівалі Пастаўшчыну. Васіль Дубоўскі, селянін памешчыка Тызенгаўза, знаходзіўся ў час ваенных дзеянняў у атрадзе С. Радзішэўскага, удзельнічаў у паўстанні са зброяй у руках. Пасля задушэння паўстання выракам суда гэты селянін быў аддадзены ў салдаты.

У маі 1831 пасля няўдалай спробы паўстанцаў захапіць Вілейку вызвольнае войска вымушана было адступіць і некаторы час размяшчалася ў Паставах.

Актыўны ўдзел у паўстанні прымаў уладальнік Паставаў Канстанцін Тызенгаўз, які знаходзіўся ў тайных зносінах з Дзісненскім «урадавым камітэтам», уладальнік маёнтка Ляхаўшчына Міхал Сямашка, уладальнікі маёнтка Кубаркі Адольф і Густаў Хомскія, уладальнік маёнтка Норыца Юзаф Лапацінскі і іншыя.

Паступова да восені 1831 года рускім войскам удалося ўсталяваць кантроль над Пастаўшчынай і актыўныя выступленні тут прыпыніліся.

Аб бітвах з царызмам ўдзельнікі паўстання расказвалі дзециям, у душах якіх загараўся патрыятычны агеньчык, жаданне прадоўжыць справу бацькоў.

Пасля паўстання, для таго, каб кампенсаваць страты, памешчыкі ўзмацнілі прыгнёт да такой ступені, што з сялян літаральна выціскалі сокі, абкладаючы непамернымі падаткамі і работамі. Да таго ж неўраджайнія гады ішлі адзін за другім. На працягу 30 гадоў неўраджайна былі 10 разоў.

З 1842 г. Паставы сталі цэнтрам Дзісненскага павета Віленскай губерні.

Сведчаць дакументы: 1. З рапарта Храпавіцкага:

«У ваколіцах Лынтуп жыхары або ўжо злучыліся з Барткевічам, або засталіся ў сваіх маёнтках і з'яўляюцца больш схільнымі да паўстання, чым прыхільнікамі рускага ўрада».

2. З тэксту адозвы Павятовага ўрада:

1. Кожны жыхар з двух дымоў павінен паставіць аднаго воіна са збро́й. А з 50 дымоў — аднаго конніка з шабляй, пісталетам і дзідай.

2. Калі жыхар сам стары ці па іншых прычынах не можа ўзяць зброю — павінен апрач назначаных з дымоў наняць двух воінаў.
3. Людзі не аваўязкова павінны быць выбранцамі, абы ўмелі стравляць.
4. Адзіночная шляхта 20—40 гадоў выступае самастойна.
5. Калі за 4 дні загад не будзе выкананы, то вінаватыя караюцца смерцю і сэквестрацыяй маёмысці.
3. Афіцыйная справаздача пра становішча жыхароў сведчыць, што «сяляне амаль не ведаюць хлеба, харчуюцца грыбамі і рознымі сырымі рэчывамі, якія нараджаюць хваробы; галечка страшная, а побач раскоша памешчыкаў; жыццёвыя сілы краю зусім вычарпаліся ў маральных і фізічных адносінах; расслабленне дасягнула апошняй мяжы».

4. Пастаўшчына ў паўстанні 1863–1864 гадоў. Пасля задушэння паўстання 1831 года над нашым краем запанавала злавесная цішыня. На важнейшыя пасады ва ўстановах прызначаліся толькі рускія, стала праводзіцца татальная русіфікацыя, уводзілася жорсткая цэнзура, адукцыю перадалі ў рукі рускім чыноўнікам, якія зачынялі школы. У Свянцянскім павеце налічвалася 104 358 жыхароў, а школ засталося ўсяго 5 з 254 вучнямі, што складала 0,25% ад колькасці насельніцтва. Падрастала маладое пакаленне. Запаведзі і герайзм паўстанцаў 1831 года выхоўвалі ў яго патрыятызм, нянявісць да царызму і імкненне да незалежнасці. У канцы 50-х гадоў XIX стагоддзя на беларускіх землях ішла актыўная падрыхтоўка да паўстання за вызваленне ад прыгону і расійскага прыгнёту, за аднаўленне Рэчы Паспалітай у межах 1772 года. Адным з кіраўнікоў паўстання быў Кастусь Каліноўскі, які выдаваў і распаўсюджваў газету «Мужыцкая праўда». Вядома, што два яе першыя нумары трапілі і на Пастаўшчыну. Прывёз іх аканом з маёнтка Каралінова Мацвея Пятроўскі. Газету чыталі і перадавалі з рук у рукі. М. Пятроўскі быў арыштаваны і высланы на катаржныя работы на 6 гадоў. Стая-

☞ Паўстанцы 1863 г.

❖ Зыгмунт Чаховіч,
ураджэнец маёнтка
Сурвілішкі, адзін з кіраўнікоў
паўстання 1863 г.

❖ Медаль, якім царскі ўрад
узнагароджваў удзельнікаў
падаўлення паўстання 1863 г.

ражылы Камай і Муляраў сцвярджалі,
што К. Каліноўскі быў у Камаях, выступаў
у касцёле з заклікам да паўстання.

Паўстанне выбухнула 23 студзеня 1863 года, калі Цэнтральны нацыянальны камітэт выдаў маніфест з заклікам да выступлення. Яно пачалося стыхійна раней намечанага тэрміну, ішла падрыхтоўка да збройнага чыну. За кароткі час у паўстанцкую касу сабралі 2000 рублёў. Эдвард Ромер з вёскі Каралінова акрамя звычайнага падатку на карысць паўстання быў першым чалавекам з Літвы, які перадаў жончын залаты ланцужок.

Паўстанцы сталі дабываць і назапашваць зброю, у кузнях каваць косы для касінераў. У Свянцянскім павеце, у які тады ўваходзіла частка Пастаўшчыны, былі сфарміраваны 4 паўстанцкія атрады, якімі кіравалі Л. Нарбут, Ф. Віславух, С. Бухавецкі, Г. Чаховіч. Ужо ў першыя дні адбыліся сутычкі паўстанцаў з расійскімі салдатамі каля Свянцян. За 3 км на ўсход ад Лынтупаў, у вёсцы Свірдуны, стаіць помнік загінуўшым у змаганні за волю.

У павеце быў створаны Паўстанцкі камітэт, у які ўвайшлі К. Маслоўскі — прэзідэнт, А. Таньскі (Камай) — скарбнік і Я. Жарпойскі (Стахоўцы) — камісар. У ававязкі камітэта ўваходзіла вярбоўка добраахвотнікаў, збор сродкаў для паўстанцаў, інфармацыя аб руху царскіх войскаў і пасрэдніцтва паміж Народным Урадам і палітычнымі камандзірамі.

У лесе паміж Лынтупамі і Свянцянамі быў вызначаны зборны пункт для паўстанцаў. Ваенным Начальнікам прызначылі былога афіцэра царскай арміі Густава Чаховіча (Астоея). Перад атрадам была пастаўлена задача перайсці ў Вілейскі павет, каб злучыцца з атрадам Козела-Паклеўскага і паўстанцамі Нарачы (Вілейшчына), якімі камандаваў брат Густава — Лявон Чаховіч.

⊗ Помнік у в. Свідуны паўстанцам 1863 г.

⊗ Магіла паўстанца Ф. Даноўскага на могілках у Каралінове

У сярэдзіне красавіка атрад Густава Чаховіча прайшоў калі Лынтуп, Камай, Кабыльніка і размясціўся ля возера Нарач. Тут чакалі амуніцыі, па якую да ўзбярэжжа Балтыкі былі адпраўлены злучаныя атрады ў колькасці 2700 паўстанцаў пад кіраўніцтвам Зыгманта Серакоўскага. Але зброі не дачакаліся, бо баржу Лапіньскага са зброяй праследаваў расейскі карабель, а перакладзеную на лодкі зброю ўтапіла бурай.

Мураёў ў аддаў Свянцянскі павет цалкам у рукі ваеных, абклаўшы шляхту і духавенства вялікім падаткамі. Так Шышка (Кабыльнік) павінен быў заплаціць 280 рублёў 75 капеек, Скірмунт (Шэметава) — 1710 рублёў, Бішэўскі (Лынтупы) — 312 рублёў 35 капеек. З сялян былі створана «сельскія каравулы», якім за кожнага злойленага паўстанца плацілі па 2-3 рублі серабром, было загадана здаць усялякую зброю і забаронены выезд.

⊗ Крыж Рымтаўтаў калі вёски Радута

каравулы», якім за кожнага злойленага паўстанца плацілі па 2-3 рублі серабром, было загадана здаць усялякую зброю і забаронены выезд.

На Пастваўшчыне размяшчалася база паўстанцаў. Узначальваў яе Апалінар Танскі, які забяспечваў інсургентаў грашыма, а ў яго маёнтках Камай і Бежаны нарыхтоўвалася харчаванне. Паплечнікам К. Каліноўскага і адным з кіраўнікоў паўстання быў ураджэнец Пастваўшчыны Зыгмант Чаховіч.

Нягледзячы на шырокі размах вызвольнага руху, паўстанне было падаўлене. Паводле загаду галоўнага начальніка Паўночна-Заходняга краю М. Мураўёва, якога за жорсткасць у народзе прозвалі Шыбенікам, са Свянцянскага павета 138 чалавек разам з сем'ямі былі высланы ў Самарскую губерню, а іх маёmacь была распрададзена.

Сведчаць дакументы: 1. Звяртаючыся да беларускай шляхты, М. Мураўёў казаў: «...помните, что если вы не станете здесь по своим мыслям и чувствам русскими, то вы будете здесь иностранцами и должны тогда покинуть этот край».

2. Зыгмант Чаховіч зрабіў вялікі ўплыў на фарміраванне светапогляду і таленту вядомага беларускага паэта Янкі Купалы: пасля дванаццацігадовай катаргі былы паўстанец жыў у маёнтку М. Бясядзы каля Радашковічаў, куды па knigі часта наведваўся сын-падлетак суседа-арандатара.

5. Пастваўская воласць. Пастваўская воласць, як адміністрацыйная адзінка Расійскай імперыі, мела меншыя памеры, чым сучасны Пастваўскі раён. У воласці было 99 вёсак, сяло і мястэчка Паставы. Зямля знаходзілася ў карыстанні сялян, цэркvaў і касцёла, а таксама арандатарапу фальварках і засценках уладанняў графа Тызенгаўза. Увесь лес таксама належаў графу. Высечкай, вывазкай і сплавам лесу займаліся сяляне. Асноўнымі сплаўнымі рэчкамі былі Лучайка, Бірвета і Дзісна.

Усе заводы, якія былі на тэрыторыі Пастваўской воласці, знаходзіліся ва ўладанні Тызенгаўза. У м. Паставы на беразе р. Мядзелка знаходзіўся лесапільны завод, які прыводзіўся ў рух ад вады і пары, у суседнім з лесапілкай будынку месціўся маслабойны завод. Пры пастваўскім фальварку знаходзіўся гарэлачны завод, а пры фальварку Соўчына — вапнавы. У Полаве і Варапаеве існавалі дзве цагельні, але цэглу на мясцовыя патрэбы воласці прывозілі з заводаў Свянцянскага і Вілейскага паветаў. Да заводаў можна аднесці і сукнамяльню, якая была ўстроена пры Варапаеўскім млыне.

Для памолу збожжа сяляне карысталіся вадзянымі, ветранымі і валовымі млынамі, найбяднейшыя сяляне малолі зерне ручнымі жорнамі. У воласці было два мураваныя вадзяныя млыны, 4 ветракі і два валовыя млыны.

Сяляне, якія мелі невялікія надзелы зямлі або не мелі яе зусім, вымушаны былі займацца промысламі і рамёствамі: рабілі на продаж драўляны посуд — вёдры, кадушки, карыты, кублы, сані, дроўні; займаліся бандарствам. Гарбарствам (вырабам скур) займаліся толькі дзве сям'і татар з м. Паставы. Амаль у кожнай вёсцы быў каваль. Шубы, кажухі, шапкі, боты, спадніцы і іншыя рэчы шыліся ў асноўным беззямельнымі сялянамі і адстаўнымі салдатамі. Гэтыя майстры хадзілі па хатах і абшывалі сем'і. Сяляне бліжэйшых да Паставаў вёсак займаліся рамізніцтвам. Яны вазілі ад яўрэяў хлеб у розных відах, ільнасемя, ільновалакно, транты і іншае ў г. Дынабург і на Свянцянскую станцыю чыгункі.

Амаль ва ўсіх сем'ях адзенне было самаробнае, і таму кожны гаспадар клапаціўся пасяець ільну столькі, каб яго хапіла на сямейныя патрэбы. У кожнай хаце можна было сустрэць кросны, з дапамогай якіх выраблялася палатно і сукно.

Сукно ішло на вопратку-сярмягу і на зімня штаны; з палатна шылі кашулі, штаны, спадніцы і іншае. У крамах сяляне куплялі сітцы, баваўняны матэрыйял, хусткі і іншае адзенне. Усе гэтыя прадметы ўжываліся імі толькі па святах і таму не патрабавалі вялікіх расходаў.

⌚ Вадзяны млын у в. Казлоўшчына. 1859 г.

⌚ Палац Канткоўскіх у Саранчанах

« Баляслаў Ялавецкі, ураджэнец Пастаўшчыны, арганізатар будаўніцтва чыгункі Новасвянцянцыны – Беразвечча

На развіццё Паставаў у канцы XIX стагоддзя вялікі ўплыў аказала пракладка чыгуначнай лініі Новасвянцянцыны – Беразвечча. У 1895 годзе пачаўся рух цягнікоў з Літвы да мястэчка, а ў наступныя два гады ён прадоўжыўся да Варапаева і Глыбокага.

Развіццё капіталістычных адносінаў прывяло да ажыўлення прамысловасці і ганлёвых стасункаў. Найбольшую группу прадпрыемстваў прадстаўлялі вінакурныя заводы. У Паставах іх было трох. Першы заснаваны ў 1880 годзе Канстанцінам і Густавам Пшаздзецкімі. На ім працавала 5 рабочых, выраблялася 5150 вёдзера спірту ў год. Другі завод заснаваў Юзаф Пшаздзецкі ў 1885 годзе. Гэты завод знаходзіўся ў арэндзе ў купца А. Пергамента; выраблялася на ім баварскае светлае піва, якое ў мястэчку называлі «пергаменцкім». Магутнасць завода — 59 тысяч вёдзераў піва ў год. Працавала 6 рабочых. У 1900 годзе Пршаздзецкія заснавалі яшчэ адзін завод (управліяючы А. З. Мазель), дзе выраблялася 100 тысяч вёдзераў спірту ў год.

« Генерал А. А. Брусліаў – кіраўнік школы парфорснага палявання

« Дом афіцэрскай кавалерыйскай школы парфорснага палявання

« Пасведчанне аб вайсковай павіннасці Івану Ляўданскаму.
1912 год.

« Гроши Расійскай імперії

людзей два захары. Дзейнічала прыватная бальніца на некалькі ложкаў. Найбольш распаўсюджанымі хваробамі былі адзёр, воспа, шкарлятyna, дыфтерыя. Вялікіх эпідэмій не назіралася нават у

У мястэчку дзейнічаў шкіпінарны завод, якім валодалі яўрэі. На ім выраблялася да 800 пудоў шкіпінару, 1500 пудоў смалы і дзёгю, 3500 пудоў вугалю.

Каля сучаснай аўтастанцыі размяшчаўся вялікі цагляны завод. Ён працаваў 120–150 дзён у год і выпускаў цэглу сярэдняй якасці. Была спроба наладзіць выраб неглазураванай кафлі, аднак справа не пайшла з прычыны высокага сабекошту прадукцыі. У мястэчку дзейнічала народнае вучылішча, у якім навучалася 115 хлопчыкаў і 7 дзяўчынак, працавалі два настаўнікі. У 1880 годзе пачала дзейнічаць жаночая царкоўнапрыходская школа, у якой вучылася 23 дзяўчынкі. З 1895 па 1901 год у Паставах знаходзілася гаспадарча-агародніцкая школа, у якой вывучалі аграномію, садоўніцтва, таксатарства, пчаллярства. Вялікая ўвага аддавалася спосабам перапрацоўкі і захавання сельгаспадарчай прадукцыі. Вырабы навучэнцаў экспанаваліся на выставах ў Вільні, Лібаве, Пабраддзі, Ноўгарадзе, дзе былі адзначаны 23 медалямі.

У мястэчку працавалі два доктары і тры фельчары, мелася адна вольнапрактыкуючая акушэрка. Нетрадыцыйнымі сродкамі лячылі

халерныя гады, але шмат людзей пакутавала ад тыфу, які існаваў амаль увесь час.

Для непрацаздольных людзей у Паставах быў адчынены прытулак. Утрымліваўся ён на сродкі маёнтка з гадавым асігнаваннем 3200 рублёў. Той, хто не трапіў у прытулак, жабраваў.

Вельмі часта здараваліся пажары. Мястэчка гарэла амаль кожны год. За 5 апошніх гадоў XIX стагоддзя страты ад пажараў склалі каля 60 тысяч рублёў. Мястэчка пачатку стагоддзя вядома тым, што тут у час размяшчалася практычна афіцэрская кавалерыйская школа. Кіраваў школай генерал А. Брусладаў. Заняткі праводзіліся ў форме парфорснага палявання з вялікімі зграямі сабак, са стraryвымі, падрыхтаванымі конямі. У 1901 годзе ў парфорсным паляванні браў удзел вялікі князь Мікалай Мікалаеўч, афіцэры балгарскай і сербскай армій.

Сведчаць дакументы: У даведніку «Воласці і важнейшыя пасяленні еўрапейскай Расіі» (1886 год) пра Паставы напісана наступнае: «*г. Паставы, Паставскай воласці, Дзіненскага павета, Віленскай губерні, былое ўладальніцкае, размяшчаецца пры рацэ Мядзелка, двароў 66, жыхароў 726. Маюцца: царква праваслаўная, касцёл, сінагога, яўрэйскі малітоўны дом, школа, паравы млын, вадзяны млын, сукнавальня, 17 крамаў, 4 піцейныя дамы, 7 кірмашоў на год, базар па нядзелях.*

☞ Пытанні і заданні:

1. Якім чынам вайна 1812 года закранула Паставшчыну?
2. Чаму шляхта Паставшчыны актыўна ўдзельнічала ў паўстанні 1830–1831 гадоў?
3. Якія паселішчы нашага краю звязаны з падзеямі паўстання 1863–1864 гадоў?
4. Прывядзі доказы таго, што расійскі ўрад на беларускіх землях праводзіў палітыку русіфікацыі.
5. Якія факты табе запомніліся пры чытанні пра Паставскую воласць?
6. Якія гістарычныя асобы XIX стагоддзя цябе прывабліваюць і чому? Пра якіх з іх ты хацеў бы даведацца больш?

§ 13. Роля Тызенгаўзаў-Пшаздзецкіх у гісторыі краю

1. Пераход Паставаў ва ўладанне Тызенгаўзаў. У пачатку XVIII стагоддзя Паставамі валодаў сын К. У. Бяганская старадубскі староста Ян Казімір Бяганскі з жонкай Аляксандрай з Крышпінаў. Рысы біяграфіі гавораць пра тое, што чалавек гэта быў даволі авантурны і рызыкоўны. У канцы XVII стагоддзя ўваходзіў у хаўрус разам з Агінскімі і Вышнявіцкімі, у 1710 годзе займаў пасаду маршалка Суда ВКЛ, а ў 1718 годзе на сойме ў Гародні быў абвінавачаны ў фальсіфікацыях каралеўскіх дакументаў, прыгавораны да пакарання смерцю. Пазбег трагічнага канца, схаваўшыся ў Гарадзенскім кляштары кармелітаў. Пазней зноў вярнуўся да палітычнай дзейнасці. У сужонстве меў сына і дачку Ганну. Сватаючы сваю дачку за пісара ВКЛ Бенядыкта Тызенгаўза, абяцаў даць 100 000 злотых пасагу, аднак напярэдадні вяселля паехаў да бацькі маладога і прапанаваў замест грошай маёнтак Паставы. Замена, відаць, была няроўная, бо Тызенгаўзы палічылі сябе пакрыўджанымі і справадайшлі да суда. Як бы там ні было, але ў 1722 годзе мястэчка пераходзіць да Бенядыкта Тызенгаўза, які атрымаў яго, ажаніўшыся з Ганнай — дачкой Бяганскіх. З гэтага часу і амаль да сярэдзіны XX стагоддзя Паставы знаходзіліся ва ўладанні роду Тызенгаўзаў.

Род Тызенгаўзенаў пачынаецца з мястэчка Tisenhusen, якое

👁 Энгельбрэхт — першы з Тызенгаўзаў. Скульптура ў касцёле

знаходзілася на рацэ Везэр у Германіі. Па паданнях сям'і, Тызенгаўзэны былі рыцарамі ў дружыне пры замку графаў фон Вёльпе.

Прыкладна ў 1198 г. браты Энгельбрэхт і Тэадорык разам з прыкладна 1500 іншымі рыцарамі на 23 караблях прыплылі ў вусце Дзвіны, каб пашираць хрысціянства сярод тутэйшых балцкіх плямёнаў, заснаваўшы Лівонскі ордэн. Браты-рыцары насілі белыя плашчы з выявай чырвонага мяча і крыжа над ім, адкуль і пайшла больш вядомая назва рыцараў Ордэна «браты па мячы», або «мечаносцы». Тызенгаўзы мелі ўласны герб «Буйвал». Адно з адгалінаванняў роду апынулася ў ВКЛ, і яго прадстаўнікі сталі ўпływowымі магнатамі.

У сям'і Бенядыкта і Ганны было восем дачок і троі сыны. Пасля смерці бацькі дзеці падзялілі спадчыну, але пазней, у 60-х гадах XVIII стагоддзя, Паставы перайшлі ва ўладанне надворнага падскарбія Вялікага Княства Антонія Тызенгаўза, які выкупіў у братоў і сяцёў іх часткі маёнтка.

2. Антоній Тызенгаўз (1733–1785). Антоній Тызенгаўз — адметная асoba ў гісторыі ВКЛ і Рэчы Паспалітай, займае выключнае месца ў гісторыі Паставаў. Ён быў не толькі буйным кіраўніком-рэфарматаром і фінансістам, але і высокакультурным і адукаваным чалавекам свайго часу. Кар'ера А. Тызенгаўза пачыналася бліскучая. Сын шмельцінскага старосты, новаспечаны граф адну за адной атрымоўвае высокія дзяржаўныя пасады: канюшы літоўскі, праз год — падскарбі надворны літоўскі і гродзенскі староста. На каранацыйным сейме сам кароль уручае яму ордэн Святога Станіслава. Новы манарх прызначае Тызенгаўзу арандатаром каралеўскіх эканомій (сталовых маёнткаў), а таксама ўпраўляющим усіх каралеўскіх мануфактур. Вядома, гэтаму паспрыяла старое сяброўства: будучы кароль Станіслаў Панятоўскі і юны Тызенгаўз пасля нядоўгага знаходжання ў школе віленскіх езуітаў разам выхоўваліся ў Волчыне пры двары князёў Чартарыйскіх. Малады Антоній, як адзначаў біёграф Тызенгаўза I. Гібянскі, у паводзінах быў нязграбны, ведаў толькі польскую і латынью, але вылучаўся розумам, энергіяй і большай сур'ёзнасцю, чым Панятоўскі.

Атрымаўшы пасады, гродзенскі староста з уласцівым яму старажынам акунуўся ў справы. Ён паабяцаў каралю павялічыць у троі разы даходы ад эканомій, зрабіўшы іх узорнымі гаспадаркамі,

«Антоній Тызенгаўз

адрадзіць старыя мануфактуры, узвесці новыя. Арыстакрат старой крыві, граф так напружана працаўаў, што спаў усяго трычатары гадзіны ў суткі. Ім былі распачаты вялікія рэформы, за-кладзена шмат мануфактур, раз-горнута шырокая будаўніцтва ў Гродне і ў Паставах, закладзены асновы развіцця архітэктуры, балета, медыцыны, батанікі, іншых сфер культуры.

Прапрацаўаўшы па трычатары гады, многія з новых каралеўскіх мануфактур, якія не прыносілі прыбылку, пачалі закры-вацца. Катастрафічна падаў даход з эканоміі, затрымліваліся плаця-жы працэнтаў па галандской пазы-

цы. Распаўсюджваліся чуткі аб крадзяжах з казны, пра несумлен-ныя здзелкі з замежнымі купцамі, пра неверагодную жорсткасць у абыходжанні з падначаленымі. Спецыяльная скарабавая камісія, правёўшы расследаванне, адхіліла Тызенгаўза ад кіравання фабрыкамі і эканоміямі. На яго Пастаўскае графства — вотчын-ныя ўладанні — быў накладзены штраф чатыры мільёны злотых. Тызенгаўз не змог унесці назначаную суму ў тэрмін, і маёнтак канфіскавалі.

Апошняя гады Антоній Тызенгаўз хварэў мелан-холій, жыў у поўнай адзіноце. Памёр у Варшаве ў 1785 годзе, на пяцьдзе-сят другім годзе. Пахаваны ў Жалудку, вотчынным ма-ёнтку.

У Гродне, управым нефе старога езуіцкага касцёла

«Палац у XIX ст.»

пры калоне ў 1910 годзе графіня Марыя Тызенгаўз-Пшаздзецкая паставіла сімвалічны помнік свайму продку. Гэта вялікі, з шэрагом зялёнага мармуру пастамент, на якім устаноўлена скульптура жанчыны ў смуткуючай позе, з пальмавай галінкай у руцэ. Зверху — вялікі медальён з барэльефам Антонія Тызенгаўза, пад ім надпіс: Антоній граф Тызенгаўз, староста Гродзенскі, казначэй Вялікага Княства Літоўскага. 1733–1785 гг.

Другая палова XVIII стагоддзя — гэта пара росквіту Паставаў. Антоній Тызенгаўз жабрацкае драўлянае паселішча ператварыў у каменны гарадок. У 60–80-х гадах было заснавана 8 прамысловых прадпрыемстваў, узведзена шмат барочных будынкаў, якія утварылі ў цэнтры горада закончаны архітэктурны ансамбль; на выездзе на Мядзел пачата будаўніцтва шыкоўнага палаца. У горадзе пачалі дзейнічаць тэатр, балетная і музычная школы, народнае вучылішча, бібліятэка. «Литовский подскарбий Антоний Тизенгауз возвёл Поставы на высокую ступень в культурном отношении, построил много великолепных зданий, завёл бумажную и полотняную фабрики...» («Живописная Россия»).

Для правядзення рэформ у Паставах А. Тызенгаўз напачатку заснаваў (у 1754 годзе) цагельны завод, які павінен быў забяспечыць патрэбы ў будаўнічых матэрыялах. У 1766–1967 гадах правёў індустрыйлізацыю папяровай фабрыкі, якая існавала ў мястэчку з 1728 года. Паперня знаходзілася на р. Мядзелка, працавала пры дапамозе двух вадзяных колаў. На фабрыцы выраблялася шэсць сартоў паперы і картон, у тым ліку выпускалася гербавая папера з вадзянымі знакамі.

А. Тызенгаўзам была пабудавана фабрыка паясоў або персіярня, на якой на 24 станках вырабляліся паясы. За год вонкіны майстар вырабляў звычайна не больш 8 паясоў з залатых і сярэбраных нітак на шаўковай аснове. Паводле некаторых звестак, паясы паставскай фабрыкі былі з аднаго боку чырвоныя, а з другога зялённыя, і каштаваў кожны з іх па 30 дукатаў (для парыннання: за два дукаты можна было купіць вала). Майстроў А. Тызенгаўз прывозіў з Германіі і Галандыі, рабочых наймаў на месцы з платай па 3 злотыя ў дзень.

У тыя ж гады ў мястэчку былі заснаваны ткацкія майстэрні, дзе на 26 станках вырабляліся ніткі, палатно, шалікі, капелюшы, дываны, карабельныя ветразі, карункі, ігральныя карты.

На левым беразе Мядзелкі быў адноўлены вятрач, а недалёка ад яго, на ўзвышшы, уладкавана гарбарня (зараз гарадскі парк Гарбарка), дзе татары, якіх спецыяльна прывезлі ў Паставы для арганізацыі гарабарнай справы і ўладкавання агародаў, займаліся апрацоўкай скур. Пазней на гэтым месцы быў знайдзены гаршчок з багдадскім манетамі.

А. Тызенгаўз перабудаваў вадзяны млын на рацэ Мядзелка, які ў XVII стагоддзі ўзвёў Ян Ежы Зяновіч, а таксама адкрыў латунную майстэрню.

У цэнтры горада вядомым італьянскім архітэктарам Джузепе дэ Сака быў пабудаваны рынак у форме квадрата, будынак суда, школа, фабрыкі, піларама, маслабойня, дом заездаў, дом урача, дамы рамеснікаў. У сярэдзіне базарнай плошчы была ўзведзена арыгінальная пабудова, якое мела назуву «ратуша».

Такім чынам, у канцы XVIII стагоддзя Паставы ператварыліся ў адзін з прыгажэйшых гарадкоў на ўсходніх сяяхах Рэчы Паспалітай. Аднак ненадоўга, бо пасля смерці А. Тызенгаўза ў 1785 годзе мануфактуры паступова прыйшлі ў занядпад.

Пасля яго смерці маёнтак перайшоў да пляменніцы Сафіі з Тызенгаўзаў, дачкі роднага брата Антонія — Казіміра, якая была замужам за ваяводам Францішкам Ксаверыем Хамінскім (1750–1809), «чалавекам вялікай вучонасці», які фактычна і кіраваў Паставамі на працягу амаль 20 гадоў. Пасля смерці Сафіі Хамінскай (пасля 1809 года), якая была бяздзетная, маёнтак перайшоў ва ўласнасць яе стрыечнага брата Ігнацыя Тызенгаўза (сына старэйшага брата Антонія Тызенгаўза Міхаіла), які ў 1814 годзе запісаў яго свайму сыну Канстанціну.

3. Канстанцін Тызенгаўз (1786–1853). Канстанцін Тызенгаўз нарадзіўся ў 1786 годзе ў мястэчку Жалудок на Гродзеншчыне. У 1804 г. у 18-гадовым узросце ён паступіў у Віленскі ўніверсітэт. Адным з любімых выкладчыкаў Канстанціна быў знакаміты батанік праф. Станіслаў Юндзіл, які акрамя стварэння гербарыя мясцовай флоры пачаў збіраць калекцыю птушак і насякомых, чым моцна паўплываў на захапленні студэнта. Другім вядомым настаўнікам Канстанціна быў выдатны мастак Ян Рустэм, які напісаў адзін з двух вядомых на сёння партрэтаў К. Тызенгаўза.

У 26-гадовым узросце удзельнічаў у вайне 1812 года на баку Напалеона напачатку камандзірам батальёна 19-га літоўскага палка, а потым у корпусе Юзафа Панятоўскага. Канстанцін Тызенгаўз разам са сваім палком мужна змагаўся пад Вільній, Кёнігсбергам, прымаў удзел у знакамітай абароне крэпасці Модлін, а потым і ў бітвах за Германію. У 1813 г. ён быў узнагароджаны Крыжам Ганаровай Легіі. Браў удзел у бітве пад Лейпцигам.

За ўдзел у вайне супраць Расійскай імперыі уладарам Паставаў, як і ўсёй паспалітай шляхце, пагражала канфіскацыя маёмыці і выгнанне, аднак у маніфесце ад 12 снежня 1812 года імператар Аляксандр I аб'явіў ім «уселітасцівейшае агульнае і прыватнае дараўанне, аддаючы ўсё мінулае вечнаму забыццю і глыбокаму маўчанню». Гэта амністыя дазволіла К. Тызенгаўзу пасяліцца на сталае жыхарства ў Паставах і вярнуць мястэчку былую славу і веліч. У першай палове XIX стагоддзя Паставы сталі вядомыя як навуковы і культурны цэнтр.

Менавіта пры Канстанціне быў дабудаваны Паставскі палац Тызенгаўзаў. Бо падчас жыцця Антонія былі ўзведзены толькі два бакавыя флігелі (кухонны і канюшанны), закладзены фундамент асноўнага будынка і заснаваны парк пейзажнага тыпу з сажалкамі. Па ініцыятыве Канстанціна ў палацы была ўзведзена каланада — парадны пад'езд. Паўночная частка палаца была цалкам прызначана для заняткаў навукамі і мастацтвам. Направа ад вестыбюля размяшчалася вялізная зала, прыстасаваная пад арніталагічны музей, налева — капліца. Былі таксама кабінеты заалогіі, мінералогіі і этнографіі краю. Злева знаходзіліся анфілады пакояў з ляпнінай і мармуровымі камінамі, сцэны якіх упрыгожвалі палотны знакамітых мастакоў: Леанарда да Вінчы, Веранезе, Тынтарэта, Рубенса, Дзюрэра. У другую, больш скіплую палову палаца, дзе жыла сям'я Канстанціна, звязджалі з заходняга боку праз браму, куды выходзілі тры ганкі. Цэнтральны меў выгляд галерэі і вёў у жылое памяшканье — вітальню і тры пакоі.

Жанаты з Валерый Ваньковіч, Канстанцін меў дзвюх дачоў: Алену (Helena) і Марыю, а таксама сына Райнольда.

Пры Канстанціне ў Паставах была створана карцінная галерэя і багаты арніталагічны музей з бібліятэкай. Асноўным заняткам К. Тызенгаўза і спрабавай усяго яго жыцця сталася заалогія, а найперш — арніталогія. Разам са сваім таксідэрмістам

☞ Партрэт Канстанціна Тызенгаўза

☞ Стары замак у Рокішках.
Малюнак К. Тызенгаўза

Міхалам Скіндэрам ён не толькі прэпaryраваў шматлікія экзэмпляры птушак і звяроў з навакольных мясцін Віленшчыны, але і ездзіў у экспедыцыі па краі і за яго межы (на Гарадзеншчыну, Піншчыну, у Карпаты, Падолію, Бесарабію, на ўзбярэжжа Чорнага мора). У 1829 і 1844 гадах ён быў у Парыжы і Вене, у 1841 годзе наведаў Дрэздэн, Мілан і Венецыю, у 1851 — Берлін. Некалькі разоў бываў у Варшаве. За няпоўную 40 гадоў ён сабраў вялізарную нават па сённяшніх мерках калекцыю: каля 3000 відаў птушак з усяго свету, а таксама значную колькасць птушыных яек.

З 1831 года даследчык апублікаў больш за 20 навуковых прац, напісаных польскай, лацінскай і французкай мовамі. У артыкулах пісаў, між іншым, пра вясновы пралёт птушак у наваколлі Пастаў, пра афарбоўку качак, пра єўрапейскія віды арлоў, пра звяроў і рыб Беларусі, пра цікавыя назіранні за насякомымі. Але найбольш вядомыя кнігі Тызенгаўза, якія ён выдатна ілюстраваў уласнымі малюнкамі — яны і прынеслі яму заслужаную славу заснавальніка беларускай арніталогіі: «Асновы арніталогіі, або Навукі пра птушак» (1841) і «Усеагульная арніталогія, або Апісанне птушак усіх частак свету» (1843–1846). Гэтыя выданні да сённяшніх дзён не страцілі сваёй навуковай вартасці.

К. Тызенгаўз захапляўся жывапісам, меў мастацкую падрыхтоўку, добра маляваў, што дазваляла яму якасна ілюстраваць свае кнігі. Рабіў ён ілюстрацыі і для кнігі У. Тачаноўскага «Заалогія

«Барэльеф К. Тызенгаўза

польскіх птушак» (1862). У арніталагічным музеі было некалькі тысяч узоруў птушак і яек з Беларусі, Літвы, Украіны і іншых краін. Пры музеі мелася значная бібліятэка, якая складалася з кніг па арніталогіі, а таксама рэдкіх помнікаў польскага пісьменства, каштоўнага збору гравюр і сямейнага архіва, дакументы якога пачыналіся ад XIII стагоддзя.

Яшчэ пры жыцці Канстанціна Тызенгаўза быў прыняты ў сябры Навуковага Кракаўскага таварыства, Львоўскага сельскагаспадарчага таварыства і іншых навуковых таварыстваў па ўсёй Еўропе: у Парыжы, Варшаве, Рызе, Берліне і Дрэздэне.

Ужо на сёмым дзесятку свайго жыцця ён пачаў падрыхтоўку да экспедыцыі ў Азію, аднак мара не здзейснілася: зімой 1853 года,

«Птушка. Малюнак К. Тызенгаўза

прыехаўшы ў Парыж па справах выдання сваёй чарговай кнігі, К. Тызенгаўз раптоўна захварэў. Цяжка хворага, яго прывозяць на радзіму. 28 сакавіка, дачакаўшыся апошні раз веснавога спеву жаўрукоў, вучоны памёр. Пахаваны ў літоўскім горадзе Рокішкіс у крыпце касцёла св. Мацвея.

«Грабніца Канстанціна Тызенгаўза ў Рокішках

Документы сведчаць: пляменніца Канстанціна Габрыэля Пузына пісала пра дзядзьку: «*Ён быў бацькам, панам і лекарам дамовым, а ягоныя спосабы супраць рожы і каўтуна былі слынныя на ўсе ваколіцы, адно, што захоўваў іх у таямніцы, як нейкі знахар. Падобна ж чыніў і са способам вырабу адмысловых сыроў, фабрыку якіх меў у адным са сваіх фальваркаў.*

4. Райнольд Тызенгаўз (1830–1881). Пасля смерці К. Тызенгаўза Паставы разам з больш чым дзвюма дзесяткамі маёнткаў перайшлі ў спадчыну ягонаму сыну Райнольду, які шмат у чым, асабліва ў культурніцкай дзейнасці, прадоўжыў справу бацькі. Райнольд атрымаў выдатную адукацию і меў схільнасці да літаратурнай працы. Ён з'яўляўся аўтарам дзесяці кніг пераважна філасофскага-асветніцкага зместу: «Што спрыяе сапраўднаму духоўнаму стану», «Адказ дзецям на ўласнае пытанне, чым заняцца пасля вывучэння навук», «Адказ дзецям на пытанне, для чаго і як трэба вучыцца музыцы», «Адказы бацькам на ўласныя пытанні, як выхоўваць дзяцей» і іншых.

У 70-я гады XIX стагоддзя Р. Тызенгаўз стварыў ў Паставах аркестрава-харавую школу, у якой вучыліся дзеці з мястэчка. Краваў ёй Пётр Шчука — таленавіты музыкант і педагог. У школе дзейнічаў аркестр, які набліжаўся па складу да малога сімфанічнага аркестра. У рэпертуары пастаўскага аркестра і хору было каля 30 опусаў: уверцюры, месы, маршы. Аркестр і хор бралі ўдзел у рэлігійных і свецкіх святах.

У 1856 годзе, выконваючы волю бацькі, Райнольд Тызенгаўз перадаў арніталагічную калекцыю ў музей Віленскай археалагічнай камісіі, у якім быў створаны арніталагічны кабінет. Аднак пасля здушэння паўстання К. Каліноўскага расійскія ўлады разглядалі музей старажытнасцяў як адзін з цэнтраў «польскай

Райнольд — апошні з Тызенгаўзаў. Скульптура ў касцёле

❖ Палац у час свята «Звініць цымбалы і гармонік» з выявай герба Тызенгаўзаў Буйвал

інтрыгі». Па загаду генерал-губернатора Мураёва ў 1864 годзе ён фактычна быў зачынены. А замест Віленскай археалагічнай камісіі пачала працаваць іншая — «Комиссия для разбора и приведения в известность и надлежащий порядок предметов, находящихся в Виленском музеуме древностей». Найбольш каштоўныя экспанаты «рэвізвалі» і адпраўлялі ў Москву...

У Паставах Р. Тызенгаўз бываў даволі рэдка — яго рэзідэнцыяй быў маёнтак ў Рокішках на Літве.

Райнольд Тызенгаўз не меў нашадкаў і сваё багацце пасля смерці (1881) пакінуў сястры Марыі, якая была замужам за вядомым гісторыкам і пісьменнікам Аляксандрам Пшаздзецкім.

5. Род Пшаздзецкіх. Марыя Тызенгаўз-Пшаздзецкая нарадзілася ў 1823 годзе, атрымала добрае прыватнае выхаванне. Ад

❖ Пісьменніца Габрыела Пузыніна, пляменніца К. Тызенгаўза, пакінула ўспаміны пра пастаўскі палац

❖ упраўляючы графа Тызенгаўза з Савічаў

бацькі навучылася музыцы, маляванню і арніталогії. Брала ўрокі жывапісу ў самаго Дэлакруа, заснавальніка французскага рамантызму. Альбом з уласнымі выявамі кляштароў і касцёлаў яна падаравала Папу Рымскаму Леону XIII на яго залаты юбілей. Магчыма, гэта была свайго роду ўдзячнасць Папу за дазвол выйсці замуж за Аляксандра Пшаздзецкага. Жаніх даводзўся Марыі стрыечным братам і з прычыны роднаснасці крыві дазвол на шлюб трэба было браць у Рыме. Вяселле адбылося ў апартаментах бабулі няўесты Марыяны Тызенгаўз з Пшаздзецкіх у Варшаве 24 лістапада 1842 года. Разам з мужам Марыя жыла у Італіі, Францыі, Польшчы; Паставы наведвала вельмі рэдка. У 1871 годзе аўдавела. Пасля смерці брата Райнольда была вельмі багатая. Займалася дабрачыннасцю, шмат грошай ахвяравала на мастацтва і на будаўніцтва і падтрымку касцёлаў. З яе фундацыі быў узведзены касцёл св. Антонія Падуанскага ў Паставах, яна ж дала 5000 золотых праваслаўным вернікам на будаўніцтва царквы ў мястэчку пасля таго, як стары храм згарэў у агні пажару.

Памерла Марыя Тызенгаўз-Пшаздзецкая у 1890 годзе ў Варшаве. У шлюбе з А. Пшаздзецкім мела сыноў Канстанціна і Густава.

Пасля смерці М. Тызенгаўз маёmacць перайшла ў спадчыну спачатку да яе старэйшага сына

Канстанцін Пшаздзецкі. 1900 г.

Браты Пшаздзецкія

⌚ Сям'я графа Пшаздзецкага музіцыруе

⌚ Палац Тызенгаўзаў. Сучасны выгляд

Канстанцін клапаціліся пра эканамічнае развіццё Паставаўшчыны. Пры іх удзеле была пабудавана вузкакалейка паміж Панявежам (Навасвянцяны) і Глыбокім (Круляўшчына), якая стымулявала развіццё гаспадаркі. Пшаздзецкія былі і самымі буйнымі землеўласнікамі: ім належала каля 16,5 тысячи дзесяцін зямлі.

Юзаф дамогся падцвярджэння расійскім Сенатам графскага тытулу роду Пшаздзецкіх.

Значную ролю ў пастаўскай спадчыне Тызенгаўзаў-Пшаздзецкіх адыграў малодшы з братоў, Райнольд. Вялікі ўплыў на яго выхаванне аказала бабуля Марыя Пшаздзецкая і, магчыма таму ён больш за іншых клапаціўся за тыя мастацкія каштоўнасці, якімі валодаў іх род. У 1914 годзе, перад Першай сусветнай вайной Райнольд пе-равёў з Варшаву на вуліцу Фоксалъ фамільны архіў Тызенгаўзаў. У 1917 годзе ў час рэвалюцыйных падзеяў спрабаваў уратаваць

Канстанціна, які ў сужонстве з Эльжбетай Плятэр-Зыберк меў пяць сыноў і дзвюх дачок. Канстанцін памёр у 1896 годзе, і маёмы масць была падзелена паміжагонымі нашчадкамі. Паставы дасталіся Юзафу (старэйшаму сыну), маентак Варапаева — Канстанціну, маенткі ў Польшчы — Стэфану, малодшаму, Райнольду, — маенткі ў Латвіі і Літве. Варта адзначыць, што апошні з Тызенгаўзаў — уладальнікаў Паставаў — Райнольд, яшчэ перад сваёй смерцю ў 1880 годзе запісаў маентак унуку сваёй сястры Марыі Юзафу Пшаздзецкаму, які нарадзіўся ў 1872 годзе.

Браты Юзаф і

вялікую бібліятэку, перавёзшы яе з Паставаў у Смаленск. Далейшы лёс бібліятэкі пакуль што невядомы.

Наступленне Чырвонай Арміі 17 верасня 1939 года застала Райнольда Тызенгаўза ў Паставах. Перш чым назаўжды пакінуць родныя мясціны, ён выкупіў у Вільні ў антыкварных крамах кнігі свайго славутага дзеда і заехаў у родавы маёнтак Рокішкі, каб забраць некалькі палотнаў сямейнай калекцыі. Жыў спачатку ў Швецыі, пазней — у Швейцарыі. Напісаў цікавую манаграфію пра дзеда «Аляксандр, граф Пшаздзецкі (1814–1871) Сямейныя ўспаміны аб яго жыцці і справах».

Райнольд Пшаздзецкі пастаянна памятаў, што яго род вымірае, таму імкнуўся пакінуць як мага болей звестак аб сваёй фаміліі. У ягоных архівах засталіся запісы, якія сведчаць, што ён меў намер напісаць манаграфію пра Паставы.

Райнольд Пшаздзецкі, адзінокі і невылечна хворы, памёр у бальніцы Лазаны ў 1955 годзе.

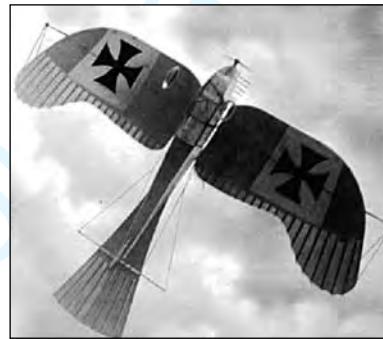
☞ Пытанні і заданні:

1. Як Паставы апынуліся ва ўладанні роду Тызенгаўзаў?
2. Што вядома з гісторыі роду Тызенгаўзаў? Якім гербам карыстаўся гэты род?
3. Якую ролю ў развіцці Паставаў адыграў Антоній Тызенгаўз?
4. Чаму можна сцвярджаць, што пра Канстанціне Тызенгаўзе Паставы сталі навуковым і культурным цэнтрам?
5. Якімі спрабамі ўвайшоў у гісторыю Паставаў Райнольд Тызенгаўз?
6. Што зрабілі для Паставы прадстаўнікі роду Пшаздзецкіх?

§ 14. Грознай вайны навала: Першая сусветная

1. Пачатак вайны. Самотны лёс Беларусі... Няма такога стагоддзя ў яе гісторыі, якое прайшло б без войнаў, пажараў, крыві і слёз. Пачатак XX стагоддзя не стаў выключэннем. Першая сусветная вайна лютай віхурай пранеслася па зямлі беларускай, пакідаючы за сабой чорны след абгарэлых вёсак, маршчыны траншэй ды рады крыжкоў над невялікімі насыпамі зямлі. Яе рэха ўжо губляецца ў новых лясах і сярод хат адбудаваных нанова вёсак і гарадоў. І ўсё ж сям-там можна сустрэць яе сляды. Асабліва добра захаваліся яны ў межах Паставскага і Мядзельскага раёнаў, што звязана з размяшчэннем тут на працягу амаль трох гадоў умацаванай лініі фронту.

Першая сусветная вайна пачалаася 1 жніўня 1914 года, калі Германія аб'явіла вайну Расійскай імперыі. У выніку імклівага наступлення ў пачатку верасня 1915 года германскія войскі, прарваўшы фронт каля Свянцянаў, увайшлі на тэрыторыю Паставскага раёна. На лініі фронту атрымаўся выступ нямецкай абароны, які праходзіў праз Паставы, воз. Мядзел, воз. Нарач. Прычынай утварэння гэтага выступу стала вядомая аперацыя германскай арміі пад назвай «Свянцянскі прарыў», якая была праведзена напрыканцы лета-весені 1915 года. Тады пяць дывізій кайзера ўклініліся ў рускі фронт у раёне Свянцян (суч. Швянчоніс) і прымусілі да адыходу каля дваццаці рускіх пяхотных дывізій больш чым на 80

↗ Нямецкі аэраплан

↗ Нямецкая артылерыя. 1916 г.

кіламетраў, а конны корпус генерала Гарнье зайшоў у глыбокі тыл дзесятай рускай арміі амаль на 120 кіламетраў, перарэзаў 19 верасня чыгунку Мінск – Масква ў раёне Смалявіч і заставаўся гаспадаром становішча на працягу тýдня. Толькі велізарным напружаннем сіл рускай арміі ўдалося ліквідаваць гэты прапрыў і адцясніць немцаў да азёра Нарач і Свір.

На ўчастку фронту паміж Дзісной і возерам Свір падзеі падчас прапрыву разгортаўліся наступным чынам. Наступ нямецкай арміі пачаўся 9 верасня на мяжы двух рускіх франтоў — Паўночнага (глایком генерал Рузскі) і Заходняга (глайком генерал Аляксееў). Праз тры дні яны захапілі станцыю Нова-Свянцяны (суч. Швянчаняляй), а 14 верасня галоўныя сілы конніцы немцаў, рухаючыся на поўдзень, уварваліся трыма калонамі паміж азёрамі Нарач і Свір. Пазней былі захоплены Глыбокае і Докшыцы. Вялікімі намаганнямі ў канцы верасня рускім войскам удалося адцясніць нямецкую кавалерью да лініі Паставы – воз. Нарач. У пачатку кастрычніка ў выніку жорсткіх кавалерыйскіх баёў рускія войскі занялі Паставы, але каля возера Задзейскае сутыкнуліся з умацаванымі пазіцыямі германцаў. Дажджлівая восень і зімняя сцюжа прымусілі ворагаў прыпыніць актыўныя баявыя дзеянні. Размежаванне дзвюх армій праходзіла па населеных пунктах Галатыльцы – Вілейты – Мікулішкі – Мажэйкі – Хацілы – Паставы – Рамелькі – Шыркі – Гутары – Гарані. У раёне горада Паставы лінія фрон-

⌚ Вярхоўны галоўнакамандуючы рускі імператар палкоўнік Мікалаі II

⌚ Падрыхтоўка пазіцый рускай армii

ту праходзіла ад паўночнага канца вуліцы Ленінскай, калі сучаснага ільнозавода і далей на вёскі Задзеўе, Споры, Параскі, Ідаліна. Фронт стабілізаваўся з выгадай для немцаў: пад іх контролем знаходзіліся асноўныя камандныя вышыні Свянцянскіх градаў, што дазваляла сачыць за дзеяннямі рускай арміі на Палацкай і Нарачанскай нізінах.

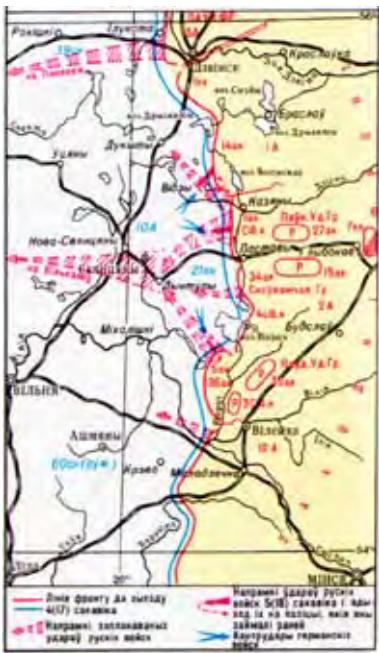
Супрацьстаянне войскаў расцягнулася на тро гады. За гэты час немцы здолелі стварыць вельмі моцную сістэму абароны. Да сённяшняга дня добра захаваліся лініі траншэй, якія цягнуцца дзвюмія-трэма стужкамі з поўначы на поўдзень уздоўж лініі фронту. На камандных вышынях будаваліся масіўныя жалезабетонныя бліндажы — доўгатэрміновыя ўмацаваныя кропкі.

Вайна прымусіла тысячи людзей пакінуць свае родныя мясціны, падацца ў бежанства. Тыя, хто застаўся, у прымусовым парадку накіроўваліся на будаўніцтва абарончых аб'ектаў. У такіх умовах рускімі ўладамі вузкакалейка Новасвянцяны — Глыбокае была заменена шырокай калінай.

2. Нарацкая аперацыя. Пасля зімовага зацішша 18–28 сакавіка 1916 года рускія войскі зрабілі спробу прарваць фронт у раёне возера Нарач — Паставы. Гэтыя баявыя дзеянні ўвайшлі ў гісторыю пад называй Нарацкая аперацыя і вядомы як адна з самых крыявавых бітваў Вялікай вайны. Адбыліся жорсткія баі паміж войскамі 21-га корпуса нямецкай арміі і арміі расійскага генерала Эверта. Непасрэдна ў Паставах супрацьстаялі 42-я пяхотная дывізія немцаў і рускія 27-ы і 34-ы армейскія корпусы пад камандаваннем генералаў Пляшкова і Сірэліуса. Калі Задзеўја і Дукоў рускім войскам 1-га армейскага і 1-га сібірскага карпусоў супрацьстаялі вайсковыя аддзелы 42-й нямецкай пяхотнай дывізіі. Германскія пазіцыі, якія ўмацоўваліся з восені, уяўлялі

❷ Карта баявых дзеянняў у ваколіцах г. Паставы ў час Нарацкай аперацыі

❖ Нарацкая аперацыя. Схема

❖ Камандуючы рускімі войскамі генерал Аляксей Эверт

сабой дзве, а месцамі і тры, абарончыя паласы, моцна прыкрытыя дротавымі загародамі.

З 18 па 26 сакавіка 1916 года пры падтрымцы артылерыі рускія войскі праводзілі масіраваныя наступленні на пазіцыі германскіх войск, аднак прарваць лінію абароны так і не ўдалося. На вынікі наступлення паўплывала і дрэннае надвор'е: некалькі дзён вісёў туман, наст быў крохкі і салдаты глыбока правальваліся ў снег. А да 20 сакавіка дарогі раскіслі, і забеспячэнне артылерыі снарадамі замарудзілася. Шматлікія ахвяры і складанасці пры правядзенні аперацыі вымусілі генерала Рагозу аддаць загад аб спыненні наступлення. Хоць рускія войскі мелі значную колькасную перавагу над немцамі, ліквідаваць Свянцянскі выступ расійскай арміі не ўдалося. З 26 сакавіка да 2 красавіка войскі

❖ Камандуючы германскімі войскамі Эрых Людэндорф

«Рускі ваенны чатырохматорны самалёт «Ільля Мурамец»

каля Паставаў не вяліся. З лета германцы ўмацоўвалі лінію абароны, усталёўвалі бетонныя бліндажы, пракладвалі вузкакалейкі да перадавых пазіцый.

Супрацьстаянне армій прывяло да таго, што вёскі Дукі і Задзеўе былі зусім знішчаны, горад Паставы аказаўся моцна разбураным. Частку хат разабралі на ўмацаванні, частка згарэла ад страляніны. Тады ж разбураны і мураваны касцёл у Задзеўі. Значная частка

былі адведзены за раку Мядзелка на лінію Коскі – Аўласы, і адлегласць паміж перадавымі пазіцыямі армій дасягала 2–7 кілометраў.

З красавіка 1916 года актыўныя баявыя дзеянні

У перадавым акопе

Дэмманстрацыя супраць вайны ў Паставах. 1918 г.

жыхароў падалася ў бежанства, тыя ж, хто застаўся, былі вывезены немцамі ў лагер у Вільню, дзе многія паўміралі ад голаду і хваробаў. У час Нарацкай аперацыі людскія страты аказаліся вельмі вялікія: рускіх загінула каля 78 тысяч чалавек, германцаў — каля 34–40 тысяч.

Документы сведчаць: З успамінаў германскага генерала Э. фон Людэндорфа: «*3 18 па 21 сакавіка становішча 10-й арміі было крытычным. Рускія валодалі вялікай колькаснай перавагай... Заходней Паставаў іх атака з цяжкасцю адбіта. Напружанне войскаў, якія прымалі ўдзел у гэтай аперацыі, на глыбока размытай зямлі, у халоднае і золкае надвор'е, было вельмі вялікім. Падмацаванні, якія спешна падводзіліся намі, правальваліся ў балоце, з цяжкасцю прасоўваючыся наперад ад чыгункі Вільня – Дзвінск. Але рускія, якім прыходзілася па яшчэ менш спрыяльнай мясцовасці, чым тая, якая знаходзілася ў тыле нашых пазыцый, самі выдыхнуліся.*

3. Помнікі гісторыі Першай сусветнай вайны. Першая сусветная вайна пакінула на Пастаўшчыне свае адметныя сляды. Усе іх можна лічыць помнікамі гісторыі. Яны ўтвараюць 4 групы аб'ектаў: доўгатэрміновыя ўмацаваныя крапкі (бетонныя бліндажы), траншэі, чыгуначныя насыпы, могілкі і брацкія магілы. На лініі фронту германцамі былі створаны дзве, а месцамі і трываласы абароны. Кожная паласа мела 2–3 траншэі, прыстасаваныя для стральбы садна рова. Праз кожныя 15–30 метраў размяшчаліся траперы. Траншэі былі накрыты стралковымі шчытамі — казыркамі з бярвенняў, якія ахоўвалі салдат ад асколкаў. Уся сістэма абароны была выдатна прыстасавана да мясцовасці.

Зараз у ваколіцах вёскі Задзеёе, асабліва паміж азёрамі Задзеўскае і Загацце, сустракаецца вялікая колькасць жалезабетонных бліндажоў. Гэта вялікі абарончы комплекс, бадай, буйнейшы на Пастаўшчыне.

Умацаваная паласа працягнулася па высокай градзе ўздоўж ракі Спарыца. Значныя комплексы бліндажоў захаваліся каля вёсак Свілелі, Шыркі, Споры, Параскі.

Каб стварыць такую сістэму абарончых збудаванняў, патрэбен быў час і неабходны матэрыял. Для за- давальнення патрэб

«Германскія гроши часоў Першай сусветнай вайны»

«Германскія салдаты ў Лынтупах. 1916 г.

«Пашпарт, які выдаваўся жыхарам акупаваных германцамі тэрыторый

фронту немцы пабудавалі сістэму чыгунак. Рэшткі чыгуначных насыпаў яшчэ выдзяляюцца ў рэльефе ў некаторых мясцінах. Галоўную ролю выконвала чыгунка Вільня – Полацк і станцыя Гадуцішкі. Каля вёсак Мольдзевічы і Ярэва чыгункі веерам разыходзіліся да лініі

фронту. Паўночны сектар выступу забяспечвалі два адгалінаванні: на Свілелі і на Мажэйкі.

Для забеспячэння патрэб паўднёвой часткі фронту была пабудавана паўднёвая чыгунка, якая праходзіла амаль паралельна лініі фронту з Мольдзевіч на Малую Вольсю, Рудзі, Мацуты, Шкіралі, Рубеж, Барадзіно. Ад гэтай Паўднёвой чыгункі ў бок лініі фронту адыходзілі адгалінаванні на Дукі, Загачча, Споры, Крэўна.

Сказаць дакладна, ці ўдалося немцам поўнасцю ўвесці ў дзеянне ўсю гэту сістэму чыгунак, сёння, бадай, не магчыма, але на нямецкіх ваенных картах яны ўсе зафіксаваны.

«Каменны крыж на нямецкіх могілках Першай сусветнай вайны

На лініі фронту і ў бліжэйшым тыле існавала шмат пахаванняў загінуўшых салдат. Частка з іх захавалася, многа знішчана людзьмі. На сённяшні дзень вядома месцазнаходжанне 24 могільнікаў нямецкіх салдат і адна брацкая магіла рускіх.

Уяўленне аб знешнім выглядзе могільнікаў можна скласці на падставе апісання нямецкага пахавання каля вёскі Пятроўшчына. Яно знаходзіцца каля рэчкі на першай надпоплаўнай тэрасе. Мае памер 20×40 метраў, налічвае каля 56 магіл, з якіх 18 разбурана. Пахаванні размяшчаюцца ў трох рады. Каля рэчкі ёсьць абеліск, які складзены вялікім камянемі. Надмагільныя пліты сустрокаюцца двух тыпau: бетонныя квадратныя з рэльефам у выглядзе крыжа і бетонныя літвы ў форме крыжа прымацаваныя на камянях. Пліты раскіданыя хаатычна. Усяго іх налічваецца 23.

У ваколіцах Паставаў нямецкія могільнікі знаходзяцца каля вёсак Дварчаны, Споры, Мажэйкі, Ярэва, Свілелі, Паракі. Даволі вялікія могілкі існавалі на захад ад Дукоў, але іх знішчылі ў час будаўніцтва аэрадрома, калі ў гэтым месцы распрацоўвалі пясчаны кар'ер.

Сляды Першай сусветнай вайны з'яўляюцца напамінам аб тых трагічных падзеях у гісторыі чалавечтва і таму патрабуюць ашчадных адносін і аховы.

☞ Пытанні і заданні:

1. Якія падзеі ўвайшлі ў гісторыю пад назвамі «Свянцянскі прарыў»?
2. З якой мэтай праводзілася Нарацкая аперацыя? Чаму яе называюць самай крыавай падзеяй Вялікай вайны?
3. Чаму на заходнім беразе возера Задзейскае многа мураваных бліндажоў?
4. Якія аб'екты з'яўляюцца помнікамі Першай сусветнай вайны?
5. Для чаго трэба эберагаць помнікі ваеннай гісторыі?
6. Пакажы на карце вёскі, праз якія праходзіла лінія фронту Першай сусветнай вайны.

§ 15. На крутым павароце гісторыі (1917–1921)

1. Рэвалюцыйныя падзеі на Пастаўшчыне. Пасля перамогі Лютаўскай рэвалюцыі 1917 года склаліся абставіны, якія палітычныя партыі ацэньвалі па-разнаму. Бальшавікі лічылі, што рэвалюцыя павінна развівацца далей, бо на буржуазнадэмакратычным этапе яна доўга не затрымаецца, а пера-расце ў сацыялістычную. Меншавікі лічылі, што буржуазнаграмадскі лад праіснуе доўгі час, пакуль не будуць вычарпаны ўсе магчымасці капіталістычнага способу вытворчасці. Ліберальна-дэмакратычныя партыі адстойвалі ідэю прававой пераемнасці старой і новай улад, патрабавалі ўстанаўлення ў Расіі канстытуцыйнай манархіі ці, у крайнім выпадку, рэспубліканскага ладу. Часовы ж урад, каб спыніць развіццё рэвалюцыі і аблежаваць дзеянні разыкальнай грамадскасці, правёў серию адпаведных заканадаўчых актаў па ўмацаванні ўлады буржуазіі.

У 1-й палове сакавіка 1917 года ў Паставах быў утвораны Савет салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў. У вёсках началі арганізоўвацца сялянскія камітэты, якія пазней сталі асновай Саветаў сялянскіх дэпутатаў. Узброенае Каstryчніцкае падзвінне ў Петраградзе было прыязна сустрэта насельніцтвам Паставаў і салдатамі Пастаўскага гарнізона. Частка палкоў ужо 26 каstryчніка 1917 года правяла арышты штабоў, арганізавала перавыбары салдацкіх камітэтав. Батарэі началі перамяшчацца да чыгуначнай станцыі, каб пры неабходнасці выступіць на падтрымку рэвалюцыі. У гэты час стыхійна і больш-менш арганізавана праходзілі мітынгі з удзелам меншавікоў і эсэраў. У вёсках Андronы, Цёплыя, Васіліны, Чарэмушнікі Падзісенныя, Кураполле, Бароўкі агітацыю распачалі прыхільнікі шляхціца Дамбровскага, а ў іншых населеных пунктах — графа Пшаздзецкага.

Прадстаўнікам бальшавікоў удалося арганізавана правесці шматлюдны мітынг у цэнтры Паставаў з мэтай падтрымкі ўлады Саветаў. Значны ўплыў на сітуацыю аказаў 2-і армейскі з'езд салдацкіх дэпутатаў 3-й арміі.

На рэвалюцыйны настрой насельніцтва Пастаўшчыны ўплывала і тое, што вярталіся ў родны край многія сяляне, якія

раней вымушана пакідалі яго і ехалі працаўаць у Пецярбург, на шахты Данбаса і заводы Украіны. Там яны становіліся рабочымі, пранікаліся пралетарскай ідэалогіяй. Вяртаючыся дамоў, яны распаўсюджвалі пралетарскія ідэі сярод землякоў.

Да сярэдзіны лістапада 1917 года ўся ўлада ў вайсковых частцах Пастваўскага гарнізона і ў горадзе, а таксама па ўсёй лініі фронту 3-й арміі перайшла да Ваенна-рэвалюцыйнага камітэта, які назначаў камісараў ва ўсе аддзелы штаба арміі, у тым ліку і ў Пастваўскую воласць. У канцы лістапада 1917 года адбыліся перавыбары Пастваўскага валаснога савета, дзе да гэтага часу эсэры і меншавікі мелі перавагу. У выніку бальшавікі атрымалі ў ім большасць месцаў. На Пастваўшчыне пачаліся сацыялістычныя пераўтварэнні: уведзены 8-гадзінны рабочы дзень, усталяваны рабочы кантроль за вытворчасцю і размеркаваннем прадуктаў, пачалася нацыяналізацыя панскай маёmacі.

Валасны савет, у які ўваходзіла 16 мясцовых жыхароў, размяшчаўся ў фальварку Варапаева. У ліку першых ён распачаў дзеянісць па нацыяналізацыі панской маёmacі. Для падтрымання парадку была ўтворана мясцовая міліцыя ў складзе 5 чалавек.

Аднак перабудова ажыццяўлялася нядоўга. 18 лютага 1918 года пачалі наступаць германскія войскі. Яны наступалі дзвюма групамі. Адна з іх, 10-я армія, што рухалася ў напрамку Мінск – Смаленск, ліквідавала савецкую ўладу ў Паставах. Пачаўся новы этап жыцця

У Паставахі воласці была адноўленая валасная управа. Кіраунічыя пасады ў ёй занялі па-антысавецку настроеныя прадстаўнікі, якіх задавальнялі германскія парадкі і органы кіравання. Акупанты адміністратары ўсе дэкрэты савецкай улады. Загадам міністра земляробства Германіі ад 8 чэрвеня 1918 года аднаўлялася памешчыцкая ўласнасць. Памешчыкам вярталіся землі, інвентар, маёнткі, лясныя ўгоддзі, што належалі ім раней. У маёнтак Пшаздзецкага вярнуліся аканомы. Германскія ваенныя фарміраванні правялі шэраг мер па рэквізіцыі маёmacі і прадуктаў харчавання для патрэб арміі. Жывёлу вывозілі, склады рабавалі. За любое непадпрадкаванне сялян жорстка каралі. Каб пазбегнуць эканамічных цяжкасцей, пачаўся масавы адыход жыхароў з горада і воласці. Частка найбольш радыкальных жыхароў бралася за зброю. Восенню 1918 года ўзброеная барацьба ў тыле нямецкіх войскаў набыла масавы характар.

У такім стане Пастаўшчына сустрэла навіну аб лістападаўскай рэвалюцыі ў Германіі. Брэсцкае пагадненне было анульвана, і Чырвоная Армія уступіла на акупаваныя Германіяй землі. У 2-й палове лістапада 1918 года часці Чырвонай Арміі ўвайшлі ў Паставы, Маладзечна, Ліду, Баранавічы. Насельніцтва вітала яе як вызваліцельніцу.

2. Мітынг у Андronах. 15 снежня 1918 года у в. Андronы на мітынг сабралася каля 4 тыс. грамадзян. Ініцыятыву спрабаваў захапіць прыхільнік Дамброўскага Давыдовіч, але натоўп не даў яму слова крыкамі: «Не патрэбны нам ні памешчыкі, ні прыставы, ні земскія начальнікі!»

Іх вітаў прадстаўнік рэвалюцыйнага Петраграда Іван Новікаў. Ён расказаў пра задачы савецкай улады, яе першыя дэкрэты. Паведамленне, што зямля перадаецца без усялякага выкупу, было сустрэта гучнымі воклічамі. Ад мясцовых сялян на мітынгу выступілі Пётр Дзіковіч з в. Чарэмушнікі Падзісенныя, Цімафей Собаль з в. Цёплыя, Даніла Райчонак з в. Алашкі, Ганна Дзейніс з в. Янчыха. Яны заклікалі падтрымаць савецкую уладу, разам з чырвонаармейцамі весці барацьбу супраць знешніх і ўнутраных ворагаў. На мітынгу быў выбраны рэвалюцыйны камітэт Пастаўскай воласці ў складзе Цімафея Собаля, Пятра Дзіковіча, Іосіфа Райчонка і іншых. У прынятай рэзоляцыі была адзначана аднадушная падтрымка намаганняў савецкай улады. Селянін Ягор Касцень прапанаваў паслаць тэлеграму на адрес У. І. Леніна. Вось яе змест:

«Масква, Старыні Савета Народных Камісараў таварышу Леніну.

Мы, сяляне Пастаўскай воласці Дзісенскага павета, вызваленыя ад нямецкіх бандытаў, рабаваўшых нас дзевяць месяцаў, пратэстуем супраць усіх гвалтаў і вітаем Вас, дарагі правадыр пралетарыяту ўсяго свету, і просім не дапусciць яшчэ рабаваць нас драпежнікам розных масцей.

З гэтага 15 снежня Пастаўская воласць будзе называцца Вашым імем, аб чым і просім Вас, дарагі Ільіч, даць згоду праз Свянцянскі ваенна-рэвалюцыйны Савет».

Гэтая просьба была задаволена, пэўны час воласць значылася Ленінскай ва ўсіх дакументах.

У ходзе нацыяналізацыі камітэты беднаты прыступілі да падзелу памешчыцкай зямлі. У асноўным гэта былі ўладанні Пшаздзецкага (каля 16,5 тыс. дзесяцін). Першымі атрымалі іх беднякі вёсак Вінаграды, Полава, Янчыха і інш. Вясной 1919 года прыступілі да раздачы памешчыцкай маёмысці, жывёлы.

Адной з галоўных задач было навучанне пісьменнасці. Так, у складзе рэйкама быў утвораны аддзел народнай адукацыі на чале з Іосіфам Райчонкам, адкрыты першыя савецкія школы ў Варапаеве, Алашках, Полаве, Чарэмушніках Падзісенных, некалькі школ граматы для рабочых і сялян.

3. Польская акупацыя 1919–1920 гг. Пасля трох падзелаў паміж Расіяй, Прусіяй і Аўстрыйяй у XVIII стагоддзі з карты Еўропы знікла буйнейшая дзяржава — Рэч Паспалітая. Патрыёты не маглі пагадзіцца са стратай незалежнасці і шмат разоў браліся за зброю пад сцягамі паўстанцаў. І толькі праз 123 гады 11 лістапада 1918 года была абвешчана незалежная польская дзяржава пад кіраўніцтвам Юзафа Пілсудскага. Створаная польская армія пачала ваенныя дзеянні супраць савецкіх войск. У канцы лютага 1919 года арміі Польшчы началі наступленне на адным са стратэгічных напрамкаў Вільня – Ліда – Маладзечна. Вясной польскія войскі прарвалі фронт і пад націскам перавышаючых сіл савецкія войскі вымушшаны былі адступіць.

Пад польскай акупацыяй Паставы знаходзіліся з красавіка 1919 года да ліпеня 1920 года. Насталі часы вяртання да старой сістэмы. З'явіліся аканомы Пшаздзецкага, і зноў сяляне прымушшаны былі вярнуць памешчыкам землі і маёмысць. Былі закрыты, як непатрэбныя, беларускія і рускія школы, таму што польская мова была аб'ялена дзяржаўнай.

Летам 1920 года Чырвоная Армія пачала насту-

🕒 Пахаванні польскіх жаўнераў у Дунілавічах

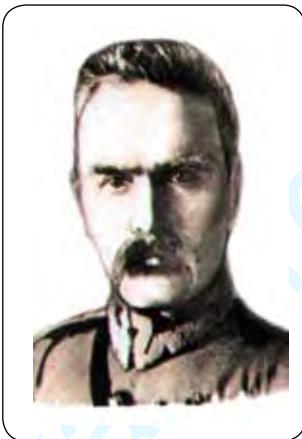
пленне. З дапамогай партызан яна хутка прасоўвалася на захад. Асабліва цяжкія бai разгарэліся на тэрыторыі Глыбоцкага і ўсходній часткі Паставскага раёнаў. Тут супраць польскага Паўночна-ўсходняга фронту начал згенералам С. Шаптыцкам разгортвалася наступленне савецкага Заходняга фронту пад камандаваннем М. Тухачэўскага. Раніцай 4 ліпеня войскі 4-й арміі (камандарм Е. Сяргеев) прарвалі абарону польскіх войск і рушылі на захад. Вялікую ролю ў развіцці наступлення адыграў 3-і кавалерыйскі корпус пад камандаваннем Г. Гая. Ужо 6 ліпеня яго вайскоўцам пасля ўпартых баёў удалося выйсці да ракі Дзісна

і працягваць развіваць ку на Асінагарадок.

☞ Генерал Люцыян Жалігоўскі — кіраўнік Сярэдняй Літвы

☞ Землі Паставшчыны ў складзе Сярэдняй Літвы

☞ Юзаф Пілсудскі — начальнік Польскай дзяржавы

наступленне ў напрам- Такое становішча вымусіла 1-ю поль- скую армію адступаць па дарозе Глыбокае – Дунілавічы праз Паставы і Свянцяны. У час гэ- тых баявых дзеянняў абодва бакі панеслі вялікія страты. Палякаў загінула больш за 2 тысячи, чырвонаармейцаў — больш 1,5 тысячи. Польскія ўлады ў пасляваенны час арганізавалі перапахаванне сваіх жаўнероў на могілках, якія як па- мяць тых часоў засталіся ў Дунілавічах, Паставах, Лынтупах. У Паставах на Рынкавай плошчы

быў створаны мемарыял з асобных пахаванняў і брацкай магілы з абеліскам у выглядзе высокай чатырохграннай калоны з выявай арла ў на-
вершышы.

У канцы ліпеня Пастаўшчына зноў стала савецкай. У валасцах адраджаліся рэвалюцыйныя камітэты. Так, старшынёй Антаноўскага савета была абрана Г. Дзейніс. Разам з іншымі рэўкамы аднаўлялі тое, што разбурылі і ліквідавалі польскія ўлады. Пасля прыняцця Дэкларацыі аб абавязчэнні незалежнасці БССР 31 ліпеня 1920 года Пастаўшчына стала часткай незалежнай Беларусі. Але разлік савецкага боку на слабасць Польшчы быў памылковым. На хвалях патрыятызму Юзафу Пілсудскаму, начальніку Польскай дзяржавы, удалося ўтрымаваць рабочых ад рэвалюцыйных выступленняў. Між іншым, Ю. Пілсудскі у часы сваёй маладосці часта бываў на Пастаўшчыне і Глыбоччыне, дзе ў Мосары быў маёнтак яго сваякоў.

Атрымаўшы новыя падмацаванні, войскі Польшчы прымусілі Чырвоную Армію адступаць. За кароткі тэрмін фронт з-пад Варшавы перамясціўся да Мінска. Аднак ні Польшча, ні Савецкая Расія не мелі магчымасці працягваць вайну. У ходзе перагавораў у Рызе 18 сакавіка 1921 года быў падпісаны мірны дагавор. Пастаўшчына, як і ўся заходняя частка Беларусі, увайшла ў склад польскай дзяржавы, у так званыя «крэсы ўсходня».

Заходняя частка Пастаўшчыны (Камайшчына і Лынтупшчына) у 1920–1922 гадах уваходзіла ў склад Сярэдняй Літвы — польскай марыянетачнай дзяржавы на тэрыторыі Віленшчыны і Гродзеншчыны. Яна была ўтворана з мэтай далучэння да Польшчы Віленшчыны, якая паводле ўмоў польска-літоўскага пагаднення лічылася тэрыторыяй Літвы. Восенню 1920 года быў арганізаваны бунт польскага войска пад камандаваннем генерала Люцыяна Жалігоўскага быццам бы супраць «літоўскай акупацыі краю». На тэрыторыі, занятай часцямі Жалігоўскага, была арганізавана фар-

✉ Паштовыя маркі Сярэдняй Літвы

мальна незалежная ад Польшчы адміністрацыйная адзінка, якая атрымала назыву Сярэдняя Літва. 20 лютага 1922 года сейм Сярэдняй Літвы прыняў рашэнне аб далучэнні яе да Польшчы.

↳ Пытанні і заданні:

1. Колькі разоў на працягу 1917–1921 гадоў мянялася ўлада на Пастаўшчыне?
2. Як рэвалюцыйны падзеі 1917 года ў Расіі паўплывалі на грамадскае жыццё ў нашым краі?
3. З якой нагоды некаторы час Пастаўская воласць называлася Ленінскай?
4. Якія ваенныя дзеянні адбываліся на Пастаўшчыне летам 1920 года?
5. Дзе на Пастаўшчыне знаходзяцца пахаванні польскіх жаўнероў?
6. Чаму наш край у 1921 годзе ўвайшоў у склад Польшчы?

§ 16. За польскім часам (1921–1939)

1. Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел. Паводле ўмоў Рыжскай мірнай дамовы 1921 года да Польшчы адышлі этнічныя беларускія землі Гродзенскай, усходнія паветы Віленскай і заходнія паветы Мінскай губерні. Гэтыя тэрыторыі разам з Вільніем і бліжэйшымі ўсходнімі паветамі Літвы, захопленыя Польшчай яшчэ ў 1920 годзе, атрымалі назыву «крэсы ўсходнія». Яны складалі 113 тыс. км², насельніцтва — 4,6 млн. чалавек (1931). Галоўнымі градамі краю, яго культурнымі і навуковымі цэнтрамі, была Вільня.

Напачатку, у адпаведнасці з адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзелам у Польшчы, тэрыторыя Пастаўскага раёна ўваходзіла ў Дунілавіцкі павет. Пэўны час існавала і Пастаўскае староства ў складзе Зраёнаў з цэнтрамі ў мястэчках Вараапаева, Мядзел і Докшыцы. Раёны падзяляліся на меншыя адзінкі — гміны. Памеры гмін былі розныя. Адны з іх складаліся з сотняў, іншыя з некалькіх населеных пунктаў. Імі кіравалі войты. Так, у Пастаўскую гміну ўваходзілі 101 вёска, 9 леснічоў, 9 фальваркаў і 5 засценкаў, а ў Лучайскую гміну — 6 вёсак і 1 засценак. У вёсках прадстаўнікамі ўлад з'яўляліся солтысы. У кожнай гміне былі паліцэйскія пастарункі, дзейнічалі пакаёвыя, ці міравыя суды. Акрамя таго, існавала

вялікая армія акцызных і падатковых чыноўнікаў, секвестратараў, каморнікаў, леснікоў і іншых, якія былі выхадцамі з этнічнай Польшчы і ў адносінах да мясцовага насельніцтва праводзілі жорсткую ўрадавую палітыку.

У выніку рэформавання ў 1925 годзе быў створаны Пастваўскі павет. У яго

уваходзіла больш за 1,3 тыс. населеных пунктаў, дзе пражывала каля 110 тыс. жыхароў. У адпаведнасці з польскім перапісам 1931 года палякамі лічылі сябе 49%, а беларусамі — 48%, астатнія з'яўляліся прадстаўнікамі нацыянальных меншасцей (рускія і яўрэі).

Практычна ў межах сучаснага Пастваўскага раёна на пачатак 1939 года мелася 3 мястэчкі, 170 вёсак, 14 маёнткаў, 28 фальваркаў, 72 хутары, 100 засценкаў. Найбольшай была Пастваўская воласць (больш за 16 тыс. чалавек), далей Груздаўская (больш за 11 тыс.) і Лучайская (каля 8 тыс.) воласць.

2. Палітычныя і эканамічныя перамены. У 1920-я – пачатку 1930-х гадоў польскі ўрад правёў зямельныя рэформы: парцэляцыю (продаж праз зямельны банк часткі памешчыцкай і дзяржаўнай зямлі), камасацыю (звядзенне дробных сялянскіх палосак у адзін участак з адначасовым высяленнем на хутар) і ліквідацыю сервітутаў (сумеснае карыстанне сялянамі і памешчыкамі выганаў, сенакосаў і пашаў). Адначасова праводзілася насаджэнне асаднікаў, большасць з якіх складалі былыя польскія вайскоўцы.

❖ Паставы Віленскія. Агульны выгляд.
З польскай паштоўкі

❖ Базар у Паставах у 30-я гады XX ст.

Яны атрымлівалі па невысокім кошце, а часам і дарма, зямельныя ўчасткі ад 15 да 45 га. Такімчынам даканца 1939 года ў Заходній Беларусі было расселена каля 10 тыс. асаднікаў. У выніку рэформ уладанні памешчыкаў значна паменшыліся, аднак памешчыцкае землеўладанне захавалася і сялянскае мала-зямлле не было ліквідавана. На Пастаўшчыне значным зямельным уладальнікам заставаўся Юзаф Пшаздзецкі. Частку сваіх уладанняў ён аддаваў у арэнду. У Дунілавічах і наваколлі буйнейшым землеўладальнікам заставаўся Юзаф Тышкевіч. Яго сядзіба размяшчалася ў Крыкалах. Драбнейшымі ўладальнікамі былі Павел Карэцкі (в. Міхаліна), Аскерка Яніна (в. Крыкалы), Варанкевіч Антон (в. Сарокі), Варанкевіч Ян (в. Лісуны).

Самым буйным уласнікам нерухомасці быў граф Канстанцін Пшаздзецкі. У фальварку Варапаева ён трymаў дзесятка паўтара коней, меў 2 аўтамабілі (летні і снегаход), 2 маторныя лодкі. У 1933 годзе ўладанні К. Пшаздзецкага наведаў прэзідэнт Польшчы Ігнацій Масціцкі. Ён начаваў у графскім палацы, а на наступны дзень прысутнічаў на адкрыцці 90-кіламетровай вузкакалейкі Варапаева — Друя, якую праклалі за 3 гады.

Перанаселеная вёска не мела адточку ў прымысловасць, таму ў пошуках работы сяляне часта эмігрыравалі ў краіны Заходній Еўропы і Амерыкі. Так, да сярэдзіны 1935 года па вярбоўцы ў Латвію з Пастаўскага павета выехала больш за 1,1 тыс. чалавек.

Адной з асаблівасцей Пастаўшчыны з'яўлялася тое, што найбольш значныя прымысловыя прадпрыемствы былі размешчаны ў г. Паставы. На працягу 1920-х гадоў тут дзейнічалі лесапільны завод ад газагенераторнай устаноўкі, цагельня, лесаэксплуатацыя, фарбавальня, смалярня, бровар і пякарня. Надзённыя патрэбы забяспечвалі 3 млыны, дзе працавалі па 3 чалавекі (уладальнікі Гендэль, Пергамент, Шкляроўскі, Гадль), а таксама 8 кавалёў, 7 муляраў, 5 шаўцоў, 4 стяляры, 4 краўцы.

Жэтоны са шклозавода «Гута»

« Польскія гроши

Эканамічныя магчымасці Пастаўскага рэгіёна некалькі пашырыла будаўніцтва ў 1922 годзе лесапільнага цэха. У tym жа годзе пачалося ўзвядзенне шакаладнай фабрыкі. Аднак з-за дарагавізны сырэвіны яе перафармівалі ў мэблевую фабрыку.

Даволі дынамічна як прамысловы цэнтр развівалася мястэчка Варапаева, дзе існавалі лесапільны завод (да 50 рабочых), ме́лася 3 млыны (вадзяны, паравы і электрычны), лесаэксплуатацыя. Пэўны час іх уладальнікам, у tym ліку адноўленым графам Пшаздзецкім у 1927 годзе шклозаводам «Гута» (да 300 рабочых), быў Зінгер. На машынах «Фірко» з 1930 года выраблялася аконнае шкло шырынёй ленты 1–1,6 м, пры таўшчыні ліста 1,2–1,4 мм. Недалёка ад Варапаева ў фальварку Ляўкова выраблялася для мясцовых патрэб кафля даволі высокіх гатункаў.

Значным прамысловым месцам з'яўляліся Дунілавічы, дзе працавалі цагельны і лесапільны заводы, лесаэксплуатацыя, млын, кузня, піларама. Тавары надзённага попыту вырабляюць ткацкі цэх. Пэўныя прамысловыя прадпрыемствы дзейнічалі і ў іншых населеных пунктах. Так, у в. Алешына (Гольдман), Свідна (Шкоднік) працавалі цагельныя заводы; у Полаве — фанерны завод (каля 200 рабочых). Гарбарні і прадпрыемствы па апрацоўцы сукна дзейнічалі ў в. Алешына, у Крутках і Навасёлках былі воўначасальні. Пэўныя гаспадарчыя патрэбы задавальнялі 16 млыноў. Кавалі працавалі ў вёсках Рудзевічы і Ажуны. Пэўныя магчымасці ў будаўніцтве на тэрыторыі

« У такіх бутэльках выпускалася ў Паставах пергаментскае піва

раёна забяспечвала Варапаеўская фабрыка будаўнічых матэрыялаў (да 130 рабочых).

Сельская гаспадарка развівалася марудна. На Пастаўшчыне было 21,4 тыс. аднаасобных гаспадараў, іх сярэдні памер складаў каля 10 га. Прычым 73% гаспадараў мела надзелы да 10 га, і толькі 1,25% — звыш 50 га.

Рэформы садзейнічалі ўмацаванню сялянскіх гаспадараў, рассяленню сялян на хутары (да 1939 года расселена каля 70% сялянскіх гаспадараў). Буйныя ўладальнікі Пастаўшчыны арганізоўвалі сельскагаспадарчыя прадпрыемствы. У фальварку К. Пшаздзецкага Варапаеве была пабудавана цяпліца, меўся пладогадавальняк, дзе з 1931 па 1937 год працаваў выдатны беларускі селекцыянер Іван Паўлавіч Сікора. Для перапрацоўкі малака мелася 6 пунктаў і 13 аддзяленняў.

Патрэбы насельніцтва ў бытавых таварах забяспечвалі больш як 600 гандлёвых пунктаў, якія былі ў большасці прыватнымі. У Паставах, напрыклад, дзейнічалі кааператывы «Выгада», «Зерне», рыбалавецкае таварыства, фотаатэлье, цырульня, рэстаран, чайная, кавярня, гадзіннікавая майстэрня, галантарэйная лаўка, пашыў шапак, выраб скур. Меліся прадстаўнікі, якія займаліся продажам скур (9 чалавек), спажывецкіх тавараў (7 чалавек), збожжа і металічных вырабаў (па 2 чалавекі), сельгасмашын, коней, солі, піва (па 1 чалавеку).

У Варапаеве было нямала прыватных гандляроў, якія трymалі свае крамы (Бэкары, Марцык, Мацuleвіч, Пятроўскія, Ражноўскія, Цывінскія і інш.). Прадстаўнік кааператыва «Галіція» працаваў газу. У Дунілавічах для мясцовых патрэб былі наладжаны вытворчасць дываноў, пашыў жаночага адзення, выраб скур, фарбавальня, гадзіннікавая майстэрня.

3. Адукацыя і культура.

У адносінах да беларусаў польскія ўлады праводзілі палітыку прымусовай паланізацыі і асіміляцыі. Яны забаранялі беларускія

«Будынак Лучайскай агранамічнай школы (былы палац)»

**PAŃSTOWA SZKOŁA ROLNICZA
W ŁUCZAJU**

Przewinięcie zapisie na karcie, której rozpoczyna się dnia 15 stycznia 1934 r.
W Szkołach szczegółowa uwagę zwraca się na naukę przedmiotów zawodowych i rolnictwo, leśnictwo, hodowla, okazywanie, agronomię, gospodarstwo i t. p.
Praktyki uzupełniają edukację w odnośnych dziedzinach i my rolnicy bogato wyposażone na wszelkie urządzenia i inventarze gospodarskie, oraz w obserwacjach sadów, warstwatach i t. p. szkolnych.

Bliższych informacji udzielić się będzie można na każde żądanie

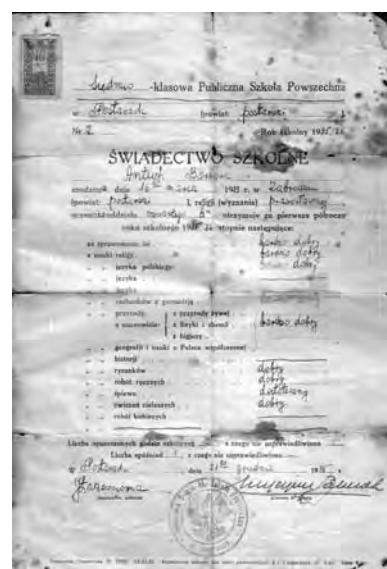
🕒 Аб'ява з часопіса Przysposobienie Rolnicze за 1934 год аб прыёме навучэнцаў у Лучайскую школу

называлі яе «крэсы всходне» («усходнія ўскраіны»). Мэтам паскранай паланізацыі беларускага насельніцтва служылі дзяржаўны апарат, шавіністичны друк, польская школы і каталіцкая царква. Такім чынам, асветніцтва сярод мясцовага насельніцтва было зарыентавана на польскі лад. У 1923 годзе была адкрыта Варапаевская пачатковая школа імя Ю. Пілсудскага. Раз у тыдзень урокі Закона Божага праводзілі і каталіцкі ксёндз, і праваслаўны святар. Калі не стала хапаць месца, асобныя класы збрісаліся ў іншых пабудовах. Пазней для падлеткаў была пабудавана двухпавярховая школа. Арганізацыі моладзі аб'ядноўвалі ў групы скаўтаў, стшэльшчыкаў. З дапамогай Саюза маладой Польшчы у 1937/38 навучальнym годзе больш за 50 школьнікаў наведалі Варшаву і іншыя гарады Польшчы.

У пачатку 1920-х гадоў у в. Лучай, на месцы былога панскаў сядзібы, пачала дзейнічаць агранамічная школа (дырэктор Жэмральскі). Працэс навучання для хлопчыкаў, што закончылі сямігадовую школу, вялі 4 польская выкладчыкі. Усяго каля 120 чалавек займаліся на працягу паўтара года, з іх паўгода адводзілася для практикі. Выкладалася і ваенна-справа. Кошт навучання штомесячна складаў 25 злотых.

У Дунілавічах меліся агульнаадукацыйная і вышэйшая яўрэйская

школы, абмяжоўвалі прыём з беларускіх школ у вышэйшыя навучальныя ўстановы, не дазвалялі карыстацца роднай мовай у дзяржаўных установах, не прызнавалі тэрміна «Захадняя Беларусь» і ў афіцыйных дакументах

🕒 Пасведчанне аб навучанні ў польской сямікласнай школе паўшэхнай

S K A L A S T O P N I				
ze sprawowania się	bardzo dobry	dobry	odpowiedni	nieodpowiedni
z nauki przedmiotów	bardzo dobry	dobry	dostateczny	niedostateczny

⌚ Шкала адзнак у польскай школе

школы. Школы былі ў вёсках Цівунцы, Ясева, Навасёлкі, Целякі і інш. Усяго ў павеце дзейнічала 146 школ 1-й, 12 — 2-й, 10 — 3-й ступеней, гімназія ў Паставах і прагімназія ў Лынтупах.

Жыццё на Паставшчыне развівалася ў рэчышчы польскай культуры. Беларускія газеты часта забараняліся і канфіскоўваліся, штрафаваліся друкарні, у якіх яны выдаваліся. Як вынік, у Заходняй Беларусі не было беларускіх тэатраў і музычных устаноў. Улады вышуквалі розныя прычыны, каб закрываць беларускія выдаўцтвы, бібліятэкі, клубы, хаты-чытальні.

Грамадска-культурнае жыццё канцэнтравалася ў гмінных цэнтрах. Тут былі будынкі школ, упраў. У Паставах, Дунілавічах і Кураполлі дзейнічалі народныя дамы. У Савічах і Лучаі — так званыя хаты-святыні, куды збіралася моладзь на вячоркі. Невялікія бібліятэкі дзейнічалі пры Ясеўскай, Навасёлкаўскай і Целякоўскай школах. У Паставах функцыянувала друкарня, а ў Дунілавічах пераплётная майстэрня. Пэўныя патрэбы тых, хто цікавіўся польскай кнігай, забясьпечвала кнігарня ў Дунілавічах.

Значнае пашырэнне набылі культавыя ўстановы. Практычна ўсе найбольш значныя населеныя пункты мелі капліцы ці касцёлы.

4. Нацыянальна-вызваленчы рух. Разгортаўнне культурна-дзяржаўнага будаўніцтва ў БССР у 1920-я гады садзейнічала ажыўленню рэвалюцыйнага руху

⌚ Памятны знак да 1900-годдзя смерці і ўзнясення Ісуса Хрыста

ў Заходній Беларусі. У 1921–1922 гадах яго ўзначальвала Беларуская рэвалюцыйная арганізацыя (БРА), у 1923–1938 гадах — адна з найбольш радыкальных партый — Камуністычнае партыя Заходній Беларусі (КПЗБ), якая аб'ядноўвала на 1933 год каля 4 тыс. членаў. Пад кіраўніцтвам КПЗБ дзеянічалі Камуністычны саюз моладзі Заходній Беларусі (КСМЗБ), створаны ў 1924 годзе. На 1932 год ён аб'ядноўваў 3,4 тыс. чалавек. Дзеянічалі таксама Чырвоная дапамога, левыя (чырвоныя) прафсаюзы, студэнцкая лявіца «Фронт». КПЗБ у сваіх падпольных друкарнях (2 у Вільні і 1 у Беластоку, друкарскія станкі ў Гродне, Брэсце і інш.) выдавала газеты «Чырвоны сцяг», часопіс «Бальшавік» і іншыя перыядычныя выданні на беларускай, польскай, рускай, літоўскай і яўрэйскай мовах. Свае газеты і часопісы выдавалі БРА, Беларуская сялянска-рабочыя грамада (БСРГ), «Змаганне», Таварыства беларускай школы, «Фронт», КСМЗБ, Чырвоная дапамога.

Разам з тым уплыў на сельніцтва біла і барацьба партызанскіх атрадаў, дзеянні якіх да 1924 года набылі арганізаваны характар. Так, у маі 1925 года непадалёку ад паставскіх мясцін, у Крывічах Вілейскага павета, быў разгромлены паліцэйскі ўчастак.

У першыя гады польскага панавання ў в. Ліпнікі існавала партыйная арганізацыя з 15 чалавек на чале з Ільёй Асяненкам. Ён жа стаў і сакратаром Паставскага падпольнага райкама партыі, утворанага ў пачатку 1924 года. На пачатак 1926 года падпольныя раённыя арганізацыі налічвалі больш за 100 чалавек, аб'яднаных у 29 партыйных ячэек на чале з Пятром Собалем, Сямёном Бароўкам, Аляксандрам Ліпніцкім, Міхаілам Бароўкам, Пятром Кундрам, Аляксандрам Целяком, Уладзімірам Дубоўкам, Уладзімірам Дунцом і інш. Старэйшым дапамагала моладзь з ліку членаў КСМЗБ: Міхайл Пронька, Якаў Крывулька з в. Ліпнікі, Сяргей Пратас з в. Мястечка і іншыя.

Адным з цэнтраў дзеянісці КПЗБ было і Варапаева, дзе знаходзіўся акруговы камітэт на чале з А. Красоўскім.

◀ Кірыл Брадовіч

За рэвалюцыйную дзейнасць супраць польскага ўрада 9 жыхароў з Ліпнікаў былі арыштаваны і асуджаны да зняволення ад 4 да 6 гадоў у Лукішскую турму. У верасні 1926 года былі арыштаваны сакратар павятовага камітэта С. З. Асяненка разам з Ф. Вайнераам, Аляксандрам Каркозам, братамі Аўласавымі. Усе яны пасля жорсткіх допытаў былі перавезены ў Лукішкі. Пасля гэтага паліцэйскія ўлады нават пасадзілі ў турму бацькоў Соф'і Асяненка — Захара Іванавіча і Дар'ю Іванаўну Антух. Практычна арышты працягваліся ўвесь час. У 1930 годзе былі зняволены Міхаіл Бароўка, Кірыла Брадовіч, Канстанцін Пратас (трагічна загінуў), Аляксандр Каркоз, Казімір Літвінёнак, Міхаіл Пронька.

У Паставах дзейнічаў павятовы камітэт БСРГ. Старшынёй яго быў выбраны Антон Таяновіч, а сакратаром С.Асяненка. Праз прапагандысцкую дзейнасць, у тым ліку і масавыя сходы, яны заклікалі насельніцтва не выбіраць польскіх стаўленікаў. На бюлетэнях у час выбараў пісалі: «Паны, вон!», «Няхай жыве Савецкая ўлада!» Напярэдадні рэвалюцыйных свят вывешвалі чырвоныя сцягі, клеілі лістоўкі, арганізоўвалі дэманстрацыі за права абяздоленых працоўных. Падчас сходак спявалі «Інтэрнацыянал» ці гімн Грамады «Ад веку цярпелі». Так, у час 10-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі Іван Жук побач з будынкам па старунка вывесіў чырвоны сцяг з надпісам: «Далоў паліцыю, няхай жыве міліцыя!» Аляксандр Ліпніцкі нават вывесіў сцяг на Задзейскім касцёле, і здымаць яго прыйшлося пажарнай камандзе. Манькавіцкі гмінны камітэт (знаходзіўся ў в. Груздава) узнічальваў Данат Мацкевіч, сакратаром быў Іван Талайка. Гурткі Грамады ўзначальвалі Рыгор Андрон (в. Русіны), Вікенцій Садоўскі (в. Мястэчка), Пётр Кундра (в. Васіліны), Барыс Комар (в. Кашыцы) і іншыя.

У данысенні каменданта Паставскай павятовай паліцыі ў акруговы аддзел палітычнай паліцыі ў Вільні 2 верасня 1926 года гаварылася, што гурткі БСРГ на тэрыторыі Паставскага павета актыўізуюць сваю дзейнасць. Паколькі большасць насельніцтва складаюць беларусы, то Грамада карыстаецца тут вялікім аўтарытэтам і яе лозунгі блізкія насельніцтву. Дзейнасць БСРГ уключае арганізацыю новых гурткоў, прыцягненне ў іх новых членаў, агітацыю за вызваленне палітвязняў, адмену смяротнай кары, адкрыццё беларускіх школ. Грамада налічвае на тэрыторыі павета больш за 200 гурткоў, выдае свой лісток «Народная справа».

На хвалі барацьбы часам праводзіліся мітынгі. Так, у 1926 і 1927 гадах яны адбыліся ў Асінагарадку. У 1930 годзе ў м. Варапаева выйшлі на дэманстрацыю рабочыя чыгункі, фанернага завода, батракі Пшаздзецкага. За ўдзел у антыдзяржаўных мерапрыемствах у 1931 годзе было арыштавана больш за 20 чалавек. Вялікую пропагандысцкую работу вялі быўляя сакратары Пастаўскага падпольнагарайкама КПЗБ Кірыл Брадовіч — жыхар в. Шпакі, Міхаіл Бароўка з в. Логавінцы і Міхаіл Пронька з в. Казічы. Кожны з іх за сваю дзейнасць праследаваўся польскімі ўладамі і быў засуджаны на розныя тэрміны зняволення. Напрыклад, К. Брадовіч з 1930 па 1939 год знаходзіўся ў турме, і толькі Чырвоная Армія вызваліла яго з Лукішскай турмы. М. Пронька зведаў Куртуз-Бярозу і Лукішкі.

Каб пазбегнуць палітычнага праследавання, уздельнікі нацыянальнага руху пераходзілі мяжу з СССР. Так, пасля шасцігадовага заключэння І. М. Асяненка і шмат іншых перайшлі на тэрыторыю СССР. Усяго толькі з 1926 па 1930 год з в. Ліпнікі такім чынам перайшло 12 чалавек. У некаторых выпадках пераходзілі нават цэлымі сем'ямі. Нягледзячы на катэгарычную забарону, жыхары Заходняй Беларусі часам слухалі па радыёпрыёмніках навіны з Савецкай Беларусі і СССР. Менавіта такім чынам была ўпершыню пачата навіна аб пераходзе 17 верасня 1939 года Чырвонай Арміяй мяжы.

Пытанні і заданні:

1. Якія адміністрацыйна-тэрытарыяльныя адзінкі існавалі на тэрыторыі раёна ў часы «крэсаў усходніх»?
2. Хто такія солтысы і войты?
3. Якія віды паселішчаў уваходзілі ў Пастаўскую гміну?
4. Як развівалася прамысловасць і сельская гаспадарка на Пастаўшчыне ў часы Польшчы?
5. Якія праблемы і чаму мелі свядомыя беларусы ў часы «крэсаў усходніх»?
6. У якіх формах разгортваўся нацыянальна-вызваленчы рух?

§ 17. Пад уладай першых Саветаў (1939–1941)

1. У пачатку Другой сусветнай вайны. 1 верасня 1939 года гітлераўская Германія напала на Польшчу, распачаўшы Другую сусветную вайну. На тэрыторыі Пастаўшчыны, якая была тады ў складзе польскай дзяржавы, праведзена мабілізацыя мужчынскай часткі насельніцтва ў польскую армію. Прываныя ў войска з'езджаліся на зборны пункт у Паставах, адкуль іх на цягніках адпраўлялі ў Вільню. Нямала загінула вайскоўцаў — жыхароў Пастаўшчыны. Некаторыя трапілі ў палон, іншым пашанцавала адступіць да родных мясцін. Вайна набліжалася да беларускіх зямель.

У гэтых абставінах раніцай 17 верасня 1939 года ў адпаведнасці з раней дасягнутай дамоўленасцю з Германіяй (пакт Рыбентропа–Молатава) аб сумеснай дэмаркацыі лініі Савецкі ўрад аддаў загад Чырвонай Арміі перайсці мяжу і вызваліць тэрыторыю Заходняй Беларусі. Польскае войска, сціснутае з двух бакоў нямецкім і савецкім арміямі не мела магчымасці весці вайну на два фронты. Некаторым аддзелам удалося прарвацца на Прыбалтыку, рэшта вайскоўцаў разышлася па хатах або трапіла ў палон.

« Абвестка пра мабілізацыю ў польскае войска ў пачатку Другой сусветнай вайны

« Германскія вайскоўцы пераходзяць мяжу з Польшчай

✉ Польскія ўланы

✉ Польская кавалерыя

У сярэдзіне верасня на Пастаўшчыне усталёўваліся новыя парадкі, ствараліся часовыя ўпраўленні і сялянскія камітэты, міліцыя. Да моманту прыняцця Заходняй Беларусі ў склад БССР у раёне ўлада належала органам часовага кіравання на чале з упавышаным ЦК КП(б)Б Брыкавым.

2. Далучэнне Пастаўшчыны да БССР. 22 кастрычніка 1939 года у раёне адбыліся выбары ў Народны сход Заходняй Беларусі, які павінен быў у заканадаўчым парадку вырашыць пытанне аб уладзе. Ад Пастаўшчыны для ўдзелу ў ім быў накіраваны жыхар в. Казічы, былы член КПЗБ, вязень польскіх турмаў М. Проńка. Народны сход адбыўся 28–30 кастрычніка 1939 года ў Беластоку. Яго дэпутаты звярнуліся ў Вярхоўны Савет СССР з просьбай аб прыняцці Заходняй Беларусі ў склад Савецкага Саюза і ўз'яднанні

✉ Афіцэр і салдаты польскай армii 1939 г. Малюнак з часопіса «Салдат»

Чырвоная Армія перасякае мяжу з Польшчай. 17 верасня 1939 г.

Наступленне Чырвонай Армії на Польшчу. 17–20 верасня 1939 г. Схема

13,5 тыс. га зямлі, сотні адзінак сельгасінвентару, 360 коней, 700 кароў, шмат іншай жывёлы. Адначасова былі адкрыты дзяржаўныя крамы.

У студзені–сакавіку 1940 года былі створаны мясцовыя органы савецкай улады. Фарміраванне іх закончылася толькі ў канцы года, калі ў выніку выбараў, якія адбыліся ў снежні, утварыліся

яе з БССР. Просьба была задаволена 2 лістапада 1939 года на 5-й (нечарговай) сесіі Вярхоўнага Савета 1-га склікання, а таксама 14 лістапада 1939 года 3-й нечарговай сесіі Вярхоўнага Савета БССР, дзе разам з іншымі прымаў удзел наш зямляк Фёдар Маркаў. Прадстаўніком збяднелага сялянства ад Паставшчыны быў А. Арцяменак.

У хуткім часе на Паставшчыне пачаліся пераўтварэнні ў палітычным, сацыяльным і эканамічным жыцці. Безземельныя і малаземельныя сяляне атрымалі

Польская пяхота на маршы. 1939 г.

🕒 Высадка пехацінцаў Чырвонай Арміі з танка

сельскія, раённыя, гарадскія, абласныя Саветы дэпутатаў працоўных. Так, першым старшынёй Пастаўскага гарсавета быў абраны А. І. Арцямёнак, Пастаўскі сельсавет узначаліла Матрона Замастоцкая. Прадстаўляць інтэрэсы насельніцтва Пастаўшчыны ў Вярхоўным Савеце БССР быў аказаны давер загадчыку аддзела сацыяльнага забеспячэння райвыканкама Антону Пабядзінскаму.

З прычыны недаверу да мясцовых кіраунікоў і з мэтай правядзення эфектыўнай палітыкі партыйныя, савецкія, праваахоўныя органы ўзначальвалі кадры, прысланыя з Расіі або ўсходніх абласцей

БССР. Такіх людзей на адказных пасадах было каля 250 чалавек.

У канцы 1939 года і пачатку 1940 года створана 11 партыйных арганізацый і 1 партыйна-кандыдацкай група, на ўліку ў якіх было 115 камуністаў і кандыдатаў у партыю. Райкам партыі ўзначаліў Брыкаў, пазней Аляксандар Манахаў. На тэрыторыі раёна існавалі 32 пярвічныя камсамольскія арганізацыі. Яны аб'ядноўвалі больш як 300 чалавек (сакратар райкама камсамола А. Л. Статкевіч). Пераважна ў рады ЛКСМБ ішла бядняцкая моладзь і сярод іх з ліку першых: Васіль Асяненка, Ганна Маслоўская, Марыя Полех, Тамара Сікора, Яўстахій Касарэўскі, Адольф Буцько.

На 1 студзеня 1940 года ў выніку адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу ў раёне існавала 20 сельскіх Саветаў і Пастаўскі гарадскі савет. 15 студзеня 1940 года ў складзе Вілейскай вобласці былі ўтвораны Пастаўскі і Дунілавіцкі раёны. У 600 населеных пунктах Пастаўскага раёна праражывала каля 53 тыс. чалавек, у тым ліку 20 тыс. дзяцей школьнага ўзросту. Паставы мелі статус горада, Лынтупы, Камаі і Груздава — мястэчак. Усяго ў раёне налічвалася 4907 гаспадарак. На базе Пастаўскага, Полаўскага, Лынтуўскага і Смыцкага лясніцтваў быў арганізаваны Пастаўскі лясгас.

❖ Палонныяпольскія жаўнеры

3. Усталяванне савецкай улады. Пачатак сацыялістычным пераўтварэнням у эканоміцы паклала нацыяналізацыя прамысловасці і банкаў, якая адбывалася ў асноўным у лістападзе-снежні 1939 года. Рэканструяваліся старыя прамысловыя прадпрыемствы. Пачалося будаўніцтва новых. Рамесныя і саматужныя майстэрні сталі аб'ядноўвацца ў прадпрыемствы прамысловай кааперацыі.

Асноўная прамысловасць была размешчана галоўным чынам у Паставах і мястэчку Лынтупы. Горад асвятляўся пры дапамозе газагенератараў, якія працавалі на драўнінным паліве. Электрыфікаваны былі таксама элеватор, радыёузел, друкарня, гарбарны завод. За кароткі тэрмін пабудавана і здадзена ў эксплуатацыю аўтарамонтная майстэрня. Пачаў дзейнічаць мэблевы цех, які вырабляў за месяц 50 сталоў і 500 крэсл. Быў створаны цех па рамонце веласіпедаў, прымусаў, швейных машынак, патэфонаў і іншых прадметаў хатняга ўжытку. Дзейнічалі 4 цагельныя заводы, 3 паравыя і 1 вадзяны млын, 2 электрастанцыі і лесапільны завод.

Спіртзавод у Лынтупах, на якім працавала каля 60 мясцовых жыхароў, перайшоў на трохзменную работу. Паставскі піваварны завод ужо ў 1941 годзе выпускаў не менш як 2 млн. літраў піва за год, а мясакамбінат каля 10 тон каўбасных вырабаў за суткі. Працавалі 4 маслазаводы, 18 сепаратарных пунктаў.

У Паставах існавала 7 арцеляў: стальняная, харчовая, швейная, смалакурная (50 чалавек), шавецкая (49 чалавек), цагельная, фотааарцель. У Лынтупах меліся смалакурная і цагельная арцелі, працавала ў раёне яшчэ 9 саматужна-вытворчых промыслаў. Пачалі

◆ А. І. Арцямёнак

стварацца таварысты спажывецкай кааперацыі. Адкрываліся сталовыя, чайнія, хлебапякарні. Наладжвалася забеспичэнне гандлёвых устаноў таварамі.

У сельскай гаспадарцы пасля канфіскацыі памешчыцкіх зямель і падзелу іх паміж малазямельнымі сялянамі партыйныя і савецкія органы накіравалі намаганні на арганізацыю кааперацыі ў вёсцы. Сярод бяднейшых і часткі сярэдніх сялян знаходзіла падтрымку ідэя стварэння калектыўных гаспадарак. Было ўзята на ўлік каля 21 тыс. галоў буйной рагатай жывёлы, больш за 15 тыс. свіней, 11 тыс. коней.

На працягу 1940–1941 гадоў дзейнічала 8 калгасаў: у вёсках Васіліны, Бараўкі, Палессе, Манькавічы, Лынтупы, Перавознікі.

342 сялянскія гаспадаркі аб'ядналіся ў калгасы, у якія ўступіла больш як 1300 чалавек. У кожным сельскагаспадарчым падраздзяленні было створана па 3 жывёлагадоўчыя фермы.

Дзейнічалі 2 машынна-трактарныя станцыі: у Паставах і мястэчку Камаі, у былым Дунілавіцкім раёне ў в. Ясневічы. У МТС мелася 19 трактароў розных марак, 3 аўтамашыны, 18 плугоў, 4 сеялкі, 8 культиватораў.

У сярэднім у 1940 годзе ў калгасах з кожнага гектара было атрымана па 9 цэнтнераў збожжа. На працадзень выдадзена па 3,5 кг жытa, пшаніцы, 7,2 кг бульбы.

У Паставах налічвалася 14 крам, дзейнічала 8 спажывецкіх таварыстваў, 74 магазіны, з іх палова размяшчалася ў прыватных хатах. Былі адкрыты 3 прыватныя крамы.

У Паставах і Лынтупах былі адноўлены кірмашы. У Паставах, напрыклад, яны праводзіліся ў панядзелак і ў пятніцу. Пуд жытa каштаваў 20–25 руб., кілаграм свініны даходзіў да 20 руб., дзесятак яек да 6, кілаграм алею да 20 руб. На кірмашы за рабочага каня плацілі 200–400 руб.

У Паставах працавалі сярэдняя, 3 няпоўныя сярэднія школы, у сельскай мясцовасці — 9 няпоўных сярэдніх і 71 пачатковая

школа. У іх займалася каля 7,5 тыс. вучняў. На базе былой польскай гімназіі было арганізавана педвучылішча, а Лынтупская прагіназія ператворана ў няпоўную сярэднюю школу. Прадметы выкладалі 200 настаўнікаў. Для настаўнікаў, якія не мелі адпаведнай падрыхтоўкі, працавалі падрыхтоўчыя курсы. У 1940 годзе іх наведвала больш як 100 чалавек. Пачалі адкрывацца вячэрнія школы і курсы па ліквідацыі непісьменнасці для дарослых.

Рэгулярна выходзіла раённая газета «Новы шлях» тыражом 2 тыс. экзэмпляраў з перыядычнасцю 9 нумароў у месяц. У Паставах вёў трансляцыі радыёвезел, якія быў разлічаны на 1,5 тыс. радыёкропак, дзеянічаў кінатэатр.

У раёне працавалі 3 царквы, 6 касцёлаў, 1 сінагога, а таксама малельны дом.

Значныя змены адбыліся ў галіне аховы здароўя. У Паставах у 1940 годзе працавала бальніца на 45 ложкаў, амбулаторыя, дзіцячая кансультация, тубдыспансер, санстанцыя. Іх абслугоўвалі 10 урачоў, 5 акушэрак, 3 фельчары, 17 медсёсцёр і іншы медыцынскі персанал.

На тэрыторыі раёна знаходзіўся ваенны гарадок. Там, дзе раней размяшчаўся польскі кавалерыйскі полк, стала працаваць авіяшкола, меліся 3 авіяпляцоўкі.

Змянялася аблічча краю. Але часта насельніцтва, якое доўгі час знаходзілася пад Польшчай, не ўспрымала новую ўладу. Былі выпадкі, калі распаўсюджваліся антысавецкія лістоўкі, з адміністрацыйных памяшканняў здымаліся чырвоныя сцягі. У урнах на выбарчых участках вёсак Баранішкі і Навасёлкі былі знайдзены запіскі антысавецкай накіраванасці. На тэрыторыі раёна дзеянічала 31 антысавецкая арганізацыя агульнай колькасцю 691 чалавек. У дачыненні да тых груп насельніцтва, якія не прымалі савецкай улады, ужываліся жорсткія карнныя метады. Некаторыя арыштоўваліся і атрымлівалі значныя тэрміны зняволення, іншыя высылаліся ў Сібір. Дэпартацыя на Пастаўшчыне адбывалася ў трох этапах: 10 лютага, 13 красавіка і 29 чэрвеня 1940 года. Вывозілі ў асноўным памешчыкаў, кулакоў, асаднікаў, леснікоў. Такім чынам было адселена больш за 200 чалавек. За два дні да вайны ў ноч з 19 на 20 чэрвеня 1941 года было рэпрэсіравана 270 чалавек.

Абапіраючыся на эканамічны і навукова-тэхнічны патэнцыял усёй краіны, Пастаўскі раён, як і іншыя раёны Захадняй Беларусі,

пасля ўз'яднання зрабіў значны крок у сацыяльна-эканамічным развіцці свайго краю. Але напад гітлераўскай Германіі на Савецкі Саюз і акупацыя Беларусі нямецка-фашысцкімі войскамі перарвалі гэты пракцэс.

Пытанні і заданні:

1. Чаму ў пачатку Другой сусветнай вайны многія мужчыны нашага краю апынуліся ў польскім войску?
2. Як і калі Пастаўшчына ўвайшла ў склад БССР?
3. Якія эканамічныя і сацыяльныя пераўтварэнні адбыліся ў раёне з усталіваннем савецкай улады?
4. Чаму не ўсе жыхары нашага краю прыхільна аднесліся да новых парадкаў?
5. Якія заходы прымалі органы савецкай улады для барацьбы з «варожымі элементамі»?

§ 18. Ішла вайна народная (1941–1944)

1. Акупацыя Пастаўшчыны нямецка-фашысцкімі захопнікамі.

22 чэрвеня 1941 года фашысцкая Германія пачала вайну з Савецкім Саюзам. Вечарам у Пастаўскім раёне партыі адбылася тэрміновая нарада. Райваенкамат пачаў мабілізацыю, працаўшы цэлых суткі, адпраўляючы прызыўнікоў у дзеючую армію. У гэты час іх у горадзе сабралася некалькі тысяч. 25 чэрвеня нямецкія самалёты ўпершыню нанеслі некалькі бомбовых удароў па Паставах і скінулі дэсант парашутыстаў для дыверсійнай дзейнасці. Бамбілі ў асноўным мясцовы аэрадром. Некалькі бомб трапіла ў лес каля возера Сляпіца, у рэчку Мядзелка. Аднак гэта вялікай шкоды не нанесла.

Першымі на Пастаўшчыне былі захоплены населенныя пункты Лынтупы, Палессе, Масленікі, Падзюткі, Камаі, Ярэва, Вярэнькі, Васіліны, Кураполле, Савічы. 6 ліпеня 1941 года фашысты ўвайшли ў Паставы. Праз дзень астатнія тэрыторыі раёна была акупавана германскімі войскамі, а да канца жніўня 1941 года і ўся тэрыторыя БССР.

Восенню 1941 года падзел часова акупаванай Беларусі быў у асноўным завершаны. Пастаўскі раён увайшоў у Глыбоцкую акругу (гебіт) рэйхскамісарыята «Остланд» з рэзідэнцыяй у Рызе. Гебітскамісарыят узначальваў Яўген Карл (забіты партызанамі 26.10.1943), пазней — Пауль Гахман. Частка раёна ўвайшла таксама ў Вілейскую акругу (гебітскамісар Шміт, затым К.Магас). Да генеральнай акругі Літва адышлі тэрыторыі Лынтупскага і Камайскага сельсаветаў Пастаўскага раёна. Такое размежаванне значна ўскладніла і без таго складанае становішча жыхароў. Па новаўтвораных межах былі створаны шматлікія пагранічныя заставы, якія забаранялі насельніцтву перамяшчэнне без дазволу акупацыйных улад.

Мясцовую ўладу прадстаўлялі прызначаныя германскімі органамі ортскамісары, у раёнах ствараліся павятовыя (раённыя) ўправы на чале з бургамістрам. На тэрыторыі былога сельсаветаў былі створаны воласці на чале з валаснымі старшынямі, у вёсках прызначаліся старасты (сoltысы). Адной з асаблівасцей акупацыйнага рэжыму на Пастаўшчыне была набліжанасць раёна да Вілейкі — абласнога горада, які стаў ваенным і палітычным фарпостам германскіх войск у гэтым рэгіёне.

Тэрыторыя раёна выкарыстоўвалася і для перападрыхтоўкі, часовая прыпынку перад адпраўкай на фронт шматлікіх вайсковых падраздзяленняў. Гэтыя франтавыя часці неаднаразова прыцягваліся камандаваннем на гаспадарчыя работы, правядзенні карных аперацый супраць партызан і насельніцтва. Так, у пачатку красавіка 1944 года ў в. Варапаева прыбыў эшалон з 1 тыс. ваеннаслужачых. На пэўны час яны былі раскватараваны ў в. Бараўкі, а потым у в. Ваўкі. Пры гэтым частка сіл адразу ж была выкарыстана для правядзення аблакі і захопу насельніцтва для вывазу на прымусовыя работы ў Германію.

У Паставах быў адноўлены аэрадром, на якім

«Пачатак нямецкай акупацыі

☛ Нямецкія самалёты

штодня рабілі пасадку 10–15 самалётаў. Для тэхнічнага забеспячэння палётаў каля Канстанцінава была ўстаноўлена радыёпеленгатарная станцыя.

У буйнейшых населеных пунктах былі створаны ваенна-паліцэйскія гарнізоны, дзе размяшчаліся не толькі немцы, але і прадстаўнікі іншых нацыянальнасцей. У Паставах гарнізон існаваў ужо ў 1941 годзе і налічваў у розныя перыяды ад 100 да 1000 чалавек. Так, у канцы 1942 года ён складаўся з 450 украінцаў, каля 500 літоўцаў і 70 нямецкіх салдат. У пачатку 1944 года налічваў 700–770 чалавек, з якіх 134 — вайскоўцы так званай Рускай вызваленчай арміі Уласава, каля 46 паліцаяў і немцы. На ўзбраенні гарнізон меў 2 бронемашыны, 2 танкеткі, 4 аўтамашыны, 3 ручныя кулямёты, 4 ротныя і 1 батальённы мінамётты.

Значнасць гарнізона ў Варапаеве вынікала з тae прычыны, што тут яшчэ была і чыгуначная станцыя. Таму іншым часам ён налічваў да 1100 чалавек. Асноўную яго колькасць складалі германскія вайскоўцы. Паліцэйскіх было толькі 40. Улічваючы стратэгічнае становішча пасёлка, на подступах да яго былі ўзведзены абарончыя ўмацаванні. На ўзбраенні меліся 2 бронемашыны, 2 танкеткі, 3 ротныя, 1 батальённы мінамётты, 4 станковыя, 7 ручных кулямётаў.

У шэрагу гарнізонаў раёна частку вайскоўцаў складалі літоўцы. Так, у Камаях іх налічвалася да 117 чалавек, у Карабінаве — 66 асоб літоўскай нацыянальнасці. Гарнізон у Лынтупах налічваў да 100 немцаў, з іх 40 ахоўвалі радыёстанцыю, 31 — чыгунку, 17 — лесапільны завод. Пры гарнізоне існавала рабочая каманда. На ўзбраенні было 6 станковых, 9 ручных кулямётаў, каля 15 аўтаматаў, вінтоўкі.

Гарнізоны ў Груздаве, Дунілавічах, Залессі і іншых месцах былі не такімі шматлікімі, але таксама выконвалі важныя функцыі для германскай арміі. Яны вялі ахову камунікацый — в. Ваўкі (да 120 чалавек, у тым ліку і чэхі), у в. Кролікі (150 чалавек, з іх да 30 немцаў), Перавознікі (37 чэхаў і немцаў у вёсцы і 38 немцаў на ахове моста), у в. Стary Двор (ад 70 да 150 чалавек). Невялікі гарнізон у в. Кейзікі складалі 80 мабілізаваных самаахоўцаў, а ў Шарабаях было ўсяго 15–20 чалавек.

Для арганізацыі паліцэйскіх мер бяспекі па ахове ваеных і іншых аб'ектаў, вядзення барацьбы з партызанамі і выканання карных мерапрыемстваў супраць насельніцтва стваралася мясцовая дапаможная паліцыя парадку, якая павінна была дзеянічаць пад камандаваннем ваеных у цесным кантакце з мясцовым начальнікам паліцыі і СД. Фарміравалі па прынцыпе — у сельской мясцовасці 1 паліцэйскі на 100 чалавек, у гарадах — на 300 чалавек.

Утварэнне мясцовай паліцыі ў раёне першапачаткова вялося на добраахвотных пачатках. Калі ж стала зразумела, што вайна набывае зацяжныя характар, а партызанская дзеянні становяцца больш арганізаванымі і адчуvalьнымі, то пачаліся масавыя прымусовыя наборы ў паліцэйскія фарміраванні, асабліва за кошт ваеннапалонных. Страх за сваё жыццё, спроба выратаваць яго і варожая пропаганда сталі асноўнай прычынай таго, што на тэрыторыі раёна палова паліцэйскага саставу была з ліку былых вайскоўцаў, а трэць — з ліку мясцовага насельніцтва ці ўраджэнцаў усходніх Беларусі.

2. Жыццё пад акупацыяй. Першапачаткова для ажыццяўлення ваенна-эканамічных дырэктыў германскімі ўладамі быў арганізаваны ўлік маёmasнага становішча насельніцтва і гаспадарарак. Арганізаваныя невялікія сепаратарныя і зліўныя пункты павінны былі наладзіць прыём малака з калгасаў і саўгасаў (іх немцы спачатку не распушкалі), ад насельніцтва. Жорсткасць пакаранняў за невыкананне планаў пастаўкі была з'явай пашыранай. Так, за каstryчнік — лістапад 1942 года ў Вілейскай вобласці за няздачу сельскагаспадарчай прадукцыі і навыплату падаткаў былі расстрэляны 280 чалавек.

Акупацыйнымі ўладамі быў арганізаваны падлік свойскай жывёлы і памераў гаспадарарак, а потым праз падаткі і рэквізіцыі

☛ Германскія прапагандысцкія плакаты

большасць з наяўнага была забрана. Так на 1 красавіка 1944 года толькі з Дунілавіцкага раёна былі вывезены 24 443 галавы жывёлы, з іх кароў — 2770, коней — 2014, авечак — 13 941, свіней — 2917, іншай жывёлы — 2801.

Арганізацыйныя мерапрыемствы мясцовых акупацыйных органаў былі скіраваны на забеспячэнне вайсковых патрэб: збор цёплага адзення для вайскоўцаў, выкананне разнастайных рамонтных, будаўнічых і гаспадарчых работ. Асабліва масавымі яны назіраліся на працягу лета 1942 года, калі насельніцтва раёна было прыцягнута да будаўніцтва другой каляі чыгункі Свянцяны — Паставы.

Ужо з другой паловы 1941 года наладзілі работу лесапільныя заводы ў Лынтупах і Варапаеве. Апрацаваная драўніна арганізавана вывозілася па чыгунцы на захад.

Для вярбоўкі рабочай сілы на прадпрыемствы Германіі былі арганізаваны біржы працы. На першым часе адна з біржаў дзеянічала ў Дунілавічах, а пасля яе знішчэння партызанамі была пераведзена ў Варапаева.

Акупацыйныя ўлады рабілі ўсе заходы, каб прыцягнуць на свой бок насельніцтва. Таму за супрацоўніцтва з імі выдавалі грошовыя ўзнагароды, розныя пайкі, а таксама гарэлку, папяросы, махорку. Сялянам, якія асабліва вызначацца ў змаганні з партызанамі, была абяцана як вялікая ўзнагарода — сялянская гаспадарка. Але ўсе гэтыя меры не давалі значных вынікаў, і ў першую чаргу

« Таварная картка селяніна на здачу тавараў і прадуктаў нямецкім акупацыйным уладам

прадпрыемстваў і стварылі ў школах, партызанская фарміраванні праводзілі баявыя аперацыі, выводзілі са строю абсталяванне, знішчалі атрыманую прадукцыю.

З 15 лістапада 1941 года былі адноўлены заняткі ў школах, але ўжо па праграмах нацыянал-сацыялістычнага ўзору. Польскія і савецкія падручнікі канфіскуваліся, актыўна выкарыстоўваліся нямецкія часопісы, вывучаўся біографія Гітлера. Усе школы былі пераведзены на беларускую мову навучання з абавязковым вывучэннем нямецкай. Не хапала настаўнікай, і таму ў Паставах адчынілі настаўніцкую семінарыю. На першым этапе была зафіксавана дзеянасць 126 школ, з якіх 4 лічыліся сямігадовымі,

« Кіраўніцтва СБМ у Паставах

з-за шырокай і актыўнай дзеянасці партызанскіх фарміраванняў.

У тых месцах, дзе фашисты наладзілі работу сельскагаспадарчых маёнткаў і эканомій, дробных

« Легітымацыя (пашпарт), які выдаваўся жыхарами акупаваных тэрыторый

①

②

③

④

⊗ Знакі, якія наслілі савецкія грамадзяне, вывезены ў Германію:
 1 — агульны для ўсіх грамадзян;
 2 — для рускіх; 3 — для беларусаў;
 4 — для ўкраінцаў

а пасля яго — Мечыслаў Рачыцкі і Ульяна Куштаян. У Паставскім павеце кірауніком быў прызначаны Яўген Занкавіч. Шляхам залічэння ўсіх навучэнцаў Паставскай семінарыі (кіраунік Віктар Сікора) і вучняў Паставскай пачатковай сельскай школы ва ўзросце 13–16 гадоў восенню 1943 года была значна пашырана мясцовая арганізацыя СБМ. Спраба падрыхтаваць эсбээмаўцаў да барацьбы супраць партызан і Чырвонай Арміі правалілася. Да канца

а 122 — народнымі няпоўнымі школамі. Усяго было прыцягнута і ўзята на ўлік каля 10 тыс. падлеткаў і 223 настаўнікі, адзін з якіх меў вышэйшую адукацыю.

Яшчэ адной спробай узмацнення нацысцкага ўплыву на моладзь было ўтварэнне ў чэрвені 1943 года Саюза беларускай моладзі (СБМ). Стварэннем суполкі СБМ у Паставах, а таксама ў прылеглых да горада пунктах займаліся непасрэдна кіраунікі СБМ Глыбоцкай акругі Яўген Мацушенак,

⊗ Нямецкія гроши часоў
Другой сусветнай вайны

акупацыі толькі 33 чалавекі з іх працягвалі дзейнасць у складзе самааховы, астатнія ж разышліся па сваіх хатах.

Некалькі членаў СБМ сталі членамі Беларускай незалежніцкай партыі (БНП), якой кіраваў У. Родзька. З красавіка 1944 года яе членам, а потым і партыйным кірауніком раёна стаў Віктар Сікора (намеснік — Яўген Занкавіч). Усяго каля 40 чалавек былі ўцягнуты ў дзейнасць гэтай арганізацыі. З іх частка стала на шлях узброенай барацьбы, у тым ліку і ў складзе батальёна «Дальвіц», ужо на вызваленай Чырвонай Арміяй тэрыторыі.

У лютым-сакавіку 1944 года была зроблена спроба арганізацыі Беларускай краёвай абароны (БКА). Усяго для фарміраванняў БКА на Пастаўшчыне былі мабілізаваны 540 чалавек, у Дунілавіцкім раёне больш за 1 тысячу. Такім чынам, былі створаны 2 батальёны БКА — батальён № 35 (знаходзіўся ў Паставах, камандзір Леў Глінскі) і батальён № 32 (у Варапаеве, камандзір — лейтэнант Восіп Крыкун).

Значна павялічылася колькасць ваенных фарміраванняў на тэрыторыі раёна на завяршальным этапе акупацыі. 17 сакавіка 1944 года ў Паставы прыбылі 800 чалавек з нацыянальных паліцэйскіх фарміраванняў (казакі, узбекі і іншыя).

3. Рэпрэсіі і карньяя аперацыі акупантай. Акупацыйны рэжым, што быў устаноўлены гітлераўцамі на часова захопленай імі тэрыторыі, распрацоўваўся загадзя, яшчэ да нападу на Савецкі Саюз. Асноўныя яго палажэнні былі выкладзены ў плане «Барбаросса» і генеральным плане «Ост» — праграме каланізацыі тэрыторыі, германізацыі, высылення і знішчэння народаў Усходняй Еўропы. Планавалася на працягу 30 гадоў 75% беларускага насельніцтва па расавых і палітычных матывах фактычна знішчыць ці выселіць на ўсход, а астатнія 25% анямечыць. З нямецкіх салдат і афіцэраў здымалася ўсялякая адказнасць за злачынствы на акупаванай зямлі.

Ажыццяўленнем акупацыйнай палітыкі на Пастаўшчыне змалісіся айнзатцкаманды, зондэркаманды, тайная палявая паліцыя (ГФП), паліцыя бяспекі і СД, фельдкамендатуры, ортскамендатуры, жандармерыя і іншыя карньяя органы. Іх ахвярамі становіліся палітработнікі і былыя актыўсты савецкай улады, яўрэі і іншыя катэгорыі насельніцтва. Айнзатцгрупай «Б» ужо з

🕒 Расстрэл мірных жыхароў гітлеравцамі

🕒 Усталяванне акупацыйнага рэжыму

ліпеня 1941 года былі распачаты карньяя аперацыі. У першыя дні акупацыі былі схоплены дэпутаты Аляксандр Жытковіч (в. Ліпнікі), Аляксандр Гіль (в. Сіманькі), Якаў Соўка (в. Кадукі), актыўіст Андрэй Соўка (в. Зосіна), старшыня і сакратар Курапольскага сельсавета Анатоль Кундра і К.Шакола, рабункавод Анатоль Дзіковіч (в. Лодасі), старшыня калгаса «Чырвоная зорка» Мікалай Дзіковіч, старшыня калгаса з в. Кураполле Рыгор Кундра, сакратар Лынтупскага сельсавета Антаніна Астроўская і іншыя, усяго 16 чалавек, якія былі расстраляны. Па даносе быў арыштаваны і Рыгор Крукаў. 29 ліпеня яго як «чырвонага банды» павінны былі расстраляць. Але Крукаў ўдалося выратавацца, і ў далейшым ён стаў адным з арганізатораў партызанскага руху на Пастаўшчыне.

Была ўведзена каменданцкая гадзіна і ўсялякія перамяшчэнні абмежаваны. Патрабавалася здаць зброю, ваеннную маё масць, данесці ўладам на вайскоўцаў, савецкіх актыўістаў. За невыкананне загадаў акупантам прадугледжвалася адзіная мера — расстрэл ці канцэнтрацыйны лагер для ўсіх членаў сям'і.

Стай шырока выкарыстоўвацца загад аб закладніках, калі за аднаго забітага германскага салдата знішчалі 50–100 чалавек, каб запужаць насельніцтва. Сістэма закладніцтва дзейнічала на працягу ўсёй акупацыі. За знішчаных партызанамі шэфа жандармерыі Вілейскай акругі Крыля і гебітскамісара Бека 19–20 мая 1943 года

былі расстраляны мясцоўскай паліцыяй 200 схопленых жыхароў Лынтупаў і навакольных вёсак. 29 студзеня 1944 года аднаго з жыхароў в. Юнькі нямецкія салдаты павесілі за тое, што паблізу партызаны спалілі мост, а насельніцтва не перашкодзіла гэтаму. Да статкача частка германскім камандаваннем выдаваліся загады аб расстрэлах западозрных у антыгерманскай дзейнасці. Так, вясной 1942 года ў в. Васіліны за сувязь з партызанамі былі схоплены 23 юнакі і дзяўчыны. Іх пасля здзекаў расстралялі. У канцы снежня 1942 года за сувязь з партызанамі быў арыштаваны жыхар в. Крывое Пётр Воля. Пры спробе ўцёкаў быў застрэлены.

Неад'емнай часткай акуратнага рэжыму былі карнія экспедыцыі. Іх асноўнай задачай было: ліквідацыя партызанскіх фарміраванняў, іх месцаў дыслакацыі, захоп сельскагаспадарчых прадуктаў, прыпасаў харчавання, а таксама насельніцтва для прымусовага вывазу ў Германію.

У 1942 годзе маштаб карных аперацый быў адносна невялікі, з удзелам 30–40 ваенных на працягу 2–3 дзён. Але з 1943 года з узмацненнем партызанскага руху яны сталі доўжыцца да 30–40 сутак, праводзіцца на вялікай плошчы з удзелам часцей вермахта, авіяцыі, артылерыі. Напачатку праводзіліся метадычныя абстрэлы ляснога масіву па квадратах, затым ішлі ў ход прапагандысцкія мерапрыемствы (лістоўкі, сходы, давядзенне да ведама загадаў нямецкага

🕒 Дзеці за калючым дротам

🕒 Пастаўская настаўніцкая семінарыя, першы курс, 1943 г. У цэнтры — Б. Кіт

🕒 Пахаванне Адама Дасякевіча ў Паставах

🕒 Шыбеніцы — яшчэ адна праява фашысцкай акупацыі

ныя масівы і прарваліся ў суседнія раёны Віцебшчыны. У канцы кастрычніка — пачатку лістапада яны зноў вярнуліся на месцы ранейшай дыслакацыі. За час карнай аперацыі было загублена звыш 500 мясцовых жыхароў і калія 12 тыс. чалавек вывезены на катаргу ў Германію, спалена 87 вёсак, у т. л. Кеўлічы (загублена 28 чалавек) і Стакоўскія (40 чалавек) Паставскага раёна.

Звычайнай з'явай былі аблавы, якія праводзіліся нямецкімі войскоўцамі з удзелам паліцэйскіх. Акружыўшы вёску, хапалі людзей для вывазу ў Германію ці для выканання тэрміновых гаспадарчых работ, забіralі маёмасць. Так, летам 1942 года ў час рэлігійных святаў у Варапаеве былі схоплены і прымусова вывезены на работы ў Германію 120 чалавек.

Няўдачы фашысцкіх войскаў на ўсходнім фронце сур'ёзна пагоршылі становішча Германіі. Усё значней становілася проблема

камандавання і г. д.), якія змяняліся баявымі дзеяннямі і карнымі мерапрыемствамі супраць насельніцтва. Так, на працягу 22–28 лістапада 1942 года была арганізавана карная аперацыя «Нюрнберг». Карнікі так і не змаглі акружыць і знішчыць партызан, але спалілі шмат вёсак, у т. л. Дунілавічы.

У верасні—кастрычніку 1943 года на вялікай тэрыторыі, якая ахоплівала Браслаўскі, Відзаўскі, Глыбоцкі, Міёрскі, Паставскі, Шаркоўшчынскі і Дунілавіцкі раёны, значнымі сіламі акупанты правялі карную аперацыю «Фрыц». Пад націскам пераўзыходзячых сіл партызаны з баямі пакінулі блакіраваныя ляс-

людскіх рэзерваў. Па загаду фюрэра ад 1 жніўня 1943 года ўсе грамадзяне 1925 г. нараджэння былі абавязаны адбываць працоўную павіннасць у Германіі. Выключэнне рабілася для асоб, што паступілі добраахвотна ў Рускую вызваленчую армію і дапаможныя паліцэйскія фарміраванні. Каб паспяхова выкананы гэтыя дырэктывы, на тэрыторыі раёна дзеянічалі мабілізацыйныя каманды. У Варапаеве быў размешчаны зборны пункт па адпраўцы насельніцтва ў Германію. Толькі вясной 1943 года з раёна ў Германію было вывезена да 450 юнакоў і дзяўчат, а ўсяго за час акупацыі — 1800 жыхароў.

З пачатку 1942 года пасаду старшыні Пастаўскага павета займаў беларус-патрыёт, настаўнік Адам Дасюковіч. Яму даводзілася праводзіць беларусізацыю адміністрацыі, бараніць насельніцтва перад нямецкімі акупантамі. У 1943 годзе А. Дасюковіча застрэліў зондэрфюрэр за тое, што ў вызначаны дзень не прыбылі ўсе сялянскія падводы з пастаўкам збожжа ў Германію. На яго пахаванні сотні людзей выйшлі на вуліцы горада і далучыліся да жалобнай працэсіі.

За гады вайны акупантамі было знішчана па Пастаўскім раёне 3688 чалавек, Дунілавіцкім — 992, з іх 828 — непасрэдна ў Дунілавічах. У час карных аперацый было спалена 77 вёсак, у т.л. разам з жыхарамі вёска Альцы, 1820 хат. Такі вынік трохгадовай акупацыі Пастаўшчыны.

4. Трагедыя яўрэйскіх гета. Асабліва пацярпелі ў час Другой сусветнай вайны яўрэі, супраць якіх фашисты праводзілі палітыку генацыду. У мястэчках Пастаўшчыны доля прадстаўнікоў гэтага народа складала 20–40%. Большаясць іх займалася гандлем, рамяством. У 1941–42 гадах у Паставах, Дунілавічах, Лынтупах акупанты стварылі канцэнтрацыйныя лагеры (гета) для яўрэяў. У іх было сселена амаль усё яўрэйскае насельніцтва Пастаўшчыны, большая частка якога пазней была расстрэляна.

У лютым 1942 года ў паўночнай частцы горада Паставы немцы стварылі для яўрэйскага насельніцтва гета, якое займаў тры вялікія вуліцы (цяпер — раён вуліцы Ленінская). Там утрымлівалася каля 4000 чалавек. Гета было абнесена плотам з дошак, зверху — калючы дрот. Вакол гета хадзілі нямецкія вартавыя. Бывалі выпадкі, калі людзі хацелі перакінуць яўрэям што-

« Помнік ахвярам генацыду »

расстраляна на агародзе Якава Якубоўскага па вуліцы Горкага. Зараз на месцы расстрэлаў устаноўлены помнікі.

У Дунілавічах з першых дзён акупациі німецкія ўлады правялі перапіс яўрэйскага насельніцтва, разрабавалі іх маёмасць і запасы прадуктаў. У снежні 1941 года яўрэяў сабралі каля будынка жандармерыі, пагналі на бераг ракі Заражанка, дзе прымусілі ў адзенні купацца, каб вада даходзіла да шыі, а назад на бераг паўзі на жываце. У пачатку 1942 года на вуліцы Альцоўскай было створана гета, у якім знаходзілася 903 чалавекі. Ноччу 21 лістапада 1942 года на 4 машынах да гета пад'ехала 35 немцаў і, паставіўшы кулямёты, пачалі абстрэльваць жылыя дамы гета. На досвітку ўсіх тых, хто застаўся жывы, сагналі ў хлеў, там раздзелі і ў адным споднім выганялі на вуліцу па 3-4 чалавекі, дзе яны і расстрэльваліся з аўтаматаў п'янымі немцамі.

У Лынтупах яўрэяў пагналі ў дом Завадскага, што знаходзіўся ў раёне плошчы. Пасля іх рассялілі ў пяці хатах на Красоўскай вуліцы. Дамы тыя былі з забітымі вокнамі. Расстралілі іх 22 снежня 1942 года, а смерць прынялі ў той страшны дзень 93 чалавекі. Аб гэтым напісаны на камені, які стаіць на брацкай магіле.

небудзь з ежы, але вартавыя тады стралялі.

З яўрэяў немцы стварылі паліцыю, праз яе перадавалі загады вязням. Жыхароў гета прымушалі працаваць, вадзілі калонамі на работу. Спереду і ззаду на адзенні яны павінны былі насыць сіяніцкую зорку жоўтага колеру. Ім не дазвалялася ісці па тратуары, а толькі па праезной частцы вуліцы.

Дзень трагедыі Пастаўскага гета — 21 лістапада 1942 года. Яўрэяў выводзілі групамі за чыгунку да загадзя падрыхтаваных ям і расстрэльвалі. Калі знішчалі яўрэяў, то спалілі некаторыя хаты ў гета, дзе, на думку немцаў, яўрэі маглі хавацца. Частка вязняў была

Сведчаць дакументы: З успамінаў Юліі Грыгаровіч (Паставы): «Рассстралялі их, бедных, восенню 1942 года. Гналі па вуліцы да месца рассстрэлу. Гналі іх і паліцаі, і немцы, усе ў нейкай чорнай форме. Мы баяліся глядзець у акно, таму што азвярэлыя немцы стралілі ва ўсіх, каго заўважаць. А калі пачалі расстрэльваць яўрэяў, то былі чуваць нечалавечыя крыкі з таго боку. Пра гэта нават страшна ўспамінаць. Ня верыцца, што так могуць кричаць людзі».

Гістарычнае асоба: Барыс Уладзіміравіч Кіт, Акадэмік Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі, вынаходнік вадароднага паліва для касмічных караблёў, дарадчык урада ЗША па астронаўтыцы, сістэмным аналізе, адзін з першых распрацоўшчыкаў амерыканскіх касмічных сістэм, дырэктар Віленскай і Навагрудской беларускіх гімназій, прафесар Мэрылендскага ўніверсітэта, заснавальнік беларускай калоніі ў г. Саўт-Рывер (ЗША). У 1942 годзе працаваў дырэктарам настаўніцкай семінарыі ў Паставах.

☞ Пытанні і заданні:

1. Калі Пастаўшчына была акупавана фашысцкай Германіей?
2. Якім чынам акупанты усталёўвалі сваю ўладу ў нашым краі?
3. Якія заходы рабіліся для таго, каб выхаваць моладзь у духу нацызму?
4. Якія цяжкасці перажывалі жыхары Пастаўшчыны ў час акупацыі?
5. Для чаго акупанты праводзілі карньял аперацыі?
6. У чым трагедыя яўрэйскага народа?

§ 19. Пастаўшчына партызанская

1. Арганізацыя антыфашисцкага супраціву. З самага пачатку вайны на тэрыторыі раёна начало разгарацца полымя баражыбы супраць фашысцкіх акупантаў. У розных мясцовасцях ствараліся партызанскія атрады і падпольныя групы. Для арганізацыі ўзброенага супраціву з-за лініі фронту ў нямецкі тыл перапраўляліся групы савецкіх і партыйных работнікаў. У пачатку ліпеня 1941 года ў Ветрыне і Ушачах было створана 10 таких груп, аднак праз лінію праішла толькі група С. А. Пронькі. Астатнія былі рассеянны падчас сутычак з ворагамі ці вярнуліся назад. У гэты ж час быў сформіраваны, у асноўным з мясцовых актывістаў, невялікі

✉ Сяргей Пронька — арганізатар першай партызанскай групы ў Пастаўскім раёне

✉ Яўгенія Машара — камсамолка-падпольшчыца з вёскі Васіліны

У лістападзе 1942 года атрад імя А. В. Суворава аб'яднаўся з атрадам «Знішчальнік» (камандзір В. Т. Цаба) у партызансскую брыгаду імя К. Я. Варашылава на чале з Ф. Р. Маркавым. Яна кантралявала ўесь Нарачанскі край. Летам 1944 года брыгада складалася з 12 атрадаў і налічвала ў сваіх радах амаль 2 тыс.

партызанскі атрад «Смерць фашызму» на чале са старшынёй Паставскага райвыканкама Ф. Нагорным і сакратаром райкама партыі А. Манахавым.

26 жніўня 1941 года з савецкага тылу была накіравана на Вілейшчыну арганізатарская група ў складзе 3 чалавек на чале з намеснікам старшыні Вілейскага аблвыканкама Фёдарам Маркавым. Трапіўшы ў Паставскі раён, ён падабраў надзейных людзей, устанавіў сувязі з дробнымі партызанскімі групамі і на іх базе стварыў партызанскі атрад імя А. В. Суворава. Атрад хутка рос, набіраўся сіл, пры актыўнай падтрымцы насельніцтва стаў праводзіць баявыя аперацыі. Толькі за каstryчнік 1942 года народныя мсціўцы знішчылі паліцэйскую і валасную ўправы ў Клюшчанах, узарвалі чыгуначны мост на рацэ Рудня, маёнтак Альшэва, здзейнілі налёт на гарнізон у вёсцы Слабада. У гэтым жа месяцы партызаны разграмілі моцны варожы гарнізон у мястэчку Кабыльнік. Падчас бою было знішчана 18 салдат і афіцэраў, у тым ліку шэф жандармерыі Мядзельскага раёна. У баявых аперацыях прайвілі герайзм і адвагу камандзіры і радавыя партызаны Ф. Р. Маркаў, Г. П. Буцько, М. І. Беспалёнаў, А. А. Гаршкоў, Я. К. Брадовіч, А. А. Кананенка, Г. З. Магілёўчык і іншыя народныя мсціўцы.

чалавек. Аснову патрыятычных груп складалі мясцовыя актывісты, воіны і афіцэры Чырвонай Арміі, якія аказаліся ў акружэнні ці збеглі з фашистскага палону.

Летам 1941 года былы міліцыяннер з в. Крывое Рыгор Крукаў стварыў невялікую партызанскую групу, якая пачала рабіць налёты на паліцэйскія ўчасткі. Летам 1942 года яны ліквідавалі Ласіцкую, а затым Казлоўшчынскую і Залескую ўправы, захапілі ў ворага пішучую машынку.

Значны ўклад у разгром фашистскіх захопнікаў унёс партызанскі атрад «Слава», якім кіравалі нашы землякі Васіль Асяненка (камандзір) і Я. А. Пронька (камісар).

Пастаўскім падпольным райкамам партыі была праведзена вялікая работа па зборы грашовых сродкаў ад насельніцтва ў фонд Чырвонай Арміі. Брыгады імя К. Я. Варашилава і імя М. В. Фрунзе сабралі ў фонд абароны грошай, золата і іншых каштоўнасцей на суму 1300 тыс. рублёў.

З восені 1943 года ў зоне дзеяння брыгады Ф. Р. Маркава набіраліся і друкаваліся пастаўская раённая газета «За победу», шматлікія лістоўкі.

Сярод тых, хто адным з першых стаў на шлях барацьбы з ворагам, было шмат моладзі. Камсамольска-маладзёжныя падпольныя групы былі створаны ў пасёлку Варапаева, вёсках Васіліны, Вялікія Коскі, Козічы, Крывое, Логавінцы, Ліпнікі, Рымкі, Чарэмушнікі і інш. Вялікую ролю ў арганізацыі камсамольскага падпольля адыграў С. А. Пронька. З яго ўдзелам былі створаны ў 1943 годзе Пастаўскі і Дунілавіцкі раённыя камсамольскія цэнтры. Камсамольцы і моладзь стваралі ядро ў дыверсійных і разведвальных групах, паказвалі ўзоры мужнасці і адвагі, самаадданасці і непахіснасці. Прыкладам таму подзвігі і герайчныя ўчынкі камсамолак Ганны Маслоўскай, якая была ўдастоена ганаровага звання

✉ Марыя Лапаць і Клаудзія Рамановіч — камсамолкі, удзельніцы партызанскага руху

Героя Савецкага Саюза, Ганны Дунец (Пашкевіч), Надзеі Асяненкі, Рэгіны Міхнёнак і іншых. Многія з юнакоў і дзяўчат Пастаўшчыны ахвяравалі сваім жыццём у гэтай барацьбе, каб наблізіць жаданы час вызвалення.

2. Разгортванне партызанскага руху. У верасні 1942 года партызанамі былі разгромлены гарнізоны ў вёсках Дунілавічы, Груздава, у 1943 годзе — у Лынтупах, у 1944 годзе — у вёсках Ажуны, Залессе і інш.

У выніку актыўнасці партызан і пад уздзеяннем антыфашистыскай пропаганды, якую вялі ў гарнізонах патрыёты, паліцэйскія ў большасці сваёй прымагчымасці пераходзілі да партызан, што значна аслабляла германскі бок. Так, ужо зімой 1942 года перайшлі 14 чалавек са зброяй, а летам — яшчэ 100. У маі 1943 года прыпыніў дзейнасць супраць партызан і мясцовага насельніцтва ўкраінскі батальён (86 чалавек), і па рашэнні партызанскага камандавання на яго аснове быў створаны атрад імя Пархоменкі. Усяго летам 1943 года з пастаўскага гарнізона да партызан перайшлі са зброяй 200 паліцэйскіх, з Варапаева ў красавіку 1944 года — каля 50 чалавек.

⊗ Акупантны ўсталёўваюць шыльду «Партызаны — небяспечна!»

На вызваленай партызанамі тэрыторыі дзяржаўная ўлада ажыццяўлялася партызанскамі камандаваннемі Пастаўскім падпольным райкамам партыі. Гітлераўцы ўсімі сіламі імкнуліся ліквідаваць ці хаця б аслабіць партызанска груп. Для гэтага нямецкае камандаванне здымала з фронту воінскія часці і накіроўвала іх для разгрому партызан. Так, зімой 1943 года фашисты распачалі блакаду нарацкай зоны. Вораг сканцэнтраваў супраць партызан да 10 тыс. салдат і афіцэраў, шмат тэхнікі, у tym ліку самалёты, танкі, артылерью. 14 лютага фашисты пачалі баявыя дзеянні. 12 самалётаў бамбілі

партызанскія лагеры, вёскі. На наступны дзень вораг працягваў наносіць бомбавыя ўдары па партызанах, а затым перайшоў у наступленне. Партызаны адбілі ўсе атакі.

Калі набліжаліся дні вырашальнага наступлення Чырвонай Арміі, фашисты зрабілі яшчэ адну спробу ачысціць свае тылы ад партызан і знішчыць ці вывезці на катаргу мірнае насельніцтва. У красавіку 1944 года гітлераўцы арганізавалі самую буйную аперацыю супраць партызан Нарачанскіх і Казъянскіх лясоў. Штаб камандавання фашистскай экспедыцыі на чале з генералам Мільнерам знаходзіўся ў Паставах.

Гітлераўцы наваднілі гарнізоны карнікамі, франтавымі часцямі і пачалі акружаць партызанскія зоны. Завязаліся працяглыя і цяжкія баі. Нямецкія самалёты бамбілі партызанскія базы, вёскі, хутары. Усё было ахоплена пажарам. Сілы былі няроўныя, але партызаны супрацьпаставілі гэтай навале хітрасць і кемлівасць. Усе атрады ў Казъянскіх і Нарачанскіх лясах былі разбіты на невялікія групы, каб прарвацца ці праслізнуць праз лінію акружэння, а потым сабрацца зноў у атрады і разгарнуць баявыя дзеянні ўжо ў тыле карнікаў. Партызаны паспяхова ажыццяўлі гэты манеўр, а нямецкія войскі яшчэ доўга працягвалі бамбіць і прачэсваць пусты лес.

Пасля блакады фашистскія часці, якія ўдзельнічалі ў гэтай карнай экспедыцыі, пайшлі на фронт, а народныя мсціўцы вярнуліся на свае базы і працягвалі граміць апорныя пункты ворага, яго глыбокія тылы. У час рэйкавай вайны 19–20 чэрвеня 1944 года партызаны вывелі са строю чыгуначны ўчастак Варапаева—Паставы і ў далейшым наносілі дастаткова адчувальныя ўдары па камунікацыях ворага і гарнізонах.

Актыўныя дзеянні супраць акупантаў на тэрыторыі Паставскага раёна праводзілі, апрача брыгады імя К. Я. Варашылава, партызанскія брыгады імя К. К. Ракасоўскага, М. Ф. Гастэлы,

☞ Партизанская карыкатура на Гітлера

✉ Яўген Брадовіч — камсамолец, член пастваўскай партызанскай групы

✉ Якаў Пронька — камісар атрада брыгады імя Варашылава

У. І. Леніна, 1-я брыгада імя А. В. Суворава, 1-я антыфашысцкая, асобныя атрады імя І. В. Сталіна, П. К. Панамарэнкі, а таксама спецгрупы НКДБ «Альфа» і «Паўночныя».

На тэрыторыі раёна апрача савецкіх партызандзейнічалі польскія ўзброенныя фарміраванні Арміі Краёвай (АК-акаўцы), якія падпарадкоўваліся польскаму эмігранцкаму ўраду ў Лондане. Адносіны паміж імі складваліся далёка не проста. Былі спробы ўстанавіць сувязь, каб дзейніцаць сумесна супраць фашыстаў, але шчыльнага супрацоўніцтва не атрымлівалася. Акаўцы разглядалі Паствашчыну як частку Польшчы і не падпарадкоўваліся савецкаму кірауніцтву. Камандаванне савецкіх партызан рабіла ўсё, каб сітуацыя была пад яго поўным кантролем. Менавіта таму ў канцы 1943 года брыгада імя Варашылава і яшчэ 5 брыгад Вілейскага партызанскаага злучэння правялі буйную аперацию па разбрэенні польскай партызанской брыгады Кміціца ў колькасці 640 чалавек, частка якіх была расстраляна. Пасля гэтага польскія партызанскія атрады пачалі праводзіць узброеныя выступленні не толькі супраць акупантаў, але і савецкіх партызанаў.

4 ліпеня 1944 года войскі 1-га Пры-

балтыйскага фронту пад камандаваннем І. Баграмяна пасля вызвалення Палацка, Лепеля, Глыбокага пачалі наступленне ў напрамку на Паставы. Немцамі былі створаны ўмацаванні перад горадам, у вёсцы Юнькі, дзе і адбыліся найбольш жорсткія баі. Толькі з дапамогай танкаў Чырвонай Арміі ўдалося зламаць супраціўленне праціўніка і рушыць на Паставы. 5 ліпеня горад быў заняты падраздзяленнямі 145-й Віцебскай стралковай дывізіі.

Вялікія страты нанесла вайна Паставам. Было спалена 86 хат, 46 разбурана часткова; у гета закатавана больш як 4000 чалавек.

Партызанская фарміраванні прымалі ўдзел у вызваленіі раёна разам з часцямі Чырвонай Арміі, пасля чаго многія народныя мсціўцы ўліліся ў франтавыя часці.

3. Арганізаторы і кіраўнікі антыфашистыцкай барацьбы. У гады Другой сусветнай вайны мужнасцю і герайзмам праславіліся многія жыхары Пастаўскага раёна. Сярод іх найбольш вядомыя ўраджэнцы нашага краю Н. Асяненка, Ф. Маркаў, Г. Маслоўская, В. Асяненка, В. Юшкевіч.

❖ Надзея Асяненка — партызанка-разведчыца, сакратар падпольнай камсамольскай арганізацыі

Надзея Асяненка нарадзілася ў 1917 годзе у вёсцы Ліпнікі. У час вайны была партызанкай-разведчыцай. Удзельнічала ў многіх баявых аперацыях. Загінула ў баі з фашистамі ў сакавіку 1944 года каля в. Гулі Мядзельскага раёна. У в. Ліпнікі мужнай партызанцы пастаўлены помнік.

Фёдар Рыгоравіч Маркаў нарадзіўся 24.12.1913 г. у в. Качанішкі. За рэвалюцыйную дзеянасць адбываў зняволенне ў Бяроза-Картузскім канцлагеры, віленскай турме. У час вайны — камандзір партызанскай брыгады імя К. Я. Варашылава. Герой Савецкага Саюза. Памёр 14.1.1958 г. Яго імем названы вуліцы ў Вілейцы, Паставах, Лынтупах.

Ганна Іванаўна Маслоўская нарадзілася 6.1.1920 г. у в. Курсевічы. У час вайны была падпольшчыцай, партызанкай атрада імя Пархоменкі. Удзельнічала ў разгроме фашистыцкіх гарнізонаў У Залессі, Лынтупах, Камаях. Герой Савецкага Саюза. Пасля вайны стала прыёмнай маці 15 сірот, бацькі якіх загінулі на вайне. Памерла 11.11.1980.

Васіль Мікалаеўіч Асяненка нарадзіўся 31.1.1916 г. у в. Ліпнікі. У час вайны быў камандзірам партызанскага атрада «Слава», сакратаром Пастаўскага падпольнага райкама камсамола. Ганаровае званне Героя Сацыялістычнай працы прысвоена яму ў 1966 годзе

🕒 Ганна Маслоўская —
партызанка-разведчыца,
Герой Савецкага Саюза

🕒 Мікалай Асяненка —
член пастайскай
партызанской группы

1-м Прыбалтыйскім франтах. Генерал-маёр. Вызваляў Паставы. Узнагароджаны ордэнам Чырвонага Сцяга і ордэнам Айчынной вайны 1-й ступені. Загінуў у бое 13.7.1944 г. У гонар Кляра названа адна з галоўных вуліц горада.

Д. В. Харальскі нарадзіўся ў 1907 годзе. Скончыў Сумскае артылерыйскае вучылішча. У Другую сусветную вайну гвардыі

за поспехі ў развіцці сельскагаспадарчай вытворчасці, калі працаваў першым сакратаром Глыбоцкага РК КПБ. Памёр 13.6.1977 г.

Паставы — радзіма генерал-палкоўніка Васіля Аляксандравіча Юшкевіча. Ён нарадзіўся 28 лютага 1897 года, закончыў курсы пры Ваеннаі акадэміі, удзельнічаў у Першай сусветнай і грамадзянскай войнах, вайне ў Іспаніі ў 1936—1939 гадах. У час Другой сусветнай вайны камандаваў 44-м корпусам, які ў чэрвені 1941 года абараняў Мінск. У бітве пад Москвой камандаваў 31-й арміяй, пазней — 3-й ударнай арміяй 2-га Прыбалтыйскага фронту. Узнагароджаны ордэнамі Леніна, Чырвонага Сцяга, Суворава, Кутузава. Памёр 15.3.1951 г. у г. Ленінград. Яго імем названа вуліца ў Паставах.

У цэнтральнай частцы гарадской плошчы знаходзіцца чатырохгранны абеліск з чырвонай зоркай у навершышы, дзе пахаваны генерал-маёр Кляра Ігнат Вікенцьевіч і палкоўнік Харальскі Дэмітрый Васільевіч.

I. В. Кляра нарадзіўся ў Віцебску 30 снежня 1896 года. Скончыў Ваенную акадэмію імя Фрунзе. Удзельнік грамадзянскай вайны. У Другую сусветную вайну ваяваў на Заходнім, Калінінскім, Бранскім, Цэнтральным і

палкоўнік, намеснік камандзіра, начальнік артылерыі 145-й стралковай дывізіі. Удзельнік вызвалення Паставаў. Загінуў у бое 22.7.1944 г.

Васіль Аляксеевіч Сідарэнка атрымаў высокое званне Героя Савецкага Союза за мужнасць і герайзм, якія ён праявіў у час боеў за Паставы, камандуючы артылерыйскім узводам гармат. Пасля вайны жыў у г. Курск, неаднаразова наведваў Паставы, быў ганаровым грамадзянінам горада. Яго імем названа адна з вуліц горада.

У бое каля Паставаў быў цяжка паранены Герой Савецкага Союза *Васіль Паўлавіч Кірычук*. Ён памёр ад ран 13.7.1944 г., пахаваны ў брацкай магіле на вуліцы Чырвонаармейскай. Яго імем названа вуліца горада.

У вызваленні Паставскага раёна ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў бралі ўдзел Героі Савецкага Союза М. А. Васільеў, В. А. Сідарэнка, Б. А. Хлуд, А. В. Шагалаў, А. К. Галубкоў, В. П. Кірычук, М. П. Красільнікаў, У. М. Піўнук.

Ураджэнцы Паставшчыны ўдзельнічалі і ў вядомых падзеях апошняга года вайны: П. П. Бароўка з в. Бараўкі штурмаваў рэйхстаг, С. Я. Зубкоў з в. Жвойрышкі ўдзельнічаў у парадзе Перамогі ў Маскве, а А. І. Чувалаў з в. Паташня — у парадзе саюзных войск у Берліне.

Цікавы факт: Пры вызваленні Паставаў ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў першым, хто ўварваўся ў горад, быў камандзір аддзялення аўтаматчыкаў Іван Шэпелеў. За мужнасць і адвагу, праяўленыя ў гэтым бое, яго ўзнагародзілі ордэнам Чырвонай Зоркі.

☞ Пытанні і заданні:

1. Як арганізоўваўся антыфашысцкі рух на Паставшчыне?
2. Якія партызанская атрады і брыгады дзейнічалі на тэрыторыі раёна?
3. У якіх вёсках нашага краю былі створаны камсамольска-моладзевыя падпольныя групы?
4. Чаму паміж савецкім і польскім партызанамі былі ўзброенныя канфлікты?
5. Лёсы якіх герояў вайны звязаны з Паставшчынай?

§ 20. У мірнай працы (1944–1991)

1. Пасляваеннае аднаўленне гаспадаркі. З першых дзён вызвалення раёна ад нямецка-фашистскіх захопнікаў пачалося ўсталяванне савецкай улады, якая скіравала ўсю сваю дзейнасць на аднаўленне разбуранай гаспадаркі. Ужо ў 1945 годзе пайшла першая прадукцыя прадпрыемстваў мясцовай прамысловасці — трох цагельных заводаў агульнай магутнасцю 1 млн. штук цэглы ў год, вапнавага завода магутнасцю 150 т вапны ў год, ганчарнай майстэрні і інш. У tym жа годзе распачалі працу спрэцавод, лесапільна-мэблевы камбінат, 4 млыны. Фактычна ўся выпускавая прадукцыя ішла на патрэбы раёна.

Разам з адноўленай прамысловасцю пачала праца ваць сацыяльная сфера. Ужо ў 1944 годзе дзейнічалі раённая бальніца на 65 месцаў, раённая амбулаторыя, станцыі хуткай дапамогі, санстанцыя, 2 фельчарска-акушэрскія пункты; адкрыліся 65 пачатковых, 4 няпоўныя сярэднія і адна сярэдняя школы, у якіх займаліся 4652 вучні.

У першыя пасляваенныя гады пачалася калектывізацыя сялянскіх гаспадараў. У 1944–1945 гадах удалося аднавіць дзейнасць усяго трох калгасаў з 9 існаваўшых у раёне да пачатку вайны. У 1949 годзе распачалося хуткае калгаснае будаўніцтва: калі ў сакавіку 1949 года было створана 5 калгасаў, то ўжо ў красавіку гэтага ж года — яшчэ 18.

Кваліфікованых спецыялістаў для новых гаспадараў рыхтавалі на картоткатэрміновых курсах па падрыхтоўцы рахунка-водаў, старшыняў калгасаў, касіраў, загадчыкаў жывёлагадоўчых фермаў, трактарыстаў і іншых. Да снежня 1950 года ў раёне з 9648 аднаасобных гаспадараў было аб'яднана ў калгасы

❖ Пастаўская цагельня. 1950-я гг.

❖ Школа ў Манькавічах

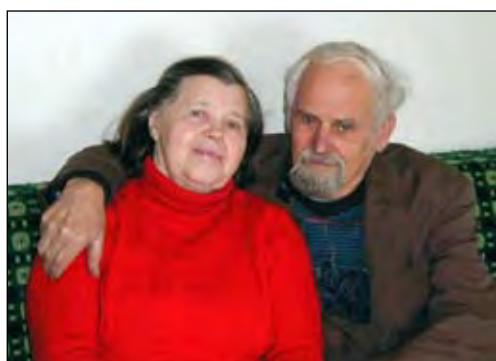
агульнай колькасцю 2487 чалавек.

Пераважную большасць ад'язджаючых склалі аднаасобныя заможныя сяляне, і галоўнымі матывамі іх пераезду з'яўлялася непрыняцце савецкай улады і ўсяго таго, што ад яе імя рабілася — прымусовай калектывізацыі, беспадстаўных арыштаў, масавых дэпартацый насельніцтва, а таксама рэлігійны ўціск, страх згубіць роднасныя сувязі з родзічамі на польскай зямлі.

У раёне ў 1944–1947 гадах склалася даволі напружаная палітычная сітуацыя, і звязана гэта было ў першую чаргу з існаваннем разгалінаванай сеткі ўзброенага антысавецкага супраціву. Для барацьбы з ёй на Пастаўшчыну былі прысланы спецыяльныя групы з вопытных работнікаў. За 5 месяцаў 1946 года праваходоўнымі органамі было ліквідавана 25 бандай агульнай колькасцю 111 чалавек, а таксама затрымана 36 бандытаў адзіночак. Аднак да канца

8764, ці 94,5%, а на іх базе створана 210 калгасаў.

У 1944–1946 гады кіраўніцтву раёна давялося вырашаць няпростыя задачы, звязаныя з перасяленнем польскага насельніцтва з Пастаўскага раёна ў Польшчу. У верасні 1944 года паміж урадам БССР і Польскім камітэтам нацыянальнага вызвалення была падпісана дамова аб узаемнай эвакуацыі беларусаў з Польшчы і палякаў з БССР у Польшчу. На выезд у суседнюю краіну з Пастаўшчыны запісалася больш за тысячу аднаасобных сялянскіх гаспадарак

❖ Алеся і Антон Фурсы — удзельнікі арганізацыі «Саюз беларускіх патрыётаў»

50-х гадоў антысавецкія выступленні працягваліся, і толькі ў 1952 годзе са з'яўленнем у краі аператыўнай групы ўнутраных войск асноўныя антысавецкія фарміраванні былі ліквідаваныя.

Патрыятычны рух на Пастаўшчыне прайвіўся ў дзейнасці «Саюза беларускіх патрыётаў» (СБП) — падпольнай моладзевай арганізацыі, якая ўзнікла ў Глыбоцкім педвучылішчы, а потым да яе далучылася група навучэнцаў Пастаўскага педвучылішча. Дзейнасць арганізацыі скроўвалася на павышэнне нацыянальнай свядомасці навучэнцаў, якія на месцах павінны былі распачаць аналагічную работу сярод насельніцтва. На пачатку лета 1947 года большасць сяброў арганізацыі была арыштавана. 33 члены СБП былі пазбаўлены волі на тэрміны ад 5 да 25 гадоў.

Сведчаць дакументы: У справаздачы начальніка раённага аддзела Міністэрства дзяржбяспекі на бюро Пастаўскага РК КП(б)Б 20 снежня 1947 года адзначалася: «За апошнія 4 месяцы гэтага года ў раёне рэзка актывізівалася дзейнасць бандыцкіх нацыяналістычных груп. За гэты час бандытамі здзейснена 5 тэрарыстычных актаў супраць партыйнасаўецкага актыву, у выніку гэтых тэрарыстычных актаў былі забіты старшины Радуцкага сельсавета, дэпутат Груздаўскага сельсавета, настаўніца Пастаўскай школы, маці загадчыцы Савіцкай хатычытальні, сакратар камсамольскай арганізацыі Мягунскага сельскага Савета, інспектар раённага фінансавага аддзела, загадчык магазіна Мягунскага сельпо».

2. Эканамічнае развіццё ў 50–90-я гады. З першых пасляваеных гадоў кіраўніцтва раёна прымала ўсе заходы, каб павялічыць выпуск прамысловай і сельскагаспадарчай прадукцыі, пашырыць сферу сацыяльных паслуг. Паступова ў строй дзеючых уводзіліся новыя важныя аб'екты, ажывалі даваенныя.

Ужо ў 1947 годзе першую прадукцыю выдаў Пастаўскі льнозавод, які спецыялізаваўся на першаснай перапрацоўцы ільну. Разам з гэтым на прадпрыемстве былі запушчаны швейны цэх, цэхі па вырабу вяровак і кастраліт.

У 1953 годзе ў строй дзеючых уступіў кансервавы завод, праз дзесяць гадоў — малаказавод. У 1964 годзе на базе дзвюх хлебапякарні быў створаны хлебазавод, а ў 1970 годзе пабудаваны новы. Пашырылі выпуск прадукцыі старэйшыя прадпрыемствы Пастаўшчыны — шклозавод «Гута», Варапаеўскі дрэваапрацоўчы камбінат.

❖ Грошы часоў СССР

Спрыяльнае геаграфічнае становішча і наявнасць працоўных рэсурсаў садзейнічалі далейшаму развіццю на Пастаўшчыне прамысловай вытворчасці. На працягу 1977-1980 гадоў вялося будаўніцтва завода па вытворчасці камплектаў вучэбнага абсталявання па чарчэнні і маляванні, разлічанага больш як на 500 працаўных. У 1981 годзе прадпрыемства выдала першую прадукцыю. Адметна тое, што гэта была амаль што адзіная спецыялізаваная вытворчасць, якая забяспечвала многія рэгіёны былога СССР школьнім абсталяваннем. З 1985 года завод выйшаў на праектную магутнасць.

У 1976 годзе ў Паставах быў створаны філіял Вільнюскага завода радыёкампанентаў вытворчага аб'яднання «Вінгіс», які спецыялізаваўся на выпуску прадукцыі для абароннай прамысловасці. У 1986 годзе ён быў пераўтвораны ў завод па вытворчасці трансфарматараў і атрымаў назыву «Беліт» (Беларусь – Літва). У пачатку 1993 года завод быў прыняты ў склад Мінскага вытворчага аб'яднання «Гарызонт».

❖ Пастаўская цагельня. 1965 г.

З будаўніцтвам і станаўленнем «Беліта» многае звязана ў развіцці сацыяльной сферы горада: гэта жыллё, дзіцячыя сады, узвядзенне сучаснага водазабору, вялікай кацельні, шмат іншага, без чаго цяпер не ўяўляеца жыццё пастаўчан і жыццяздзейнасць многіх аб'ектаў вытворчай і сацыяльной сферы.

У 60-х гадах была створана Пастаўская міжкалгасная будаўнічая арганізацыя, якая ў 1978 годзе атрымала статус міжкалгасной перасовачнай механізаванай калоны (МПМК) № 33, а з 1996 года пераўтворана ў аграбудфірму «Рассвет». За час існавання арганізацыі уведзены ў эксплуатацыю амаль 1000 аб'ектаў: жылыя дамы, кароўнікі, свінарнікі, рамонтныя майстэрні, школы, клубы, дзіцячыя сады, жывёлагадоўчыя комплексы.

Для будаўніцтва дарог, іх падрыхтоўкі і ўтырымання і была створана ў лістападзе 1957 года дарожнае эксплуатацыйнае ўпраўленне (ДРБУ-132). У 1960–1970-я гады ім пабудаваны дарогі Паставы – Казьяны, Дварчаны – Лынтупы, Полава – Варапаева – Ваўкалаты, Паставы – Полава, участак магістралі Палацк – Вільнюс, дзесяткі ўнутрыгаспадарчых дарог, пад'язных шляхоў, мастоў.

За гады існавання раёна вялікія змены адбыліся ў гандлёвым абслугоўванні насельніцтва. Спажывецкая кааперацыя паступова ператварылася ў шматгаліновую гаспадарчую арганізацыю: выпускае тавары, ажыццяўляе рознічны гандаль, арганізуе грамадскае харчаванне, вядзе нарыхтоўкі сельгаспрадукцыі і сырвіны, мае сваю аўтабазу і будаўнічы ўчастак, аказвае шматлікія паслугі насельніцтву.

Пастаўскі раён, нягледзячы на даволі развітую прамысловасць і іншыя галіны, усё ж сельскагаспадарчы. У сувязі з перадачай трактарнага парка з машынна-трактарнай станцыі ў калгасы і саўгасы было створана раённае аўтаднанне «Сельгастэхніка» з колькасцю працуючых каля 300 чалавек.

Аб'яднанне пашырала такія віды паслуг, як абслугоўванне і рамонт тэхнікі, механізмаў на жывёлагадоўчых фермах, зерне- і льнотакоў, выконвала шэраг іншых работ.

Аднак не ўсе працэсы ў сельгасвытворчасці адбываліся так, як жадалі вяскоўцы. Захапленне рознымі кампаніямі, у тым ліку пашырэнне пасеваў кукурузы, падрывала стан традыцыйных культур, такіх, як бульба, жыта, авёс, лён. Таму гаспадаркі пасля чарговага «эксперыменту» вярталіся да сваіх звыклых, спрадвечных заняткаў. Толькі за дзесяцігоддзе, з 1960 па 1970 год, аўтамабільны продаж збожжа дзяржаве выраслі ў 3 разы, мяса — у 2,7, агародніны і малака — у 2,2, яек — у 3 разы. Найбольш высокіх паказчыкаў у развіцці жывёлагадоўлі раён дасягнуў у 1990 годзе, у раслінаводстве — у 1972 годзе. Самая высокая ўраджайнасць

«Ракетныя базы ў Беларусі»

Раён неаднаразова выходзіў пераможцам абласнога, рэспубліканскага і ўсесаюзнага сацыялістычнага спаборніцтва, сотні перадавікоў сельгасвытворчасці ўзнагароджаны ордэнамі і медалямі СССР, а старшыня калгаса імя Суворава А. Валодзька ўдастоены звання Героя Сацыялістычнай Працы.

Добрых вынікаў гаспадарання добіваліся таксама ў калгасах «Дружба», імя Калініна, імя Мічурына.

3. Культурныя здабыткі. Пастаўшчына здаўна славіца сваімі музычнымі традыцыямі, самадзейнай мастацкай творчасцю, рамёствамі. У няпросты пасляваенны перыяд уцалелыя памяшканні, якія былі прыгодныя для выкарыстання, сталі першымі культурнымі цэнтрамі. Паширэнню асветніцтва спрыяла арганізацыя невялікіх мясцовых бібліятэк. З 1960-х гадоў яны набылі статус самастойных. У дзейнасці культурна-асветных устаноў шырока выкарыстоўваліся розныя формы работы — тематычныя вечары, народныя універсітэты, вечары працоўнай славы, сустрэчы з ветэранамі вайны і працы. Пастаўшчына як песенні і самабытны край не страціла сваёй захопленасці фальклорам, народнай музыкай. Своеасаблівым музычным цэнтрам у раёне стала в. Грудава, дзе з цікавымі праграмамі выступалі сямейныя ансамблі музыкаў Мацкевічаў, Крывен'каў, Новікаў, Падгайскіх, Мельцаў. А ў 1958 годзе тут быў створаны цымбалыны аркестр у складзе 50 чалавек, якому у 1973 годзе было прысвоена

збожжавых і зернебабовых была атрымана ў 1976 годзе — 34,4 цэнтнера з гектара.

На гэты час прыпадае будаўніцтва буйных жывёлагадоўчых комплексаў па вырошчванні і адкорме буйной рагатай жывёлы ў калгасах «Перамога» і «Сцяг Перамогі», свінакомплексаў у калгасах «Дружба» і «XXV партз'езд».

«Груздаўскі народны цымбалыны аркестр на плошчы ў Паставах

званне народнага. Нават святочныя канцэрты ў Крамлёўскім палацы з'ездаў часам не абыходзіліся без груздаўскіх музыкаў. Яны часта выступалі на рэспубліканскім і абласным тэлебачанні, у рэспубліках былога СССР.

Добрым захавальнікам нашай гісторыі і спадчыны стаў раённы краязнаўчы музей, заснаваны на грамадскіх пачатках настаўнікам А. Лукічовым. У 1974 годзе установа набыла статус дзяржаўнай і ў 1976 годзе была адкрыта для наведвальнікаў.

Мясцовыя наўіны асвятляліся ў газеце «Звязда», якая ў 50-я гады называлася «Новы шлях».

У 1944 годзе ў Паставах было адкрыта педагогічнае вучылішча, якое ўжо ў 1947 годзе падрыхтавала першы выпуск. У вельмі цяжкіх умовах даводзілася працаўцаў не толькі выкладчыкам, але і на-

вучэнцам, якіх было каля 60. З прычыны недахопу сродкаў падвучылішча ў 1955 годзе спыніла сваю дзейнасць. У пасляваенны перыяд і ў больш позні час былі здадзены ў эксплуатацыю новыя памяшканні 5 сярэдніх школ у г. Паставы, Лынтупскай, Камайскай, Навасёлкаўскай, Ваўкоўскай сярэдніх, Навадруцкай, Юнькаўскай,

«Дэманстрацыя працоўных на плошчы ў Паставах. 1971 г.

Балаеўскай, Андronаўскай і многіх іншых базавых і пачатковых школ. За перыяд з 1966 па 1990 год 853 настаўнікі атрымалі дзяржаўныя ўзнагароды.

На базе педагогічнага вучылішча пазней было заснавана прафесійна-тэхнічнае вучылішча ПТВ-165, якое рыхтавала спецыялістаў сельскай гаспадаркі.

У Паставах у 50-я гады актыўна дзейнічаў тэатр, які ў 1959 годзе атрымаў званне народнага. Спектаклі і прадстаўленні ладзіліся ім да 1985 года.

☞ Пытанні і заданні:

1. Якія першачарговыя праблемы паўсталі перад насельніцтвам і кірауніцтвам Паставскага раёна ў пасляваенны час?
2. Якія прадпрыемствы былі адноўлены ў першую чаргу? Чаму?
3. Як адбывалася калектывізацыя ў нашым раёне?
4. Чаму значная група жыхароў раёна запісалася на выезд у Польшчу?
5. У якіх формах існаваў антысавецкі супраціў на тэрыторыі раёна?
6. Якія буйнейшыя прадпрыемствы пачалі дзейнічаць у 50–60-я гады?
7. Якія дасягненні меў раён у сферы культуры ў 50–90-я гады XX стагоддзя?

§ 21. Сённяшні дзень краю (1991–2008)

1. Эканамічны крыйсі у пачатку 90-х гадоў ХХ ст. У пачатку 90-х гадоў Паставшчыну, як і ўсю Беларусь, ахапіў эканамічны крыйсі. Палітыка перабудовы і галоснасці, якая праводзілася ў СССР, падштурхнула быўшыя саюзныя рэспублікі да незалежнасці і самастойнасці.

8 снежня 1991 года ў Белавежскай пушчы быў дэнансаваны даговор аб утварэнні СССР і замест яго стварылася Садружнасць Незалежных Дзяржаў (СНД). Эканамічныя і гандлёвыя сувязі паміж рэспублікамі, якія існавалі дзесяцігоддзямі, абарваліся. Гэта вельмі балюча ўдарыла па прадпрыемствах, якія згубілі ранейшыя рынкі збыту сваёй прадукцыі. Ва ўмовах рыначных рэформ, якія атрымалі назыву «шокавай тэрапіі», прадукцыя многіх прадпрыемстваў, у тым ліку і нашага раёна, стала неканкурэнтаздольнай. З гэтай

Картка спажыўца

аб'яднання «Гарызонт». Пачалося яго другое ўзыходжанне. Цяпер у цэхах выпускаецца звыш 40 назваў прадукцыі. Асноўная з іх — трансфарматары для тэлевізараў новага пакалення, мікрахвалевыя печы. Частка вытворчых плошчаў пераабсталявана пад крыты рынак «Гарызонт».

Сітуацыя абвастрылася імклівым ростам інфляцыі, калі курс беларускага рубля рэзка ўпаў, гроши абясцэнліся, цэны на тавары пастаянна павышаліся. Рост зарплаты не паспіваў за ростам цэн. У выніку гэтага рэзка пагоршыліся матэрыяльнае становішча і жыццёвы ўзровень насельніцтва. Крызіс, які ахапіў ўсе сферы народнагаспадарчай дзейнасці, прывёў да вострага дэфіцыту тавараў народнага спажывання, што стала прычынай увядзення картачнай і талоннай сістэм, чэргаў і незадаволенасці насельніцтва.

Вельмі востра крызісныя з'явы закранулы сельскую гаспадарку. Значна зніzlіся аб'ёмы вытворчасці многіх відаў сельгаспрадукцыі, ураджайнасць збожжавых, бульбы, ільну. Зношанасць тэхнічных сродкаў склада больш за 50 працэнтаў. Большаясць гаспадарак не мела ўласных грошовых сродкаў, бо закупачныя цэны не кампенсавалі вялікія затраты на вытворчасць прадукцыі раслінаводства і жывёлагадоўлі. Працаўнікі месяцы не атрымлівалі зарплаты.

Прычыны адбыўся рэзкі спад вытворчасці, зменшылася зарплата працоўных. Так, завод «Школьнік» у Паставах, які выпускаў мэблю для навучальных установ, пасля страты эканамічных сувязей, зменіў сацыяльна-еканамічным развіццем апынуўся на раздарожжы. Пачынаючы з 1990-х гадоў тутамальцам адбылося абнаўленне вытворчасці, якая была зарыентавана на выраб мэблі: тумбаў, сталоў, шафаў, канап, дачных набораў, набораў для кухні і іншых тавараў шырокага ўжытку.

Амаль спыніўся завод «Беліт». У пачатку 1993 года ён быў прыняты ў склад Мінскага вытворчага

«Беларускія гроши 1992 г.
выпуску»

Многія жыхары раёна зваліяліся з прадпрыемстваў і займаліся пошукам спосабаў зарабіць гроши («чайночны» бізнес, гандаль, індывидуальная прадпрымальная дзеянасць, паездкі на заробкі ў іншыя краіны).

Асаблівасцю Пастаўшчыны было тое, што на яе тэрыторыі размяшчаліся вялікія ваенныя базы. Беларусь адмовілася ад ядзернай зброі — і стратэгічныя ракеты з нашага раёна былі вывезены ў Расію. Таксама быў закрыты аэрадром, а вайсковыя часці расфарміраваны або пераведзены ў іншыя месцы дыслакацыі. Шмат мясцовых жыхароў засталіся без работы. У выніку ўсіх складаных працэсаў Пастаўы па ўзоруні бесправоўя сярод гарадоў Віцебскай вобласці займалі першае месца.

2. Развіццё гаспадаркі раёна на мяжы стагоддзяў. Складаная сітуацыя ў эканоміцы вымушала прыняць рашучыя і непапулярныя меры па выхадзе з крызісу, жорсткай эканоміі ўсіх рэурсаў, тэхнічнай мадэрнізацыі і рэканструкцыі прадпрыемстваў, пошуку найбольш эфектыўных метадаў гаспадарання ў новых і нязвыклых сацыяльна-еканамічных умовах. І гэта дало станоўчыя вынікі. У апошнія гады XX стагоддзя эканамічная сітуацыя стабілізавалася, а ў пачатку новага тысячагоддзя Пастаўшчына пачала даволі дынамічна развівацца.

За апошнія 3–5 гадоў змены ў вобліку раёна адбываюцца настолькі імкліва, што нават самі жыхары не паспіваюць здзіўляцца з'яўленню новых магазінаў, новых тавараў, паслуг, правядзенню

розных культурных імпрэз. У наш край зачасці турыстычныя аўтобусы і дэлегацыі прадстаўнікоў розных устаноў, міністэрстваў і ведамстваў, каб пераняць тутэйшы вопыт.

На сённяшні дзень прадпрыемствы і арганізацыі ўяўляюць сабой зладжаны гаспадарчы комплекс. Прамысловасць раёна прадстаўлена 13 прадпрыемствамі. Асноўнымі галінамі спецыялізацыі з'яўляюцца харчовая і дрэваапрацоўчая. Перапрацоўку сельскагаспадарчай прадукцыі вядуць 6 прадпрыемстваў. Са- мае вялікае па аб'ёме таварнай прадукцыі — ААТ «Пастаўскі мялочны завод». КУП «Пастаўскі мясакамбінат» праводзіць забой жывёлы і першасную апрацоўку сыравіны. РУП «Лынтупскі спірт- завод» выпускае спірт-сырэц і спірт-рэктыфікат. Перапрацоўку садавіны і гародніны ажыццяўляе УДП «Пастаўскі кансервавы завод», які выкарыстоўвае як мясцовую, так і прывазную сырavіну. На мясцовыя і ўласныя рэсурсы зарыентавана работа ААТ «Пастаўскі ільнозавод», які выпускае ільновалакно і развівае сетку падсобнай гаспадаркі.

Завод «Беліт»

Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А. Лукашэнка запальвае газ у Паставах

Лясная і дрэваапрацоўчая прамысловасць прадстаўлена ГЛХУ «Пастаўскі ляскагас», ААТ «Варапаеўскі дрэваапрацоўчы камбінат», ААТ «Паставы мэблія», ПУП «Пастаўскі

мэблевы цэнтр». Яны выпускаюць мэблю, дзвярныя і аконныя блокі, піламатэрэялы.

Радыёэлектронная прамысловасць прадстаўлена ПТЧУП «Завод Беліт», якое ўваходзіць у мінскае аб'яднанне «Гарызонт».

КПУП «Пастаўская друкарня» друкуе газеты і бланачную прадукцыю.

«Завод вучэбнага абсталявання «Школьнік»

Памятны знак пачатку газіфікацыі
Пастаўскага раёна

«Шпіталь пагранічных войск»

У г. п. Вараапаева дзейнічае завод жалезабетонных вырабаў, які забяспечвае сваёй прадукцыяй будаўнічыя арганізацыі.

У аграрпрамысловым комплексе раёна дзейнічае 21 сельскагаспадарчае прадпрыемства. У 2003 годзе калгасы былі пераўтвораны ў сельскагаспадарчыя вытворчыя кааператывы (СВК). Найбольш буйным прадпрыемствам з'яўляецца СВК «Камайскі», дзе выпускаецца да 27% валавай прадукцыі АПК раёна. Стабільна працујуць СВК «Хацілы», СВК «Навасёлкі-Лучай» (спецыялізуецца на вытворчасці і перапрацоўцы рапсу), СВК «Яновіца», СВК «Свіранскі», СВК «Ярэва», СВК

© Пастаўскі малочны завод

арганізацыяй раёна з'яўляецца Пастаўскае раённае спажывецкае таварыства. Яно займаецца гандлем, вытворча-нарыхтоўчай і будаўнічай дзейнасцю, абслугоўваннем насельніцтва, грамадскім харчаваннем, забеспечэннем паслуг. РайСТ займае перадавыя пазіцыі ў вобласці і ў рэспубліцы. У 2003 годзе калектыў занесены на рэспубліканскую Дошку гонару.

Удзельная вага тавараў уласнай вытворчасці ў рознічным таваразвароце складае 22%. Кааператыўная прамысловасць спажывецкага таварыства ўяўляе сабой хлебапякарную, кандытарскую, каўбасную і рыбную вытворчасць, швейны, трыватажны і ткацкі цехі, цэх па перапрацоўцы воўны, цэх сталярных вырабаў.

Гандаль прадстаўлены 95 магазінамі, у тым ліку 54 у сельскай мясцовасці. Жыхароў малых населеных пунктаў абслугоўваюць 10 аўтамагазінаў. У сферы гандлю працуюць фірменныя магазіны малаказавода, мясакамбіната, «Віцебскія дываны», пункты продажу індывідуальных прадпрымальнікаў.

Транспартныя паслугі аказвае ААТ «Аўтатранспартнае прадпры-

«Блакітныя азёры», СВК «Сіяг Перамогі».

У адпаведнасці з Дзяржаўнай праграмай адраджэння і развіцця сяла ў Пастаўскім раёне да 2010 года 10 населеных пунктаў павінны стаць аграгарадкамі. Першымі такі статус набылі Камаі, Лынтупы, Дунілавічы.

Галоўнай гандлюючай

© Мітынг на плошчы ў Паставах у Дзень Перамогі. 2008 г.

емства № 17», якое аблугаўвае 22 маршруты, з якіх 6 — у г. Паставы, міжнародных — 1, міжгародных — 3. Аўтобусным транспартам злучаны ўсе цэнтры сельскагаспадарчых прадпрыемстваў і сельсаветаў. Працуець маршрутныя таксоўкі індывідуальных прадпрымальнікаў. У Паставах, Варапаеве, Лынтуках маюцца чыгуначныя станцыі.

Спецыялізаваным прадпрыемствам па аказанні бытавых паслуг з'яўляецца КУП «Пастаўскі рапыткамбінат». Бытавыя паслугі аказваюць у раёне 50 індывідуальных прадпрымальнікаў.

У раёне працуе будаўнічая арганізацыя ДКУ АСП «Расвет Пастаўскі». Дорожнае будаўніцтва і аблугаўванне дарог ажыццяўляе КУП «Пастаўскае ДРБУП-132», ДЭУ-33, прадпрыемства меліярацыйных сістэм ПКУП «Пастаўскае ПМС».

У каstryчніку 2004 года на Пастаўшчыне адбылася важная падзея: у наш край прыйшоў газ, што некалькі зменшила праблему з палівам, палепышыла экалогію.

У сістэме адукацыі раёна 57 устаноў: гімназія, 12 сярэдніх школ, 20 базавых, 8 пачатковых і 15 дзіцячых дашкольных устаноў, Варапаеўская дапаможная школа-інтэрнат. Дзейнічае аб'яднанне пазашкольных устаноў і цэнтр карэктнага развіваючага навучання і рэабілітацыі.

Установа «Пастаўскі дзяржаўны прафесійна-тэхнічны каледж сельскагаспадарчай вытворчасці» рыхтуе спецыялістаў сярэдняга звяза і кадры масавых рабочых прафесій, навучаеца там 600 вучняў.

Раённае тэрытарыяльнае медыцынскае аб'яднанне ўключае 6 бальніц, у тым ліку Пастаўскую раённую бальніцу на 195 ложкаў з паліклінікай на 375 наведванняў у змену. Працуе 87 дактараў, 364 медыцынскія работнікі сярэдняга звяза. Установа аховы здароўя «Пастаўскае РТМА» з'яўляецца базавай арганізацыяй у рэфармаванні сістэмы аховы здароўя у Беларусі. У раёне адкрыты 2 офісы ўрачоў агульнай практикі. Упершыню ў рэспубліцы пра-ведзены сеансы тэлемедыцыны.

У Паставах заходзіцца 1-ы шпіталь Памежных войск Рэспублікі Беларусь.

Аздараўленне дзяцей ажыццяўляецца ў дзіцячым рэспублікан-скім аздараўленчым цэнтры «Ветразь» ля вёскі Касцяні.

3. Культурныя здабыткі. Сетка ўстаноў культуры ўключае ў сябе раённы Дом культуры ў Паставах, 2 гарпасялковыя, 6 сельскіх Дамоў культуры, 15 сельскіх клубаў, 12 клубаў-бібліятэк, 34 бібліятэкі, школу мастацтваў, мастацкую школу, краязнаўчы музей, Дом рамёстваў.

10 самадзейным калектывам нададзена званне народных, ансамбль народнай музыкі «Паазер'е» мае званне заслужанага аматарскага калектыву. У другой палове і асабліва ў канцы стагоддзя на Паставшчыне назіраецца павышаны інтерэс да народнай музыкі. Звязана гэта ў першую чаргу з дзейнасцю выкладчыкаў Паставскай музычнай школы, упłyвам і традыцыямі Груздаўскага цымбалінага аркестра і асабліва з выдатнымі творчымі і арганізацыйнымі здольнасцямі дырэктара музычнай школы Анатоля Собаля, якому ўдалося стварыць цікавы і адметны ансамбль народнай музыкі «Паазер'е». Ансамбль, аснову якога складаюць дыятанічныя цымбалы, а таксама мелодыі і песні Паставскага краю, карыстаеца шырокай папулярнасцю як на радзіме, так і за межамі. «Паазер'е» — неаднаразовы ўдзельнік шматлікіх канцэртаў, конкурсаў, фестываляў. Менавіта дзяякуючы самабытнасці і высокаму выканальніцкаму майстэрству паставскіх музыкантаў, а таксама арганізацыйным здольнасцям кірауніцтва раёна ў горадзе на сталае жыхарства «прапісайся» міжнародны фестываль народнай музыкі «Звіняць цымбалы і гармонік».

Упершыню ў Паставах фестываль праходзіў у 1992 годзе і з того часу стаў традыцыйным. З 1996 года набыў статус міжнароднага. На свята народнай музыкі прыязджаюць фальклорныя калектывы з розных краін: Літвы, Латвіі, Эстоніі, Польшчы, Малдовы, Украіны, Расіі, Італіі, Венесуэлы і іншых. У праграме фестываляў звычайна праводзяцца конкурсы, ладзяцца канцэрты, арганізуюцца творчыя майстэрні. Шмат слухачоў збіраеца на паказ гітарыка-музычных кампазіцый і феерверкаў, якія праводзяцца звычайна ўвечары пра святле ліхтароў і пражэктараў.

Акрамя «Паазер'я» вялікім поспехам у слухачоў карыстаюцца выступленні ансамбля народнай песні «Вітанне», хор ветэранаў «Памяць», эстрадны калектыв «25±».

На сённяшні дзень у Паставах дзейнічае дзіцячая мастацкая школа, якой нададзена імя А. Ромэра. Мастацкая традыцыі на Паставшчыне паспяхова развіваюць І. Атрахімовіч, А. Гарошка,

С. Дацэнка, Я. Забароўскі, Н. Кірылава, С. Сіповіч, А. Стакоўскі і інш.

Міжваенны і пасляваенны час не прынеслі вялікіх здабыткаў на ніве літаратуры, а вось апошнія дзесяцігоддзі XX стагоддзя і пачатак новага сталі парой найбольшага літаратурнага ўздыму. Ён супаў з новай хвалій беларускага адраджэння, абуджэннем нацыянальнай самасвядомасці, цікавасці да роднай гісторыі і культуры. Актыўна пачалі працаўцаў у жанрах паэзіі і прозы пісьменнікі старэйшага пакалення: А. Нафрановіч, Н. Захарэвіч, Я. Абрамовіч, З. Шыман; і маладзейшыя: А. Касцень, І. Пракаповіч, П. Літвіновіч, А. Гарбуль, Л. Трубач, В. Лісіцкая, Г. Жук, С. Ліпень. Зараз у раёне жыве і працуе каля 30 аўтараў, творы якіх перыйядычна друкуюцца як у мясцовай прэсе, так і ў рэспубліканскіх выданнях. За апошнія 15 гадоў колькасць аўтараў, якія маюць свае кніжкі, вырасла да 14, а колькасць выдадзеных кніг — да 45. Гэта значыць, што ў сярэднім у год пісьменнікамі Паставшчыны выдаецца 2–3 кнігі.

Важным аб'ектам культуры з'яўляецца краязнаўчы музей. Ён налічвае каля 7000 экспанатаў. Мае аддзелы прыроды, гісторыі Паставскага раёна, Вялікай Айчыннай вайны, этнографічны. Сярод экспанатаў — археалагічныя калекцыі кафлі XV – пачатку XX стагоддзя, скарб талераў і ортаў XVII стагоддзя, планы панскіх маёнткаў, матэрыялы пра падпольны і партызанскі рух, развіццё гаспадаркі ў пасляваен-

«Абра́з Ма́ці Божай Жыровіцкай» у Паставах

«Анса́мбль наро́днай музы́кі «Паазе́р’е»

« Ветэранны вайны.
2008 г.

« Дзіцячы аздараўленчы
лагер «Ветразь»

« Дом для заезду, XVIII ст.
(сёння — краязнаўчы музей)

ны час. У этнаграфічнай экспазіцыі куток інтэр'ера сялянскай хаты, тканыя дываны, вышываныя сеткі, керамічныя вырабы і іншае.

Акрамя раённага краязнаўчага музея ў Паставах дзейнічае музей Вялікай Айчыннай вайны ў СШ № 2, краязнаўчы куток у СШ № 5; экалагічны музей у СШ № 1. У адным з пакояў раённай бальніцы (былы палац Тызенгаўзаў) створана невялікая музейная экспазіцыя, якая адлюстроўвае гісторыю маёнтка і захапленні ягоных гаспадароў. Калекцыйныя зборы сучаснага мясцовага жывапісу, дэкаратыўна-дэкоратыўнага мастацтва, народнай музыкі і фальклору знаходзяцца ў будынку раённага арганізацыйнага метадычнага цэнтра аддзела культуры «Стары млын», які знаходзіцца ў гістарычным будынку XIX стагоддзя ў цэнтры горада каля моста цераз р. Мядзелка.

У ім работа па захаванню і перадачы спадчыны вядзеца ў гуртках па народнай вышыўцы, вязанні, аплікацыі з са-

ломкі, саломапляценні, кераміцы, ганчарстве, народным ткацтве, габелене, пляценні паясоў.

Пры Доме рамёстваў дзейнічае клуб нацыянальнай кухні, гульні, абрадаў «Традыцыя», удзельнікі якога аднаўляюць і дэманструюць багатую мясцовую кухню і забавы жыхароў гэтай зямлі.

У цесным супрацоўніцтве з Домами рамёстваў арганізуе сваю дзейнасць клуб народных умельцаў «Майстры». Вядомымі майстрамі з'яўляюцца Т. Петух (выцінанка, саломапляценне, ткацтва), М. Аўгусціновіч (пляценнем з лазы), Ю. Фурс (кавальства), С. Шчэрба (ганчарства), М. Ананьевіч (вышыўка), В. Шашура (разьба па дрэве), Ж. Глабенка (вышыўка, габелен), А. Анкудовіч (саломапляценне), П. Турла (выраб пудзіл птушак і звяроў).

Апошнім часам актыўізавалася праца за здаровы лад жыцця. Для заняткаў фізічнай культуры і спортум у раёне ў 2004 годзе ўведзены ў эксплуатацыю гарадскі

☞ Пастаўская раённая бібліятэка

☞ Старшыня Пастаўскага райвыканкама Э. П. Казура выступае на фестывалі «Звініць цымбалы і гармонік»

☞ Стары млын

стадыён, маюцца 3 фізкультурна-аэдараўленчыя комплексы, 33 спартыўныя залы, 2 водныя басейны.

Найбольшай папулярнасцю карыстаецца валейбольная каманда «Атлант-Д» г. Паставы, якая ўдала выступае ў 1-й лізе чэмпіяната Рэспублікі Беларусь па валейболе. Таксама шмат прыхільнікаў мае футбольная каманда «ПМЦ-Паставы», якая здолела прабіцца ў першую лігу чэмпіяната Беларусі.

Пастаўшчыне пашанцавала. У гарадскім і раённым органах кіравання склаліся творчыя калектывы, якія не толькі здольны бачыць перспектывы развіцця горада і раёна, але і знаходзіць сродкі для рэалізацыі планаў, рацыянальна выкарыстоўваць працоўныя рэсурсы, «чалавечы фактар». У значнай ступені гэта адбываецца дзякуючы энергічнай дзейнасці старшыні Пастаўскага райвыканкама Эдуарда Пятровіча Казуры. Менавіта з яго асобай большасць пастаўчан звязвае тыя станоўчыя зрухі, якія адбыліся ў гарадскім жыцці апошніх гадоў.

☞ Пытанні і заданні:

1. Якія прычыны выклікалі эканамічны крызіс у Беларусі ў 90-я гады ХХ стагоддзя?
2. Якія праблемы на Пастаўшчыне з'явіліся ў час эканамічнага крызісу?
3. Якія буйнейшыя прадпрыемствы працуюць зараз у нашым краі? Што яны выпускаюць?
4. Чаму стварэнне аграгарадкоў з'яўляецца важным накірункам дзяржаўнай палітыкі ў сельскай гаспадарцы?
5. Якімі дасягненнямі ў сферы культуры можа ганарыцца Пастаўшчына?

Тэма III

Матэрыйяльная і духоўная спадчына

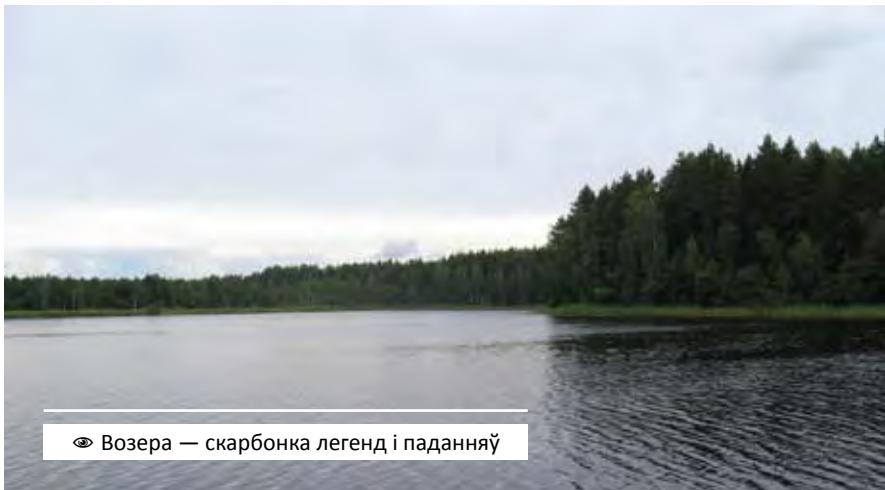
§ 22. Легенды і паданні

1. Вусная народная творчасць. Найкаштоўнейшы скарб народа — гэта яго мова. Менавіта праз яе людзі могуць размаўляць між сабой, выказваць свае думкі і пачуцці. Спрадвечная мова жыхароў Пастаўшчыны — беларуская, бо ва ўсе часы беларусы складалі большую частку насельніцтва. Аднак людзі размаўляюць на дыялекце — мясцовай гаворцы, якая з'яўляецца разнавіднасцю агульнанароднай мовы. Дыялектная мова адрозніваецца ад літаратурнай сваёй абмежаванасцю пашырэння, звычайна вуснай формай бытавання, вузкай грамадскай ужывальнасцю. Напрыклад, у нашай мясцовасці шырокая ўжываюцца канчаткі -ець, -аць, -эць, -ышь у дзеясловах З-й асобы адзіночнага ліку і спражэння (нясець, бярэць, ідзець, кажыць). Таксама часта можна пачуць рэдкія слова: «пяявун» — певень, «бу-сел» — бацян, а ў некаторых мясцовасцях нашага раёна кажуць: не столь, а «сталяванне», тут — «тутака», там — «тамака», вунь там — «вуньдзіка», жэрдка — «жэрдзіна», зусім — «саўсім».

На Варапаеўшчыне слова «стройна» ўжываюцца ў значэнні «прыгожа», на Лынтушчыне «прыгожы» — гэта «пекны». На Лынтушчыне і Мягуншчыне «гілі» — гэта авадні. Вось яшчэ некалькі прыкладаў дыялектных слоў: вышчарка — рагатун; вырва — праныра; вадзіцца — сварыцца; вандзэлак — клунак; вея — мяцеліца; грэмзаць — неакуратна пісаць; драбіна — лесвіца; дакляраваць — абяцаць; дзялка — участак сенакосу, пасеваў; дранка — страва з дранай бульбы; ешчы — непераборлівы ў ядзе; жыргаць — пераступаць праз нешта; зімна — холадна; камы — таўчоная бульбяная каша; касмыль — пасма валасоў; лахудра — неахайнай жанчына; любовы — нятлусты; матуз — шнурок; пагурак — узгорак; пісклюк — кураня; рулі — малако з накрышаным хлебам; скаба — рабрына; хэнць — жаданне, імкненне; шчыток — печка; швэдар — світэр.

Трэба адзначыць, што на гаворкі краю зрабілі пэўны ўплыў літоўская, польская і руская мовы.

На роднай мове ствараліся і перадаваліся з пакалення ў пакаленне вусныя народныя творы: сказы, прымаўкі і прыказкі, загадкі, вершы, песні, казкі, легенды, паданні.

🕒 Возера — скарбонка легенд і паданняў

Прыказкі і прымаўкі — гэта адшліфаваная стагоддзямі народная мудрасць, народны вопыт, які перадаваўся ад дзядоў унукам. Вось некалькі з тых, якія ўжываюцца на Пастваўшчыне:

- ✿ Замужам быць, не кашульку шыць.
- ✿ Краса прыглядзіцца, разум прыгадзіцца.
- ✿ Мужу праўду не кажы, толькі лытку пакажы.
- ✿ Хто рана ўстаець, таму Бог даець.
- ✿ Ціхая свіння глубока рые.
- ✿ Абяцанка цацачка — дурному — радасць.
- ✿ Вялікія сабакі, вялікі брэх.
- ✿ І Бога хвалі, і чорта не гнявеi.
- ✿ Каб я знала, што замужам ліха, сядзела бы ў матулі ціха.
- ✿ Маўчу, дык пэўна замуж хачу.
- ✿ Мужык, як варона, а хіцёр, як чорт.
- ✿ Сею, бараную, увідзеў дзеўку маладую, кінуў-рынуў баранаваць, пайшоў дзеўку абдымати.

Багата Пастваўшчына народнымі песнямі, абрарадавымі замовамі, казкамі, загадкамі.

2. Легенды. Сярод шматлікіх жанраў вусна-паэтычнай творчасці беларускага народа легенда займае даволі значнае месца і вызначаецца сваім адметнымі харектарамі. Гэты жанр не такі папулярны,

як казкі, песні, загадкі, прыказкі і прымайкі, але заўсёды выклікае цікавасць, бо праўда жыцця там мудрагеліста пераплятаецца з нястрымнай фантазіяй і выдумкай народа.

Легенда — гэта фальклорнае або літаратурнае фантастычнае, як правіла, празаічнае апавяданне, якое падаецца і ўспрымаецца як верагоднае.

Народная легенда належыць да найбольш старажытных жанраў фальклору. Чалавеку далёкага мінулага былі незразумелыя многія з'явы ў навакольным жыцці, якія ён спрабаваў растлумачыць уздзеяннем таемных незвычайных сіл. Невыпадкова ў шэрагу беларускіх народных легенд разам з рэалістичным, часта бытавым адлюстраваннем жыцця дзейнічаюць нячыстая сіла, чарадзей і г. д. Вось якая легенда існуе пра Чортаў (Здань) камень Саболкаўскі: *Аднойчы пайшоў мужык у начное каня пасвіць, стрэльбу з сабой узяў, каб, часам, ад ваўкоў адбівацца. І каля каменя ўбачыў ён нейкага незнамага старога чалавека, які таксама быў са стрэльбаю. Стары прапанаваў абмнянца стрэльбамі, кажучы, што ягоная лепшая за мужыцкую, бо і страляе лепей, і аздоблена рознымі ўпрыгожаннямі. Спакусіўся мужык на такі абмен, хоць і ягоная стрэльба была не благая і амаль што новая. Стары пайшоў, а мужык, задаволены, застаўся пасвіць каня, раз пораз кідаючы позіркі на прыгожую новенъкую зброю.*

Калі мужыка змарыў сон, то ён уладкаваўся на камні, прыціснуўшы да сябе стрэльбу, і заснуў. Раніцою, прачнуўшыся, ён са здзіўленнем убачыў у сваіх руках замест стрэльбы нейкі доўгі сук. А ягоная ляжала пасярод паляны побач з канём, што працягваў пасвіцца.

Ведучы цяжкую і ўпартую барацьбу з прыроднымі стыхіямі, старажытны чалавек у сваім уяўленні атаясамліваў іх з нейкімі цёмнымі, варожымі людзямі сіламі. Так з'яўляліся легенды пра нячыстую сілу, якая быццам жыла ў непраходных балотах, дрымуемых лясах, азёрах... Шэраг легенд звязаны з штодзённым бытам селяніна, у якіх таксама ўздзеяннем незвычайных сіл тлумачыцца паморак хатній жывёлы, неураджай. Часта, дзякуючы фантазіі расказчыка, сюжэт легенды знарок ахінаўся покрывам асаблівой таямнічасці і жудасці (напрыклад, легенды аб скарбах). Вось як, напрыклад, у гэтай: «*Мы з мужам ішли на начны цягнік. Раштам бачым, што збоку ад нас воўк бяжыць. Шэрсць у яго стаіць дыбам, хвост*

✉ Камень з выбітим крижкам
у Саранчанах

✉ Вялікі камень Чашкоўшчынскі

✉ Камень-воўк

*трубой, язык высунуты,
вочы блішчаць. Мы ідзём,
і ён бяжыць побач, ні на
крок не адстае. Але потым
рушиў хутчэй, апярэдзіў
нас.*

*Нечакана адчынілася неба, вялікае свято разышлося наво-
кал, а воўк раптоўна знік. Мы вельмі спужсаліся, стаялі знямельня
і не маглі нават варухнуцца. Праз нейкі час усё сталася, як і раней.
Ачунялі мы, здзіўлены паглядзелі адно на аднаго, не разумеючы ці
то сон, ці то праўда. Цікаўнасць не дала нам спакою. Падышлі мы
з маім чалавекам да таго месца, дзе дзіўны воўк пратаў, і ўбачылі,
што там ляжыць вялікі шэры камень. Відаць, гэта звер знік,
ператварыўшыся ў камень.*

*Кажуць, што пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі праходзіў праз
нашу вёску стары салдат, які быў апрануты ў «царскую форму». Ён расказаў што тут вельмі шмат золата схавана. Але шкада,
што я ў той час была малая і салдат не мог паказаць месца, дзе быў закапаны скарб. Можа, той скарб і пад гэтым каменем.
А шэры воўк, якога бачылі неаднаразова каля камня, сцеражэ
зямное багацце.*

Аднак часцей за ўсё ў беларускіх народных легендах над цёмнымі чараўнічымі сіламі перамогу атрымлівае чалавек, яго смеласць, стойкасць, кемлівасць.

Глыбокай пяшчотнай любоўю да роднага краю і роднай прыроды прасякнуты паэтычныя легенды аб утварэнні найбольш вядомых азёраў і рэчак. Вось як апавядае легенда пра Дзяявочую затоку Камайскага возера: «*Гэта гісторыя адбылася яшчэ пры цары. Працавалі ў мясцовага пана парабкамі адны маладыя хлопец з дзяўчынай. І такое каханне ў іх паміж сабой было, што людзі на- ват прымаўкі жартаваўлівия аб гэтай неразлучнай пары складалі. Кажуць, і дня не маглі адно без другога празыцы.*

І ўсё б было добра, справа ішла да вяселля, каб не мясцовы пан, іх гаспадар. Маладосць і прыгажосць той дзяўчыны спакусіла пана на злачынства.

У той час па нашаму краю бадзялася нямала збеглых з катаргі непрытульных «маскалёў». Яны, як цыганы, доўга не сядзелі на адным месцы, бо для такіх узяць што чужое, абрааваць ці забіць чалавека, што раз плюнуць. Вось, з двумя такімі бандытамі і зглаварыўся пан, як разлучыць закаханых.

Па агульнай змове з бандытамі, адправіў пан тога парабка аж у Лынтупы прадаць цяля. Усё было прадугледжана, каб нішто і ніхто не перашкодзіла бандытам. Паکуль хлопец дабраўся ў далёкае мястэчка, пакуль змог прадаць па больш-менш падыходзячаму кошту гэта самае худое цяля з панскага статку, дык і нядоўгі кастрычніцкі дзень падышоў да свайго сканчэння. Ужо пасля Радуты хлопца ахінула цёмная восеньская ноч. Імжыў дождж, у цемры і цішыні гэтай непрагляднай ночы ўсё жывое пахавалася ў свае сковішчы ад невыноснай вільгаци і зімна, толькі чаўканне па набраклай ад вады дарозе лапцяў адзінокага падарожніка гулка адгукалася ў цягучым густым паветры. Напэўна лепшага часу да злачынцаў і не прыдумаеш. Так і адбылося, як задумалі пан і бандыты. На другі дзень знайшлі таго парабка недалёка ад Лодасяў на дарозе забітым і абрааваным.

Немагчыма перадаць, як гаравала аб сваім каханым яго дзяўчына. Людзі самі, гледзячы на яе, лілі горкія слёзы.

А крывадушны пан не пасаромеўся сам прыйсці ў хату бацькоў той дзяўчыны. Бацькам сказаў, што вельмі ўзрушены горам дзяўчыны, што шкадуе яе і, каб паменшыць яе гора, забірае іх дачку да сябе ў палац.

Зашчымелі ў нядобрым прадчуванні сэрцы бацькоў, ды што з панам зробіш. Пры цары кожны пан у сваіх уладаннях быў і царом і богам, не тое што ў старажытныя вольныя часы.

Калі ж дзяўчына апынулася ў поўнай яго ўладзе, пан пачаў дамагацца яе. У панскім палацы не было каму заступіцца за бедную парабчанку. Не дабром, дык сілай узяў бы яе пан. Таму і сказала дзяўчына свайму кату, што, як усе заснуць, сама прыйдзе да яго.

Але дарэмна чакаў яе пан усю ноч. Дзяўчына, як усе ляглі спаць, патаемна вылезла ў акно і пабегла да берага Камайскага возера, дзе раней сустракалася са сваім кахраным.

Доўга плакала яна там аб сваім кахраным, аб сваёй гаротнай долі. Анасля ўсталала і са словамі: «Калі не ты, мой любы, дык ніхто мяне не возьме!» — кінулася ў чорную сцюдзённую воду возера.

З той пары і завецца гэта месца Дзяявочай затокай. Людзі кажуць, што да цяперашняга часу ў паўнамесячныя ночы даносіцца з вады стогны той парабчанкі. І калі хто пачуе гэтыя стогны, хутка развітаеца са сваім кахраным ці кахранай».

Нарэшце, у шэррагу беларускіх легенд апываеца сам чалавек, яго выключнае ўмельства ў працы, сіла і хараство яго пачуццяў.

3. Паданні. Па форме і зместу блізка да легенд стаяць народныя паданні. Паданне — гэта вусна-паэтычнае празаічнае апавяданне, у якім ад імя сведкі або ўдзельніка падзеі паведамляеца пра сапраўдныя ці магчымыя ў жыцці падзеі, пра рэальных асоб. Паданне адрозніваеца ад легенды адсутнасцю чарадзейнага, незвычайнага. Існуе шмат паданняў пра паходжанне паасобных гарадоў, вёсак, урочышчаў, геаграфічных назваў, адлюстраваны пэўныя гістарычныя падзеі або расказваеца пра спраўах выдатных гістарычных дзеячаў ці пра подзвігах асобных народных герояў. Часам вусныя сказы пра герояў набываюць характэрныя рысы легенды.

Шмат розных паданняў бытуе ў нашым народзе аб помніках дайніны, аб камянях і дрэвах, аб крыніцах. Людзі заўжды памяталі старажытныя паселішчы і пахаванні, культавыя аб'екты і прысвойвалі гэтым мясцінам спецыфічныя назвы. Узнікалі паданні аў іх. Назвы і паданні служаць адлюстраваннем розных гістарычных падзеі і светаўспрымання наших продкаў. Так, на Пастаўшчыне да нашага часу заставаліся такія назвы курганных могільнікаў,

☞ Курган Магіла рыцара

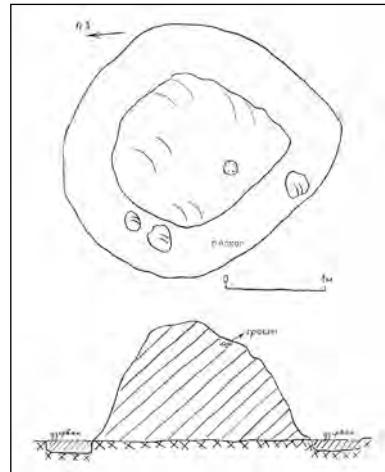

☞ Інтэр'ер Пакроўскай царквы ў Асінагарадку

ў Гарадзішчы ёсць патайныя дзвёры, якія вядуць у склеп, у якім шмат зброі і залатых манет. З гэтага склепа, нібыта, падземны ход вядзе ў такі ж склеп пад гарадзішчам Гарадок (Асінагарадок).

На жаль, не ўсе паданні запісаны, і яны знікаюць з народнай памяці. А кожнае з іх — гэта старонка нашай гісторыі.

Асабліва авеяны паданнямі былыя язычніцкія культавыя месцы. Па-першае, гэта узгоркі, дзе і сёння, як і стагоддзі назад, спраўляюцца Купаллі. На Пастаўшчыне яны маюць як славянскія назвы (Лысая гара каля возера Швакшты, Лысая гара каля в. Шыркі, Чорная гара (гарадзішча) каля в. Данеўцы), так і балцкія (літоўскія) назвы, накшталт Піляканя. Адзін з пагуркаў каля в. Каптаруны мясцовыя жыхары называюць Лігаліна. Пра адзін з пагуркаў каля в. Саранчаны існуе паданне, быццам гэта магіла рыцара часоў ВКЛ.

☞ Святы (дзіравы) камень
Каптарунскі. Схема

як Магілы, Капцы і назвы гарадзішчаў — Гара, Гарадзішча, Гарадок. Несумненна, аб кожным з іх існуе шмат паданняў. Напрыклад, у вёсцы Сарокі расказваюць, што

Мала вывучанымі да апошняга часу застаюцца культавыя валуны і каменныя крыжы. Да многіх валуноў яшчэ і сёння ходзяць веруючыя. Да культавых валуноў адносяцца такія, якія маюць назвы і аб якіх існуюць паданні. Яны звычайна маюць выемкі, знакі, надпісы і малюнкі. Сярод такіх камянёў на Пастаўшчыне можна назваць Святы камень, які знаходзіцца ў лесе каля в. Каптаруны. Як сведчаць мясцовыя жыхары, вада з выемкі лічыцца святой. Да нядайняга часу людзі пакланяліся гэтаму валуну. Культавым аб'ектам мог быць і вялікі камень у балоце каля в. Высокое.

У беларусаў быў распаўсюджаны і культ дрэў. Па-першае, культ дубу. На пачатку нашага стагоддзя этнографамі зафіксавана, што дубам наслілі ахвяры і на іх галінкі вешалі ручнікі. У Паставах цікаласць уяўляў дуб над рэчкай за касцёлам. Яго спілавалі ў 2007 годзе. Магчыма, на тым месцы было паганскае капішча.

Павагай у беларусаў карысталіся таксама сасна, ліпа, асіна. У вёсцы Асінагарадок ёсьць старажытнае гарадзішча. У паданні пра яго гаворыцца, што ў час шведскай навалы там стаяў рускі полк. Разведка данесла, што ад вёскі Сарокі ідуць шведы. Тады началі служыць малебен, а ікону павесілі на асіне. Але не паспелі малебен закончыць, як шведы прыйшлі. Людзі кінуліся ў бой, адблів ворагаў і пагналіся за імі. Ікона ж так і засталася на асіне. Потым на гэтым месцы пабудавалі Пакроўскую царкву. У яе змясцілі цудатворную ікону, якая і стала называцца асінагародской іконай.

🕒 Капліца Снарскіх
у Шынаўшчыне

🕒 Ля святой крыніцы
у Вярхоўі (в. Жданы)

Часта пакланяліся крыніцам. У часы хрысціянства каля такіх крыніц сталі ставіць крыжы, у тым ліку і каменныя, і будавалі капліцы. Капліца каля Святой крыніцы знаходзілася да 1963 года каля вёскі Жданы на Варапаеўшчыне.

Усе легенды і паданні ўтрымліваюць звесткі надзвычай важныя і цікавыя, бо гэта і ёсьць адгалоскі міфаў нашых далёкіх продкаў. Таму вельмі важна іх запісваць, збіраць, захоўваючы мову апавяданняў, бо фальклорныя крыніцы не толькі пашыраюць нашы веды па гісторыі, але і робяць яе больш цікавай, разнастайней, захапляючай...

☞ Пытанні і заданні:

1. Чаму мова — найкаштоўнейшы скарб народа?
2. У чым асаблівасці дыялектаў Пастаўшчыны?
3. У якіх формах прадстаўлена ў нашым краі вусная народная творчасць?
4. Чым адрозніваюцца легенды ад паданняў?
5. З якімі прыроднымі аб'ектамі звязана большасць легенд і паданняў нашага краю?
6. Па якіх прыкметах можна вызначыць, што легенда, казка або паданне «нарадзіліся» на Пастаўшчыне, а не дзесяці ў іншым куточку Беларусі?
7. Якія мясцоваяя казкі ты ведаеш?

§ 23. Матэрыяльная культура

1. Асаблівасці матэрыяльнай культуры. За доўгую гісторыю жыхары Пастаўскага раёна стварылі розныя матэрыяльныя і духоўныя каштоўнасці, якія сталі традыцыйнымі.

Матэрыяльная культура народа ўключае ў сябе асаблівасці размяшчэння паселішчаў, арганізацыю і будаўніцтва жылля і гаспадарчых будынкаў, выраб і аздабленне прылад працы, прадметаў паусядзённага ўжытку, адзення, абутку, развіццё іншых рамёстваў і промыслу. Яна развіваецца пад уплывам пэўных геаграфічна-кліматычных умоў мясцовасці, гісторыі народа, яго духоўнай культуры.

Рассяленне людзей заўсёды звязана з краявідамі мясцовасці, яе прыроднымі ўмовамі. Здаўна жыхары імкнуліся размяшчаць сваё жытло каля вады. Азёрны край ствараў для гэтага найлепшыя магчымасці. Яшчэ паляйунічыя і рыбаловы ў старажытнасці наладжвалі стаянкі там, дзе маглі знайсці ежу і ваду. Пазней людзі зразумелі каштоўнасць узбярэжжаў вадаёмаў для мэт земляробства і жывёлагадоўлі. Водная сістэма з'яўлялася і старажытнейшым транспартным шляхам.

Уздоўж рэк, на берагах азёр знаходзіцца пераважная колькасць значных населеных пунктаў Пастаўшчыны, такіх, як Паставы, Варапаева, Лынтупы, Дунілавічы, Казлоўшчына, Камаі, Ласіца, Ляхаўшчына, Юнькі і іншыя. Шэраг паселішчаў узняклі на месцах ляднага земляробства, калі ў выніку працоўнай дзейнасці чалавека адступаў лес, аддаючы прастору пасевам. Людзі імкнуліся таксама сяліцца і каля радовішчаў карысных выкапняў (Гута, Рудка, Жалязоўшчына).

2. Асаблівасці жылля. Сядзіба — гэта ўчастак зямлі з дваром, садам і агародам. Раней двор падзяляўся на чысты: хата, сені, істопка (варыўня), клець і гаспадарчы: пабудовы для жывёлы, птушкі, гаспадарчага начыння (хлявы, вазоўні, паветкі), абароджаны дзяннік (загон для жывёлы). Бодаль знаходзілася гумно і прыгумненне (гумнішча).

У Беларусі выдзяляюцца тры тыпы забудовы двара. Першы з іх, самы старажытны, нагадваў невялікую ўмацаваную крэпасць

і называўся «вяночнай забудовай», бо хата, клеці і хлявы ўтваралі замкнёны 4-кутнік, прамежкі паміж пабудовамі закрываўся глухім бярвенчатым плотам, а патрапіць у двор можна было толькі праз веснічкі ў браме. Другі тып, *пагонная забудова*, найбольш пашыраная на Паставшчыне ў вёсках, уяўляе сабой пабудовы, злучаныя між сабой у адзін рад пад агульным дахам. Трэці тып, *сучасны*, — гэта калі пабудовы не звязаны між сабой, а хлеў аднесены на некаторую адлегласць ад хаты.

Сярод важнейшых пабудоў, якія існавалі на сядзібах Беларусі са старажытнасці, можна назваць: клець (свіран), варыўня (істопка), пограб (склеп), лазня, хлявы (абора, або кароўнік, цялятнік, аўчарня, стайнія, куратнік), павець (паветка), гумно, ёўня (асець), пуня (адрына), азярод (друкі).

Асноўным будынкам на сядзібе з'яўляецца хата. У старажытнасці людзі жылі ў зямлянках і будах, пазней навучыліся ладзіць сабе наземныя жытлы з дрэва. Спачатку хаты былі курныя, без комінаў — дым выходзіў праз адтуліну ў сцяне, і толькі ў XIX стагоддзі яны былі заменены белымі (з печамі і комінамі). Галоўным матэрыялам для будаўніцтва была драўніна. Будавалі хаты найчасцей з хвоі і елкі, у ніжні вянец клаўся дуб. Спачатку ставілі пабудову проста на зямлі, пазней — на штандарах (драўляных слупах), потым — на каменным падмурку. Стрэхі рабіліся двух, трох і чатырохсхільныя і пакрываліся саломай, чаротам, дрэвам (дрэнкай, шчапой, гонтай, дошкамі). Падлога ў хаце ў старажытнасці была земляная і глінабітная, пазней — драўляная. Каля ўваходных дзвярэй майстраваўся ганак, пазней — веранда.

Здаўна людзі стараліся нейкім чынам упрыгожыць свае хаты. Найчасцей гэта праяўлялася ў формах вільчакоў (скрыжаваныя ўверсе страхі канцы ветраніц), якія мелі выгляд бычыных рагоў, конскіх галоў і глядзелі ў розныя бакі, аберагаючы хату ад злых духаў; у аздабленні франтонаў (найчасцей — сонца з промнямі);

❖ Пагонная забудова вёскі

упрыгожаннях ліштваў над вокнамі.

Галоўным месцам у хаце была покуць — кут наўскоскі ад печы. Там віселі абразы з ручнікамі, стаяў стол, а на скрыжаванні лаў — хлебная дзяжка. Уздоўж сцяны знаходзіўся спальны памост (палок), прымацаўаная да бэлькі, вісела калыска. З другой паловы XIX стагоддзя распаўсюдзіліся ложкі, канапы. Жылая частка хаты з аднакамернай паступова ператварылася ў шматкамерную.

У старых вёсках яшчэ можна сустрэць будынкі канца XIX — пачатку XX стагоддзя але сучасныя хаты шмат у чым адрозніваюцца ад традыцыйных беларускіх. Побач з драўлянымі цяпер будуюць цагляныя, блочныя, панэльныя, шлакабетонныя дамы. Стрэхі звычайна перакрываюцца шыферам або металачарапіцай. Некаторыя хаты звонку абіваюцца шалёўкай або сайдзінгам. Павялічыліся памеры і колькасць вокнаў, замест драўляных рам устаўляюцца шклопакеты. Унутранае убранне

⌚ Старая хата ў в. Ліцвінкі

⌚ Свіран у в. Каралінова

⌚ Гаспадарчая пабудова ў маёнтку Казлоўск

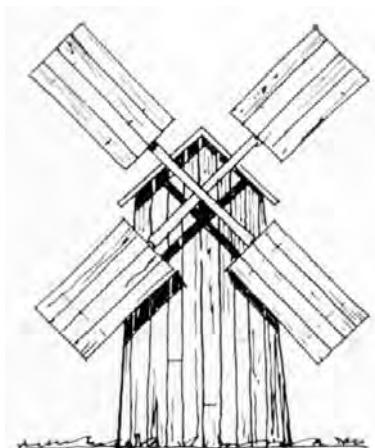
хат значна наблізілася да інтэр'ераў гарадскіх кватэр: 4-6 пакоіў, кухня, фабрычная мэбля і дываны, фарбаваная падлога, электрычнасць, газ, швейныя і пральныя машыны, тэлевізоры, кам'ютары, спадарожнікавыя антэны і іншыя рэчы сучаснай цывілізацыі.

Пры будаўніцтве хаты прытымліваліся народных звычаяў. Месца для яе выбіралася вельмі грунтоўна: глядзелі, каб дзялянка была вольная, не спрэчная, каб на ёй не знаходзілася чалавечых костак, каб на ёй нікто не парэзаўся, не пабіўся. Дрэва на пабудову нарыхтоўвалі ў снежні-студзені, бо ў гэты час яно смалістае, або ў сакавіку-красавіку, калі пачынаў рухацца сок — лічылася, што ён робіць драўніну мацнейшай. Ніколі не бралі дрэва, якое вывернула бура, бо казалі, што гэта «чорт сабе выбраў»; таксама не секлі і дрэва, якое навісала над другім — «хата згариць», і рыплівае — «будзе мучыць кашаль».

Пры закладцы хаты за вугал хавалі манеты, кавалак хлеба ці сыру, а часам і галаву пеўня, які прыносіўся ў ахвяру дамавіку. Каб засцерагчы дом ад перуноў, пад усе чатыры вуглы клалі кавалачкі ладану, пасвяценыя зёлкі щіхвойныя галіны. Паміж бярвёнамі маглі закладваць разнастайныя травы, сабраныя перад Купаллем, срэбныя манеты. Пры завяршэнні будаўніцтва гаспадар перакідваў праз апошні вянец асвечанае яйка, якое адразу закопвалася на месцы падзення з замовай, каб «вецер не здзіраў страху».

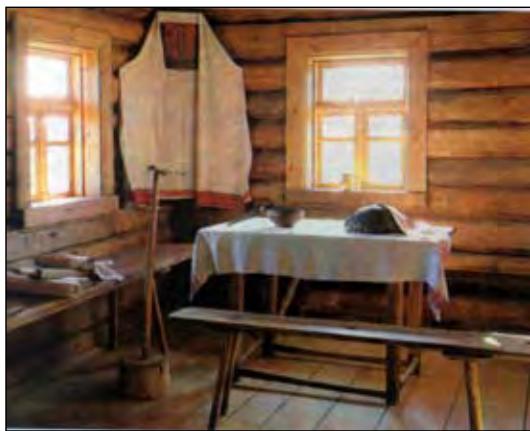
⌚ Лазня з саламянай страхой у в. Дзяўгуны

⌚ Шатровы (галандскі) млын-вятрак у Пастаўскім р-не

🕒 Млыны

🕒 Покуць

Напярэдадні ўваходзінаў у новы дом праз акно запускалі пеўня, калі ён спываў, то гэта быў добры знак. Засяляліся на поўню, каб «жыццё ў новай хаце было поўным». Першым заходзіў гаспадар, які нёс гаршчок з вуглямі, потым — гаспадыня з абразам, астатнія неслі маёмасць, у першую чаргу — стол. Гаспадар абносіў гаршчок уздоўж сцен, спыняючыся ў кожным куце, ставіў гаршчок на прыпекак і адразу запальваў у печы.

У дзень засялення запрошвалі гасцей і святара, каб асвяціць новае жытло. Госці, увайшоўшы ў хату, кідалі гроши на печ, клалі на стол хлеб-соль, дарылі гаспадарам посцілкі, абрусы і іншае, часам прыносілі і пускалі ў хату жывых курэй, гусей, парсючкоў і іншую хатнюю жывёлу.

3. Традыцыйнае адзенне і ежа. Традыцыйнае адзенне жыхароў Пастаўшчыны XIX стагоддзя значна адрознівалася ад сучаснага. Мужчыны ўлетку насілі саламянія капелюшы, кашулі навыпуск, вышытыя ўверсе і знізу, падперазаўшы іх чырвоным поясам. Штаны былі аднатонныя ці паласатыя з сукна. Запраўлялі іх у скуранныя боты. Часта адзенне дапаўняла цёмная камізэлька. У халодную пару надзяжалі армякі, буркі, кажухі, валёнкі. З часам з'явіліся фрэнчы, якія бераглі для ўрачыстых падзей.

Жаночае адзенне было больш разнастайнае. Дзяўчата і жанчыны насілі спадніцы ў зборку і ў кліны, паркалевыя блузкі з

❖ Традыцыйнае жаночае і мужчынскае адзенне на Пастаўшчыне ў старажытнасці

фальбонкамі. Пад іх ча-
ста надзывалі безрукаўку-
шнуроўку. На ногі вязалі
«тэпці», «чабаты». Лапці,
плеценыя з лазы, абувалі ў
лес ці на паству.

Спадніцы былі доўгія
да шчыкалаткі ў «паскі»
(палоскі) ці «шклянкі»
(клеткі). Абавязковымі для
жанчын былі фартухі —
будзённы і святочны.
З ваўнянай тканіны нату-
ральных колераў шыліся
жакеты. Папулярнымі
галаўнымі ўборамі ў нашай
мясцовасці былі каптуры і
хусткі. У дрэннае надвор'е
адзывалася вялікая тканая

хустка з «фрэндзелямі» (махрамі). Па словах старажылаў, калі ў дзеўкі не было хусткі з «фрэндзелямі», то і замуж яе ніхто не браў.

Галоўным прадуктам харча-
вання заўсёды быў хлеб. Яго пяклі¹
вялікімі буханкамі (па 4–6 кг) на
кляновым або аеравым лісці. Калі
хлеба не было, то пяклі з прэс-
най муکі праснакі або каржы.
З XVIII стагоддзя вялікае месца ў
харчаванні пачала займаць буль-
ба. Яе елі і ядуць цэлую і рэзаную,
вараную і смажаную; з дранай пя-
куць дранікі і бабку, з тоўчанай ро-
бяць камы, з пакрышанай — булён.
Бульба ідзе на прыгатаванне клё-
цак, калдуноў.

Традыцыйную ежу — крупя-
ную кашу — варылі галоўным чы-
нам з проса і аўсу, ячных і грэцкіх

❖ Лапці

🕒 Дранікі

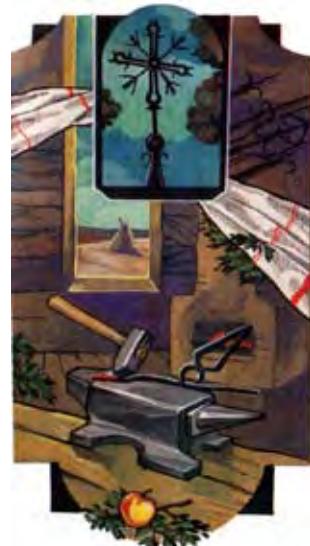
круп, гатавалі з малаком, мясам, салам, каўбасой. У час посту шырока ўжывалі квашаную капусту, зацірку, бліны. Летам гатавалі халаднік. Закалоўшы кабана, рабілі розныя мясныя прадукты: каўбасы, вантрабянку, крывянку, халадзец. Малако елі халоднае, гатаванае, але часцей — кіслое.

На традыцыйныя святы гатавали абрадавыя стравы. На маслені-

цу, акрамя бліноў, абавязковымі былі сыр і масла; на Вяліканне — фарбаваныя яйкі, сыр, масла, сала, кумпяк, парася; на Купалле варылі кулагу — кісла-салодкую мучную кашу з жытняй або грэцкай муکі.

4. Традыцыйныя промыслы і рамёствы. Жыхары Пастаўшчыны здаўна займаліся рознымі промысламі і рамёствамі, якія былі звязаны з апрацоўкай металу, драўніны, вырабамі з гліны, саломы, скуры, нітак, тканін. Да сярэдзіны XIX стагоддзя шыроке развіццё кавальскага рамяства звязвалася са здабычай жалеза з балотных руд. Амаль у кожнай вялікай вёсцы быў свой каваль, які вырабляў і рамантаваў металічныя часткі плугоў, сярпоў, кос, павозак, сячкарань, прылады хатняга ўжытку (нажы, сякеры, вілы) і г. д. Вядомыя кавалі жывуць і цяпер у вёсках Вярэнькі, Казлоўшчына, Кураполле, Навадруцк, Хацілы, г. п. Лынтупы.

Шмат сялян займалася ганчарствам. Яны выраблялі місکі, гладышы, жбаны, латкі, гарнушкі. Шырокая была распаўсюджаная задымленая кераміка, але сустракалася і абвараная (гатаваная). Была традыцыйная аплятаць гліняны посуд бяростай («берасцянікі») або дротам. У XIX стагоддзі вядомымі цэнтрамі

🕒 Кавальства

✉ Народны майстар ганчар
Сяргей Шчэрба

Адным з найбольш развітвіх рамёстваў на Па-стайшчыне было ткацтва. У якасці сыравіны выкарыстоўвалася воўна, кудзеля, каноплі. Ткалі палатно, ручнікі, абрусы, паясы. Для работы выкарыстоўваліся ткацкія станкі, якія былі амаль у кожнай хаце. Гэтай працай у вёсках займаліся жанчыны.

Апрацоўка скур — гар-барства — была цесна звязана з хатнім жывё-лагадоўляй і забяспечвала насельніцтва абуткам, адзеннем, конскай ву-пражжю. Выраблялі ску-ры і саматужнікі сяляне, і

ганчарства на Па-стайшчыне былі вёскі Буцавічы, Мышкі, Філіпаўцы.

Вельмі пашыраны быў дрэва-апрацоўчы промысел. Майстры забяспечвалі выраб прылад працы, сродкаў руху, прадметаў побыту — маслабоеч, дзежак, бочак, цэбраў, кроснаў, калаўротаў, куфраў, начовак, каромыслай, лодак, музычных інструментоў. Сталаўскімі ўменнямі славіліся жыхары вёсак Юнькі, Грэйцева, Манеўшчына, Лапачонкі, Андроны, Балаі, Дунілавічы.

✉ Драўляныя начоўкі

✉ Ткачыха за кроснамі

гараджане для сваіх уласных патрэб.

Аўчыны служылі матэрыялам для пашыву кожухоў, шуб, шапак. Апрацаваныя скуры свойскай жывёлы выкарыстоўваліся для вырабу скураных лапцяў, ботай, чаравікаў, «румынак», дзяг (мужчынскія паясы) і г. д.

Самадзейныя мастакі распісвалі мэблю, шкло, тканіну. У 1930–1950-я гады назіраўся росквіт умельства маляваных дываноў. На палатне, байковых коўдрах народныя мастакі малявалі букеты кветак, экзатычныя і рамантычныя віды — лебедзі і русалкі на возеры, алені ў лесе, тыгры на востраве. Цікавай культурнай з'явай на Пастаўшчыне быў і роспіс шкла. Папулярнымі ў нашых мясцінах былі і выцінанкі («выразанкі»), якія прыйшли да нас з Усходу разам з паперай і маюць доўгую гісторыю існавання. Пераважна з белай паперы, часам з газеты, вырабляліся фіранкі, сурвэткі, з каляровай — кветкі, птушкі, калядныя зоркі. Гэтыя від народнага дэкаратыўнага мастацтва бытаваў у нас амаль да сярэдзіны XX стагоддзя. Самымі ўлюбёнымі кампазіцыямі выцінанак на Пастаўшчыне былі ромбікі, зоркі, кветкі.

Некаторыя нашы сучаснікі прадаўжаюць старадаўнія традыцыі рамяства. Народнымі майстрамі з'яўляюцца В. Мелец (разьба па дрэве), М. Аўгусціновіч (пляценне з лазы), С. Шчэрба (ганчарства), Т. Петух (ткацтва, выцінанка), М. Ананьевіч (вышыўка), Ю. Фурс (каўальства).

✉ Маляваны дыванок з Пастаўшчыны

✉ Выцінанка

☞ Пытанні і заданні:

1. Што такое сядзіба?
2. Якія тыпы забудовы двара ёсць на Пастаўшчыне?
3. Як выглядае традыцыйна беларуская хата?
4. Якія звычаі звязаны з пабудовай хаты?
5. Апішы (вусна) асноўныя асаблівасці традыцыйнага мужчынскага і жаночага адзення на Пастаўшчыне. Якія іх элементы сустракаюцца ў сучасным адзенні?
6. З чаго гатавалі традыцыйную ежу жыхары Пастаўшчыны?
7. Дай характеристыку асноўных промыслаў і рамёстваў нашага краю.

§ 24. Традыцыі роднага краю

1. Народныя святы і абра́ды. Пастаўшчына славіцца сваёй багатай народнай культурай, якая бярэ пачатак у глыбокай старажытнасці. Паколькі асноўнымі заняткамі жыхароў былі раней земляробства і жывёлагадоўля, то абра́ды і звычаі людзей вельмі цесна звязаны з гадавым цыклам. Вылучаюць зімовыя, веснавыя, летнія і восенњскія святы і прысвяткі.

Абра́ды зімовагацыкла (Каляды, Куцця, Запусты) былі скіраваны на тое, каб загадзя паўплываць на будучы ўраджай і звязаны з ім дабрабыт сям'і. Галоўнае месца належала каледаванню, калі вясёлы гурт пераапранутай моладзі хадзіў па хатах з пажаданнямі шчасця і добра гаспадарам. У католікаў быў пашыраны падобны абра́д «Тры каралі». На зімовыя святкі ладзілася старадаўняя гульня «Жаніцьба Цярэшкі». Канец зімы («Запусты») моладзь адзначала катаннем на конях, на санках, зімовымі гульнямі.

❖ Велікодны стол

❖ Калядоўшчыкі

🕒 Купальскі карагод

Вясной на Пастаўшчыне святкавалі Вялікдзень (Вяліканне, Вельканец), Юр'е, Радаўніцу, калі людзі, памінаючы памерлых, прасілі бласлаўлення для працы на зямлі.

Летнія традыцыйныя святы ў славяноўскіх народах называлі велічнасць прыроды, божы дар жыцця.

Галоўнае свята лета — Купалле. Ноччу палілася вялікае вогнішча, вакол якога моладзь вадзіла карагоды, гуляла, скакала праз агонь, танцавала. Дзяўчата варожылі: плялі вянкі і пускалі іх па рацэ. Адчайныя хлопцы хадзілі ў лес шукаць папараць-кветку. У гэты ж дзень збіралі лекавыя травы.

Сярод восеніцкіх народных свят добра вядомы Пакровы і Асяніны — Змітраўскія дзяды. На Асяніны збіраліся родзічы і ішлі на могілкі, каб памянуць памерлых. Вечарам рабілі жалобны стол з багатай куццёй.

🕒 Дзяды. Памінальны стол

2. Традыцыі выяўленчага мастацтва. Традыцыі выяўленчага мастацтва бяруць пачатак ад Тызенгаўза. Вядома, што Антоній Тызенгаўз быў не толькі буйным магнатам-рэфарматаром, але і мецэнатам. Менавіта пры ім пачаўся культурны росквіт былога занядбанага мястэчка. А. Тызенгаўз захапляўся мастацтвам і збіраў калекцыі твораў жывапісу, графікі, скульптуры, прадметаў ужытковага мастацтва. Паводле гістарычных звестак, «нястомны ў ідэях падскарбій за пару тыдняў да сваёй смерці жадае адкрыць новую «рысавальнную школу» і па яго просьбе ў сядзібе начынне.

✉ Вокладка кнігі Канстанціна Тызенгаўза

✉ Карціна А. Ромэра «Хрыстос і сірата» ў Камайскім касцёле

Вялікім знаўцам жывапісу і графікі быў Канстанцін Тызенгаўз. Маючы ў сваім маёнтку ў Паставах багацейшую карцінную галерэю твораў сусветнавядомых мастакоў, а там былі Леанарда да Вінчы, Веранезе, Тынтарэта, Рубенс, Дзюрэр, Тыцыян, вядомы навуковец-арнітолаг выдатна малываў сам. Прыгожымі графічнымі малюнкамі ён аздобіў выданні сваіх кніг, у тым ліку і такой фундаментальнай працы, як «Апісанне птушак усіх частак свету» ў трох тамах.

Дачка Канстанціна Марыя Тызенгаўз-Пшаздзецкая вельмі захаплялася жывапісам, брала ўрокі малівання ў самага Дэла-круа, заснавальніка французскага рамантызму. Альбом з уласнымі малюнкамі кляштараў і касцёлаў яна падаравала Папу Рымскаму Лявону XIII на яго залаты юбілей. Удасканальваща ў жывапісе Марыя не змагла з прычыны хваробы — пальцы правай рукі сталі нерухомымі, і таму яе вялікі мастакі твор, які ўяўляў серую малюнкаў-мініяцюр з постацямі каралёў, гетманаў, вучоных і святых не быў закончаны.

Да пытанняў уплываў выяўленчага мастацтва на выхаванне чалавека у сваіх філософска-педагагічных працах звяртаўся брат Марыі Райнольд Тызенгаўз.

Пэўны ўнёсак у развіццё жывапісу на Паставшчыне зрабіў вядомы мастер Альфрэд Ромэр,

маёntак якога знаходзіўся ў Каралінове ў другой палове XIX стагоддзя. Нядаўна выяўленую ў Камайскім касцёле карціну А. Ромэра «Хрыстос і сірата» мастацтвазнаўцы адносяць да шэдэўраў выяўленчага мастацтва на Беларусі.

На сённяшні дзень у Паставах дзейнічае дзіцячая мастацкая школа, якой нададзена імя А. Ромэра. У ёй працуе шэраг таленавітых мастакоў. Будынак мастацкай школы знаходзіцца амаль у цэнтры горада на Камсамольскай плошчы (былы Рынак Задзейскі).

У Паставах працуе шэраг мастакоў, творы якіх вядомыя не толькі ў Беларусі, але і за яе межамі. Гэта І. Атрахімовіч, А. Гарошка, С. Дацэнка, Я. Забароўскі, Н. Кірылава, С. Сіповіч, А. Стакоўскі, Д. Шаруеў і некаторыя іншыя.

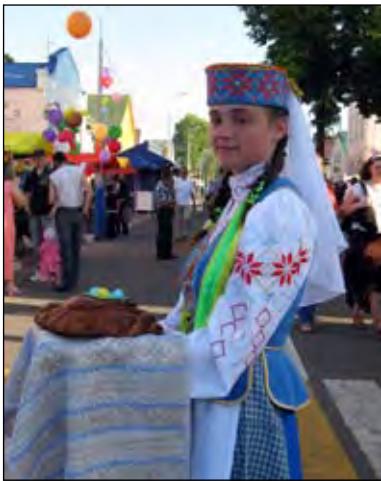
3. Музычныя традыцыі. Музычная культура мэтанакіравана пачала развівацца на Пастаўшчыне ў XVII–XVIII стагоддзях. На тыя часы пры многіх шляхецкіх сядзібах існавалі прыгонныя аркестры, якія былі сведчаннем узроўню культуры ўладароў маёntкаў і прэтэнзіяй на арыстакратычны лад жыцця. На развіццё музычнай культуры траціліся вялікія сродкі.

У 1782 годзе вядомая ў Еўропе балетная школа з часткай інструментальнай капэлы А. Тызенгаўза была перавезена з Гародні ў Паставы. У гэтай школе вялікая ўвага аддавалася ўрокам музыкі. Выхаванцамі школы былі дзецы прыгонных сялян толькі з маёntкаў магната. Дзяўчынкі вучыліся іграць на клавіцымбалах, а хлапчукі — на басэтлі (кантрабасе). У малодшых класах займаліся па 5 гадзін. Музычная адукацыя пераймала лепшыя еўрапейскія ўзоры.

Музыкай захапляўся сын Канстанціна Тызенгаўза Райнольд. У 70-я гады XIX стагоддзя ён стварыў Паставаҳаркестрава-харавую школу, у якой вучыліся дзецы з мястэчка. Кіраваў школай Пётр Шчука — таленавіты музыкант і педагог. У школе дзейнічаў аркестр,

«Сінтэз мастацтваў». Сумесная работа мастака І. Атрахімовіча і кавала Ю. Фурса

🕒 Хлеб-соль удзельнікам фестывалю «Звіняць цымбалы і гармонік»

🕒 Дыятанічныя цымбалы

🕒 Амфітэатр

які набліжаўся па складу да малога сімфанічнага аркестра, і хор з 24 чалавек. У рэпертуары пастаўскага аркестра і хору было каля 30 опусаў: уверцыры, месы, маршы. Аркестр і хор бралі ўдзел у рэлігійных і свецкіх святах. Дзейнасць школы падтрымлівала Марыя Тызенгаўз-Пшаздзецкая.

Райнольдам Тызенгаўзам напісаны аўтэнтычная праца «Спевы і музычнае суправаджэнне», якая ўключала 11 раздзелаў. У ёй аўтар разважаў пра тое, што такое спевы, як выявіць музычную адонасць дзяцей, як трэба пачынаць навучанне спевам, якія бываюць музычныя інструменты, што трэба рабіць, каб музычная культура пашыралася сярод простага люду.

Далёка за межамі краіны вядома пра музычныя традыцыі краю, бо Паставы з 1992 года з'яўляюцца сталіцай міжнароднага фестывалю народнай музыкі «Звіняць цымбалы і гармонік». На свята народнай музыкі прыязджаюць фальклорныя калектывы з розных краін. У праграме фестывалю звычайна праводзяцца конкурсы, ладзяцца канцэрты, арганізуюцца творчыя майстэрні. Фестывальная музыка ўзніклі дзякуючы музыкам і спевакам, якія з

пакалення ў пакаленне зберагалі, узбагачалі і перадавалі нашчадкам лепшыя ўзоры народных мелодый, песень, танцаў. У 60-я гады XX стагоддзя набыў шырокую вядомасць Груздаўскі цымбалъны аркестр, пазней яго традыцыі пераняў фальклорны ансамбль «Паазер'е», які створаны пры Пастаўскай музычнай школе. Нязменным кірауніком калектыву з'яўляецца А. А. Собаль. У 2006 годзе ансамблю споўнілася 15 гадоў. За гэты час музыкі далі шмат канцэртаў у розных краінах, сталі лаўрэатамі рэспубліканскіх і міжнародных конкурсаў.

4. Традыцыі і тэатральнае мастацтва. У маёнтку А. Тызенгаўза ў 1781–85 гадах дзейнічала прыватная балетная школа, адзіная ў Рэчы Паспалітай. У ёй рыхтаваліся да выступу на сцэне 16 дзяўчат і 18 хлопцаў. Выкладалі ў ёй Ле Ду і прыгонны танцоўшчык Рымінскі. Ставіліся пераважна школьнія балетныя спектаклі. У 1785 годзе ў Варшаве быў паказаны балет «Гілас і Сільвія». Выхаванцамі пастаўскай балетнай школы з'яўляліся вядомыя танцоўшчыкі таго часу Апалонія Дарэўская, Адам Бжазінскі і Андрэй Кухальскі. Пасля смерці А. Тызенгаўза балетная школа пера стала існаваць.

Тэатр у Паставах адрадзіўся ў 1920-х гадах у фармаце драматычнага гуртка. У 1927 годзе ён меў статус беларускага народнага тэатра. Варта адзначыць мужнасць і патрыятызм актораў, якія ставілі беларускія спектаклі ва ўмовах паланізаторскай антыбеларускай палітыкі ўладаў.

У газеце «Беларуская крыніца» № 44 ад 1927 г. паведамлялася: «Беларускі народны тэатр у Паставах ставіў “Паўлінку”. У ролі Пранцыся ёсьць слова: “Хай пан скавае сваю пансскую мову свінням на снеданне”. Прысутныя шпікі думалі, што было сказана не “панскую”, а “польскую”. Ну і давай чапіцца... Цягаль, дапытвалі... Сарвалі наступнае прадстаўленне».

На сядзібе Зюзі Паазёрскага

У 1959 годзе пастваўскі тэатр атрымаў званне народнага. Актыўна дзейнічаў да 1985 года.

5. Літаратурныя традыцыі. Паставы маюць трывалыя літаратурныя традыцыі, якія зарадзіліся ў канцы XVIII стагоддзя. Іх пачынальнікам можна лічыць гаспадара горада Францыска Ксаверыя Хамінскага (1750–1809). Гэты чалавек меў актыўную грамадзянскую пазіцыю, удзельнічаў у палітычным жыцці; за ўдзел у антыцарскай змове быў арыштаваны, сядзеў у турме. З гэтай прычыны ягоная творчасць насіла публіцыстычны характар. Ф. К. Хамінскі з'яўляецца аўтарам класічных вершаў, вядомага ў той час артыкула «Адказ». Пераклаў на польскую мову творы Гарацыя, Ж. Расіні, П. Карнэля і іншых; напісаў некалькі од. Даследчыкі лічаць, што частку паэтычных твораў, якія прыпісваюцца Агінскаму, стварыў менавіта Хамінскі і апублікаваў пад псевданімам «Слонімскі грамадзянін» у зборніках «Гістарычныя і маральныя аповесці» (1782) і «Байкі і нябайкі» (1788).

Канстанцін Тызенгаўз (1786–1853) вядомы як аўтар навуковых прац па арніталогіі. Яго пяру належыць кнігі «Асновы арніталогіі, або Навукі пра птушак» (1841) і «Усеагульная арніталогія, або Апісанне птушак усіх частак свету» (1843–46).

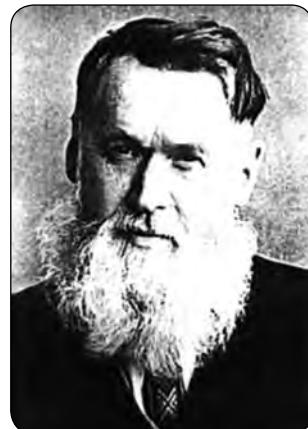
Даволі вядомай літаратуркай сярэдзіны XIX стагоддзя была пляменніца Канстанціна Габрыэля Пузыніна (1815–1869). Яна з'яўлялася дачкой Адама Гунтара і Аляксандры Тызенгаўз, сястры Канстанціна Тызенгаўза. Праявіла сябе як паэт, празаік, драматург. Выдала зборнікі: «У імя Божае» (1843), «Далей у свет» (1845), «Прозай і вершам» (1856), «Малыя, але праўдзівые апавяданні» (1857), «Ці ладна, ці багата?» (камедыя, 1859), «Ядвіга» (гістарычна драма, 1886). Ей належыць і цікавыя ўспаміны пра пастваўскі маёнтак, якія апублікаваны ў кнізе «W Wilne i w dworach Litewskich 1815–1843».

Сын Канстанціна, Райнольд Тызенгаўз (1830–1880) праявіў сябе як аўтар літаратурна-педагагічных прац: «Што спрыяе сапраўднаму духоўнаму стану», «Адказ дзецям на ўласнае пытанне, чым заняцца пасля вывучэння навук», «Адказ дзецям на пытанне, для чаго і як трэба вучыцца музыцы», «Адказы бацькам на ўласныя пытанні, як выхоўваць дзяцей» і іншых.

З Пастваўшчынай звязаны дзіцячыя гады аднаго з класікаў беларускай літаратуры Уладзіміра Дубоўкі (1900–1976). Ён нарадзіўся ў

в. Агароднікі, што за дзесяць кіламетраў ад Паставаў, але асноўную частку жыцця правёў за межамі Беларусі, з якіх 28 гадоў, рэпрэсаваны, — у лагерах і на пасяленні ў Сібіры і на Далёкім Усходзе. У сваёй творчасці неаднаразова звяртаўся да родных мясцін; напісаў верш «Паставы».

Сярод сучасных літаратарав, якія жывуць на Пастаўшчыне, плённа працуюць на ніве прыгожага пісьменства члены пісьменніцкіх саюзаў Аркадзь Нафрановіч і Ігар Пракаповіч, а таксама ўдзельнікі літаратурнага аб'яднання «Світанак» Алесь Касцень, Алесь Гарбуль, Наталля Карнілава, Аліна Латыш, Пётр Літвіновіч, Леанід Трубач, Зінаіда Шыман, Вольга Лісіцкая, Мар'ян Бумбліс, Вадзім Ліпніцкі, Слава Ліпень, Люцыян Шчасны, Люцыян Каранеўскі, Святлана Аліхвер. Значны след у літаратурнай спадчыне Пастаўшчыны пакінулі пасля сябе Ніна Захарэвіч і Яўстахій Абрамовіч. Некаторых ураджэнцаў Пастаўшчыны жыццёвия шляхі завялі ў іншыя гарады і краіны. У Мінску жывуць і працуюць: Янусь Малец, Міхась Кен'ка, Аліна Легастаева, Таццяна Дубоўская; у Віцебску — Люда Сіманёнак і Алена Гінько, у Польшчы — Юрась Гарбінскі і Іосіф Зямчонак; у Італіі — Наталля Каравацкая. Аднак і там, далёка ад родных прастораў, у іх творах прысутнічаюць знаёмыя з дзяцінства краявіды, кветкі і водар роднай зямлі.

«» Паэт Уладзімір Дубоўка

Пытанні і заданні:

1. Якія народныя святы, абраады і традыцыі ты ведаеш?
2. Якімі культурнымі традыцыямі багаты наш край?
3. Чаму Пастаўшчына славіцца сваімі музычнымі традыцыямі?
4. Якіх мастакоў роднага краю ты можаш называць?
5. Якія творы мясцовых пісьменнікаў табе даводзіліся чытаць?
6. Падрыхтуй паведамленне пра творчасць аднаго з дзяячаў культуры Пастаўшчыны.

§ 25. Славутыя людзі Пастаўшчыны

1. Героі паўстання ў XIX стагоддзя. Пастаўская зямля ўзгадавала многіх выдатных людзей, якіх любоў да волі і да радзімы падштурхнула на герайчныя ўчынкі. У паўстанні 1830–1831 годоў сваёй мужнасцю і самаахвярнасцю вызначыліся браты Адольф і Станіслаў Кубліцкія з Палесся, якія арганізавалі паўстанцкі атрад і пачалі ўзброеную барацьбу супраць расійскіх войск. Таксама з Палесся паходзіў і кіраўнік паўстанцкіх узброеных сіл Свянцянскага павета Вікенцій Барткевіч, які яшчэ ў 1794 годзе быў паручнікам артылерыі ў паўстанцкай арміі Тадэвуша Касцюшкі. Актыўнымі ўдзельнікамі антырасійскіх выступленняў былі браты Аўгуст, Адольф і Густаў Хомскія з маёнтка Кубаркі, Юзаф Лапацінскі з маёнтка Норыца, Міхал Сямашка з маёнтка Ляхаўшчына.

У паўстанні К. Каліноўскага 1863–1864 гадоў самаахвярна змагаліся «за нашу і вашу волю» ўладальнік маёнтка Камай Апалінарый Таньскі, які быў паўстанцкім грамадзянскім начальнікам Свянцянскага павета, і ўладальнік маёнтка Сурвілішкі Густаў Чаховіч, які быў ваенным начальнікам гэтага ж павета. Усе актыўныя ўдзельнікі выступленняў былі сурова пакараныя расійскімі ўладамі.

За актыўную паўстанцкую дзеянісць двойчы высылаўся на катаргу ў Сібір Фларыян Даноўскі, помнік якому знаходзіцца на могілках у Каралінове.

2. Героі сусветных і грамадзянскіх войнаў XX стагоддзя. У гады Першай сусветнай і грамадзянскай войнаў, у якія патрапіла Расійская

☞ Паўстанец Фларыян Даноўскі

імперыя ў пачатку ХХ стагоддзя, праявілі звае здольнасці і ўменні ўраджэнцы Пастаўшчыны І. Ф. Шубін, А. У. Станкевіч, А. М. Ціхан.

Іван Філарэтавіч Шубін нарадзіўся ў в. Саранчаны, працаваў на заводах у Пецярбургу, дзе ўступіў у партыю бальшавікоў. Ваяваў, камандаваў кавалерыйскім палком. Быў 4 разы паранены, узнагароджаны трывма ордэнамі Чырвонага Сцяга. У 1937 годзе быў рэпрэсаваны і трагічна загінуў.

« Генерал А. Станкевіч

Антон Уладзіміравіч Станкевіч родам з маёнтка Губіна на Пастаўшчыне. Служыў у Віленскім пяхотным вучылішчы. У час Першай сусветнай вайны камандаваў брыгадай, дывізіяй. У 1918 годзе ўступіў у Чырвоную Армію, быў намеснікам камандуючага 13-й арміі. Загінуў, патрапіўшы ў палон да белагвардзейцаў. Пахаваны на Краснай плошчы ў Маскве. У гонар Станкевіча названа вуліца ў Паставах.

Антон Міхайлавіч Ціхан нарадзіўся ў 1887 годзе ў в. Альшэўскія. Працаваў у Пецярбургу на заводзе. З 1905 года ўдзельнічаў у рэвалюцыйным руху, быў членам партыі бальшавікоў. Займаў высокія пасады ў партыйных і прафсаюзных органах краіны. З 1930 года быў наркамам працы. Арыштаваны і расстрэляны 7.3.1939 г.

У гады Другой сусветнай вайны мужнасцю і герайзмам праславіліся Н. Асяненка, Ф. Маркаў, Г. Маслоўская, М. А. Васільеў, В. А. Сідарэнка, Б. А. Хлуд, А. В. Шагалаў, А. К. Галубкоў, В. П. Кірычук, М. П. Красільнікаў, У. М. Піёнюк, П. П. Бароўка, С. Я. Зубкоў, А. І. Чувалаў і многія іншыя жыхары раёна. (*Успомні, чым вядомыя гэтыя героі?*)

Васіль Аляксандравіч Юшкеўіч. Генерал-палкоўнік (1945). Нарадзіўся 28 лютага 1897 года ў г. Паставы. Закончыў курсы ўдасканалення вышэйшага начсаставу пры Ваеннай акадэміі імя Фрунзе (1926 і 1928). З 1915 года ў арміі. Удзельнік Першай сусветнай і грамадзянскай войнаў, вайны ў Іспаніі ў 1936–1939 гадах. У Вялікую Айчынную вайну ваяваў на Заходнім, Калінінскім, Паўночна-Заходнім і 2-м Прыбалтыскім франтах. Камандаваў

44-м корпусам, які ў чэрвені 1941 года абараняў Мінск. У бітве пад Масквой камандаваў 31-й арміяй, якая ў снежні 1941 года вызваліла г. Калінін ад фашистаў. У перыяд Беларускай аперацыі 1944 года камандаваў 3-й ударнай арміяй 2-га Прыбалтыйскага фронту. З 1944 года камандуючы войскамі Адэскай, у 1946–1950 гадах. Прыволжскай ваеных акруг. Выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета СССР. Узнагароджаны ордэнамі Леніна (двумя), Чырвонага Сцяга (четырма), Суворава, Кутузава. Памёр 15.3.1951 г. у г. Ленінград. Яго імем названа вуліца ў Паставах.

🕒 Генерал В. Юшкевіч

3. Героі мірнай працы. У пасляваенны час за самаахвярную і сумленную працу па аднаўленні і развіцці гаспадаркі раёна вялікая група жыхароў краю ўзнагароджана ордэнамі і медалямі. Двам — В. М. Асяненку і А. А. Валодзьку — нададзена высокое званне Героя Сацыялістычнай працы. *Васіль Мікалаеўіч Асяненка* нарадзіўся 31.1.1916 г. у в. Ліпнікі. У час вайны быў камандзірам партызанскаага атрада «Слава», сакратаром Пастаўскага падпольнагарайкама камсамола. Ганаровае званне Героя Сацыялістычнай Працы прысвоена яму ў 1966 годзе за поспехі ў развіцці сельскагаспадарчай вытворчасці, калі працаваў першым сакратаром Глыбоцкага РК КПБ. Памёр 13.6.1977 г.

Адольф Адольфавіч Валодзька нарадзіўся 17.7.1946 г. у в. Старчуны. Закончыў Гарадоцкі тэхнікум механізацыі сельскай гаспадаркі. З 1968 года працуе старшынёй сельгаскааператывіва «Навасёлкі-Лучай» (раней — калгас імя Суворава). Ганаровае званне Героя Сацыялістычнай Працы прысвоена ў 1988 годзе. Узнагароджаны таксама двумя ордэнамі Леніна, ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга, Каstryчніцкай Рэвалюцыі, Дружбы народаў. Выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета СССР.

28 чалавек адзначана найвышэйшай узнагародай СССР — ордэнам Леніна. Гэта першы сакратар Пастаўскага райкама КП Беларусі В. Клачкова, старшыня выканкама Курапольскага сельсавета

© Васіль Асяненка

В. Гедроец, старшыні калгасаў Н. Андron («Запаветы Ілычча»), А. Бульбяноў («Светлы шлях»), А. Валодзька (імя Суворава), М. Кляпец («Ленінскі шлях»), В. Лапушынскі («Прагрэс»), Г. Пачопка («Чырвоны сцяг»), М. Шчучка («Перамога»); калгасныя брыгадзіры Л. Дук, Л. Жыткевіч, В. Якімовіч; механізатары Ф. Амбразевіч, М. Варашкевіч, А. Есьман, С. Жук, Я. Касцень, Г. Сікора, В. Стэльмах, Б. Турон, У. Чатовіч; свінаркі Я. Марцінкевіч, П. Федаронак; даяркі С. Пракоп, Я. Тараскевіч; рабочыя А. Дзвятоўскі, С. Жмуркевіч; настаўніца СШ № 1 М. Мілава.

Шэраг сумленных працаўнікоў Пастаўшчыны атрымалі высокое званне «Заслужаны работнік Беларусі». Яны прайвілі сябе ў розных галінах гаспадаркі. Званне «Заслужаны лесавод» атрымаў Ц. Качаткоў, дырэктар Пастаўскага лясгаса; «Заслужаны меліяратар» — Л. Калеснік, машыніст экскаватора Навадруцкага ўпраўлення меліярацыі; «Заслужаны настаўнік» — Г. Бароўка, настаўніца пачатковых класаў СШ № 1; Б. Белкіна, настаўніца Лынтупскай сярэдняй школы; А. Брэская, настаўніца гісторыі Варапаеўскай школы; В. Бульбяноў, настаўнік фізікі, дырэктар Дунілавіцкай школы; Л. Васільева, настаўніца хіміі СШ № 2 г. Паставы; З. Вярбіцкая, настаўніца Жуперскай восьмігадовай школы; Г. Дунец, настаўніца Манькавіцкай восьмігадовай школы; К. Дунец; Л. Кайровіч, настаўніца пачатковых класаў СШ № 2; Н. Капіч, настаўніца пачатковых класаў Камайскай сярэдняй школы; Р. Куляшова, настаўніца СШ № 1

© Старшыня СВК Навасёлкі-Лучай, Герой Сацыялістычнай працы А. Валодзька

г. Паставы; Н. Лукічова, настаўніца беларускай мовы і літаратуры СШ № 1 г. Паставы; М. Мілава — настаўніца СШ № 1 г. Паставы; Ф. Пішчыкава, настаўніца рускай мовы і літаратуры СШ № 3 г. Паставы; Я. Разумоўская, настаўніца СШ № 1 г. Паставы; У. Соўка, загадчык Пастаўскага раённага аддзела адукацыі; Т. Стакоўская, настаўніца Юнькаўской восьмігадовай школы; А. Чарэнка — арганізатар пазакласнай і пазашкольнай работы СШ № 2; «Заслужаны работнік гандлю і грамадскага харчавання» — Л. Барвінок, загадчыца магазіна «Дары прыроды» ў г. Паставы; «Заслужаны работнік народнай адукацыі» — Я. Антаневіч, завуч СШ № 1 г. Паставы; «Заслужаны работнік прамысловасці» — В. Івашка, майстар хлебабулачнага цэха хлебазавода № 2 у г. Паставы; «Заслужаны работнік сельскай гаспадаркі» — А. Валодзька, старшыня калгаса імя Суворава; Б. Шылько, старшыня калгаса «Дружба»; «Заслужаны ўрач» — В. Малы, галоўны ўрач Пастаўскай бальніцы і Пастаўскага раёна.

4. Дзяржаўныя дзеячы, навукоўцы, творцы. У розных сферах жыцця правялі сябе выхадцы з Пастаўшчыны. Сярод іх шэраг вядомых дзяржаўных дзеячаў краіны. Гэта дэпутаты Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь і Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу краіны Б. П. Шылько, В. В. Чэпік, П. М. Розынка, В. Ф. Януковіч; былы міністр замежных спраў Рэспублікі Беларусь М. М. Хвастоў; былы міністр сельскай гаспадаркі і харчавання І. П. Шакола.

Пастаўская зямля дала дарогу ў свет навукі многім таленавітым хлопцам і дзяўчатаам. Яны сталі дактарамі і кандыдатамі навук, дацэнтамі і

✉ Пісьменнік і навуковец
Міхась Кен'ка

✉ Архімандрый Мадэст

выкладчыкамі вышэйшых навучальных установ. Вучоную ступень доктара навук атрымалі А. І. Быхавец (біялогія), Ю. Л. Вайцяхоўскі (геалогія), І. В. Залуцкі (медыцына), Г. А. Каралёнак (эканоміка). Кандыдацкія дысертацыі абаранілі У. М. Глазкоў (фізіка), Р. Б. Грыгаранец (матэматыка), Н. А. Дзісько (біялогія), А. Я. Зуйкоў (сельская гаспадарка), І. І. Маліноўскі (медыцына), У. С. Масцяніца (матэматыка), А. Я. Міхасёнак (тэхніка), Э. І. Рудкоўскі (філасофія), В. Е. Собаль (гісторыя), А. С. Юркевіч (медыцына), пісьменнік М. П. Кенька (літаратура).

Сярод творцаў самай адметнай асобай Пастваўшчыны з'яўляеца пісьменнік, паэт Уладзімір Дубоўка. У розных жанрах творчасці праявілі сябе мастакі Г. Анішчык (Гутар), А. Улыбін, С. Катовіч, П. Козіч, музыканты В. В. Баранаў, кампазітары С. Казура і Б. Рудкоўскі, дырыжёры і заслужаныя работнікі культуры Беларусі І. Ф. Сушко і І. Цітовіч, спявачка Абрамава, пісьменнікі Я. Малец, І. М. Пракаповіч, А. І. Нафрановіч, А. Легастаева, М. Вайцяшонак, дзеяч культуры Т. І. Стружэцкі, энцыклапедыст Я. Якубоўскі, пісьменнік-святар К. Свяяк, архімандрит Мадэст.

❖ Народная артистка Расіі Л. Абрамава (у цэнтры) сярод членуў журы конкурсу маладых выканаўцаў

▷ Пытанні і заданні:

1. Якіх герояў паўстанняў XIX стагоддзя ты можаш назваць? За што яны змагаліся?
2. Назаві герояў сусветных і грамадзянскіх войнаў XX стагоддзя.
3. Хто з ураджэнцаў Пастваўшчыны атрымаў званне Героя Сацыялістычнай Працы?
4. Хто з ураджэнцаў нашага краю сталі вядомымі дзяржаўнымі дзеячамі?
5. Якія навукоўцы і творчыя асобы нарадзіліся на Пастваўшчыне?

Тэма IV

«Я спадчыну
ад продкаў
атрымаў...»

§ 26. Тваё ўласнае «Я»

1. Твае адметныя прыкметы і ролі. Кожны чалавек — адзіны і непаўторны на планеце Зямля. Ён мае шэраг вонкавых і ўнутраных прыкмет, якімі адрозніваецца ад іншых людзей. Гэта рост, вага, пульс, крываны ціск, колер валасоў, колер і форма вачэй, форма вушэй, радзімъяя плямкі, памер адзення і абутку, харектар, тэмперамент, а таксама імя і прозвішча.

Некаторыя прыкметы чалавек мае з часу нараджэння, іншыя набывае на працягу жыцця. (Прывядзі прыклады прыкмет, якія чалавек набывае ад нараджэння, а якія — на працягу жыцця.)

Акрамя гэтага кожны жыхар планеты Зямля выконвае шмат розных абавязкаў, або роляў, якія ўпłyваюць і на яго знешні воблік, і на паводзіны. Напрыклад, вучань можа быць географам (калі добра вывучае прадмет геаграфія), турыстам (калі ўдзельнічае ў паходах), музыкантам (калі добра іграе на музычным інструменце), спеваком (калі співае у школьным хоры) і да т. п.

З усіх гэтых прыкмет і асаблівасцяў складаецца ўласнае «Я».

На працягу жыцця ролі чалавека не застаюцца пастаянныі, бо ён расце, сталее, атрымлівае адукцыю, прафесію. Таму паступова ў кожнага чалавека мянняюцца яго ролі ў сям'і і ў грамадстве. (Прывядзі прыклады змены роляў чалавека на працягу жыцця ў сям'і і ў грамадстве).

2. Таямніцы твойго імя. Адным з самых дарагіх і любімых слоў для чалавека з'яўляецца ўласнае імя. Яго выбіраюць бацькі пасля нараджэння дзіцяці, і яно ідзе з чалавекам па жыцці да скону. Па імёнах мы запамінаем людзей, па імёнах мы звязтаемся да іх. А які сэнс маюць нашы імёны і як яны ўтварыліся? У даунія дахрысціянскія часы імёны не толькі служылі для абазначэння асобы і вылучэння яе з ліку іншых, але і павінны былі абараніць чалавека ад злых сіл. Старожытныя людзі верылі ў магічную сілу слова і былі ўпэўнены, што жывёлы, дрэвы, розныя з'явы прыроды, назвы якіх узяты ў

якасці імён, становяцца апекунамі, абаронцамі іх носьбітаў. У тыя часы ўжываліся такія імёны, як Воўк, Ліс, Заяц, Гром, Лебедзь, Бабёр, Траццяк, Рабы, Крывы і ім падобныя. Многія з тых старажытных імёнаў сталі асновай сучасных прозвішчаў (*Прыведзі прыклады*). Некаторыя імёны адлюстроўвалі пачуцці і жаданні людзей: Надзея, Любоў, Уладзімір, Уладзіслаў, Яраслаў, Любамір, Багалеп, Радаслаў, Багдан, Яраполк, Барыслаў, Святаполк. (*Пасправуй раслумачыць сэнс гэтых імёнаў*). Такія славянскія імёны былі распаўсюджаны ў XI–XVIII стагоддзях, але зараз яны сустракаюцца рэдка.

З хрысціянствам на Беларусь прыйшлі каталіцкія і праваслаўныя імёны, як уласна грэчаскія, так і старажытнарымскія, старажытнаярэйскія, сірыйскія, егіпецкія. У дзень хрышчэння дзіця звычайна атрымлівала імя, якое запісана ў святыцах — царкоўных кнігах, дзе пералічваліся ўсе святыя і царкоўныя святы ў календарным парадку. Прычым па форме імя можна было даведацца, да якой хрысціянскай канфесіі належыць чалавек. Калі ў католікаў сустракаліся імёны Базыль, Ян, Барbara, Тодар, Юзаф, Стэфан, Гелена, то ў праваслаўных адпаведна Васіль, Іван, Варвара, Фёдар, Іосіф, Сцяпан, Алена. У вёсках, калі некалькі чалавек мела адно імя, то ўжываліся розныя яго формы, напрыклад, Ян-Янка-Янук-Івас; або Пётра-Пяцрусь-Пяцрук.

Кожнае імя нясе ў сабе нейкі сэнс, які можна вызначыць, калі перакласці яго на беларускую мову. Напрыклад, Васіль — «царскі», Андрэй — «мужны», Генадзь — «радавіты, высакародны», Марына — «марская», Алег — «святы», Мікіта — «пераможца», Алена — «сонечная, светлая». (*Пра сэнс некаторых найбольш распаўсюджаных імён можна даведацца ў дадатку*).

Цікавыя факты. 1. Адно і тое ж імя ў розных народаў гучыць па-рознаму. Рускае Іван прыйшло з грэцкага Іаан, якое ў сваю чаргу патрапіла са стараярэйскай мовы, дзе мела форму Іоханан, што значыць, «той, каго мілую Бог». Цёзкамі Івана з'яўляюцца імёны Джон (англійскае), Ёханес, Ёган (нямецкае), Жан (французскае), Джавані (італьянскае), Юхан (шведскае), Енс (дацкае), Хуан (іспанскае), Юханна (арабскае).

2. Пасля Каstryчніцкай рэвалюцыі ў 20–30-я гады XX стагоддзя некаторыя бацькі давалі сваім дзецям штучна утвораныя імёны: Рэм — ад «рэвалюцыя міравая (сусветная)», Кім — ад «камуністычны інтэрнацыонал», Акцябрэна — народжаная Акцябром (Каstryчнікам), Гіпатэнуз, Гімалай, Турбіна, Трактар, Дызель, Рэйдзіт (рэвалюцыйнае дзіця).

3. Таямніцы твойго прозвішча. Каб адрозніць людзей з аднолькавымі імёнамі або ахарактарызываць асобу ў старажытныя часы ўзнікла патрэба ў дадатковых сродках для абазначэння таго ці іншага чалавека. Такімі сродкамі і сталі другое імя, імя па бацьку, мянушка, назва мясцовасці, якія далі пачатак прозвішчам.

Прозвішчы ўтвараліся рознымі шляхамі і прыйшлі на нашу тэрыторыю з розных моў. Найбольш пашыранымі былі наступныя спосабы: а) ад дахрысціянскіх імён і мянушак (Рысь, Воўк, Зайцаў, Бабровіч, Собаль); б) ад прафесіі чалавека (Каваль, Лавец, Шапавал, Кравец, Бондар); в) ад паселішча, дзе чалавек нарадзіўся (Палачанін, Віцьбіч, Свірскі, Тураўскі); г) ад мясціны, дзе знаходзіўся фальварак, маёнтак, зямельны надзел (Падгайскі, Залесскі, Падліпскі, Падлужны, Лесавік); д) ад характэрнай прыкметы знешнасці, характару, звычкі (Маўчан, Піскуновіч, Бяспалы, Таўкач, Крывенкі, Весялоўскі); е) ад назваў старажытных багоў, міфалагічных істот (Гром, Бажок, Лель, Марозаў, Пярун); ё) ад хрысціянскіх імён (Іваноўскі, Александровіч, Барысюк, Амбразевіч, Паўлоўскі); ж) ад назваў народаў або этнічных груп (Кацапаў, Паліячок, Лях, Мазуркевіч, Прус, Чаховіч, Швед, Шваб, Маскалёў, Жамойдзь, Турак, Татарэнка).

Многія беларусы маюць тыпова рускія, польскія, нямецкія, татарскія, літоўскія прозвішчы: Іваноў, Пятраў, Дзянісаў, Трафімаў, Дзёмін, Козыраў; Альшэўскі, Зелянкоўскі, Стакоўскі, Янкоўскі, Станкевіч, Шпілеўскі, Панятоўскі; Фурман, Цандзер, Шанц, Фунт, Хільман, Кошман; Кардаш, Бесан, Бут-Гусаім, Баслык, Султан, Кучук; Каўрус, Мальдзіс, Тумас, Мажэйка, Кудрыс, Пунтус.

4. Твой тэмперамент. Характэрнай рысай кожнага чалавека з'яўляецца яго тэмперамент. Гэта асаблівасць унутранай яго сутнасці, якая перадаецца пры нараджэнні ад бацькоў і ад якой залежыць характар.

Існуюць чатыры тыпы тэмпераменту. Прачытай пра кожны з іх і паспрабуй вызначыць, да якога тыпу належыш ты.

Халерык. Гэта чалавек успыльчывы, рухавы, але задужа самаўпэўнены. Ён часта прыдумляе штосці новае і цікаве, але звычайна не даводзіць задуманае да канца. Ён нецярплівы і калі захопіцца, яго цяжка спыніць. Такі чалавек не любіць чакаць. Рухаецца ён хутка, мае добрую памяць, лёгка і хутка запамінае.

Такі тэмперамент быў у А. С. Пушкіна, цара Пятра I, у героя вядомага мультфільма Карлсана.

Сангвінік. Чалавек гэтага тыпу ўраўнаважаны і рухомы, добра валодае сабой, упэўнены ў сваіх сілах. Ён часта прыдумляе нешта новае і робіць так, як задумаў. Лёгка прыстасоўваецца да новых абставін, лёгка ўваходзіць у новыя кампаніі. Гаворка ў яго хуткая, гучная, з жывой інтанацыяй і мімікай.

Але густы і інтарэсы ў такога чалавека непастаянныя. Калі яму нецікава, то ён адкрыта сумуе, але калі захоплены чымсьці, то абавязкова давядзе справу да канца. Ён валодае добрымі арганізатарскімі здольнасцямі.

Такі тэмперамент мелі Напалеон, Сувораў, герой казкі Бураціна.

Флегматык. Гэта спакойны ўраўнаважаны чалавек. Гаворыць у асноўным па справе, не любіць пустых слоў і абяцанняў. Ён прапануе новыя ідэі толькі пасля таго, як усё добра вывучыць і ізлічыць. Можа доўга і спакойна праца-ваць, умее чакаць. Гаворка яго спакойная, без эмоцый. Да новых абставін прыстасоўваецца марудна. У залежнасці ад выхавання з яго можа вырасці або вялікі ляноўнік, або напорысты баец.

Флегматыкамі былі: Кутузай, Крылоў, кот Матроскін.

Меланхолік. Для такога чалавека характэрны нерашучасць, няўпэўненасць, яму цяжка зрабіць выбар. Ён не любіць ісці на контакты з незнаймымі людзьмі. Часта крыўдзіцца. Голос у яго ціхі, гаворка замаруджаная. Вельмі хвалюеца перад важнымі падзеямі. Калі сутыкаеца з цяжкасцямі, то яго агортвае адчай. Але меланхолік — выдатны працаўнік, калі трэба ўсё выконваць па правілах і яго будуць падтрымліваць.

Меланхолікамі былі Гогаль, Чайкоўскі, П'еро, ослік Іа.

Вельмі часта ў чалавеку спалучаюцца рысы ўсіх тэмпераментаў. Нельга лічыць адзін тэмперамент добрым, а другі — дрэнным, бо каштоўнасць

чалавека вызначаюць яго паводзіны і справы.

Вызначыўши свой тэмперамент, ты зможаш паглядзець на сябе як бы збоку, падумаць, што можна паправіць у сваім харкторы, якія яго рысы змяніць да лепшага.

5. Твой гараскоп. Кожны чалавек любіць свой дзень нараджэння. Гэта канкрэтная дата, месяц, год. Акрамя гэтага, амаль кожны ведае свой знак Задыяка. Што ж такое задыякальны гараскоп?

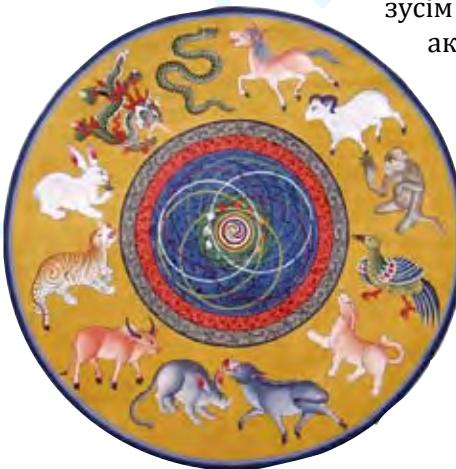
У глыбокай старажытнасці ўзнікла навука астралогія, прыхільнікі якой лічаць, што жыццё і лёс людзей залежаць ад размешчэння планет і зорак на небе. Чалавек нараджаецца пад адным з дванаццаці знакаў Задыяка, у якім у момант нараджэння знаходзілася Сонца. Астролагі ўпэўнены, што поўная карта зорнага неба ў імгненне з'яўлення чалавека на свет можа даць поўнае апісанне яго харктору. Знак Задыяка, пад якім нарадзіўся чалавек, з'яўляецца для яго самым моцным з усіх зорных цел. Трэба разумець, што аналіз знака Задыяка дае не зусім дакладную харктарыстыку, бо

акрамя даты трэба ведаць яшчэ і дакладны час нараджэння, а таксама геаграфічную шырату і даўгату.

Калі ты будзеш вывучаць знакі Задыяка, то зможаш ведаць адметныя ўласцівасці харктору сваіх сяброў і сябровак, і гэтыя веды дапамогуць табе адносіцца да іх з большым разуменнем і цярпеннем.

🕒 Тыпы тэмпераменту.
Малюнак Х. Біструпа

🕒 Кітайскі каляндар

	Знак задыяка	Даты нараджэння	Знак задыяка	Даты нараджэння	Знак задыяка	Даты нараджэння
Атонь	АВЕН	21 сакавіка – 20 красавіка	ЛЕЎ	23 ліпеня – 22 жніўня	СТРАЛЕЦ	22 лістапада – 21 снежня
Зямля	ЦЯЛЕЦ	21 красавіка – 20 мая	ДЗЕВА	23 жніўня – 22 верасня	КАЗЯРОГ	22 снежня – 19 студзеня
Вада	БЛІЗНЯТЫ	21 мая – 21 чэрвеня	ШАЛІ	23 верасня – 22 кастрычніка	ВАДАЛЕЙ	20 студзеня – 18 лютага
Паветра	РАК	22 чэрвеня – 22 ліпеня	СКАРПІЁН	23 кастрычніка – 21 лістапада	РЫБЫ	19 лютага – 20 сакавіка

Па ўяўленнях астролагаў, кожны знак задыяка знаходзіцца пад уздзеяннем адной з чатырох стыхій — Агню, Вады, Зямлі і Паветра, якія таксама ўпłyваюць на харектар і паводзіны чалавека.

Акрамя задыякальнага гараскопу апошнім часам карыстаецца папулярнасцю ўсходні гараскоп. Ён будуеца на аснове календара, якім карыстаюцца ў краінах Усходняй Азіі. Паводле яго, кожны год у межах 12-гадовага цыкла праходзіць пад знакам якой-небудзь жывёлы. Людзі, якія народжаны пад адным знакам, маюць шмат агульнага ў сваіх харектарах.

⊗ Задыяк

⊗ Знакі задыяка

Жывёла	Год	Жывёла	Год	Жывёла	Год
ПАЦУК (МЫШ)	1984 (± 12)	ДРАКОН	1988 (± 12)	МАЛПА	1992 (± 12)
БУЙВАЛ (ВОЛ)	1985 (± 12)	ЗМЯЯ	1989 (± 12)	ПЕВЕНЬ	1993 (± 12)
ТЫГР	1986 (± 12)	КОНЬ	1990 (± 12)	САБАКА	1994 (± 12)
КОТ (ТРУС)	1987 (± 12)	КАЗА (АВЕЧКА)	1991 (± 12)	СВІННЯ (КАБАН)	1995 (± 12)

☞ Пытанні і заданні:

1. Па якіх прыкметах адрозніваюцца людзі паміж сабой?
2. Як утварыліся імёны і прозвішчы?
3. Як падзяляюць людзей па тыпах тэмпераменту?

§ 27. Твая сям'я

1. Сямейны побыт. Амаль да сярэдзіны XX стагоддзя на Паставшчыне шырока былі распаўсюджаны вялікія сем'і, якія аб'ядноўвалі некалькі шлюбных пар, звычайна бацькоў і жанатых сыноў. Такая сям'я вяла адну гаспадарку, у якой праца дэтальнана размяжоўвалася на жаночую

☞ Ворыва

☞ Сенакос. Сярэднявечная гравюра

і мужчынскуюю. Галавой вялікай сям'і быў бацька, а калі ён паміраў, то яго месца займаў старэйшы сын.

У сем'ях існаваў строгі падзел працы па полу і ўзросту. Кожны член сям'і добра ведаў свае абавязкі. Дзеци дапамагалі маці чысціць бульбу, няньчиць дзяцей; пасвілі гусей, курэй. Падлеткам давяралі пасвіць не толькі птушак, але і буйную жывёлу: кароў, коней, валоў, авечак. У сялянскіх сем'ях дзеци пачыналі працуваць вельмі рана. З 7–8 гадоў яны пасвілі жывёлу, зграбалі сена, барававалі. Падлеткаў, якім было каля 15 гадоў, прывучалі касіць, араць, малаціць.

У 5 гадоў дзяўчынкі няньчылі дзяцей, а ў 16 умелі шыць, ткаць, жаць.

Старыя часцей за ўсё вялі хатнюю гаспадарку: кармілі хатнюю птушку, даглядалі скаціну, а таксама выхоўвалі дзяцей і дапамагалі маладзейшым у полі.

Мужчыны і юнакі апрацоўвалі зямлю, аралі, засявалі, касілі сенажаці, раскарчоўвалі лес, рубілі хаты, нарыхтоўвалі дровы на зіму, рабілі драўляны посуд, плялі корабы і кошыкі.

Дзяўчата, як і жанчыны, мылі бялізну, посуд, варылі ежу, даглядалі агарод, палолі грады, жалі, сушылі сена, ірвалі і адбівалі пранікам лён, мялі льнотрасту, трапалі і часалі кудзелю, пралі, ткалі і шылі вopратку.

Цікавы факт: У XVI–XVIII стагоддзях шляхта аддавала сваіх дзяцей у сялянскую сям'ю для выхавання якасцей простых людзей: працевітасці, вынослівасці, непераборлівасці ў ежы і адзенні, любові да зямлі. Гэты звычай называлі дзядзькаваннем.

Дзяцей даглядала і выхоўвала маці, якой дапамагалі дзед і баба. Яны перадавалі малым свой жыццёвы вопыт, свае навыкі, уменні майструваць тыя ці іншыя рэчы і вусна-паэтычную спадчыну (казкі, песні, загадкі, байкі, прыказкі і прымаўкі).

«Прадзенне воўны»

«Радзінны абра́д

праводзілі дадому. Асноўнай старадаўнай абра́дай стравай была бабіна каша, якую яна гатавала з круп на малацэ, дадаючы масла, цукар, упрыгожвала галінкамі, кветкамі, цукеркамі.

Пасля нараджэння дзіцяці жанчыны з радні парадзіхі, выбраўшы вольную часіну, пяклі аладкі або яешню, і кожная самастойна ішла ў адведкі.

Царква з радзінамі звязала абра́д хрышчэння дзіцяці, таму яны і атрымалі яшчэ адну назvu — «хрэсьбіны». Калі хрысцілі дзіця, то давалі яму імя, якое было ў святцах у дзень хрышчэння малога.

Вяселле — свята ўступлення ў шлюб жаніха і нявесты. Сярод усіх свят, якія адзначалі нашы продкі, яно было найбольш маляйнічым і прыгожым, насычаным абра́дамі і песнямі. Само вяселле

2. Сямейныя святы і абра́ды.

Кожная сям'я — гэта вялікі свет са сваімі ўнутранымі законамі і ўзаемаадносінамі, сваімі святамі і традыцыямі, захапленнямі і ладам жыцця. Але ёсць шэраг святаў і абра́даў, якія ўласцівы амаль кожнай сям'і, бо адпавядаюць галоўным этапам чалавечага жыцця. Гэта радзіны, вяселле і хайтуры.

Радзіны — гэта свята нараджэння дзіцяці. У даунія часы роды звычайна прымала бабка — пажылая спрактыкаваная жанчына. Таму на радзінах ёй адводзілася самая ганаровая роля: яе ўшаноўвалі, абдорвалі, славілі словам, урачыста

«Пасведчанне аб нараджэнні і хрышчэнні.
1902 г.

⌚ Вячанне

⌚ Вяселле

прыязджалі сват, жаніх і яго бацька. Мэта заручын — публічнае заяўленне аб сватанні і аб згодзе нявесты і бацькоў на шлюб.

Напярэдадні вяселля была зборная субота. Заручаная хадзіла да сваіх сябровак і клікала іх да сябе дамоў віць вянок. Пашыўшы і звіўшы вянок, яго прымяралі на маладую, а тая ў вянку кланялася бацькам, сябровкам і ўсім прысутным. У той жа дзень спраўляўся кавалерскі вечар у доме жаніха, куды ён запрашаў сваіх сяброў і вясковых дзяўчат. Звычайна перад вяселлем, у суботу, пяклі каравай — цэнтральную страву на

ўключала некалькі абавязковых этапаў. Спачатку было сватанне, калі ў хату да дзеўкі ішлі 2–3 мужчыны, звычайна хросны бацька або дзядзька жаніха, яго бацька, іншы раз старэйшы брат. Яны вялі перамовы з бацькамі нявесты наконт вяселля, дамаўляліся аб пасагу. Пасля бацькі засватанай дзяўчыны або і сама маладая ішлі да жаніха паглядзець на гаспадарку жаніха.

Праз адзін-два тыдні былі заручыны, калі да дзеўкі на конях з шархунамі

⌚ Каплічка на Грудзяўскіх могілках

вяселлі. Караваем і песняй, як правіла, пачыналі і заканчвалі вясле.

Шлюбавіны — дзень, у які заключаўся шлюб. Раней вянчаліся ў царкве, але ў народзе прызнаваўся толькі шлюб, які афармляўся вяселлем. На шлюбавінах выконвалі такія абраады: пасад, расплятанне касы, благаславенне, выкуп маладой, абмен караваяў або вяночкаў, злучэнне караваяў, абход вакол стала. Само вяселле магло доўжыцца амаль тыдзень з суботы да чацвяртага. У нядзелю маладыя вянчаліся, а пасля гэтага яны раз'язджаліся па сваіх хатах. У панядзелак малады са сваёй дружынай на конях ехаў да маладой, «выкупляў» яе, забіраў пасаг і вёз у сваю хату. І там 2–3 дні гуло вяселле. Абавязковымі ўдзельнікамі яго былі музыкі: скрыпач і дудар, а пазней — гарманіст, цымбаліст і бубніст.

У наступную нядзелю пасля вяселля маладыя з блізкай раднёй ездзілі ў гості да бацькоў нявесты.

Хаўтуры — абраад пахавання памерлых. Паводле традыцыі, славяне ў дахрысціянскі перыяд спальвалі нябожчыкаў, радзей хавалі ў зямлю, насыпаючы курган. Хаваць памёршых у дашчанай труне на могільніку ў сельскай мясцовасці пачалі ў XIII–XIV стагоддзях. На могіле насыпалі невялічкі ўзгорак і ля галавы ставілі крыж. Вярнуўшыся з могільніку, ўсе старанна мылі рукі і садзіліся за жалобны стол. На памінках выконвалі пэўныя рытуалы, успаміналі памёршага, елі канун — кашу з вадою, падсалоджаную мёдам або цукрам, клёцкі, бліны, пакідалі яду нябожчыку.

Цікавы факт: Памінкі паўтараліся ў памінальныя дні: трэці, шосты, дзесяты, саракавы, паўгодкі, гадавіна пасля смерці, а таксама абавязкова на радаўніцу і на дзяды.

⇨ Пытанні і заданні:

1. Якую работу ў сямейнай гаспадарцы выконвалі раней дзеци твойго ўзросту?
2. Назаві галоўныя сямейныя святы і абраады.
3. Чым адрозніваюцца сучасныя святы і абраады ад даўнішых?

§ 28. Твой радавод

1. Што такое род? Род — гэта калектыў кроўных родзічай, якія вялі сваё паходжанне па адной лініі (мацярынскай або бацькоўскай), усведамлялі сябе патомкамі агульнага продка і мелі агульнае родавае імя. Узніклі роды ў Беларусі ў глыбокай старажытнасці і ўяўлялі сабой некалькі вялікіх сем'яў, якія былі звязаны роднаснымі сувязямі. У кожнага роду быў свой татэм — жывёла ці птушка, імем якой ён называўся і якой пакланяўся. Членам роду забаранялася паляваць на татэмную жывёлу. У кожнага роду было родавае свята, якое спраўлялася ў гонар татэма, і родавы татэмістычны цэнтр — месца, дзе захоўваліся свяшчэнныя родавыя рэчы. На Паствашчыне жылі роды, у якіх татэмнымі жывёламі былі воўк, змяя (вуж) і птушка бусел. Муж і жонка павінны былі быць з розных родаў.

Старажытная родавая арганізацыя знікла на позній стадыі першыбытна-абшчыннага ладу, але яна зрабіла вялікі ўплыў на побыт і духоўную культуру людзей, што адлюстравалася ў рэлігійных вевраннях, міфалогіі, фальклоры. Сляды родавай арганізацыі ў беларусаў захаваліся пераважна ў вясельных абрадах.

У цяперашні час родам называюць рад пакаленняў бліzkіх па крыўі людзей, якія паходзяць ад аднаго продка.

2. Родзіchy і сваякі. У сучасных сямейных адносінах выдзяляюць роднасць па прамой лініі (бацькі і дзеці, продкі і нашчадкі) і па

↗ Буслы. Татэмныя птушкі

↗ Воўк. Татэмны звер

↗ Вуж. Татэмны знак

бакавой (браты і сёстры, дзядзькі, цёткі і пляменнікі). Для абазначэння ступені роднасці ўжываюцца розныя словаў-тэрміны: тата, мама, дачка, сын, дзед, баба, прадзед, пра-бабка, унук, унучка. Выдзяляюць некалькі ступеняў роднасці і сваяцтва. Да першай ступені кроўнай роднасці ў беларусаў адносяць бацьку (тату), маці (матку, маму), сына, дачку. Да другой ступені — дзеда, бабу, унука і ўнучку; да трэцяй — прадзеда, прарабку, праўнука, праўнучку. Значна радзей ужываецца чацвёртая ступень роднасці: прапрадзед, прарабабка, праўнук, праўнучка. Далейшыя ступені кроўнай роднасці называюцца агульна: продкі, дзяды, дзяды-прадзеды, нашчадкі.

Назвы роднасці першай ступені бакавой лініі: брат, сястра, пляменнік, пляменніца; другой ступені — дзядзька, цётка, дваюрадны (stryiechny) брат, дваюрадная (stryiechnaya) сястра. Назвы трэцяй і наступных ступеняў бакавой лініі ўжываюцца рэдка і падаюцца звычайна апісальна.

Асобную групу сваякоў складаюць хросныя бацькі, хросная маці, хросныя дзеці — хроснік (хрэsník), хросніца (хрэsníca), а таксама назвы кум і кума. Усе яны звязаны з царкоўным абраадам хрышчэння.

У гаворках паміж людзьмі часта ўжываюцца розныя агульныя назвы роднасці: радня, родзічы, радзіна, сваякі, свае, адроддзе, род.

Цікавы факт: У старажытнай Беларусі існаваў такі звычай. Калі хлопчык вырасташаў, то мусіў даказаць, што меў права называцца мужчынам. Для гэтага ён павінен быў пераплысці хуткую і глыбокую раку, здабыць на паляванні тура, мядзведзя або зубра, распаліць пад дажджком вогнішча, а яшчэ — абавязкова ведаць, кім былі ягоныя дзяды, прадзеды і пра-прадзеды.

«Каляровае дрэва свайго
радаводу, вышытае Л. Зарэцкай
з в. Навасёлкі

ды. Таго, хто не ведаў, часам нават выганялі з сялібы, бо лічылася, што такі бяспамятны чалавек лёгка можа зрабіцца здраднікам.

3. Радавод. Радавод — гэта гісторыя роду, якая гаворыць аб ягоным паходжанні, аб пераемнасці пакаленняў і крэўнай повязі паміж сямейнікамі. Для яго складання карыстаюцца як пісьмовымі, так і вуснымі сведчаннямі. Збіраючы матэрыял для радавода, у першую чаргу распытваюць бліжэйшую радню, выяўляюць ступень роднасці або сваяцтва. Каб даведацца пра родзічаў, якія жылі ў XIX стагоддзі і раней, трэба карыстацца пісьмовымі крыніцамі. Гэта могуць быць метрычныя кнігі храмаў, перапісы насельніцтва, інвентары маёнткаў і іншыя гістарычныя дакументы. Радаводы дваранскіх і шляхецкіх сем'яў можна адшукаць у радаслоўных разрадных кнігах, баярскіх спісах, польскіх гербоўніках, якія вяліся з сярэдзіны XVI стагоддзя.

Спецыялісты складаюць радаводныя дрэвы — графічныя выявы радаводаў. Яны дазваляюць прасачыць развіццё пэўнай галіны роду, вызначыць ступень роднасці з іншымі родзічамі. Гэта вельмі старая традыцыя, бо шляхта здаўна і ва ўсіх краінах цаніла веды аб сваіх продках, ганарылася старажытнасцю і славутасцю сваіх родаў. Але, каб мець радавод, неабязважкова быць шляхціцам — памятаць пра сваіх продкаў варта кожнаму.

4. Як скласці радавод? Радаводы складаюцца па мужчынскай і жаночай лініях, ці, як раней казалі, «па мячу» і «па кудзелі». Каб скласці радавод, трэба ісці наступнымі шляхам:

«Герб Бішэўскіх і Даўгяляў
Абданк

«Герб Хамінскіх Парай

«Герб Чаховічаў Сыракомля

1. Намаляваць радаводнае дрэва (генеалагічную схему). Уверсе мусіць быць ваш прадзед (а калі ведаеш, і прапрадзед) са сваёю жонкаю (пазнач даты жыцця), ад іх павінны ісці лініі да дзяцей (пазнач і іх даты жыцця), адзнач шлюбныя сувязі. Гэтаксама зафіксуй звесткі пра ваших бацькоў, іхніх братоў і сяцёў. А потым — пра сябе, больш далёкіх братоў і сяцёў. Такая схема дапаможа табе лепш арыентавацца ў сваяцкіх сувязях.

2. Паспрабуй запісаць, што ты ведаеш пра сваіх продкаў. Кароткую біяграфію пра кожнага асобна.

3. Пагавары з бацькам і маці, запішы тыя звесткі, якія яны табе паведаміаць.

4. Пагавары з бабуляй і дзядулем, запішы іх расказы.

5. Збяры фотаздымкі, пісьмы, успаміны і іншую інфармацыю пра бліжэйшую радню.

6. Выпішы назвы вёсак і гарадоў, дзе жылі і зараз жывуць блізкія родзічы.

7. Зрабі картасхему населеных пунктаў сваёй радні.

☞ Пытанні і заданні:

1. Што такое род?
2. Як ты разумееш словаспалучэнне «татэмная жывёла»?
3. Што такое радавод?
4. Чаму шляхта вяла радаводы?
5. Якія крыніцы інфармацыі трэба выкарыстоўваць, каб збіраць звесткі для радавода?
6. Складзі свой радавод.

§ 29. Твоя родная мясціна

1. «Мой родны кут, як ты мне мілы...» Гэтыя радкі з паэмы Я. Коласа «Новая зямля» напэўна ведае кожны жыхар Беларусі, бо ў кожнага з нас ёсьць свая маленькая радзіма — вёска, вуліца, горад, — месца, дзе пачалося жыццё, праходзілі гады маленства і юнацтва. Менавіта там, у невялікім родным куточку, чалавек пачынае шлях у вялікае жыццё, крок за крокам вывучае і спазнае

багацце навакольнага свету, знаёміцца з прыродай, гісторыяй, культурай і тым самым далучаецца паступова да агульначалавечай цывілізацыі. З усяго гэтага вырастает шчымлівае і пяшчотнае пачуццё да роднага краю, да родных і блізкіх людзей, да ўсяго, што ёсьць на планете Зямля.

Аднак, бывае, даводзіцца чуць, што нейкая вёска нецікавая, бо там няма ні рэчкі, ні возера, ні помнікаў гісторыі... Але не бывае нецікавых мясцін: усюды, дзе жылі і жывуць людзі, была і ёсьць свая гісторыя, бо жыхары гэтых мясцін апрацувалят зямлю, даглядалі жывёлу, займаліся гаспадаркай, гулялі вяселлі, спраўлялі хайтуры, кагосьці любілі, з кагосьці смяяліся. Нецікавасць існуе ад няведення, вывучэнне ж геаграфіі і гісторыі родных мясцін нараджае ў душы пачуццё любові і жаданне працацаць на карысць сваёй радзімы.

Яшчэ ўсяго каля дзесяці гадоў таму матэрыялаў пра Пастаўскі раён было вельмі мала, і здавалася, што ў нашым краі нічога вартага ўвагі няма. Аднак выйшла ў свет кніга «Памяць. Пастаўскі раён», з'явілася кнігі і публікацыі па прыродзе, гісторыі, культуры Пастаўшчыны, пра населенія пункты Манькавічы, Задзеўе, Груздава, Лучай, Лынтупы, Дунілавічы, Варапаева, Міхнічы, Паставы — і стала бачна, што жывём мы ў шчодрай мясцовасці, дзе кожная вёсачка, кожны хутар з'яўляюцца скарбонкамі матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей. Але вядома і іншае, што вялікія багацці нашай спадчыны далёка не ўсе вывучаны, апісаны, сфатаграфаваны. На Пастаўшчыне існавала каля 800 населеных пунктаў, а ўласныя летапісы маюць усяго адзінкі. Навукоўцы не ў стане вывучыць усе вёсачкі і хутары Беларусі, таму ёсьць спадзяванне на тое, што гэтым зоймуцца школьнікі.

Сведчаць дакументы: Аўтар знакамітай кнігі «Географія Беларусі» ў 1919 годзе пісаў: «Але з паніцьцем Бацькаўшчыны ў нас звязуеца яшчэ і нейкае цёплае, а іншы раз і вельмі гарачае пачуццё да нашае роднае стараны. Кожын чалавек любіць сваю Бацькаўшчыну, незалежна ад велічу і харастра яе прыроды, ад яе багацця і славы, ад таго дабрабыту, якім яна дарыць сваіх сыноў. Брадзячы жыхар паўночнае тундры любіць свою суровую Бацькаўшчыну не менш, чым жыхар яскравага, поўнага жыцця і фарбаў, багатага паўдня. А гэткае замілаваньне змушае нас цікавіцца родною стараною, яе рэкамі, гарамі, лясамі, местамі, як цікавяцца кожным прадметам, якога любяць».

2. Твая родная вёска. Кожная вёска ў любой цывілізаванай краіне павінна мець свой летапіс. Напрыклад, у Чэхіі ў сельскіх паселішчах есць людзі, якія вядуць запісы аб падзеях і здарэннях, якія там адбываюцца. У Беларусі такога пакуль што няма, а з кожным годам невялікія населенныя пункты змяншаюцца ў памерах, а некаторыя і зусім знікаюць. Паспрабуй стаць летапісцам сваёй вёскі або вёскі, у якой жывуць твае бабуля і дзядуля ці проста родзічы. Як гэта зрабіць?

Наш зямляк, прафесар, доктар біялагічных науک і вядомы краязнаўца А. Майсяёнак падрыхтаваў для школьнікаў памятку па вывучэнні родных мясцін. Вось яе галоўныя палараженні:

- ❖ назва вёскі (сучасная і ранейшая), ад чаго паходзіць, даты змен і г. д. Назвы зніклых вёсак, іх геаграфічныя каардынаты, абставіны і даты знікнення. Назвы і месцы маёнткаў, якія былі ў вашым наваколлі, хто і калі быў іх гаспадаром, архітэктарам будаўніцтва;
- ❖ якія цікавыя забудовы з мінулых часоў захаваліся ў вашым рэгіёне? Ці ведаеце вы руіны старых замкаў, палацаў, гаспадарчых забудоў (млыны і г. д.), якія не ўзяты на ўлік і не ахоўваюцца як помнікі? Вельмі важна запісаць успаміны старажылаў, адшукаць звесткі пра гісторыю аб'ектаў, зрабіць фотаздымкі;
- ❖ якія пейзажныя паркі засталіся ў вашым наваколлі з мінулых часоў? Ці добраўпарадкаваны яны? Якія незвычайнія пароды дрэў і хмызнякоў можна адшукаць у старых парках?;
- ❖ звярніце асаблівую ўвагу на могілкі. Прыміце ўдзел у добраўпарадкаванні могіл Удзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны, барацьбітой за нацыянальнае вызваленне. Якое пахаванне на могілках лічыцца самым старым? Ці ёсць забытыя пахаванні і помнікі? Хто з выдатных людзей Беларусі пахаваны на бліжэйшых могілках, вывучыце яго лёс і дзейнасць, яго жыццё? Якія могілкі зруйнаваны ці закінуты? Дзе знаходзяцца юр'эйскія, татарскія могілкі, старыя пахавальныя курганы? Ці вядомы вам археалагічныя помнікі ў вашым рэгіёне, як яны пазначаны і захоўваюцца;

✉ Андрэй Майсяёнак

- ✿ якія маюцца помнікі кульставага дойлідства? Ці існуе ў вашым наваколлі разбураны касцёл ці царква, сінагога ці мячэць, якія не ўзяты пад улік ці пад ахову дзяржавы? Зрабіце іх здымкі, малюнкі, даведайцесь ў старэйшых людзей іх гісторыю;
- ✿ пазнаёмцесь ўважліва з рэлігійным жыццём вашага наваколля. Даведайцесь пра гісторыю прыхода і дзеючага храма. Уважліва вывучыце і занатуйце (пажадана і фота) пахаванні і надпісы на помніках каля прыходскіх храмаў, а таксама памятныя шыльды і надпісы ў інтэр'ерах, якія зроблены ў памяць ці гонар фундатараў, ахвярадаўцаў, памерлых ці загінуўшых. Ці маюцца ў вашым наваколлі месцы, звязаныя з рэлігійным культам, капліцы, крыжы, крыніцы? Якія існуюць апавяданні пра гэта старэйшых людзей?
- ✿ настойліва шукайце старыя газеты, часопісы, на любых мовах, стaryя кнігі і падручнікі, старыя фотаздымкі, альбомы. Не дапускайце, каб гэтыя каштоўнасці былі выкінуты на смецце. Шукайце іх у старэйшых людзей, вядзіце з імі гаворку аб гісторыі іх жыцця і працы, занатуйце;
- ✿ якія былі цікавыя падзеі ў вашай акрузе ў час Першай і Другой сусветных войнаў, савецка-польскай вайны, аб'яднання Беларусі ў 1939 годзе? Як праходзіла калектывізацыя? Запішыце ўважліва ўспаміны сведкаў і ўдзельнікаў гэтых падзеяў;
- ✿ як вучыліся ваши дзяды і бацькі? На якой мове і што гэта каштавала? Занатуйце назвы школ, дзе яны існавалі, хто быў з выкладчыкамі і які пра іх успамін? Каго з выдатных лекараў сустрэлі ваши родныя на сваім жыццёвым шляху?
- ✿ хто быў пацярпелы, арыштаваны з ваших мясцін да 1939 г.? Іх далейшы лёс?
- ✿ хто быў у вашым раёне рэпрэсаваны органамі НКУС, МДБ, які іх лёс, запішыце ўважліва ўспаміны гэтых людзей. Ці маеце вы звесткі пра невядомыя пахаванні рэпрэсаваных у вашым раёне?
- ✿ запішыце ўспаміны ўдзельнікаў Вялікая Айчыннай вайны, пра іх баявую дзейнасць, месцы стаянак, адносіны да мясцовага насельніцтва. Што вы ведаеце пра дзейнасць партызанскіх атрадаў і атрадаў Арміі Краёўай? Які іх агульны ўдзел у вызваленні Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў?
- ✿ што вядома вам пра гісторыю прадпрыемстваў, калгасаў (саўгасаў) у вашым рэгіёне? Якіх выдатных дзеячаў прамысловасці і вясковай гаспадаркі вы ведаеце? Запішыце іх ўспаміны. Які ўклад робіць гаспадарка ў развіццё вашага горада і вёскі, асабліва ў развіццё народнай адукацыі і культуры?

- ✿ якія помнікі прыроды ёсьць у вашым раёне? Што вам вядома пра іх з легендаў, успамінаў? Якія вы ведаеце валуны, крыніцы, рэчышчы, балоты? Што гавораць пра іх старажылы? Ці маюць валуны асабістсця назвы, надпісы ці малюнкі?;
- ✿ ці ведаеце вы старыя дрэвы, паркі, азёры, з якімі звязана жыццё і творчасць славутых людзей? Запішыце ўспаміны старэйших людзей і інфармацыю краязнаўцаў;
- ✿ што вядома вам пра жыццё нацыянальных меншасцей на Беларусі? Якія асабістасці ўкладу жыцця і працы, рэлігіі былі і засталіся ў літоўцаў, яўрэяў, палякаў, татар? Даведайцеся пра асноўныя рэлігійныя і культурныя каштоўнасці іх жыцця;
- ✿ магчыма ў вашым регіёне захаваліся старыя гаспадарчыя пабудовы, меліярацыйныя прыстасаванні, каналы з мінульых часоў. Якая іх гісторыя? Вазьміце іх на ўлік, вывучыце дакладна, складзіце тапаграфічную карту;
- ✿ зварніце асаблівую ўвагу на свой радавод. Хто ваши бацькі і дзяды, прадзеды. Адкуль паходзяць, які быў іх жыццёвы лёс, дзе пахаваны старэйшыя пакаленні, чым займаліся і дзе працевалялі. Якія іх былі мова і веравызнанне? Якія сямейныя рэліквіі захаваліся ў вашай сям'і, старыя альбомы? Зрабіце іх здымак, апісанне і занатуйце ў краязнаўчым дзённіку. Зарысуйце свой асабісты радавод, у якім пазначце месцы, даты нараджэння (смерці) ваших продкаў.

3. Твая вуліца. Для школьнікаў, якія нарадзіліся і жывуць у гарадах, аб'ектам вывучэння можа быць вуліца або гарадскі мікрараён.

З'яўленне вуліц звязана з разрастаннем вёсак, пераўтварэнні іх у мястэчкі і гарады. Першыя беларускія гарады ўзніклі як апорныя пункты абароны (назва «город» паходзіць ад слова «гарадзіць, умацоўваць паселішча») па берагах буйных рэк ці ў сутоках дзвюх рэк, на высокім мысе або пагорку. Цэнтрам горада быў звычайна ўмацаваны дзядзінец, які пасля XIV стагоддзя называўся замкам. Вакол месціўся пасад. Вуліцы звычайна разыходзіліся ад цэнтра ў напрамку бліжэйшых населеных пунктаў. У цэнтры горада яны масціліся бярвеннем, плашкамі ці дошкамі.

З XVII стагоддзя ў гарадской забудове і планіроўцы адбываліся змены, бо з'явіўся яшчэ адзін цэнтр — ратушная плошча з гандлёвымі радамі. Ратушы пачалі будаваць у гарадах, якія мелі магдэбургскія права (права на самакіраванне). Ад гандлёвой плошчы вуліцы разыходзіліся ў напрамку на бліжэйшыя

буйныя гарады і вёскі (радыяльная або веерная планіроўка). У далейшым з'явіліся вуліцы паўколавага напрамку. Прыватнаўласніцкія гарады развіваліся ў асноўным па загадзя распрацаўваних праектах і мелі ўпарадкованую планіроўку.

У канцы XVIII – першай палове XIX стагоддзя беларускія гарады былі ўключаны ў агульны план перабудовы гарадоў Расійскай Імперыі. Перапланіроўка раздзяліла гарады на цэнтральную частку і прадмесці, на раёны і кварталы, у якіх усталёўваліся абавязковыя правілы забудовы. Зараз у большасці старых гарадоў сполучаецца радыяльная забудова цэнтра з квартальнай забудовай новых гарадскіх ускрайнін.

Паводле харектару забудовы вуліцы падзяляюцца на аднарадныя і двухрадныя. На аднарадных вуліцах хаты стаяць толькі на адным баку дарогі, а з другога боку можа знаходзіцца лес, возера, рака ці які іншы прыродны аб'ект. На вуліцах могуць знаходзіцца толькі жылыя дамы, а на некаторых, асабліва на цэнтральных, размяшчаюцца грамадскія будынкі — магазіны, установы,

✉ Кнігі пра
Пастаўшчыну

арганізацыі і інш. У вялікіх гарадах пераважаюць шматпавярховыя дамы, у невялікіх — адна- і двухпавярховыя.

 Пытанні і заданні:

1. Чаму важна ствараць летапісы населеных пунктаў?
2. Якія крыніцы трэба выкарыстоўваць пры складанні летапісаў вёсак?
3. Як з'явіліся вуліцы?
4. Якія віды планіроўкі характэрны для беларускіх гарадоў?
5. Якія бываюць вуліцы паводле характару забудовы?
6. Як змянялася колькасць вуліц у Паставах за апошнія 300 год?

Тэма V

Паселішчы роднага краю

§ 30. Лынтупы

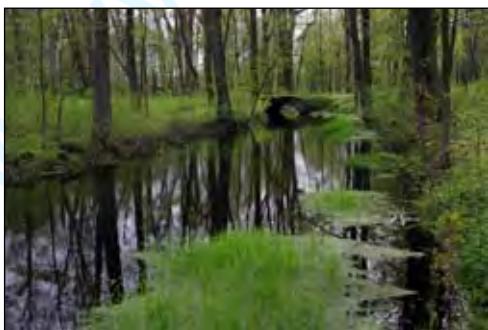
1. Асаблівасці прыроды. Лынтупы — буйнейшы населены пункт у заходняй частцы Пастаўскага раёна. Размешчаны ён аба-
пал невялікай рачулкі Лынтупка, якая ў межах паселішча ўтварае
некалькі штучных ставоў. У даўнейшыя часы рэчка была значна
больш паўнаводная, што і прывабіла сюды людзей.

Крышталічны падмурак з гранітаў і гнейсаў мае найболь-
шую глыбіню залігання ў межах Пастаўскага раёна — больш 600
метраў. У тоўшчы асадковых парод, якія ляжаць над ім, разам з
адкладаннямі кембрыйскага, ардавіскага і дэвонскага перыяду
палеазойскай эры выяўлены адклады сілурыйскага перыяду, чаго
няма ў іншых частках раёна. Гэта сведчыць пра тое, што старажыт-
ныя моры тут трывалі даўжэй. Наогул, Лынтушчына знаходзіцца
на мяжы прыўзнятай Беларускай антэклізы і ўвагнутай Балтый-
скай сінеклізы.

Лінтупы і самы вышэйшы з буйнейших населеных пунктаў
Пастаўшчыны. Свянцянскія грады тут узвышаюцца на 210–220
метраў над узроўнем мора, а ў ваколіцах ёсць і вышэйшыя ўзгоркі.

У кліматычных адносінах тутэйшая мясцовасць — самая
вільготная частка раёна. Па колькасці ападкаў (больш 700 м) Лын-
тушчына разам з Навагрудчынай займае першае
месца ў Беларусі. Гэта тлумачыцца тым, што заход-
нія вятры з Атлантычнага
акіяна затрымліваюцца
высокімі Свянцянскімі гра-
дамі.

У адрозненне ад іншых
паселішчаў Пастаўшчыны
ў ваколіцах Лынтупаў азёр
няма, толькі на захад ад

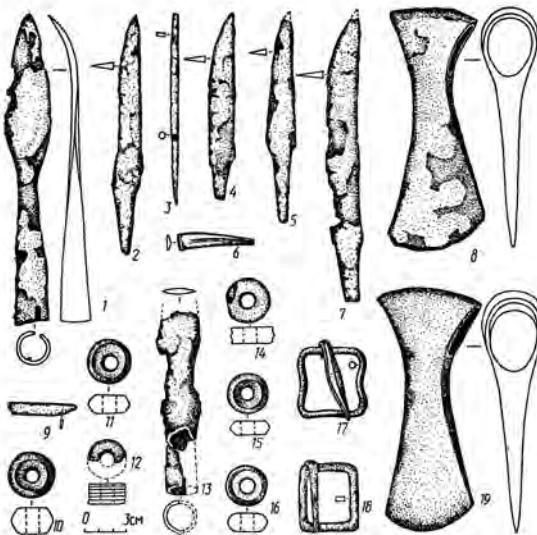
👁 Рака Лынтупка

паселішча ляжыць амаль зарослае Раманішскае возера. Рака Лынтупка, што працякае праз паселішча з поўначы на поўдзень нясе свае воды ў самую чыстую раку Беларусі Страчу (прыток Віліі). Мае даўжыню 23 кіламетры і плошчу вадазбору 57 км². Сярод лынтупскага парку на рацэ створаны 4 сажалкі, злучаныя каналамі.

З паўночнага і ўсходняга боку пасёлка знаходзяцца палеткі, дзе зямля апрацоўваецца, а з іншых бакоў да Лынтупаў падступаюць лясы, прычым з поўдня яны цягнуцца аж да Блакітных азёр, утвараючы знакамітую Дамуцёўскую пушчу. У лясах водзіцца шмат звяроў, яны багатыя на грыбы і ягады.

2. Гісторыя Лынтупаў. Час узнікнення паселішча невядомы, але, верагодна, першыя жыхары стала пасяліцца тут яшчэ ў першай палове I тысячагоддзя нашай эры. Пра даўніе засяленне тутэйшых мясцін людзьмі сведчыць вялікі курганны магільнік балтаў, які месціцца на адлегласці 2,5 км на паўднёвы захад ад Лынтупаў. Там выяўлена 74 насыпы дыяметрам 5–17 метраў з пахавальным абрадам трупаспяленне. У курганах, якія вывучаліся археолагамі, знайдзены бронзовыя шынныя грыўні, бранзалеты, пярсцёнкі, падвескі-ракавіны, бронзовыя спіралькі, жалезныя шылы і іншыя рэчы балцкай культуры.

У гістарычных крыніцах Лынтулы згадваюцца ўпершыню пад 1385 годам, раней чым Паставы і Дунілавічы.

🕒 Археалагічныя знаходкі з курганоў каля Лынтупаў:
1, 13 — наканечнікі дзід; 2, 4, 5, 7 — нажы; 3 — шыла;
6, 9 — фрагменты бранзалетаў; 8, 19 — сякеры;
10–12, 14–16 — прасніцы; 18 — спражкі

З сярэдзіны XVI стагоддзя мястэчка ў Ашмянскім павеце Віленскага ваяводства Вялікага Княства Літоўскага. Па інвентарызацыі 1591 года ў Лынтупах была плошча і 2 вуліцы — «Да млына» і «Да сяла Судоўскага», 28 дымоў, каля 150 жыхароў. Сядзіба ўладара маёнтка складалася са старога дома з 6 памяшканнямі і гаспадарчых пабудоў.

У розныя часы мястэчкам валодалі Астроўская, Гільзены, Бучынскія, Бішэўскія. А першы храм у Лынтупах быў пабудаваны ў 1459 годзе віленскім ваяводам Андрэем Даўгірдовічам, пры касцёле быў шпіタル. З таго часу касцёл завуць Андрэеўскім.

З часу трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай у 1795 годзе Лынтупы ўвайшлі ў склад Расійскай імперыі. У 1812 годзе мястэчка занялі войскі Напалеона. Жыхары мястэчка прымалі ўдзел у паўстанні 1830–1831 гадоў. 5 мая 1831 года атрады паўстанцаў былі ў Лынтупах, адкуль накіраваліся ў Ашмянскі павет.

З 1843 года Лынтупы сталі цэнтрам воласці ў Свянцянскім павеце Віленскай губерні, а з 1854 года маёнтак перайшоў ва ўладанне Юрыя Бішэўскага, нашчадкі якога валодалі ім да 1939 года.

У 1885 года ў Лынтупах налічвалася 13 двароў, пражывала 214 жыхароў. Дзейнічала валасное праўленне, касцёл, яўрэйскі малітоўны дом, школа (пабудавана ў 1866), багадзельня, 3 крамы, карчма, праводзіліся кірмашы.

Галоўныя рысы сучаснага мястэчка акрэсліліся на мяжы XIX–XX стагоддзяў, калі праз паселішча праішла чыгунка Новасвянцяны –

Беразвetchа, узведзены бровар, закладзены парк і пабудаваны двухпавярховы палац. Тады ж на месцы драўлянага храма, які згарэў, вырас у мястэчку і мураваны касцёл. Адбылося ўсё гэта дзякуючы ў значнай ступені гаспадару Лынтупаў Юзафу Бішэўскаму.

У Першую сусветную вайну мястэчка было акупавана (1915–1918) кайзераўскімі войскамі. У 1918 – сярэдзіне 1920 года на кароткі час тут усталёвалася савецкая ўлада. Па Рыжскай дамове Лынтупы ўвайшли ў склад Польшчы, сталі цэнтрам гміны ў Свянцянскім павеце Віленскага ваяводства. У 1937 годзе ў мястэчку мелася 194 двары, пражывала 1355 жыхароў.

19 верасня 1939 года Лынтупы сталі часткай БССР. З 1941 па 1944 год мястэчка знаходзілася пад нямецка-фашистыскай акупацыяй, было моцна разбурана. 19–20 мая 1942 года ў Лынтупах акупанты правялі масавыя расстрэлы мірных жыхароў. У пачатку вайны ў ваколіцах Лынтупаў дзейнічала партызанская група на чале з Ф. Маркавым, якая ў канцы 1942 года стала часткай брыгады імя К. Я. Варашылава. Мястэчка было вызвалена 6 ліпеня 1944 года часцямі 357-й стралковай дывізіі.

З 20.9.1944 г. Лынтупы ў Пастаўскім раёне Маладзечанскай вобласці. Пасля вайны ў мястэчку былі аптэка, бальніца, пачатковая школа, маслабойня, лесапільня і сталярны цех.

З 22.8.1967 г. Лынтупы набылі статус гарадскога пасёлка. У пачатку 1990-х гадоў тут адкрылі пашывачны цех Віцебскай фабрыкі «Сцяг індустрыялізацыі», пры саўгасе — цех па намотцы электраматораў і трансфарматараў, у 1992 годзе — дапаможны цех па пашыве дзіцячых куртак. У пачатку XXI стагоддзя ў Лынтупах былі аптэка, бальніца, ветэрынарны ўчастак, 2 дзіцячыя сады, спартзавод, дом быту, лясніцтва, міліцэйскі ўчастак, 5 магазінаў, лазня, метэастанцыя, АТС, філіял ашчаднага банка, філіял ПМК-21, пажарная каманда, пошта, нафтабаза, электрастанцыя, цех дрэваапрацоўкі, сталовая, хлебанарыхтоўчае прадпрыемства, сярэдняя школа, бібліятэка.

3. Адметныя мясціны Лынтупаў. У Лынтупах ёсьць шэраг цікавых аб'ектаў, якія маюць гістарычную і культурную каштоўнасць.

Сядзібна-паркавы ансамбль Бішэўскага. Знаходзіцца ён у цэнтры мястэчка. Сфарміраваўся ў другой палове XIX – пачатку XX стагоддзя. Агульная плошча каля 20 га. Створаны ўладальнікам

🕒 Палац Ю. Бішэўскага

🕒 Палац. Пачатак XX ст.

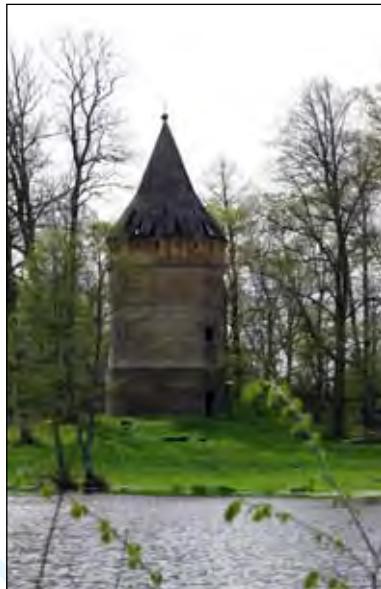
🕒 Стой і масток у сядзібна-парковым комплексе Ю. Бішэўскага

праекце вядомага польскага архітэктара Тадэвуша Раствароўскага ў 1907 годзе і быў вырашаны ў стылі позняга італьянскага рэнесансу. Мураваны палац мае складаную асиметрычную аб'ёмна-

маёнтка Юзафам Бішэўскім па адзінм плане. На адной восі паслядоўна размешчаны прамавугольны парадны партэр пейзажна-рэгулярнага парку (плошча 6 га), аднапралётны бутавы мост, палац, гаспадарчыя пабудовы. Водная сістэма была спланавана так, што палац апынуўся на штучным астраўку, абкружаны трывамі з масткамі, гротам, альтанкай. Тэрыторыя падзелена на дзве зоны: парадную (перед палацам), якая ўключае флігель, капліцу, ставы, і гаспадарчую — некалькі аднапавярховых прамавугольных у плане мураваных будынкаў, гарэлачны бровар, піваварня, аляярня, крухмальня і іншыя. Дэндрасклад парку фарміруюць пасадкі ліп, клёна серабрыстага і вастралістага Шведлера, дуба, елкі блакітнай, арэха шэрлага (маньчжурскага), піхты сібірской, лістоўніцы еўрапейскай, чорнай вольхі, вязу, ясака і дэкаратыўных кустоў.

Палац. Пабудаваны па

прасторавую кампазіцыйю, быў багата аздоблены ляпным дэкорам. Меў пакінутую яшчэ з сярэднявечча ад ранейшых пабудоў разгалінаваную сістэму падземных хадоў. Існуе рамантычнае паданне пра гісторыю яго будаўніцтва. У час вучобы ў Парыжы малады пан Юзаф закахаўся ў сімпатычную фрацужанку-акторку і ў запале пачуццяў прапанаваў ёй руку і сэрца. Прыгажуня паабязала выйсці замуж, але пры ўмове, што малады чалавек пабудуе ёй шыкоўны палац. Вярнуўшыся ў Лынтупы, Бішэўскі (аён сам быў архітэктарам) затраціў

⌚ Вежа-лядоўня

⌚ Андрэеўскі касцёл

шмат сіл і энергіі, каб у невялікім драўляным мястэчку ў атачэнні трох ставоў, якія былі выкананы ўручную, вырас цудоўны мураваны палац з комплексам неабходных гаспадарчых пабудоў. Вакол палаца быў заложаны парк з рэдкіх кустоў і дрэў. Аднак францужанка-акторка, наведаўшы Лынтупы, толькі пакруціла носікам, скептыч-

⌚ Капліца ў Раманішках

на прамовіла: «У майго бацькі лепшыя стайні!» — і з'ехала назад у Парыж. А закаханы Бішэўскі так і застаўся халасцяком.

«Замкавая» вежа. Пабудавана ў 1897 годзе. Ніжняя, падземная частка вежы выкарыстоўвалася ў гаспадарчых патрэбах у якасці лядоўні. Верхняя частка, да якой па ўнутранай сцяне вежы вяла вінтавая дубовая лесвіца, — у якасці альтанкі-бельведэра.

Афіцыня. Лічыцца самай старажытнай пабудовай ансамбля. Пабудавана ў стылі класічнага старапольскага маёнтка. Аднапавярховая пабудова з чатырохкалонным портыкам, увенчаным трохкутным шчытом.

Павільён. Пабудаваны ў стылі старажытнагрэцкага свяцілішча. Рад з дванаццаці калон, пастаўленых уздоўж двух бакоў, падтрымліваў антаблемент і плоскі аднасхільны дах.

Гарэлачны бровар. Упершыню ўспамінаецца ў матэрыялах інвентарызацыі 1591 года. У 1904 годзе з устаноўкай новага спіртаачышчальнага абсталявання перапрафільянты ў спіртзавод. Дзейнічае па сённяшні дзень.

Піваварня. Час заснавання невядомы. Маюцца звесткі пра выпуск гатовай піваваранай прадукцыі ў XVI стагоддзі і матэрыяльныя знаходкі 1904 года. Засталося некалькі будынкаў канца XIX – пачатку XX стагоддзя.

Касцёл святога Андрэя Баболі (Андрэеўскі касцёл). Знаходзіцца на цэнтральнай плошчы мястэчка. Заснаваны на месцы старажытнага (1459) драўлянага касцёла ў 1899 годзе. Асвечаны 11 лістапада 1911 г. Беламураваны касцёл — помнік архітэктуры неабарока.

Лынтупы — адзіны населены пункт на Пастаўшчыне, дзе ёсць аж пяць брацкіх магіл часоў Другой сусветнай вайны. У дзвюх з іх пахаваныя мясцовыя жыхары, якія былі захоплены фашыстамі ў якасці закладнікаў за забойства шэфа жандармерыі Віленскай акругі Крыля і гебітскамісара Бэка партызанская групай Ф. Маркава. Яшчэ ў дзвюх брацкіх магілах спачываюць яўрэі: у снежні 1942 фашысты знішчылі насельнікаў гета (перед вайной у Лынтупах яўрэі складалі каля траціны жыхароў). Брацкія магілы знаходзяцца на вуліцах Галубкова, Новай Будаўнічай, а таксама на паўднёвой, паўночнай і паўднёва-ўсходній ускраінах пасёлка.

У 2007 годзе на чыгуначнай станцыі Лынтупы ўсталяваны бюст Б. Ялавецкага, арганізатора і праекціроўшчыка будаўніцтва чыгункі Новасвяціяны – Беразвечча.

У лынтупскай школе дзейнічаюць музей баявой славы 357-й стралковай ордэна Суворава дывізіі і «Беларуская хатка».

4. Вядомыя людзі Лынтупшчыны. У розныя гады ў Лынтупах бывалі беларускія пісьменнікі Янка Брыль, Васіль Быкаў, Іван Шамякін, Але́сь Петрашкевіч. У ваколіцах Лынтупаў праходзілі здымкі фільма паводле сцэнарыя В. Быкава «Воўчая зграя».

З Лынтупамі звязана дзейнасць Баляслава Ялавецкага, землеўласніка, былога вайсковага інжынера, аднаго з ініцыятараў стварэння канстытуцыйна-кatalіцкай партыі, заснавальніка «Першага таварыства пад'язных чыгуначных шляхоў» і «Руска-Бельгійскага металургічнага таварыства», дэпутата Дзяржаўнай Думы Расіі. Ён быў ініцыятарам, праекціроўшчыкам і фундатарам будаўніцтва чыгункі Новасвянцяні — Беразовечча.

Лынтупы — радзіма вядомага навукоўца, доктара геолага-мінералагічных наук Юрыя Вайцяхоўскага. Ён нарадзіўся ў 1960 годзе, закончыў Ленінградскі геалагічны інстытут, працуе ў геалагічным інстытуце Кольска-га навуковага цэнтра Расійской акадэміі науک.

За баявыя заслугі ў час Другой сусветнай вайны былая піянерважатая Лынтупская школы Г. І. Маслоўская, разведчыца партызанскай брыгады імя Варашылава, удастоена звання Героя Савецкага Саюза. Сярод выхаванцаў Лынтупской сярэдняй школы — доктар навук А. І. Быхавец, кандыдаты науку Н. У. Дубоўская, У. С. Масцяніца і іншыя. Доўгі час у Лынтупах жыў і працеваў Іосіф Быхавец, краязнаўца, аўтар кнігі «Лынтупы» (1993). Яго справу актыўна працягвае Але́сь Гарбуль — даследчык мясцовай гісторыі, аўтар кнігі «Скарбы сівых валуноў» (2002).

✉ Магіла Уладыслава Ігнацыя Даўгялы на могільніку ў Лынтупах

 Пытанні і заданні:

1. Якія прыродныя асаблівасці адрозніваюць Лынтушчыну ад іншых частак Пастаўшчыны?
2. Калі Лынтупы ўпершыню ўпамінаюцца ў пісьмовых крыніцах?
3. На які час прыпадае найбольш актыўнае развіццё мястэчка? З чым яно звязана?
4. Якія галоўныя падзеі можна выдзеліць у гісторыі Лынтупаў?
5. Якія адметныя мясціны мястэчка прывабліваюць турыстаў?
6. Жыццё якія вядомых людзей звязана з Лынтуламі?

§ 31. Варапаева

1. Асаблівасці прыроды. Варапаева — другі па велічыні населены пункт на Пастаўшчыне, мае статус аграгарадка. Гэта ж і самы вялікі чыгуначны вузел у раёне: ад яго адыходзяць у розныя бакі тры лініі — на Лынтупы, Другу і Крулеўшчызу.

Знаходзіцца ва ўсходняй частцы раёна на левым беразе ракі Заражанка. У тэктанічных адносінах займае старажытны ўстойлівы комплекс Беларускай антэклізы, які паслы ўтварэння не зведаў на сабе ніякіх значных працэсаў. У прабуранай каля Варапаева свідравіне глыбіня залягання падмурка аказалася 541 м. Падмурак складзены гранітамі і гнейсамі. Над ім пластамі залягаюць марскія адклады палеазойскай эры (кембрыйскага, ардовіскага і дэвонскага перыяду) і водна-ледавіковыя адклады кайназойскай эры.

Менавіта ледавік аказаў найбольшы ўплыў на ўтварэнне сучаснага разнастайнага рэльефу. Лічыцца, што адна з яго магутных лопасцей рухалася на поўдзень праз мясцовасць, дзе знаходзіцца сучаснае Варапаева ў напрамку на Дунілавічы. Пасля таго, як ледавік растаў, на яго месцы ўтварылася даліна ракі і катлавіны азёр.

Варапаева знаходзіцца на мяжы паміж Свянцянскімі градамі і Дзісненскай нізінай. На захад ад Заражанкі тэрыторыя адносна выраўнена і мае вышыні 140–150 м над узроўнем мора, на ўсход харектар паверхні вельмі складаны: даволі высокія ўзгоркі чаргуюцца з глыбокімі катлавінамі, якія запоўнены водой. Таму ў ваколіцах Варапаева так многа азёр: Глыбокае, Ясюкі, Амшанае, Маскалёва, Белае, Чорнае, Зароўшына. Яны параўнальна невялікія па плошчы, але даволі глыбокія.

Рака Заражанка з'яўляецца самай доўгай ракой у Пастаўскім раёне. Каля Варапаева яна мае шырыню 10–12 метраў з глыбінёй каля 1 метра. На поўдзень ад пасёлка каля в. Алешина Заражанка запруджана і там утварылася вадасховішча, дзейнічае гідраэлектрастанцыя.

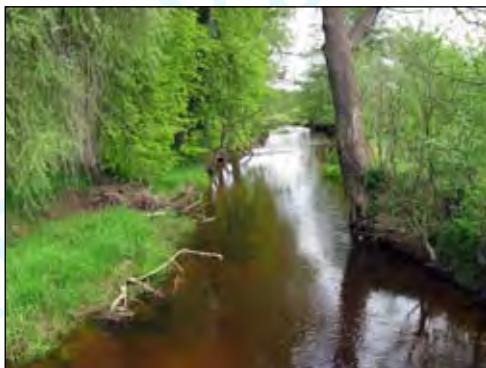
Па даліне ракі глебы пераважна пясчаныя і супясчаныя, сустракаюцца паклады жвіру. На міжрэччах пераважаюць цяжкія гліністыя і суглінкавыя глебы, якія сфарміраваліся на ледавіковай марэні.

На заход і ўсход ад пасёлка мясцовасць адкрытая, пераважаюць апрацаваныя палеткі з невялікімі купінамі кустоў. У паўночна-заходнім напрамку на вялікую адлегласць цягнецца адзін з буйнейшых лясных масіваў на Пастаўшчыне — Варапаўская Дача, які мае плошчу больш 80 км². У цэнтральнай частцы Дачы (урочышча Шурыца) пераважаюць змешаныя яловабярозавыя насаджэнні. На сушэйшых месцах у паўночнай і заходняй частцы месца елкі займае сасна. Ва ўрочышчы Зайцова, што ля Варапаева, сустракаюцца асіннікі. У асноўным лясы Варапаўской Дачы спелыя, сярэдняя вышыня дрэў 22–24 м, таўшчыня — 25–30 см. Большая частка ляснога масіву раней выкарыстоўвалася як ваенны палігон.

Вузкая паласа лесу працягнулася на поўдзень уздоўж ракі Заражанка ад Варапаева да Дунілавіч. Лясы ў ваколіцах Варапаева багатыя на дзічыну, грыбы, ягады, лекавыя травы.

⌚ Малая ўнічыя краявіды Варапеўскіх ваколіц

⌚ Рака Заражанка ў Варапаеве

2. Гісторыя Варапаева. Варапаев — даволі малады населены пункт: у гістарычных крыніцах упершыню сустракаецца пад 1800 годам на карце Дзісенскага (у склад якога ўваходзіла) і Вілейскага паветаў Мінскай губерні. З 1843 года — у Віленскай губерні. У 1860-я гады ў фальварку Варапаева, які здаваўся ў арэнду і ўваходзіў у маёнтак Паставы, працавалі цагельны завод, вадзяны млын з сукнавальняй і карчма (шынок). У 1896–1897 гады праз паселішча прыйшла чыгунка Новасвянцяны – Беразвetchcha, якая дала значны штуршок для яго развіцця. У 1897 годзе ў Варапаеве былі фальварак (6 двароў, 69 жыхароў, штучны вадаём, млын, сукнавальня, крама, карчма, смалярны завод), станцыя (18 жыхароў, 2 двары), хутар (2 двары, 11 жыхароў), штучны вадаём, вузкакалейка 1-га Таварыства пад'язных пущей, млын. Маёнтак уваходзіў у пастваўскія ўладанні Тызенгаўзаў-Пшаздзецкіх і здаваўся ў арэнду. Найбольшага росквіту зазнаў у канцы XIX – пачатку XX стагоддзя калі Канстанцінам Пшаздзецкім быў закладзены парк і пабудаваны палац.

Рупнасцю ўладальніка ў канцы XIX стагоддзя пабудаваны шкіпінарны завод, дзейнічаў цагельны завод, працаваў вадзяны млын.

З 1921 года мястэчка ўвайшло ў Пастваўскі павет Віленскага ваяводства Польшчы. Меліся лесапільны і цагельны заводы, працавалі вадзяны, паравы і электрычны млыны, лесаэксплуатацыя. Быў адбудаваны (знішчаны ў Першую сусветную вайну) графскі палац, дзе налічвалася звыш 20 пакояў, у тым ліку зала для танцаў, сабрана багатая бібліятэка, калекцыя зброі і музычных інструментоў (пасля 1939 года яна трапіла ў Мінск).

У 1923 годзе адкрыты пачатковая школа імя Ю. Пілсудскага, клуб моладзі. У 1934 годзе пабудаваны касцёл Святога Міхаіла, пры якім дзейнічаў Саюз каталіцкай моладзі (займаўся культурна-рэлігійнай дзейнасцю). У фальварку Варапаева была зімовая цяпліца, меўся плодагадавальнянік (у 1931–1937 гадах тут працаваў вядомы сялекцыянер І. П. Сікора). У 1933 годзе ўладанні Пшаздзецкага наведаў прэзідэнт Польшчы Ігнацы Масціцкі, які прысутнічаў на адкрыцці вузкакалейкі Варапаева – Друга.

З 1939 года мястэчка ўвайшло ў склад БССР, знаходзілася ў Дунілавіцкім раёне Вілейскай вобласці. У 1944 годзе з Дунілавіч, якія былі моцна разбураны, у Варапаева перанесены органы

раённага кіравання: райкам КП(б)Б, райвыканкам, райаддзелы МУС і МДБ, банк, прокуратура, нарсуд, ваенкамат, рэдакцыя раённай газеты «Сцяг Сталіна». Працавалі радыёузел, ашчадная каса, няпоўная сярэдняя школа, бальніца на 50 ложкаў, амбулаторыя, аптэка, санстанцыя, гасцініца на 20 месцаў, 5 магазінаў, дзіцячыя яслі на 20 месцаў, лазня, базар, Дом культуры з глядзельнай залай на 40 месцаў, чыгуначны вакзал. У 1950 годзе Варапаева атрымала статус пасёлка гарадскога тыпу. У ім працавалі цагельны завод (77 рабочых), мэблевая фабрика (60), лесапільны завод (25), кавальска-сяларны цех (6), кравецкая і шавеецкая майстэрні (адпаведна 10 і 8), паравозавагонарамонтнае дэпо (100), дыстанцыя сувязі (60), лесапільны і шпалерны заводы (4 і 200), майстэрня (40 і 120 рабочых на дыстанцыі асобна), маслазавод (15), друкарня (8), хлебапікарня (12) цырульня (5), арцель «Новае жыццё» (вытворчасць пладова-агароднінных вырабаў, слабаалкагольных напіткаў, 15), меліся чайнія «Блакітны Дунай» і «Чайка». Пры МТС (праца-вала 10 чалавек) выдавалася газета «Бальшавіцкая праўда» (са снежня 1952 года «Ленінская праўда»). У 1956 годзе адкрыты рэстаран. У 1959 годзе на базе міжкалгаснай будаўнічай арганізацыі заснаваны завод жалезабетонных вырабаў.

У 1954 годзе Варапаева знаходзілася ў Маладзечанскай, а з 20.1.1960 г. у Віцебскай абласцях, спачатку ў Глыбоцкім, з 1962 г. у Пастаўскім раёнах. У 1969 годзе пражывала 4,2 тыс. жыхароў,

⌚ Сядзіба Пшаздзецкіх Варапаева

⌚ ГЭС у в. Алешына каля Варапаева

у 2001 — налічвалася 1024 двары, 3372 жыхары. Працуюць дрэваапрацоўчы камбінат, завод жалезабетонных вырабаў, дыстанцыя пузі Беларускай чыгункі, хлебакамбінат, участак энергасетак, аддзяленне сувязі, лясніцтва, камбінат бытавога абслугоўвання, гасцініца, тэлемайстэрня, пажарная служба, дзіцячая і дарослая бібліятэкі, музычная школа, гарадскі і заводскія дамы культуры, Варапаеўская раённая бальніца, паліклініка, дзіцячая кансультация, аддзяленне хуткай дапамогі, ветлячэбніца, камбінат грамадскага харчавання, у якім знаходзіцца кафэ «Вясна», кандытарскі цэх, магазін «Кулінарыя» і іншыя.

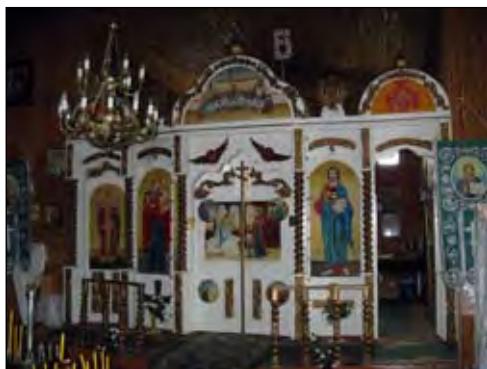
3. Адметныя мясціны Варапаева. З прычыны сваёй адноснай маладосці пасёлак не мае старажытных помнікаў гісторыі і культуры, аднак некаторыя яго будынкі і куточкі вартыя ўвагі. Найбольшую цікавасць выклікае сядзібна-парковы ансамбль узвышанай левабярэжнай часткі ракі Зара-жанка. Ён сформіраваны на

☞ Касцёл святога Міхаіла Архангела

☞ Свята-Уваскращэнская царква

☞ Іканастас Свята-Уваскращэнской царквы

© Брама ў Варапаеўскі парк

© Брацкая магіла ў парку

© Дом упраўляючага Куркузовіча

раней знаходзіўся палац Пшаздзецкага — двухпавярховы мураваны будынак, які не захаваўся. Уезды ў сядзібу размяшчаліся з двух бакоў і былі аформлены арыгінальнымі брамамі. З паўднёвага боку знаходзіліся гаспадарчыя пабудовы. Парк у Варапаеве захаваў свае асноўныя рысы і з'яўляецца самам азалелым з усіх паркаў Пастаўшчыны.

З іншых помнікаў культуры і архітэктуры выдзяляецца дом упраўляючага Куркузовіча, касцёл святога Міхаіла Архангела і Свята-Уваскращэнская царква. Калі дом упраўляючага пабудаваны яшчэ за «польскім часам», то храмы ўзведзены зусім нядаўна, у канцы XX стагоддзя. Касцёл святога Міхаіла Архангела будаваўся з 1993 па 1996 год. Ён размешчаны ў паўночна-заходняй частцы па-

аснове натуральнага хваёвага бору і падзяляецца на дзве часткі — паўднёвую і паўночную. Яны злучаюцца між сабой мураванным арачным мостам, які перакінуты цераз лагчыну.

У найбольш узвышшанай паўднёвой частцы парку

сёлка. Узведзены на сродкі парафіян, з удзелам фундатараў і дзяржавы. Уяўляе сабой аднавежавую пабудову з цэнтральнай апсідай і дзвюма сакрысціямі. Сучасны храм нагадвае па сваіх формах ранейшы драўляны, які існаваў з 1932 па 1959 год.

Варапаеўская Свята-Уваскращэнская царква ўзведзена ў 1992–1994 гадах. Галоўная частка царквы — восьмігранная шатровая вежа. Яна ўзвышаецца над портыкам галоўнага ўвахода. Увенчана цыбульчатападобнай галоўкай. Над будынкам узвышаюцца яшчэ трыв невялікія купалы.

4. Вядомыя людзі Варапаеўшчыны. З Варапаевам звязана жыццё і дзейнасць шэрагу знакамітых людзей, якія ўнеслі важкі ўклад у розных галінах чалавечай дзейнасці.

У 1954 годзе ў пасёлку нарадзіўся Андрэй Зуйкоў, кандыдат сельскагаспадарчых навук, навуковы супрацоўнік Беларускага навукова-даследчага інстытута бульбаводства. Варапаева — радзіма мастака Сцяпана Катовіча. Ён нарадзіўся ў 1952 годзе, закончыў Міnsкае мастацкае вучылішча, Беларускі тэатральна-мастацкі інстытут. Член Беларускага саюза мастакоў. Адной з яго вядомых работ з'яўляюцца вітражы на станцыі метро «Інстытут культуры» ў Мінску.

У Варапаеве вучыўся і пазней працаваў мастацкім кірауніком раённага Дома культуры Іосіф Сушко, заслужаны работнік культуры Беларусі. Вядомасць набыў як кіраунік Маладзечанскага народнага ансамбля песні і танца «Спадчына», з якім падрыхтаваў больш за 20 праграм.

Варапаеўская школа дала шлях у вялікую навуку Андрэю Майсіёнку, члену-карэспандэнту Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, загадчыку лабараторыі вітамінаў і каферментатаў інстытута фармакалогіі і біяхіміі НАНБ, прафесару, доктару біялагічных навук.

Скончыла Варапаеўскую школу ўраджэнка в. Тузбіца паэтэса Алена Гінько, аўтарка кніг паэзіі «Самотная птушка», «Пяшчота пры журбе». У пасёлку нарадзіўся і працаваў выкладчык Варшаўскага універсітэта, даследчык Пастаўшчыны, аўтар шэрагу кніг Іосіф Зямчонак.

Званне «заслужаны настаўнік» нададзена Алене Брэскай, выкладчыцы гісторыі і грамадазнаўства Варапаеўской сярэдняй школы, выдатніку народнай асьветы.

☞ Пытанні і заданні:

1. Якія асаблівасці прыроды надаюць Варапаеўшчыне своеасаблівую непаўторнасць і прывабнасць?
2. Чаму ў Варапаеве няма старажытных помнікаў?
3. Якія падзеі далі штуршок для развіцця мястэчка?
4. Якую ролю ў жыцці Варапаева адыграў род Тызенгаўзаў-Пшаздзеецкіх?
5. Калі Варапаева мела статус раённага цэнтра?
6. Якія гістарычныя і культурныя аб'екты ў пасёлку выклікаюць цікавасць у турыстаў?
7. Падрыхтуй паведамленні пра вядомых людзей Варапаева.

§ 32. Дунілавічы

1. Асаблівасці прыроды. Дунілавічы знаходзяцца ва ўсходняй частцы Пастаўскага раёна на ўзгорках і лагчынах Свянцянскіх градкаля азёр Свідна, Бледнае і па даліне ракі Заражанка. Нетры маюць двух'ярусную пабудову: на глыбіні каля 500 метраў знаходзіцца крышталічны падмурак з гранітаў і гнейсаў Беларускай антэклізы; зверху пластамі рознай таўшчыні залягаюць асадкавыя пароды рознага ўзросту. Найбольшую магутнасць маюць адклады дэвонскага перыяду палеазойскай эры. Паверхневы пласт складзены марэнай паазёрскага ледавіка. Лічыцца, што адна з яго магутных лопасцей рухалася на поўдзень праз мясцовасць, дзе знаходзяцца сучасныя Дунілавічы. Пасля таго, як ледавік растаў, на яго месцы ўтварылася даліна ракі і катлавіны азёр. Абапал Заражанкі рэльеф вельмі складаны з вялікай колькасцю камавых узгоркаў і глыбокімі рэчышчамі ручаёў. Тэрыторыя на захад ад мястэчка абвешчана ландшафтным геамарфалагічным заказнікам «Карагач». Сярэднія вышыні мясцовасці вагаюцца ад 145–147 метраў над узроўнем мора на ўрэзе вады каля азёр, да 170–190 м на вышэйшых узгорках.

Кліматам Дунілавічы мала чым адрозніваюцца ад іншых паселішчаў Пастаўшчыны. Тут менш выпадае ападкаў (600–650 мм) і цяплей летам, чым на Лынтушчыне.

Праз Дунілавічы працякае рака Заражанка, якая ў ніжнім цячэнні называецца Галбяіца. Яна — самая доўгая ў Пастаўскім

раёне. У вярхоўях рэчка мае звлістасе рэчышча, прымае шмат прытокай: ручаёй, каналаў, рэчку Смычыцу. Ніжэй Дунілавічай шырыня Заражанкі павялічваецца да 12 м пры сярэднім глыбіні 0,7 м. Пашырэнне і нязначнае спрамленне рэчышча адбылося дзякуючы шэрагу запруд у в. Алешына, г. п. Варапаева, в. Кейзікі. Шырыня даліны 50–150 м.

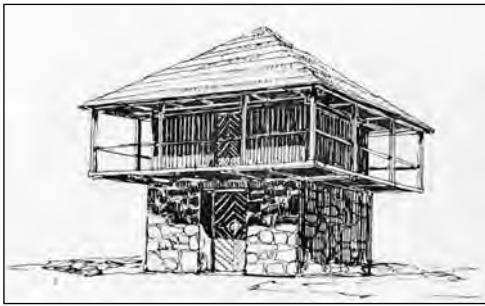
На ўсходній ускраіне паселішча знаходзіцца возера Свідна. Гэта даволі вялікі вадаём плошчай $0,97 \text{ км}^2$ і найбольшай глыбінёй 11,6 м. Дно да глыбіні 3–5 м пясчанае, ніжэй выслана іlam. Шырыня паласы расліннасці 50–75 м. На паўднёвым заходзе з возера выцякае ручай у р. Заражанка.

Амаль у 5 разоў меншае па плошчы возера Бледнае, што ляжыць з паўднёвага боку мястэчка. Яно мае глыбіню да 11 метраў і моцна зарастает з берагоў.

Вакол Дунілавічай лясоў няма, толькі на поўдзень ад мястэчка за вёскай Пятровічы шырокай паласой цягнецца вялікі лясны масіў, на ўскрайку якога ляжыць прыгожае возера Баравое. У лясах, пераважна саснова-яловых, многа ягад, грыбоў; водзіцца шмат птушак і звяроў.

2. Гісторыя Дунілавічай. Сучасныя Дунілавічы першапачаткова мелі назыву Данілавічы, Данілаўскае. Да першага Усерасійскага перапісу насельніцтва 1897 года некаторыя геаграфічныя назвы не мелі цвёрда ўсталяваных правапісаў. У ходзе той кампаніі перавага была аддадзена «Дунілавічам».

Паселішча належыць да самых старых рэзідэнций колішняга Вялікага Княства Літоўскага. Упершыню ўпамінаецца ў 1473 годзе як уладанне князя Аляксандра Юр'евіча Гальшанскага. Тады Данілавічы насялялі сяляне-даннікі, якія плацілі даніну мёдам. Пасля смерці А. Ю. Гальшанскага ў 1511 годзе Данілавічы перайшлі да яго сына Паўла. У 1551 годзе пасля смерці Паўла Гальшанскага, біскупа віленскага, Данілавічы перайшлі па завяшчанні ва ўладанне польскага караля Сігізмунда Аўгуста. Пад 1556 годам Данілавічы ўпамінаюцца як мястэчка; уваходзілі ў Ашмянскі павет Віленскага ваяводства. Вялікі князь ВКЛ Жыгімонт II Аўгуст падараваў іх Мікалаю Крыштофу Радзівілу, які валодаў Данілавічамі ў 1567–1577 гадах. У 1617 годзе Альбрэхт Радзівіл прадаў Яну Ісайкоўскаму-Далмату «местечко Дуніловичи, волок оседлых 28,

👁 Амбар у Дунілавічах. XIX ст.

👁 Палац Тышкевічаў у Крыкалах.
Пасля рэканструкцыі 1914 г.

👁 Пахаванні польскіх жаўнерай

👁 Стары касцёл у Дунілавічах

плацов и огородов 139, в том mestечке костёл католический, ещё не имевший фундуша, и церковь русская». У 1624 годзе гаспадар заснаваў у Данілавічах драўляны касцёл у гонар Св. Пятра і Паўла. Потым мястэчка перайшло ў спадчыну да сына Карабя, а пасля яго смерці ў 1640 годзе — дачцэ апошняга — Альжбеце, жонцы спачатку Крыштофа Рудаміны-Дусяцкага, потым Крыштофа Белазора. Апошні разам з жонкай заснаваў у Данілавічах мураваны касцёл (1624) і дамініканскі кляштар (1683); на іх месцы ў 1769–1773 гадах пабудаваны величны Траецкі касцёл. Потым

Дунілавічамі валодалі Бжастоўскія, Янішэўскія, Тышкевічы. У час 2-га падзелу Рэчы Паспалітай у 1793 годзе мястэчка было далучана да Расійскай імперыі, увайшло ў Вілейскі павет Мінскай губерні, з 1843 года — у Віленскай губерні.

Пасля рэформы 1861 года Дунілавічы — цэнтр воласці. У гэтым жа годзе касцёл Святой Тройцы перароблены ў царкву.

У 1866 г. у Дунілавічах налічвалася 106 двароў, 691 жыхар. З 1886 года мястэчка стала цэнтрам Дунілавіцкай воласці Вілейскага павета, у якім мелася праваслаўная царква, касцёл, 2 малітоўныя яўрэйскія дамы, народнае вучылішча, 8 крам, 4 карчмы, вадзяны млын з сукнавальняй, кірмашы 6 студзеня і 1 каstryчніка, базары ў нядзелью.

У 1905 годзе Дунілавічы складаліся з маёнтка (74 жыхары), мястэчка (1400 жыхароў), касцельнай сядзібы (10 жыхароў). Мелася камера судовага следчага, урачэбны ўчастак, з 1892 года працеваў прыёмны пакой на 2 ложкі. Таксама тут знаходзіўся старшы ўраднік, валасное і мяшчанскае праўленні, крама. У 1909 годзе 29 двароў, 57 сямей, 230 жыхароў.

З 1921 года знаходзілася ў складзе Польшчы, было цэнтрам Дунілавіцкага павета ў Навагрудскім, а з 1922 года ў Віленскім ваяводствах. У 1920-я гады ў мястэчку працеваў лесапільны і цагельны заводы, млын, кузня, піларама. Былі наладжаны вытворчасць дываноў, пашыў жаночага адзення, шапак, выраб скур, дзейнічалі ткацкі цэх, фарбавальня, гадзіннікавая майстэрня. Меліся вышэйшая яўрэйская і агульнаадукацыйная школы, касцёл, 3 сінагогі, кнігарня, пераплётная, банкі, амбулаторыя, аптэка, ламбард, гасцініца і іншыя ўстановы. Практыкаваў адвакат, натарыус, судовы выканаўца, дантыст, ветэрынар. Былі рэстаран, кулінарыя, чаракная, піўная, кааператыўны гандаль коньмі, спажывецкімі таварамі, абутковая і швейная майстэрні. Працеваў землямеры, шаўцы, сталяры, слесары, муляры. Буйнейшым зямельным уладальнікам быў граф Юзаф Тышкевіч (1064 дзесяціны зямлі).

Увайшоўшы ў склад БССР (1939), Дунілавічы сталі цэнтрам раёна Вілейскай вобласці. У час Другой сусветнай вайны з 1941 па 1944 год мястэчка знаходзілася пад нямецка-фашысцкай акупацыяй. 21 лістапада 1942 года пачаўся масавы расстрэл яўрэяў. За тры дні фашыстамі было расстрэляна 828 чалавек яўрэяў з тых 903, што знаходзіліся ў гета.

Пасля пераносу ў 1950 годзе цэнтра Дунілавіцкага раёна ў Вара-паева Дунілавічы сталі цэнтрам сельсавета. З 1962 года ўваходзіць у склад Пастаўскага раёна.

У 1971 годзе было 246 двароў, 781 жыхар, цэнтр калгаса «XXV партз'езд», сярэдняя школа, Дом культуры, бібліятэка, паліклініка, аптэка, ветэрынарны пункт, аддзяленне сувязі, лясніцтва, сталовая, 3 магазіны, камбінат бытавога абслугоўвання.

У 2001 годзе 322 двары, 785 жыхароў, праўленне калгаса «XXV партз'езд», сярэдняя школа, Дом культуры, бібліятэка, участковая бальніца, лясніцтва, пошта, магазіны, дзіцячы сад.

3. Адметныя мясціны Дунілавічаў. У сучасным вобліку вёскі дамінуе велічны Траецкі касцёл. Гэта агромісты храм, які размешчаны ў цэнтры паселішча, уяўляе сабой трохнефавую двухвежавую базіліку з трансептам і хорамі над прытворам. Пабудаваны ён у 1769–1773 гадах з цэглы каля двухпавярховага мураванага кляштара дамінікан, які не збярогся. Да яго тут стаяў драўляны касцёл, заснаваны ў 1683 годзе па фундацыі Лізаветы Белазор. Насупраць быў пастаўлены драўляны касцёл, які згарэў у 1890 годзе і не быў адноўлены.

Траецкі касцёл шмат пацярпеў. Пасля Другой сусветнай вайны быў зачынены і фактычна разрабаваны — да канца 80-х гадоў, калі яго вярнулі вернікам, заставаліся трывалаць толькі сцены. Зараз касцёл адноўлены.

🕒 Троіцкі касцёл

🕒 Касцельная брама

Інтэр'ер Троіцкага касцёла

Грабніца Длужненскіх

Дунілавічай знаходзіцца вялікі могільнікі, дзе пахаваны прадстаўнікі гэтага народа. У апошнюю вайну ў мястэчку было ўтворана гета. У лістападзе 1942 года пачаўся масавы расстрэл яўрэяў. За тры дні фашысты расстралялі 828 чалавек. Магіла вязняў гета знаходзіцца на адлегласці 1 км на захад ад вёскі.

Побач з Дунілавічамі, на левым беразе ракі Заражанка, раскінуўся Крыкалаўскі парк. Ён быў спланаваны ў пейзажным стылі на схілах сямі ўзгоркаў, якія раздзяляюцца глыбокімі лагчынамі. Кампазіцыя грунтуеца на эфекце паслядоўнай змены шэрагу маліёнічых курцін (участкаў зямлі, на якіх расце адна парода дрэў) і перспектывамі краявідаў. Каляровую палітру на мясцовасці ствараюць папуляцыі клёну, ясеню, вяза, вольхі, лістоўніцы, асіны. Парк быў моцна пашкоджаны ў час Першай

Насупраць храма, на ўзгорку, знаходзіцца могільнік, дзе пахаваны вайскоўцы польскай арміі 36-га палка Легіі Акадэміцкай, якія загінулі ў баях з Чырвонай Арміяй Тухачэўскага ў 1920 годзе ў ваколіцах вёскі.

Наогулу Дунілавічах маеца 7 некропаляў і помнік 34 землякам, якія загінулі ў Другую сусветную вайну. На вясковых могілках можна сустрэць старыя пахаванні з арыгінальнымі мастацкімі надмагіллямі; знаходзіцца там і адзіная на Пастаўшчыне грабніца-усыпальніца ўладальнікаў Рудкі — Длужненскіх.

Да Другой сусветнай вайны ў мястэчку праходзіла шмат яўрэяў, таму на заходнім ускрайку

сусветнай вайны, не даглядаўся і моцна здзічэй.

Да 1914 года ў Крыкалах знаходзіўся прыгожы каменны аднапавярховы палац, пабудаваны ў класічным стылі. Перад вайной графам Тышкевічам праводзілася яго карэнная рэканструкцыя. Аднак справа не была закончана. У час вайны работнікі фальварка ў запале барацьбы з эксплуататарамі спалілі сядзібны комплекс разам з паненкамі, якія ў ім знаходзіліся. Зараз на месцы маёнтка засталіся толькі некаторыя фрагменты гаспадарчых пабудоў.

У парку ёсць і яшчэ адна прываблівая рэліквія: гэта Чортай камень — вялізны валун у рост чалавека формай падобны на сэрца. З аднаго боку ён быў пляскаты і меў нейкія таямнічыя знакі. Паводле легенды, на гэтым камені граф-чараўнік, які ўмеў замаўляць змей, гуляў у карты з Чортам.

На поўнач ад Дунілавічаў у вёсачцы Ясеневічы знаходзілася яшчэ адна шляхецкая сядзіба. Належала яна доўгі час Янішэўскім, пасля была выкуплена Неліповічам. Гэта быў вялікі аднапавярховы дом з ганкам на дзве пары калон. З боку Дунілавіч у двор вяла вялікая каштанавая алея, у пачатку якой знаходзілася драўляная капліца. Сядзібны дом захаваўся да нашых часоў.

4. Вядомыя людзі Дунілавічаў. Мястэчка з'яўляеца радзімай вядомых удзельніц рэвалюцыйных падзеяў пачатку XX стагоддзя сяцёў Любові і Іды Аксельрод.

Аксельрод Любоў (Эмтэр) (літ. псеўданім Артадокс) (1868-05.02.1946) атрымала вышэйшую адукацыю ў Бернскім універсітэце, там жа абараніла дысертацию. Працавала над пытаннямі філасофіі і літаратуразнаўства, прымала актыўны ўдзел у рэвалюцыйным руху ў меншавіцкай фракцыі РСДРП. Аўтар кніг «Філасофскія нарысы» (1906), «У абарону дыялектычнага ма-

• Вокладка кнігі І. Зямчонка
«Данілавічы»

тэрэялізму. Супраць схаластыкі» (1928), «Ідэалістичная дыялектика Гегеля і матэрэялістичная дыялектыка Маркса» (1934).

Аксельрод Іда атрымала вышэйшую адукцыю таксама ў Бернскім універсітэце, абараніла дысертацию. Працавала над пытаннямі філасофіі і літаратуразнаўства, прымала актыўны ўдзел у рэвалюцыйным руху. Была загадчыцай літаратурнай часткі бернскага выдання «Бернер Тагвах». Аўтар кнігі «Готфрыд Келлер: Літаратурна-крытычныя артыкулы» (1923).

Ураджэнцам Дунілавічаў з'яўляўся каталіцкі святар, удзельнік беларускага хрысціянскага руху Дзяніс Малец (1909–?). Служыў вікарнем у горадзе Бельск-Падляскі на Беласточчыне, у Пінскім кафедральным саборы. У гады Другой сусветнай вайны прымай удзел у беларускім нацыянальна-рэлігійным жыцці. У якасці ганаровага госця прысутнічаў на канферэнцыі школьніх інспектараў у Мінску (15.12.1941), дзе быў арыштаваны нямецкай тайной паліцыяй. Дата, месца і акалічнасці смерці застаюцца невядомымі.

Знакамітымі людзьмі ў Дунілавічах з'яўляюцца Бульбяновы. Аляксандр Васільевіч Бульбяноў, старшыня калгаса «Светлы шлях», адным з першых на Пастаўшчыне быў узнагароджаны за сваю працу ордэнам Леніна. Васілю Аляксандравічу Бульбянову, дырэктору Дунілавіцкай сярэдняй школы, у 2001 годзе прысвоена ганаровае званне «заслужаны настаўнік».

Сведчаць дакументы:

З дзённіка імператара Мікалая II:

«7-го февраля. Воскресенье. 1916 г.

К 10 час. поезд подошел к станции Селавино, где встретили Эверт и Литвинов при поч. карауле от 7-го Сибирского каз. полка. Поехал с Фредерикс[ом] в закрытом моторе по занесенной снегом тяжелой дороге к месту смотра в 37 верстах. Участвовал весь 1-й Сибирский корпус и по полку представителей от 1-го и 34-го арм. корпусов. Все части прошли церем. марш. отлично; сибирцы только три недели в резерве на отдыхе. Радовался ужасно увидеть своих сибирских стрелков и свою роту в поч. карауле у штаба 1-й Сиб. стр. дивизии в м. Дуниловичи. Там в доме гр. Тышкевичей угостили хорошим завтраком. Около четырех час. собрался в обратный путь. Бросало неимоверно в моторе, радовался попасть в поезд. Уехал в 6 1/2 ч. через Погоцк на Двинск и т. д. Вечером поиграл в домино».

↗ Пытанні і заданні:

1. Вызнач важнейшыя асаблівасці прыроды ваколіц Дунілавічаў.
2. Якім знакамітым шляхецкім родам належалі Дунілавічы?
3. Храмы якіх канфесій існавалі ў мінулья часы ў мястэчку?
4. Якая трагедыя напаткала жыхароў мястэчка ў час Другой сусветнай вайны?
5. Якія падзеі прымусілі расійскага імператара Мікалая II наведаць Дунілавічы?
6. Параўнай колькасць двароў і жыхароў у 1971 і 2001 годзе? Якія высновы можна зрабіць?
7. Якія помнікі гісторыі і культуры могуць прывабіць турыстаў у Дунілавічах і яе ваколіцах?
8. Жыццё якіх вядомых людзей звязана з Дунілавічамі?

§ 33. Камай

1. Асаблівасці прыроды. Камай знаходзяцца ў маляўнічай мясцовасці на берагах Вялікага і Малога Камайскіх азёр. Цэнтральная частка займае высокое ўзвышша на адным з узгоркаў Свянцянскіх град. Будова зямной кары ў ваколіцах паселішча даволі простая: на глыбіні каля 570 метраў залягае қрышталічны падмурак з гранітаў і гнейсаў, а вышэй — асадкавыя пароды рознага ўзросту, пераважна палеазойскай эры (кембрыйскага, ардовіскага, дэвонскага перыяду). Зверху яны перакрыты марэннымі адкладамі апошняга паазёрскага ледавіка, дзейнасць якога і ўтварыла высокія ўзгоркі і глыбокія катлавіны, у якіх ляжаць Камайскія азёры. Сярэдняя вышыня паверхні над узроўнем Балтыйскага мора мае адзнакі каля 200 метраў, што на 40 м вышэй, чым Паставы. Па гэтай прычыне ў Камаях некалькі халадней і больш выпадае ападкаў, чым у раіцэнтры.

Камайскія азёры ўтварыліся ў месцы, дзе ў целе ледавіка былі прамыні і вада, падаючы з вышыні, выбівала ў мёрзлым ґрунце паглыбленні. У Вялікім Камайскім возеры выяўлена 4 замкнёныя катлавіны з глыбінямі ад 8 да 22 метраў. Дно вадаёма пясчанае, глыбей 2 метраў выслана іlam. Чацвёртая частка воднай паверхні

занята расліннасцю, шырыня паласы — 5–30 метраў. Катлавіна возера ляжыць ніжэй навакольнай мясцовасці на 9–14 метраў.

Малое Камайскае возера, маючы зусім невялікую плошчу ($0,05 \text{ км}^2$), таксама выдзяляеца сваёй глыбінёй, якая дасягае 12,2 м. Схілы катлавіны маюць вышыню да 15 метраў. На мелка-воддзях возера моцна зарастае.

Глебы ў ваколіцах Камай у асноўным цяжкія гліністыя і суглінкавыя, хоць месцамі сустракаюцца глебы пясчаныя і супясчаныя. Дзейнасць чалавека прывяла да таго, што вакол азёр землі разараны і ператвораны ў палеткі. З поўначы і з поўдня ад паселішча раскінуўся даволі вялікі лясны масіў «лес Камай», у якім асноўныя пароды дрэў — елка, асіна, бяроза. Некаторыя ўчасткі лесу забалочаны.

2. Паходжанне назвы. Існуе некалькі версій паходжання назвы Камай. Адна з іх выводзіць найменне ад літоўскага «kamanas», што азначае «аброць», і пацвярджае гэта легендай: у старажытныя часы якісьці вершнік, ратуючыся на кані праз возера так моцна нацягнуў лейцы, што яны парваліся. З гэтай прычыны ў возеры і затанулі вершнік, конь і аброць.

Другая версія звязвае паходжанне назвы з фінскім словам «kamai», што азначае «хлам», «буралом».

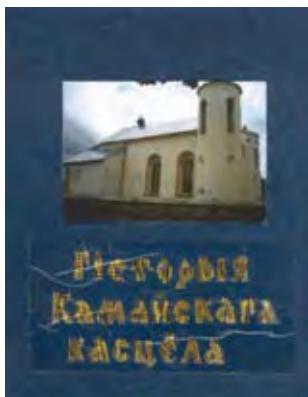
Вельмі верагодна, што рака Камайка, якая мае і зараз даволі хуткае цячэнне, пракладаючы шлях паміж стромкіх узгоркаў Свянцянскіх град, у часы паводак магла моцна падмываць берагі і абрушваць грунты з дрэвамі ў рэчышча. Мясцовыя жыхары прыгадваюць, што ў даваенны

☞ Пячатка Пятра Рудаміны
Дусцяцкага

☞ На плошчы ў Камаях. 1950–60-я гг.

☞ Вокладка рукапіснага летапісу Камайскага касцёла

возера Камай — азёры Камаі (мн. лік) — вёска Камаі — азёры Камайскія — рэчка Камайка.

3. Гісторыя вёскі. Гісторыя вёскі сваімі каранямі заходзіць у далёкае мінулае. Узнікла яна на высокім узгорку на беразе Малога Камайскага возера у першым тысячагоддзі нашай эры. Першымі насельнікамі паселішча былі прадстаўнікі фіна-угорскіх плямёнаў, якія і пакінулі пасля сябе назну вёскі. Упершыню Камаі ўпамінаюцца ў пачатку

☞ Касцёл Яна Хрысціцеля

час у рацэ знаходзіліся 12-ціметровыя ствалы моранага дуба-тапельца.

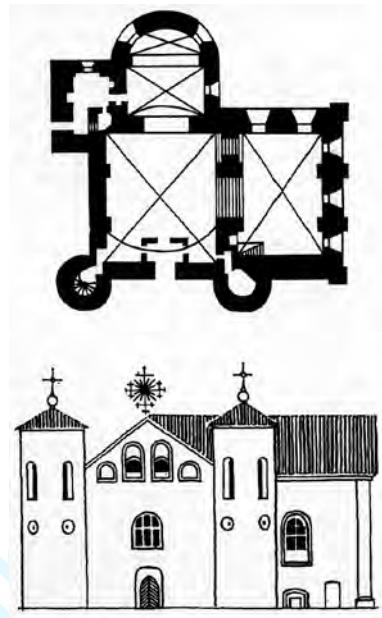
Аднак найбольш верагоднай падаецца іншая версія. Калі зрабіць дапушчэнне, што назва мае старажытную гісторыю і засяленне гэтай мясцовасці ішло па рэках з нізоўя ў вярхоўі, то трэба прызнаць, што аснова ўсіх прыведзеных назваў «кам» першапачаткова адносілася да ракі. У гэтым выпадку фіна-угорскія мовы даюць зразумелае тлумачэнне: «кам» — «рака», «плынь» (удм.). Можна прыгадаць назну ракі Кама, прыточка Волгі. Такім чынам, атрымліваецца лагічная схема назваў : рака Кама —

☞ Інтэр'ер касцёла Яна Хрысціцеля

XVI стагоддзя як уладанне Глеба Юр'евіча Пронскага. Пасля яго гібелі ў 1513 годзе ў бітве з татарамі пад Менскам вёскай валодала яго ўдава, а з 1533 года яго сыны Андрэй і Фрыдрых (Сямён), які прыняў каталіцтва, займаў відныя дзяржаўныя пасады. Магчыма, па яго распарараджэнні і быў пабудаваны драўляны касцёл. Пасля смерці Фрыдрыха (1555), кіеўскага ваяводы, уладальнікам Камаяў з 1572 года стаў яго сын Аляксандр. Ён распрадаў большасць сваіх маёнткаў, у тым ліку і Камай, якія дасталіся Тамашу Рудаміну-Дусяцкаму, а з 1592 года браслаўскому войскаму Яну Рудаміну-Дусяцкаму. Тады яны ўжо ўпамінаюцца як мястэчка, тут працуюць саматужныя майстэрні, ладзяцца кірмашы.

Вясной 1602 года ўспыхнула эпідэмія, шмат людзей вымерла. У гэты час здарыўся неуряджай, пачаўся вялікі голад. Магчыма, гэта і паслужыла прычынай звароту людзей да Бога. У 1603 годзе Ян Рудаміна-Дусяцкі распачаў будаўніцтва чатырохвежавага касцёла-крэпасці. Ён ахвяраваў многа багацця, выдзеліў 30 коп грошаў з двара Камай і па 3 грошы з падуладных вёсак, падарыў дом з «пляцоўкай» для спеваў, доступ да камайскага возера. Рудаміны-Дусяцкія валодалі вёскай да 1721 года. Пазней паселішча належала Сулістроўскім і Чаховічам.

☞ Касцёл у Камаях. Схема

☞ Камайскі крыж

У 1690 годзе Камай ўваходзілі ў Ашмянскі павет; было 130 дымоў. З 1795 года вёска ў час 3-га падзелу Рэчы Паспалітай увайшла ў склад Расійскай імперыі. У 1847 годзе тут існавала яўрэйская абшчына (199 душ). У 1873 годзе мястэчка Камай стала цэнтрам воласці Свянцянскага павета Віленскай губерні, у якім налічвалася 134 рэвізскія души.

У 1861 годзе маёнтак належаў Танскаму. Жыхары Камаяў прымалі актыўны ўдзел у паўстанні 1863–1864 гадоў. Паўстанцкі грамадскі начальнік Свянцянскага павета Апалінарый Танскі забяспечваў паўстанцаў грашыма, а ў яго маёнтках Камай і Бежаны нарыхтоўвалася харчаванне. Танскі быў арыштаваны царскімі ўладамі і высланы на пасяленне ў Пензенскую губерню.

У сярэдзіне 1880-х гадоў Камай — маёнтак і мястэчка, дзе пражывала 366 жыхароў у 50 дварах. Быў касцёл, яўрэйская малітоўная школа, шпіタル, 4 крамы, карчма, вінны бровар, млын, праводзілася 8 кірмашоў у год. У 1897 годзе існавала вучылішча.

З 1921 года Камай сталі цэнтрам гміны Свянцянскага павета Віленскага ваяводства. У 1937 годзе ў маёнтку было 4 двары, 93 жыхары, а ў мястэчку — 79 двароў, 485 жыхароў. Пасля ўключэння ў 1939 годзе ў склад БССР вёска была цэнтрам сельсавета ў Гадуцішкім, а потым у Пастаўскім раёнах.

У 1971 годзе ў Камаях пражывала 432 жыхары, было 164 дамы, сярэдняя школа, Дом культуры, бібліятэка, бальніца, аптэка, дзіцячы сад, 2 магазіны, сепаратарны пункт, млын, швейная майстэрня, ветэрынарны пункт, аддзяленне сувязі, сталовая. У пачатку XXI стагоддзя ужо было 294 двары, 779 жыхароў. У Камаях размяшчалася праўленне калгаса «Дружба», сярэдняя школа, дзіцячы сад, Дом культуры, бібліятэка, пошта, 2 магазіны, лясніцтва, участковая бальніца.

© Капліца Чаховічай у Мягунах

4. Адметныя мясціны Камаяў. Самымі адметнымі аў'ектамі ў Камаях з'яўляюцца мураваны касцёл і вялікі каменны крыж. Абарончы касцёл Яна Хрысціцеля быў пабудаваны ў 1603–1606 гадах з фундацыі Яна Рудаміны-Дусяцкага, які ахвяраваў на будоўлю шмат сваіх багаццяў. Храм размяшчаецца ў цэнтры вёскі на колішній гандлёвой плошчы на высокім узгорку. Ён уяўляе сабой помнік архітэктуры абаронча-культавага дойлідства з рысамі стыляў готыкі, рэнесансу, барока. Знешні выгляд касцёла даволі суровы, пазбаўлены дэкаратыўных элементаў. З захаду храм мае дзве вялікія магутныя цыліндрычныя вежы з ярусамі разнастайных байніц, якія абаранялі ўваход у касцёл. Яны арганічна звязаны з галоўным корпусам будынка і маюць дыяметр каля 6 метраў і вышыню 16 метраў. Шарападобныя праёмы байніц дазвалялі мець вельмі шырокі спектр абстрэлу. Сляды яшчэ дзвюх вежаў з боку алтара сведчаць пра тое, што касцёл першапачаткова быў чатырохвежавы. Сцены маюць таўшчыню каля 2 метраў. У некаторых месцах у сценах знаходзяцца каменныя ядры. Яны спецыяльна былі ўмураваны ў 1661 годзе па загаду фундатара касцёла Пятра Рудаміны, як напамін пра абстрэл вежаў храма шведскімі гарматамі ў 1655 годзе: тады, у час Лівонскай вайны, аблогу ў касцёле трывалі рускія войскі.

Унутраная прастора храма падзяляецца на асноўную залу і капліцу, якія злучаны мураванымі лесвіцамі. Да сённяшняга дня зберагліся арганы XVII–XVIII стагоддзяў, аздобленыя разьбой і скульптурай, а таксама чатыры драўляныя алтары. У цэнтры знаходзіцца алтарны абраз «Маці Боская з Дзіцём» XVII стагоддзя у сярэбраным чаканным абкладзе. Яго яшчэ называюць «Мадонна смутку» і «Смутная мадонна». Абрэз лічыцца цудадзейным.

Размалёўку касцёла выконваў вядомы мастак з маёнтка Каралінова Альфрэд Ромэр. Тут жа, у храме, знаходзіцца і ягоны выдатны жывапісны твор «Хрыстос і сірата» (1896). Палатно, на якім намаляваны Ісус Хрыстос, да сэрца якога з адданасцю і часова набытым супакоем туліцца бедны вясковы хлопчык, узрушвае сваёй узвышанай суровасцю, простым і ў той жа час глыбокім філасофскім зместам. Твор стаў апошнім працай А. Ромэра, бо праз тры месяцы пасля яго напісання ён памёр.

У падзямеллі знаходзіцца шматлікія пахаванні з надпісамі на каменных плітах.

Мясцовае паданне гаворыць пра тое, што з касцёла ў розныя бакі адыходзіла некалькі падземных хадоў. Адзін з іх вёў да плябаніі і далей уніз да заастаючага аязрца і да палаца Чаховіча. Другі падземны ход быццам бы выходзіў на старых могілках каля возера Малое Камайскае.

Другой адметнай асаблівасцю вёскі з'яўляецца вялікі каменны крыж. Месціцца ён у самым цэнтры паселіща за 30 метраў на заход ад касцёла Яна Хрысціцеля ля былой местачковай плошчы. Крыж мае ўнушальныя памеры: вышыня — 2,5 м, шырыня ўнізе — 0,7 м, таўшчыня — 0,6 м, шырыня пагарызантальнай папярэчыне — 1,88 м. Вертыкальная частка крыжа мае чатырохгранную форму. У сяродкрыжжы — трохкутная ніша для распяцця памерамі $36 \times 56 \times 10$ см. Пад ёй знаходзіцца чатыры рады ледзь прыкметных знакаў. Ніжэй іх высечана кола дыяметрам каля 9 см, пад якім маецца знак у выглядзе парасона. Над нішай захаваліся літары і лічбы «R 1803». На паўночным баку крыжа ніжэй папярэчыны захавалася літара «В».

Высечаны крыж з вялікага валуна ружовага граніту рапаківі, які, верагодна, быў прынесены сюды ў час апошняга зледзянення (20–17 тыс. гадоў таму) са Скандинавіі.

Дакладная дата ўстаноўкі крыжа невядома. Ёсьць тры версіі: XV–XVI стагоддзі, 1603–1606 гады, 1803 год. Верагодна, крыж усё ж такі створаны значна раней XIX стагоддзя, бо дужа архаічна выглядае ён побач з касцёлам і ў параўнанні з падобнымі помнікамі таго часу. У адным з паданняў гаворыцца пра тое, што даўным-даўно паляўнічыя натрапілі на беразе возера сярод дрэмульчага лесу на закінутую крэпасць, на дзядзінцы якой стаяла вялікая, на два чалавечыя росты, каменная баба. Вельмі можа быць, што ў час хрысціянізацыі краю паганскі ідал-«баба» быў перароблены ў крыж.

Існуе і яшчэ адно паданне. *Калісці даўно на месцы каменнага крыжа стаяў касцёл. У час аднаго з чарговых нашэсцяў ворагаў на гэтую зямлю мясцовыя людзі схаваліся ў храме. Заваёунікі ўзялі касцёл у аблогу і началі штурм. Мужна бараніліся жыхары, але сілы былі няроўныя. І калі ворагі ўжо былі готовыя ўварвацца пад сутарэнні храма, абаронцы палі на калені і началі разам маліцца — прасіць у Бога паратунку. Раштам нетры разышліся і касцёл праваліўся пад зямлю. На паверхні застаўся толькі купальны крыж, які акамянеў і захаваўся да цяперашняга часу.*

5. Вядомыя людзі Камайшчыны. З Камаямі звязана жыщё і дзейнасць некаторых знакамітых людзей. У пачатку ХХ стагоддзя (1915) у мясцовым касцёле пачынаў як вікарый сваю душпастырскую дзейнасць Казімір Свяяк (Канстанцін Стаповіч) — рэлігійны і культурна-асветны дзеяч, адзін з ідэолагаў і пачынальнікаў беларускага хрысціянскага руху, паэт і публіцыст, які падрыхтаваў і выдаў зборнік вершаў «Мая ліра» і малітоўнік для беларусаў-католікаў. У 1893 годзе ў Камаях нарадзіўся і жыў да 14 гадоў вядомы музыкант і прапагандыст музыкі, арганіст-віртуоз, педагог і рэктар, пачынальнік і арганізатар сусветных фестываляў арганай музыкі Браніслаў Рудкоўскі. Тут жа ў 1932 годзе нарадзіўся і вырас гісторык, географ, філолаг, лаўрэат дзяржаўнай прэміі БССР (1976), сааўтар шматлікіх энцыклапедый, ініцыятар стварэння і галоўны рэдактар часопіса татар-мусульман «Байрам», аўтар гімна беларускіх татар Якуб Якубоўскі. Камайская зямля з'яўляецца радзімай доктара філалогіі, даследчыка творчасці Алеся Гаруна, аўтара грунтоўных кніг-даследванняў «Беларуская філасофская думка ХХ стагоддзя» і «Беларускія рэлігійныя дзеячы ХХ стагоддзя» Юрася Гарбінскага. У Камайскай школе вучыўся адзін з вядомейшых краязнаўцаў, нястомны шукальнік даўніны на абсягах Пастаўскага і Мядзельскага раёнаў, аўтар шматлікіх публікаций пра мінулае тутэйшых мясцін Іван Драўніцкі. Зараз у Камаях жыве вядомы беларускі літаратар, паэт і празаік, аўтар тэкстаў шэрагу папулярных песен Аркадзь Нафрановіч.

☞ Пытанні і заданні:

1. Якія асаблівасці прыроды надаюць Камайшчыне своеасаблівую адметнасць?
2. Якія існуюць версіі паходжання назвы паселішча?
3. Якія гістарычныя падзеі звязаны з Камаямі?
4. Прадстаўнікі якіх шляхецкіх родаў валодалі Камаямі?
5. Якія камайскія легенды ты ведаеш?
6. Якія гістарычныя і культурныя аб'екты ў пасёлку выклікаюць цікавасць у туристаў?
7. Падрыхтуй паведамленні пра вядомых людзей Камаяў.

§ 34. Парыж-Асінагарадок

1. Асаблівасці прыроды. Ва ўсходняй частцы Пастаўскага раёна знаходзяцца тры населеные пункты, якія зараз фактычна зліліся ў адзін. Гэта Асінагарадок, Парыж і Навадруцк. Размясціліся яны паўколам каля даліны ракі Дубаўка, займаючы вышэйшыя і больш прыдатныя для жыцця месцы.

Геалагічная будова мясцовасці мала адрозніваецца ад іншых частак Пастаўшчыны: на гранітна-гнейсавым крышталічным падмурку пластамі залігаюць марскія асадкавыя пароды палеазойскай эры, пераважна дэвонскага перыяду. Толькі тоўщча іх тут найменшая ў раёне — каля 520-540 метраў. Геалагічная структура — Беларуская антэкліза.

У мезазойскую і кайназойскую эры ўсходняя частка Пастаўшчыны была сушай, таму асадкавыя пароды не назапашваліся. Ледавіковыя нашэсці, асабліва апошні паазёрскі ледавік, перакрылі ранейшыя адклады марэннымі тоўщамі, у якіх пераважаюць гліністыя часціцы. Пазней водныя патокі размылі частку марэнны, утворыўшы водна-ледавіковыя пясчано-жвіровыя наносы.

Мясцовасць знаходзіцца на паўночным ускрайку Свянцянскіх град. Сярэдняя вышыня тут каля 140 метраў над узроўнем Балтыйскага мора. Гарадзішча ў Асінагарадку, на якім знаходзіцца царква, мае адзнаку 153,2 м, узровень вады ў рацэ Ласіца — каля 137 метраў. Складаны рэльеф у ваколіцах паселішчаў стварыла ў асноўным рака Дубаўка, якая за дойгі час урэзалася ў горныя пароды, выпрацаваўшы даволі глыбокую і месцамі шырокую даліну.

☞ Асінагарадок на карце XIX ст.

Вялікіх азёр паблізу паселішчаў няма. Толькі за 2 км на паўночны захад ад Асінагарадка ляжыць возера Ласіца. Яно мелка-воднае. Пры плошчы 0,46 км² вадаём мае максімальную глыбіню ўсяго 3,8 м. Асабліваю пекнату яму надае невялічкі (0,2 га) астра-вок у цэнтральнай частцы. Праз возера цячэ рака Ласіца, правы прыток Галбяіцы. Яна мае даўжыню 30 км і працякае таксама праз возера Крывое. Правым прытокам Ласіцы з'яўляецца Дубаўка, вакол якой і размяшчаюцца Асінагарадок, Парыж і Навадруцк.

Назва Ласіца мае фіна-угорскае паходжанне: «лаас» — «лес» (эст.). Значыць і возера, і рака знаходзіліся раней у лясістай мясцовасці. Аднак зараз вакол паселішчаў вялікіх лясных масіваў няма: за шматгадовую гісторыю асваення гэтай тэрыторыі дрэвы былі раскарчаваны і навакольныя прасторы ператварыліся ў раллю і пашу.

2. Гісторыя Асінагарадка і ваколіц. Тры вёскі, размешчаныя адна каля другой, перапляліся нітачкамі гісторыі і сталі адным цэлым. Але да 1973 года яны развіваліся асобна і Навадруцкам называлася толькі чыгуначная станцыя, якая ўзнікла ў 1897 годзе ў час будаўніцтва чыгункі Новасвянцяны – Беразвечча. Потым назву Парыж скасавалі і вёска начала называцца Навадруцк. У пачатку XXI стагоддзя па просьбе мясцовых жыхароў паселішчу вярнулі былу назву. Так зараз існуюць вёскі Парыж, Асінагарадок і чыгуначная станцыя Навадруцк.

Гісторыя гэтых мясцін пачынаецца ў глыбокай даўніне. Калі сюды ўпершыню прыйшлі людзі — дакладна ўстанавіць складана. Але пра тое, што гэта адбылося вельмі даўно, сведчыць гарадзішча ў вёсцы Асінагарадок. Яно знаходзіцца на паўднёва-заходній ускраіне вёскі, на ўзгорку.

Паводле падання, сама вёска ўзнікла на месцы, дзе на дрэве з'явіўся абраз Божай Маці, які стаў знакам да спынення бою, што адбываўся ў гэтай мясцовасці.

Асінагарадок упамінаецца ў дакументах пад 1567 годам у складзе Ашмянскага павета Віленскага ваяводства ВКЛ, потым Рэчы Паспалітай. Спачатку маёнтак Асінагарадок належалі Жабам (ваявода полацкі Жаба пачаў будаваць тут касцёл і кляштар, але не закончыў), потым князю В. І. Друцкаму-Любецкаму.

З 1795 года вёска ўвайшла ў склад Расійскай імперыі. У час вайны з Напалеонам у 1812 годзе тут адбыліся ваенныя дзеянні,

аб чым сведчыць брацкая магіла рускіх воінаў. Існуе паданне, што Напалеону, які спыняўся тут падчас паходу на Москву, так спадабаліся мясцовыя краявіды, што ён пажадаў заснаваць тут другі Парыж, адкуль быццам і пайшла назва паселішча. У 1862 годзе ў вёсцы заснована народнае вучылішча.

У 1905 годзе Асінагарадок — сяло ў Луцкай воласці Дзісенскага павета, у якім пражывала 90 жыхароў, мелася 185 дзесяцін зямлі, дзейнічала крама. У пачатку XX ст. пабудавана Пакроўская царква і званіца — помнік драўлянага дойлідства з выкарыстаннем элементаў стылю «мадэрн». З 1921 па 1939 год знаходзілася ў Луцкай гміне Дунілавіцкага павета Віленскага ваяводства Польшчы. У 20-я гады ў вёсцы мелася 33 будынкі, пражывала 143 жыхары. З 1939 па 1941 год уваходзіла ў БССР, была вёскай у Казлоўшчынскім сельсавеце Дунілавіцкага раёна. У час Другой сусветнай вайны знаходзілася ў зоне нямецка-фашысцкай акупацыі, але, у адрозненне ад некаторых населеных пунктаў нашага раёна, моцна не пацярпела. Пасля вайны ў вёсцы налічвалася 32 гаспадаркі. З 1962 года Асінагарадок увайшоў у Пастаўскі раён. На той час у вёсцы было 27 двароў і 77 жыхароў, пачатковая школа. У канцы XX стагоддзя паселішча паступова павялічвалася ў памерах, разбудоўвалася, у выніку чаго ў 2001 годзе ужо налічвалася 87 двароў і пражывала 213 жыхароў.

Вёска Навадруцк узнікла пасля 1897 года як станцыя на першай у Расійскай імперыі прыватнай чыгуначнай лініі Новасвянцяны — Беразвечча (Глыбокое). Назву атрымала ад прозвішча землеўладальнікаў князёў Друцкіх-Любецкіх. У 2001 годзе, калі Навадруцк быў аб'яднаны з Парыжам, у паселішчы было 195 двароў, пражывала 449 жыхароў. З устаноў і арганізацый меліся: Навадруцкае ДБЭП, базавая школа, клуб, бібліятэка, пошта, участковая бальніца, магазін.

❖ Экспазіцыя музея Навадруцкай школы

3. Адметныя мясціны Асінагарадка і ваколіц. Адметнасцямі Асінагарадка з'яўляюцца: гарадзішча, Пакроўская царква са званіцай, помнік вайне 1812 года і помнік-капліца рускім воінам, якія загінулі ў сутычцы са шведамі ў 1706 годзе.

Гарадзішча (мясцовая назва Гарадок) ляжыць на паўднёва-заходній ускраіне вёскі на высокім узгорку. Мае плошчу 130×70 метраў. Гарадзішча было абледавана Ф. В. Пакроўскім (1890–1892) і Я. Г. Звяругам у 1972 годзе. Археалагічныя раскопкі не праводзіліся. Плошча гарадзішча калі 200 м². У народзе бытую легенда, што Асінагарадоцкае гарадзішча звязваецца падземнымі патаемнымі ходамі з Сароцкім гарадзішчам.

На гарадзішчы ў 1782 годзе пабудавана Свята-Пакроўская уніяцкая царква, а ў 1856 годзе па

☞ Царква ў Асінагарадку

☞ Помнік вайне 1812 г.

☞ Званіца ў Асінагарадку

⊗ Помнік руска-шведской вайне
1706 г.

ноўны зруб, роўны з ім па шырыні бабінец, пяцігранная апсіда і складаны шмат'ярусны дах з высокай шатровай вежачкай у цэнтры. Побач з царквой знаходзіцца званіца. Ніжні ярус змураваны ў выглядзе пілона, верхні — драўляны, складанай формы. Царква і званіца з'яўляюцца помнікамі драўлянага дойлідства з выкарыстаннем элементаў стылю «мадэрн».

Побач з царкоўнай каменнай агароджай знаходзіцца мураваны помнік-капліца, узведзены ў першай чвэрці XIX

распараджэнні мясцовага князя Ігнація Друцкага-Любецкага быў зроблены рамонт. У 1856 годзе вакол храма пабудавана каменная агароджа. У 1897 годзе князь Уладзімір Друцкі-Любецкі за свае грошы зрабіў капітальны рамонт царквы і званіцы. Кіраваў рэстаўрацыйнымі работамі архітэктар Нікаляй.

Храм мае традыцыйную кампазіцыю: прамавугольны ас-

⊗ Капліца Друцкіх-Любецкіх у в. Казлоўшчына

⊗ Магілы народных лекараў Даламанавых у Верацеі

«Далманава студня ў Верачеі, дзе людзі набіралі гаючую ваду»

«Эйфелева вежа ў в. Парыж»

стагоддзя ў памяць аб вайне 1812 года. У 2005 годзе была зроблена яго рэканструкцыя.

Побач з помнікам у 2006 годзе па ініцыятыве настаяцеля храма айца Анатолія на грашовыя сродкі прыходжан Свята-Пакроўскай царквы ўзведзены помнік Паўночнай вайны паміж Расіяй і Швецыяй. Паводле гістарычных звестак у 1706 годзе ў Асінагарадку спыніўся полк рускіх салдат. Быў адслужаны малебен, воіны прычасціліся і адразу пайшлі у бой, які адбыўся на рацэ Ласіца. Рускі полк быў разбіты шведамі. У гонар гэтых падзеі і паставлены помнік.

На поўдзень ад Гарадзішча ўздоўж ракі Ласіца цягнецца паласа гістарычных помнікаў. Тут захавалася некалькі старажытных курганоў. Мясцовыя жыхары рассказваюць, што гэта шведскія магілы, у якіх закапана разам з людзьмі шмат каштоўных рэчаў. У 1889 годзе некалькі курганоў раскапалі сяляне, аднак нічога, апрача чалавечых касцей не знайшлі. Некаторыя старажылы сцвярджаюць, што ў курганах былі пахаваны волаты: пры будаўніцтве дарогі некаторыя насыпы аказаліся пашкоджанымі і сведкі бачылі вельмі вялікія чалавечыя косткі.

Калія вясковых могілкаў на ўсход ад в. Маштаркі выяўлены ладны каменны крыж. Ён намнога меншы за камайскі: вышыня ўсяго 77 см, шырыня ў папярэчыне 42 см, таўшчыня 36 см. На адным з бакоў праглядаеца складаная сістэма насечак, ліній і крыжоў,

на другім баку ў сярэдняй частцы ёсць невялікая адтуліна. Верагоднай можа быць версія, што гэты каменны крыж — пераробленая выява даўнейшага паганскага ідала.

Цікавая і багатая калекцыя гістарычных экспанатаў захоўваецца ў Навадруцкай школе. Сярод іх ёсць рэдкія рукапісы, даўнейшыя рэчы, прылады працы.

У апошнія гады пад кіраўніцтвам вядомага ксяндза Булькі з Мосара ў Парыжы ствараецца вялікі каталіцкі комплекс. Ужо дзейнічае капліца, уладкоўваюцца ставы, пабудавана копія Эйфелевай вежы.

Вясной 1967 года у вёсцы Асінагарадок быў заложаны парк, у якім пазней, у 1971 годзе паставлены помнік у гонар землякоў, якія загінулі ў час Другой сусветнай вайны.

4. Вядомыя людзі Асінагарадка і ваколіц. У Асінагарадку нарадзіўся і пражыоў 8 гадоў выдатны артыст Васіль Качалаў (Шверубовіч), якому за вялікія заслугі ў тэатральным мастацтве прысвоена званне народнага артыста СССР. В. Качалаў лаўрэат Дзяржаўнай прэміі, узнагароджаны дзвюма ордэнамі Леніна, ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга.

У напрамку на ўсход ад Асінагарадка па-суседску ляжаць тры невялічкія вёскі Губіна, Верацеі і Рудакова, кожная з каторых з'яўляецца радзімай вядомых людзей не толькі Беларусі, але і замежжа. У маёнтку Губіна ў 1862 годзе нарадзіўся Антон Станкевіч — былы царскі афіцэр, які ў Першую сусветную вайну камандаваў спачатку палком, потым брыгадай і дывізіяй. За ўдалыя дзеянні на фронце атрымаў чын генерал-маёра. У 1918 годзе перайшоў служыць у Чырвоную Армію, камандаваў дывізіяй на Арлоўскім фронце. Трапіў у палон да дзянікінцаў і быў павешаны. Пахаваны на Чырвонай плошчы каля Крамлёўскай сцяны ў Маскве.

Вёска Верацеі да нядайняга часу была месцам, куды з'язджаліся людзі з розных куткоў былога Савецкага Саюза, бо тут жыў Далман — вядомы народны лекар. Далман — гэта народная мянушка — сімвал цэлага роду Даламанавых, дар якіх — лячыць людзей — перадаваўся з пакалення ў пакаленне. Народнымі лекарамі былі: Уладзімір Васільевіч, яго сын Міхаіл Уладзіміравіч і потым унук Сяргей Міхайлавіч. Легенда апавядае, што калі паміраў стары Далман, то некалькі дзён шалела бура, бліскалі маланкі, гримеў пя-

рун. Шмат дрэў было павалена і паламана; у велічэзны дуб, які быў пасаджаны продкамі Далмана, патрапіла маланка і амаль з корам не магла вывернула.

Акрамя дынастыі народных лекараў Веракеі — адзіная вёска на Пастаўшчыне, два ўраджэнцы якой з'яўляюцца вядомымі беларускімі літаратарамі, членамі Саюза беларускіх пісьменнікаў. Гэта кандыдат філалагічных навук, дацэнт БДУ, празаік і перакладчык Міхась Кенъка і паэтэса Аліна Легастаева.

З Веракеі пайшоў у навуку Яўген Карабёнак — матэматык, кандыдат матэматычных навук, загадчык кафедры геаметрыі і матэматычнага аналізу Віцебскага дзяржаўнага універсітэта.

У суседній вёсцы Рудакова нарадзіўся жыхар ЗША айцец Аляксандр Ясюковіч. Ён скончыў духоўныя семінары ў Варшаве і Джонстауне, Багаслоўскі інстытут у Парыжы. Займаецца іканаграфіяй. Пісаў абразы для 30 храмаў у ЗША, распісваў сабор Аляксандра Неўскага ў Пітсбургу. З'яўляецца прэзідэнтам асацыяцыі літургічных мастацтваў.

Сведчаць дакументы: З летапісу Свята-Пакроўскай царквы: «1897 г. По просьбе... старости Осиногород. князь Владимир Игнатьевич Друцкий-Любецкий на свой счёт в 1897 году произвёл капитальный ремонт Осиногор. церкви.

Во время ремонта устроен под церковь новый фундамент, церковь обита новыми досками, устроен новый резной клирос... На средства князя Друцкого-Любецкого приобретены иконы».

↳ Пытанні і заданні:

1. Як растлумачыць паходжанне назваў Асінагарадок, Парыж, Навадруцк?
2. У чым асаблівасці прыроды ваколіц Парыжа-Асінагарадка?
3. Якія гістарычныя падзеі звязаны з Асінагарадком, Парыжам, Навадруцкам?
4. Прадстаўнікі якога шляхецкага роду пакінулі адметны след у тутэйшай мясцовасці?
5. Якія мясцовыя легенды і паданні ты ведаеш?
6. Якія гістарычныя і культурныя аб'екты ў ваколіцах Парыжа-Асінагарадка выклікаюць цікавасць у турыстаў?
7. Падрыхтуй паведамленні пра вядомых людзей Асінагарадка і ваколіц.

Дадаткі

↗ Дадатак 1

Буйнейшыя рэкі Пастаўскага раёна

№	Назва	Выток	Вусце
1	Аржоўка	в. Вохабні (Мядз. р-н)	р. Мядзелка
2	Бірвета	воз. Эрзветас (Летува)	р. Дзісна
3	Вінгра	в. Оцкавічы	р. Мядзелка
4	Вараноўка	в. Воранава	воз. Споры
5	Глодаўка	воз. Глодава	р. Спарыца
6	Галбяіца	в. Дзяягілі (Мядз. р-н)	р. Дзісна
7	Дзісна	воз. Дзіснай (Летува)	р. Зах. Дзвіна
8	Камайка	воз. Вял. Камайскае	р. Бірвета
9	Ласіца	в. Турчына	р. Галбяіца
10	Лучайка	воз. Лучай	р. Мядзелка
11	Лынтупка	в. Вялічкі	р. Страча
12	Мядзелка	воз. Мядзел (Мядз. р-н)	р. Бірвета
13	Палавіца	в. Кролікі	р. Галбяіца
14	Пеляка	в. Пялякіс (Летува)	р. Струна
15	Плісаўка	воз. Пліса (Глыб. р-н)	р. Галбяіца
16	Снарыхоўка	в. Слабада	р. Палавіца
17	Спарыца	воз. Світка	р. Мядзелка
18	Страча	воз. Мал. Швакшты	р. Вілія
19	Шурыца	в. Карпавічы	р. Галбяіца
20	Янавіца	в. Янанішкі	воз. Вял. Сурвілішкі

↗ Дадатак 2

Характарыстыкі буйнейших азёр Пастаўскага раёна

Назва	Плошча, км ²	Найбольшая глыбіня, м
Баравое-1 (Барова)	0,49	16
Белае-2	0,31	5
Белькі	0,26	4,2
Волься	0,25	2,5
Вял. Камайскае	0,25	22

Даўжыня агульная, км	Даўжыня ў межах Пастаўскага раёна, км	Плошча вадазбору км ²	Расход вады ў вусці, м ³ /с
14	13	-	-
34	3	1600	10,4
15	15	88	-
11	11	19	
7,8	7,8	-	-
63	51	1050	6,6
178	29	8180	52,4
50	21	306	-
30	27	160	-
46	46	258	-
23	14	57	-
50	40	7765	6
38	38	21	-
25	9	82	-
14	11	49	-
8,4	8,4	-	-
11	11	109	-
59	9	1140	9,1
20	20	70	-
18	18	96	-

Найбольшая даўжыня, км	Найбольшая шырыня, км	Празрыстасць, м
0,92	0,54	-
1,02	0,93	-
0,94	0,37	0,5
0,84	0,39	1,4
1,05	0,36	1,4

Назва	Плошча, км ²	Найбольшая глыбіня, м
Вял. Сурвілішкі	1,03	9,1
Вял. Швакшты	9,56	5,3
Галбея	0,35	-
Глодава	0,35	6
Гуцкое (Задніе)	0,36	-
Доўжа	1,04	13,7
Загачча	0,3	7,8
Задзейскэе	0,92	21,8
Ласіца-1	0,46	3,8
Лісіцкае	0,85	5,1
Лодасі	1,03	7,5
Лучай	2,51	3,2
Мажэйкі	0,66	3,9
Мал. Камайскэе	0,05	12,2
Мал. Сурвілішкі	0,29	2,6
Мал. Швакшты	1,91	3,2
Саранчаны	0,68	3,5
Свідна	0,97	11,6
Світа	0,83	31
Споры	0,7	20,8
Трумпічы	0,44	4
Халасенскэе	0,26	-
Чарты	0,29	-
Чорнае-1	0,36	31,5
Чэцверць	0,46	7,7

↗ Дадатак 3

Вялікія камяні – геалагічныя помнікі прыроды

Назва	Даўжыня, м	Шырыня, м	Вышыня, м
Заўлечанскі	4,50	3,80	1,70
Зыбалішскі	3,80	1,90	1,50
Казнадзеішскі	2,60	1,70	1,70
Камайскі	3,10	2,70	1,40

Найбольшая даўжыня, км	Найбольшая шырыня, км	Празрыстасць, м
2,36	0,53	1,0
4,2	3,4	2,5
1,0	0,48	-
1,6	0,45	1,7
1,65	0,42	-
4,89	0,42	2,0
1,2	0,33	1,5
2,46	0,64	1,6
1,44	0,51	1,0
1,65	0,75	0,9
1,83	0,94	2,5
3,9	1,45	1,2
1,42	0,66	2,0
0,32	0,22	-
1,02	0,46	2,0
2,3	1,3	2,0
1,6	0,6	0,9
1,45	0,98	3,5
1,5	1,06	3,2
1,45	0,84	4,0
1,37	0,57	0,8
0,8	0,4	-
1,18	0,38	-
1,5	0,5	-
0,95	0,8	0,9

Абвод, м	Аб'ём, м ³	Вага, т	Склад	Асаблівасці
12,80	15,40	40-80	Граніта-гнейс	
8,90	5,7	15,2	Граніт рапаківі	
70	4,0	10,6	Граніта-парфір	
9,80	6,3	16,5	Граніт рапаківі	Культавы

Назва	Даўжыня, м	Шырыня, м	Вышыня, м
Каптарунскі (Святы, Дзіравы)	2,45	1,85	1,0
Кулакоўскі 1	4,80	2,80	2,21
Кулакоўскі 2	3,46	2,00	1,65
Ладоскі	3, 30	3,10	1,65
Ласёўскі	3,08	2,5	1,73
Логавінскі	3,75	2,27	1,66
Мініковіцкі	3,03	1,9	1,4
Мягунскі	3,20	2,70	1,50
Пятуцкі 1	3,03	1,9	0,8
Пятуцкі 2	3,05	2,8	1,1
Саболкаўскі (Чортаў, Здань)	4,0	3,3	1,22
Скарпаўскі	3,03	2,4	1,2
Трапашавіцкі	3,60	2,30	1,90
Чашкоўшчынскі	3,50	3,0	2,10

⇨ Дадатак 4

Ландшафтныя геамарфалагічныя заказнікі прыроды Пастаўскага раёна

Назва
Спорыцкая ледавіковая лагчына
Карагач
Саранчанская ўзгоркі
Палескія ўзгоркі
Сяргеевіцкія ўзгоркі

Абвод, м	Аб'ём, м ³	Вага, т	Склад	Асаблівасці
7,10	2,4	6,4	Граніт	Кульставы
15,10	15,5	40,3	Граніт	
9,06	6,0	15,6	Граніт	
9,70	8,9	23,6	Граніт	Кульставы
-	6,9	18,1	Граніт	
10,08	7,56	19,5	Граніт	
-	4,2	10,9	Граніта-дышарыт	
9,40	6,9	18,3	Граніт	
-	2,4	6,3	Граніт	
-	4,9	12,8	Граніт	
11,70	8,5	22,6	Паліявы шпат	Кульставы
-	4,56	11,9	Граніт	
9,20	8,4	22,2	Граніт рапаківі	
10,20	11,70	31,0	Граніт рапаківі	

Асноўныя ахоўваемыя аб'екты

Ледавіковая лагчына;
горы: Гарадзішча, Гаёк, Споркі;
азёры: Споры, Світа, Свідна, Асцюцьева

Марэнны масіў;
горы: Лембайка, Маяк, Карагач, Шаламок;
возера Выгарка;
даліна ракі Смычыца

Градава-ўзгорысты канцовамарэнны рэльеф;
гара Вёшка

Канцовамарэнны рэльеф;
горы: Ану́йава, Бярнатава; тэрмакарставая катлавіна Амшар;
скразная даліна р. Янавіца;
расліна – званочак рапунцель

Озавая грады;
горы: Лысая, Цыганская, Дальняя

↗ Дадатак 5

Хроніка падзеяў

III-II тыс. да н. э. — існаванне першага вядомага неалітычнага паселішча на беразе возера Задзейскае.

VII ст. да н. э. — IV ст. н. э. — існавалі гарадзішчы культуры штрыхаванай керамікі ў Дзяўгунах, Сароках, Сіманьках, Колаўцах, Саранчанах, Данеўцах.

I тыс. н. э. — існаванне гарадзішча ў цэнтры г. Паставы (на месцы сучаснага касцёла).

996 г. — згадванне ў літаратурных крыніцах вёскі Пасаднік, з якой пазней выраслі Паставы.

X-XIII стст. — Пастаўшчына ў складзе Полацкага і Нальшчанскаага княстваў.

1252 г. — нашэсце мангола-татарскай конніцы Бурундая

1264 г. — пасля заваявання Войшалкам Нальшчан і Дзяволтвы Пастаўшчына ўваходзіць у склад Вялікага Княства Літоўскага.

1324, 1378 гг. — паходы крыжакоў Лівенскага ордэна на Пастаўшчыну, Мядзельшчыну.

1385 г. — у гістарычных крыніцах згадваюцца Лынтупы.

1409 г. — вёска Пасаднік паводле прывілею караля Уладзіслава Ягайллы пераведзена ў разрад мястэчак з наданнем ёй назвы Паставы; у мястэчку 26 двароў, 13 корчмай.

1414 г. — Вялікі князь Вітаўт у сваім прывілеі пацвердзіў Паставам статус мястэчка.

1443 г. — будаўніцтва касцёла ў Груздаве.

1459 г. — будаўніцтва касцёла ў Лынтупах.

1473 г. — у гістарычных крыніцах згадваюцца Дунілавічы

1522 г. — Паставы ўваходзіць у склад Ашмянскага павета Віленскага ваяводства.

1569 г. — у выніку Уніі Польшчы і Вялікага Княства Літоўскага Пастаўшчына становіцца часткай адзінай федэратыўнай дзяржавы — Рэчы Паспалітай.

1579 г. — падчас Лівенскай вайны Расіі з Рэччу Паспалітай (1558-1583) з Паставаў на плытках па рэчцы Мядзелка да Полацка спалаўлялася артылерыя войска караля Стэфана Баторыя.

1602 г. — эпідэмія і голад на Пастаўшчыне.

1603-1606 гг. — пабудаваны касцёл Яна Хрысціцеля ў в. Камай.

1610 г. — будаўніцтва касцёла ў Паставах.

1613 г. — на карце ВКЛ Мікалая Радзівіла пазначаны населеные пункты Пастаўшчыны — Паставы, Асінагарадок, Дунілавічы, Камай, Лынтупы, Полава, Лучай, Ожунічы (Ажуны), Олбій (Голбія), Гадуцішкі.

1615 г. — у в. Мягуны мясцовая жыхарка Зофія Шупене абвінавачана ў зносінах з д'яблам і чараўніцтве; спалена на вогнішчы разам з сынам-падлеткам.

1616 г. — у Паставах на Востраве (Гарадзішча) з фундацыі Станіслава Бяган-

скага пабудаваны касцёл Бязгрэшнага зачацця Найсвяцейшай Панны і кляштар францысканцаў.

1624 г. — будаўніцтва касцёла ў Дунілавічах.

1628 г. — мястэчка Паставы, якое належала А. Радзівілу, складалася з цэнтральнай часткі, прадмесця Зарэчча і 2 пасадаў; было 66 двароў.

1654 г. — у час вайны паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй (1654–1667) Пастаўшына разрабавана і спалены рускімі войскамі графа Шарамецьева.

1655 г. — у час вайна паміж Швецыяй і Расіяй шведамі абстраляны камайскі касцёл.

Пач XVIII ст. — вялікая засуха і эпідэмія.

1709 г. — праз Паставы ў час руска-шведской вайны прыйшоў 16-тысячны корпус шведскага генерала Левенгаўта.

1713 г. — кароль Рэчы Паспалітай Аўгуст II зацвердзіў прывілей аб заснаванні ў Паставах кірмашоў і базараў з прычыны спусташэння, якія прынеслі краю вайна, мор і засухі.

1713 г. — будаўніцтва царквы ў Паставах.

1722 г. — Паставы пераходзяць ва ўладанне роду Тызенгаўзаў.

1755 г. — у мястэчку адкрыта свецкая школа з сярэднім ступеннем навучання, з Мядзела пераведзены гродскі суд.

1756 г. — будаўніцтва уніяцкай царквы ў Груздаве.

1760 г. — пачатак карэннай перабудовы мястэчка, якую распачаў падскарбій ВКЛ Антоній Тызенгаўз; у Паставах пабудавана 8 прамысловых прадпрыемстваў, узведзены архітэктурны ансамбль Рынкавай плошчы, пачата будаўніцтва палаца.

1769–1773 гг. — будаўніцтва касцёла ў Дунілавічах.

1766–1776 гг. — будаўніцтва касцёла езуітаў у в. Лучай.

1782 г. — будаўніцтва царквы ў Асінагарадку.

1783 г. — у Паставах 198 дымоў, 1386 душ.

1791 г. — Паставы — цэнтр Завілейскага павета Віленскага ваяводства.

1793 г. — у выніку другога падзелу Рэчы Паспалітай Паставы і ўсходняя частка Пастаўшчыны ўваходзяць у склад Расійскай імперыі і становяцца цэнтрам Дзісненскага павета Менскай губерні.

1794 г., чэрвень — паўстанцкія атрады Т. Касцюшкі праходзілі праз Паставы на Кабыльник.

1795 г. — паводле трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай і заходняя частка Пастаўшчыны ўваходзіць у Расійскую імперию.

1796 г. — гораду нададзены герб: на блакітным полі шчыта рыбацкая сетка і тры залатыя рыбіны.

1798 г. — Паставы страцілі статус горада, сталі мястэчкам — цэнтрам Пастаўскай воласці Дзісненскага павета Менскай губерні.

1812 г., ліпень — праз Пастаўшчыну прыйшли французскія войскі пад кіраўніцтвам Жэрома Банапарта.

1812 г., каstryчнік — Пастаўшчына захоплена рускімі войскамі.

1815 г. — вялікі пажар у Паставах, у выніку якога згарэла большая частка мястечка, у тым ліку і Свята-Мікалаеўская царква.

1817 г. — будаўніцтва царквы ў Рымках.

1-я палова XIX ст. — росквіт Паставаў у час кіравання Канстанціна Тызенгаўза; пабудаваны палац, створаны арніталагічны музей (звыш 3000 экспанатаў), карцінная галерэя і пейзажны парк.

1830 г. — будаўніцтва царквы ў Ласіцы.

1831 г., 11 красавіка — Адольф і Станіслаў Кубліцкія з Палесся з узброеным атрадам напалі на Свянцянцы, паклаўшы пачатак паўстанню (1830–1831) супраць расійскай акупацыі; у май паўстанцкія атрады знаходзіліся ў Паставах.

1842 г. — па новым адміністрацыйным падзеле мястечка пераходзіць з Менскай губерні ў Віленскую.

1853 г. — памёр Канстанцін Тызенгаўз, прыродазнаўца і асветнік, які стварыў у Паставах карцінную галерэю і арніталагічны музей.

1861–1863 гг. — Пастаўшчына знаходзіліся на тэрыторыі, дзе актыўна разгортвалася паўстанне пад кіраўніцтвам К. Каліноўскага; сяляне і шляхта змагалася за збройя супраць расійскіх войск; І. Карнацэвіч са Станелевічай асуджаны на 4 гады катаржных работ.

1870 г. — у мястечку 111 двароў, школа, 2 млыны, валюшня, 13 крам, 7 кірмашоў у год; працьвавала 1586 жыхароў, з якіх 829 жанчын і 757 мужчын; католікаў — 377, праваслаўных — 263, яўрэяў — 925, татараў — 21.

1880 г. — Паставы пераходзіць ва ўладанне роду Пшаздзецкіх.

1886 г. — у Паставах налічвалася 66 двароў, 726 жыхароў; мелася валасная ўправа, касцёл, сінагога, яўрэйскі малітоўны дом, царква, школа, паравы і вадзяны млыны, 17 крам, 4 піцейныя дамы, сукнавальня; праводзілася 7 кірмашоў у год і базар па нядзелях.

1887 г. — у мястечку на Гарадзішчы пабудаваны касцёл святога Антонія Падуanskага.

1894 г. — на Рынкавай плошчы ўзвядзены праваслаўны Свята-Мікалаеўскі храм.

1895–1897 гг. — праз Пастаўшчыну прайшла чыгунка Новасвянцяны — Бераз-вечча (суч. Швянчэнэльяй — Глыбокое).

Пач. XX ст. — у Паставах размяшчалася практычная кавалерыйская школа, у якой бываў расійскі імператар Мікалай II.

1915 г., 20 верасня — мястечка захоплена германскімі войскамі у час Першай сусветнай вайны.

1915–1918 гг. — Паставы знаходзіліся на лініі фронту Першай сусветнай вайны паміж нямецкімі (в. Задзёе) і рускімі (5-ы гарадок) войскамі.

1916 г., 18–28 сакавіка — мястечка моцна разбурана падчас актыўных баявых дзеянняў на лініі фронту (Нарацкая аперацыя).

1917 г. — у Паставах створаны Савет салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў, органы ўлады Часовага ўрада, ваенна-рэвалюцыйны камітэт.

- 1918 г., 18 лютага** — мястэчка захоплена германскімі войскамі.
- 1918 г., лістапад** — мястэчка захоплена войскамі Чырвонай Арміі.
- 1919 г., красавік** — Паставы захоплены войскамі Польшчы.
- 1920 г., 4–6 ліпеня** — крывавыя бai паміж польскімі і рускімі войскамі ва ўсходній частцы раёна (Асінагарадок-Дунілавічы);
- 1920 г., ліпень** — Паставы заняты войскамі Чырвонай Арміі.
- 1921 г., 18 сакавіка** — па Рыжскай дамове паміж Савецкай Расіяй і Польшчай Паставы перайшлі ў склад «крэсаў усходніх» Польшчы.
- 1921 г.** — у в. Лучай пачала дзейнічаць агранамічная школа.
- 1925 г.** — горад — цэнтр Паставскага павета Віленскага ваяводства.
- 1933 г.** — адкрыты рух па чыгунцы Варапаева – Друя; з гэтай нагоды Варапаева і Гуту наведаў прэзідэнт Польшчы I. Масціцкі.
- 1939 г., верасень** — Паставы заняты войскамі Чырвонай Арміі.
- 1939 г., 2 лістапада** — горад увайшоў у склад БССР.
- 1940 г., 15 студзеня** — у складзе Вілейскай вобласці БССР утвораны Паставскі і Дунілавіцкі раёны.
- 1941 г., ліпень** — Паставшчына захоплена войскамі фашысцкай Германіі.
- 1942 г., 21 лістапада** — фашысты расстралілі жыхароў Паставскага і Дунілавіцкага гета (каля 5 тыс. чалавек).
- 1942 г., май** — створаны партызанская атрад імя Суворава пад камандаваннем Ф. Маркава.
- 1942, лістапад** — створана партызанская брыгада імя К. Варашылава пад камандаваннем Ф. Маркава.
- 1942 г., 22 снежня** — фашысты расстралілі яўрэяў у Лынтупах (93 чалавекі).
- 1943 г., верасень–каstryчнік** — фашысты правялі карную аперацыю супраць партызан «Фрыц».
- 1943 г.** — створаны Паставскі і Дунілавіцкі раённыя камсамольскія цэнтры.
- 1943 г., 19 студзеня** — фашыстамі спалена вёска Альцы разам з жыхарамі.
- 1944 г., 5 ліпеня** — Паставы заняты падраздзяленнямі 145-й Віцебскай стралковай дывізіі 1-га Прыбалтыскага фронту.
- 1944 г., 20 верасня** — Паставскі і Дунілавіцкі раёны ўвайшлі ў склад Маладзечанскай вобласці БССР.
- 1944 г.** — утворана Паставскае педагогічнае вучылішча (дзейнічала да 1955 г.)
- 1947 г.** — уведзены ў дзеянне Паставскі ільнозавод.
- 1947 г.** — жорстка пакараны ўдзельнікі моладзевай патрыятычнай арганізацыі Паставскага педвучылішча «Саюз беларускіх патрыётаў».
- 1950 г.** — масавая калектывізацыя сялянскіх гаспадарак на Паставшчыне.
- 1950 г., 8 чэрвеня** — вёсцы Варапаева нададзены статус гарадскога пасёлка, які становіцца цэнтрам Дунілавіцкага раёна.
- 1953 г.** — пабудаваны кансервавы завод.
- 1957 г.** — створана дарожнае эксплуатацыйнае управлінне № 132.

1958 г. — у в. Груздава створаны цымбальны аркестр (з 1973 г. — народны)

1958 г. — створана міжкалгасная будаўнічая арганізацыя.

1959 г. — у горадзе пражывала 10 566 жыхароў.

1960 г., 20 студзеня — горад Паставы стаў раённым цэнтрам Віцебскай вобласці, Дунілавіцкі раён скасаваны.

1962 г. — распрацаўаны генеральны план забудовы горада.

1962 г., 25 снежня — у Паставскім раёне з Глыбоцкага перададзены г. п. Варапаева, Белькаўскі, Ваўкалацкі, Дунілавіцкі, Казлоўшчынскі, Ласіцкі сельсаветы.

1963 г. — пабудаваны малаказавод.

1964 г. — пабудаваны хлебазавод.

1970 г. — у Паставах пражывала 15 139 жыхароў.

1976 г. — адкрыты для наведвальнікаў Паставскі раённы краязнаўчы музей

1976 г. — пачаў працуваць завод «Беліт».

1980 г. — узвядзены новы корпус бальніцы.

1981 г. — пабудавана прадпрыемства па вытворчасці камплектаў вучэбнага абсталявання па чарчэнні і мальванні (зараў — прадпрыемства «Паставымэблія»).

1991 г. — раён у складзе незалежнай Рэспублікі Беларусь.

1991 г. — прайшоў першы фестываль народнай музыкі «Звіняць цымбалы і гармонік», які стаў традыцыйным.

1995 г. — узвядзены будынак новай паліклінікі.

2001 г. — у Паставскім раёне 48,3 тыс. жыхароў, 516 сельскіх населеных пунктаў.

2002 г. — у горадзе пражывала 20 955 чалавек.

2004 г. — у Паставы падведзены прыродны газ.

2006, 3 верасня — у Паставах прайшло рэспубліканскае Свята беларускага пісьменства

2008, чэрвень — у Паставах прайшоў I Міжнародны конкурс юных вакалістаў «Bella voce».

2008 г. — у Паставскім раёне пражывала 44 800 чалавек.

❖ Дадатак 6

Паходжанне і сэнс некаторых імёнаў

Мужчынскія імёны

Адам — чалавек (*стараражытная ўр.*)

Алег — святы (*сканд.*)

Алесь — абаронца (*грэч.*)

Аляксандр — мужны, абаронца (*грэч.*)

Аляксей — той, хто аберагае (*грэч.*)

- Анатоль** — усход, усход сонца (*грэч.*)
- Андрэй** — мужны, адважны (*грэч.*)
- Антон** — той, хто ўступае ў бой (*лац.*)
- Аркадзь** — пастух (*грэч.*)
- Арцём** — здаровы, або прысвечаны Артэмідзе (*грэч.*)
- Барыс** — барэц (*грэч.*)
- Браніслаў** — той, што aberагае славу (*слав.*)
- Вадзім** — авбінаваўца, бунтаўшчык (*слав.*)
- Валерый** — моцны, здаровы (*лац.*)
- Васіль** — царскі (*грэч.*)
- Віталь** — жыццёвы (лат.)
- Вячаслаў** — той, хто марыць праславіца (*слав.*)
- Генадзь** — высакародны (*грэч.*)
- Георгій (Хора, Юра, Ягор)** — земляроб (*грэч.*)
- Давыд** — любімы (*стараражытнаяўр.*)
- Даніла** — бог – мой суддзя (*стараражытнаяўр.*)
- Дзмітрый** — той, хто належыць багіні земляробства Дзяметры (*грэч.*)
- Дзяніс** — натхнёны (*грэч.*)
- Іван (Ян, Янка, Ясь)** — той, каго мілую Бог (*стараражытнаяўр.*)
- Ігар** — бог-абаронца (*стараражытнагерм.*)
- Ілля** — крэпасць; Бог ёсць мой Бог (*стараражытнаяўр.*)
- Іосіф (Юзік, Язэп)** — прымножаны (*стараражытнаяўр.*)
- Казімір** — дакладнага тлумачэння няма (*слав.*)
- Канстанцін** — пастаянны, стойкі (*грэч.*)
- Кірыла** — уладар; той, хто кіруе, правіць (*грэч.*)
- Леанід** — падобны да льва (*грэч.*)
- Лявен** — падобны да льва (*грэч.*)
- Максім** — самы вялікі, найбольшы (*лац.*)
- Мікалай** — той, што перамагае народы (*грэч.*)
- Мікіта** — пераможца (*грэч.*)
- Міхась** — падобны да Бога (*стараражытнаяўр.*)
- Павел** — малы, невялікі (*лац.*)
- Піліп** — той, хто любіць коней (*грэч.*)
- Пётр** — камень, цвёрды (*грэч.*)
- Раман** — рымлянін (*лац.*)
- Рыгор (Грыгорый)** — які не спіць (*грэч.*)
- Сідар** — дар, падарунак багіні Ісідоры (*грэч.*)
- Сцяпан** — вянок, якім узнагароджвалі лепшых воінаў (*грэч.*)
- Сымон** — пачуты Богам (*стараражытнаяўр.*)
- Сяргей** — вельмі паважаны, стражнік (*лац.*)

- Тодар (Фёдар)** — божы дар (*грэч.*)
Трахім — кармілець (*грэч.*)
Уладзімір — валодаць сусветам (*слав.*)
Цімох (Цімафей) — той, які шануе Бога (*грэч.*)
Эдуард — той, які ахоўвае (*лац.*)
Юзік — гл. Іосіф
Юлій — кучараўы; з роду Юліяў (*лац.*)
Юрый — гл. Георгій
Янка — гл. Іван

Жаночыя імёны

- Агата** — харошая, добрая (*грэч.*)
Аксіння (Аксеня) — госця, чужаземка (*грэч.*)
Ала — другая, наступная (*грэч.*)
Алена (Алёна, Лена) — сонечная, светлая (*грэч.*)
Барбара — язычніца, чужаземка (*лац.*)
Браніслава — ахоўваюча славу (*слав.*)
Валянціна (Валя) — моцная, здаровая (*лац.*)
Вера — спадзяванне (*слав.*)
Вераніка — тая, што нясе перамогу (*грэч.*)
Вікторыя — перамога (*лац.*)
Вольга — святая (*сканд.*)
Галіна (Галя) — спакойная, лагодная (*грэч.*)
Ганна (Ання, Аньота) — сімпатычная, мілавідная (*старажытнаўр.*)
Дар'я (Даша) — уладарная, уладная (*старажытнаперс.*)
Дзіана (Дзіна) — боская, божая (*лац.*) (у гонар старажытна рымскай багіні Месяца і палявання)
Жанна — тая, якую мілую Бог (запазычана з франц. у гонар Жанны д'Арк)
Жэня (Яўгенія) — высакародная (*грэч.*)
Зіна (Зінаіда) — нашчадак Зеўса (*грэч.*)
Зося (Соф'я, Соня) — мудрая (*грэч.*)
Зоя — жыццё (*грэч.*)
Ірына (Іра) — мір, спакой (*грэч.*)
Кацярына (Каця) — чыстая (*грэч.*)
Клава (Клаудзія) — кульгавая (*лац.*)
Ксенія — гасціннасць (*грэч.*)
Ларыса — чайка (*грэч.*)
Ліда (Лідзія) — тая, што з Лідзіі (вобласць у Малой Азіі) (*грэч.*)
Ліза (Лізавета, Елізавета) — вядомая, знакамітая; тая, што шануе Бога (*лац.*)

Люба (Любоў) — прыхільнасць, адданасць (слав.)

Люда (Людміла) — мілая людзям (слав.)

Мая — ад назвы месяца май

Маргарыта — жамчужына (грэч.)

Марына — марская (лац.)

Марыя (Мар'я, Маня) — любімая Богам, жаданая (стараражытная ўр.)

Надзяя (Надзея, Надзежда) — спадзяванне, чаканне чаго-небудзь (слав.)

Насця (Настасся, Анастасія) — уваскрасенне, ажыванне (грэч.)

Наталля (Наташа) — родная, нараджэнне (лац.)

Ніна — ласкавая (паходжанне не высветлена)

Паўліна (Паўлінка) — малая (лац.)

Рая (Paica) — легкадумная, быспечная (грэч.)

Света (Святлана) — светлая (слав.)

Софія — мудрая (грэч.)

Тамара (Тома) — фінікавая пальма (стараражытная ўр.)

Таня (Таццяна) — арганізаторка, наладжвальніца (грэч.)

Файна — зязючая, светлая (грэч.)

Хрысціна (Хрысця) — тая, што належыць Хрысту (грэч.)

Эльвіра (Эля) — значэнне не высветлена (ісп.)

Юля (Юлія, Юльяна) — кучаравая; з рымскага роду Юліяў (лац.)

Яўгенія (Жэня) — высакародная (грэч.)

↗ Дадатак 7

Назвы ступеняў свяяцтва

Айчым — няродны бацька

Мачаха — няродная маці

Пасынак — няродны сын

Падчарыца — няродная дачка

Зводныя браты (сёстры) — дзеці мачахі і айчыма

Пляменнік (пляменніца) — дзеці брата або сястры

Дзядзька (цётка) — брат (сястра) бацькі або маці

Дваюрадны (stryiechny) брат — сын бацькавага або матчынага брата (сястры)

Дваюрадная (stryiechnaya) сястра — дачка бацькавага або матчынага брата (сястры)

Зяць — муж дачкі

Нявестка — сынава жонка

Свёкар, свякроў — мужавы бацькі

Цесць, цешча — жончыны бацькі

Дзевер — мужаў брат

Залоўка — мужава сястра

Швагер (швагра) — муж сястры, або жончын брат, або муж жончынай сястры

Швагерка — жончына сястра

Братавая — братава жонка

Ятроўкі — братавыя між сабой

Сваты — усе родныя мужа ў адносінах да ўсіх родных жонкі і наадварот.

↗ Дадатак 8

Змяненне колькасці жыхароў у Паставах з 1628 па 2008 год

1628 г. — 1044 жыхароў

1667 г. — 45 жыхароў

1783 г. — 1386 жыхароў

1864 г. — 1586 жыхароў

1866 г. — 797 жыхароў

1870 г. — 1000 жыхароў

1881 г. — 936 жыхароў

1886 г. — 726 жыхароў

1897 г. — 2397 жыхароў

1939 г. — 3400 жыхароў

1959 г. — 10 566 жыхароў

1970 г. — 15 139 жыхароў

1979 г. — 17 860 жыхароў

1989 г. — 18 807 жыхароў

1999 г. — 21 109 жыхароў

2001 г. — 21 100 жыхароў

2002 г. — 20 955 жыхароў

2008 г. — 19 800 жыхароў

Тэма I. Мой родны край – Пастаўшчына

§ 1. Пастаўскі раён на карце Рэспублікі Беларусь	6
§ 2. Горад Паставы — цэнтр Пастаўскага раёна	9
§ 3. Геаграфія Пастаўскага краю.	21
§ 4. Край блакітных рэк і азёр	27
§ 5. Раслінны і жывёльны свет. Ахова прыроды	33
§ 6. Насельніцтва Пастаўшчыны	39
§ 7. Адкуль пайшлі назвы	48

Тэма II. Мінулае і сучаснасць

§ 8. Гісторыя Пастаўшчыны на стужцы часу	54
§ 9. Маўклівия сведкі мінуўшчыны	58
§ 10. З глыбіні вякоў.	70
§ 11. У Рэчы Паспалітай	77
§ 12. У складзе Расійскай імперыі.	89
§ 13. Роля Тызенгаўзаў-Пшаздзеецкіх у гісторыі краю	104
§ 14. Гроздай вайны навала: Першая сусветная	117
§ 15. На крутым павароце гісторыі (1917–1921).	125
§ 16. За польскім часам (1921–1939).	131
§ 17. Пад уладай першых Саветаў (1939–1941).	141
§ 18. Ішла вайна народная (1941–1944)	148
§ 19. Пастаўшчына партызанская	161
§ 20. У мірнай працы (1944–1991)	170
§ 21. Сённяшні дзень краю (1991–2008)	177

Тэма III. Матэрыяльная і духоўная спадчына

§ 22. Легенды і паданні.	190
§ 23. Матэрыяльная культура	199

§ 24. Традыцыі роднага краю	209
§ 25. Славутыя людзі Паставшчыны	217
Тэма IV. «Я спадчыну ад прародкі атрымаў...»	
§ 26. Тваё ўласнае «Я».	224
§ 27. Твая сям'я	230
§ 28. Твой радавод	235
§ 29. Твая родная мясціна	238
Тэма V. Паселішчы роднага краю	
§ 30. Лынтупы.	246
§ 31. Варапаева	254
§ 32. Дунілавічы	261
§ 33. Камаі	269
§ 34. Парыж-Асінагарадок.	277
Дадаткі	
1. Буйнейшыя рэкі Паставскага раёна.	286
2. Характарыстыкі буйнейших азёр Паставскага раёна.	286
3. Вялікія камяні — геалагічныя помнікі прыроды.	288
4. Ландшафтныя геамарфалагічныя заказнікі прыроды Паставскага раёна	290
5. Хроніка падзеяй.	292
6. Паходжанне і сэнс некаторых імёнаў.	296
7. Назвы ступеняў сваяцтва	299
8. Змяненне колькасці жыхароў у Паставах з 1628 па 2008 год	300

П

Пракаповіч, І. М.

Чароўны край — Пастаўшчына: Краязнаўчыя артыкулы
/ І. М. Пракаповіч. — Мінск : _____, 2009. — 304 с.

ISBN 978-985-

Анататыя .....

УДК

ББК

Тэхнічныя звесткі

www.kamunikat.org